

Українська мова

**ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ФІЛОЛОГІЇ**

**Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Харків
Видавництво «Ранок»
2017**

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2(075.3)
У45

Авторський колектив:

С. О. Караман, доктор педагогічних наук, професор;
О. М. Горошкіна, доктор педагогічних наук, професор;
О. В. Караман, кандидат педагогічних наук, професор;
Л. О. Попова, кандидат педагогічних наук, доцент

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 20.03.2017 № 417)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу підручника під час проведення
конкурсного відбору проектів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів
і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа

«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Н. І. Білик, учитель КЗ «Полтавський міський багатoproфільний ліцей № 1 ім. І. П. Котляревського»
Полтавської міської ради Полтавської області;

Р. М. Угніч, методист відділу освіти виконкому Малинської міської ради Житомирської області

У45 **Українська мова** для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням
філології : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. О. Караман, О. М. Горош-
кіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — 272 с. : іл.
ISBN 978-617-09-3377-5.

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2(075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали
до підручника розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-3377-5

© Караман С. О., Горошкіна О. М.,
Караман О. В., Попова Л. О., 2017
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2017

Дорогі дев'ятикласники!

Нині, коли українська мова розширює сферу свого функціонування, посилюється увага до культури усного та писемного мовлення. Розмовляти добірною українською мовою стає престижно, приходить розуміння того, що досконале знання мови — важливий складник загальної культури людини.

Цього навчального року на уроках української мови ви продовжите опановувати синтаксис — цікаву науку про словосполучення й речення. Вам відкриє свої таємниці складне речення. Ви навчитеся доречно використовувати в мовленні складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові, складні багатокomпонентні речення. Уміння правильно користуватися ними допоможе вам аргументовано доводити власні думки під час виступів, виконання письмових робіт і пошукових завдань.

Пропонуємо вам разом міркувати, аналізувати, робити висновки. Ви будете працювати під керівництвом учителя, самостійно, у групах, у парах.

Підручник має зручну структуру. Теоретичні відомості подано в рубриці «Буду я навчатись мови золотої» у формі текстів-роз'яснень, наочних схем, узагальнювальних таблиць.

Вправи рубрики «Практикум» уміщено за зростанням складності: від репродуктивних до творчих. Вони передбачають активний пошук, уміння аналізувати, експериментувати, висловлювати аргументи, формулювати

висновки. Текстовий матеріал до вправ насичений цікавою пізнавальною інформацією з творчого доробку вчених-лінгвістів, письменників, мислителів, сприятиме засвоєнню найважливіших здобутків української та світової культури.

Завдання рубрики «Спілкування» допоможуть вам удосконалити мовлення, глибше засвоїти правила спілкування, відчутти себе освіченою, упевненою людиною, здатною за допомогою мови якнайкраще виявити свої здібності в будь-яких життєвих ситуаціях.

Сподіваємося на те, що вам сподобаються рубрики «Культура мовлення», «Пишемо так», «Наголошуємо так», зацікавлять творчі завдання, стане у пригоді тлумачний словничок у кінці підручника. У словничку ви знайдете тлумачення слів, що в текстах вправ позначено зірочкою (*).

Тестові завдання рубрики «Готуймося до ЗНО» можна виконати онлайн, зареєструвавшись на сайті interactive@ranok.com.ua. Окрім тестових завдань в інтернет-підтримці до підручника ви знайдете багато цікавої інформації: її наявність позначено в підручнику літерою *I*.

Маємо надію, що підручник стане надійним джерелом і порадиником на шляху вашого творчого зростання, духовного збагачення.

Запрошуємо вас до співпраці! Успіхів вам у пізнанні мови рідної країни!

Автори

ВСТУП

§ 1 РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. УКРАЇНСЬКА МОВА У СВІТІ

І там, де звучить рідна мова,
Живе український народ.

В. Сосюра

1 Прочитайте епіграф до теми, запишіть його в зошити. Чи погоджуєтесь ви з думкою письменника? Висловіть власні міркування з порушеної проблеми.

2 Запишіть і прокоментуйте вислови.

1. Українська мова не вчора придумана. Вона не сирота, має слов'янську родину й світову славу. (*Д. Павличко*)
2. Мова є вмістилищем усього сутнісного, вона безпараметрична, кордони її ніколи не збігаються з географією. (*П. Мовчан*)
3. Мова — це те, що в'яже покоління з поколіннями, що в'яже території. Люди прив'язані до рідної мови. Їх переселяють, а вони зберігають свої мовні ознаки. (*П. Гриценко*)
4. Творіть, пишіть, вигадуйте і — головне — говоріть українською! Це й буде тим внеском, який може зробити кожен з нас. (*Р. Кушнар'єв*)

Буду я навчатись мови золотої

Національна мова з'являється не відразу, не раптово, її становлення триває сотні, а то й тисячі років. Численні покоління формують мову, розвивають її, збагачують, удосконалюють, наповнюють власним життєвим досвідом, пристосовують до свого менталітету, до природного оточення, мінливих умов життя.

Українська мова зазнавала різних сторонніх впливів. Для неї не минулися безслідно і грецька колонізація Чорноморського узбережжя, і нуртування скіфських племен, і вторгнення готів на південь України в III–IV ст., й існування могутньої гунської імперії в IV–V ст., і жорстоке панування тюркомовних аварів (літописних обрів) у VI–VIII ст., і зіткнення з хозарами, уграми, печенігами впродовж VIII–X ст. Щось в українській мові залишилося від мов цих народів і племен. Це лише збагатило її, а не зруйнувало.

Українську мову протягом століть принижували, забороняли. Проте ніякі лихоліття не могли порушити її цілісності, струнності.

Нині українська мова — одна з найбагатших і найрозвиненіших мов світу. Вона співуча (за милозвучністю її ставлять нарівні з італійською), виробила чіткі, логічно впорядковані фонетичну й граматичну системи, у ній рідко трапляються винятки. Вона має багатющий запас слів, розвинену синоніміку. У «Великому тлумач-

ному словнику сучасної української мови» (2001) міститься близько 170 тисяч слів. Тепер словниковий склад української мови, коли взяти до уваги й усі терміни, нараховує кількості тисяч лексем. Добре розвинені в ній функціональні стилі. Українською мовою однаково чудово звучать Біблія й Гомерова «Одіссея», «Декамерон» Дж. Бокаччо й «Дон Кіхот» М. Сервантеса, «Євгеній Онєгін» О. Пушкіна й «Пан Тадеуш» А. Міцкевича, твори Вільяма Шекспіра й Джека Лондона, Ярослава Гашека й Марселя Пруста. Нею складено понад 200 тисяч народних пісень, створено багату оригінальну художню літературу, написано тисячі наукових праць. Немає таких почуттів і думок, яких не можна було б висловити українською мовою.

(За матеріалами офіційного сайту української мови)

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Спрощення в групах приголосних»

баластний, виїзний, вісник, водочисний, двомісний, життєрадісний, закарпатський, захисник, кістлявий, корисний, пестливий, пізній, пристрасний, проїзний, радісний, серце, скло, совісний, сонце, тижневий, туристський, усний, учасник, хвастливий, хвастнути, чесний, шістнадцять, щасливий, якісний

3 Прочитайте текст. Доберіть заголовки до нього. Випишіть із тексту ключові слова й обґрунтуйте їхню роль у розкритті змісту. Сформулюйте запитання для однокласників за змістом прочитаного.

Живе наша мова — і з нами наші князі і гетьмани, наші письменники і вчені, наші державники і збройні оборонці.

Живе наша мова — і з нами наша 15-мільйонна діаспора.

Живе наша мова — і наш голос звучить у вселенському хорі народів.

Бо наша мова — це наша релігія, наша держава, наша минаючина, наша надія, наше майбутнє.

Бо наша мова — це ми, українці, — добрий, чесний, працьовитий народ, що тисячоліттями живе на берегах Дніпра і Дністра, там, де була колиска індоєвропейських народів.

Бо наша мова — це наша пісня, а народ, котрий має таку пісню, не здатний чинити неспровоковане зло іншим народам.

Отож, не лише клянимося в любові до рідної мови, не лише плачемо над її долею, а працюймо для неї, вивчаймо, заглиблюймося в її походження й історію, поширюймо, пропагуймо її!

(В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький)

4 Прочитайте текст. До яких роздумів спонукав вас автор?

Так, саме до тебе це слово! Це від тебе залежить зараз, чи порветься золота нитка тисячоліть, а чи заграє на сонці!

Чуєш, пісня лунає, ти мимохіть тягнешся вслід за нею — вона старіша від тебе на тисячоліття і на тисячоліття молодша. Слово в пісні, як вода в ріці. Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе і тоді, коли ти зневірився в усьому. І перше слово твоє, до мами звернене, материнське слово хай розширює твої груди озоном людської гідності. Це ти несеш слово в серці, як наполохану пташку. Слово довірилося тобі і повірило в тебе. Не сполохай рідного слова, а захисти його, до серця притули, життям своїм переповни. Ти, саме ти — і ніхто інший.

(За І. Драчем)

- Як ви розумієте зміст виділеного речення? Спишіть його й виконайте синтаксичний розбір.

НАГОЛОШУЄМО ТАК

болотистий, бородавка, вільно,
вільха, вузький, дихання, дихати,
забавка, загадка, заповідний, зо-
лотистий, кидати, кинути, проме-
невий, репліка, решето, розбрат,
розмах, такий, яблуневий

5 Прочитайте текст. Випишіть ключові слова.

Сучасна українська літературна мова — це одна з високорозвинених мов світу. Вона вивчається в національно-культурних товариствах інших країн, живе в найкращих університетах.

Це рідна мова українців, розкиданих по світах: більше 1 мільйона українців проживає в Канаді, понад 5 мільйонів — у країнах Західної і Східної Європи, Америки, Австралії, 7 мільйонів — у країнах СНД і Прибалтики, 4 мільйони — у Російській Федерації. У самій Україні, за даними останнього перепису, кількість українців становить 78 %.

(За Л. Бондарчук)

6 Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Поясніть поділ тексту на абзаци.**ДІАСПОРА**

Явища діаспори* й еміграції* споконвічні. Соціальні та економічні мотиви примушували цілі народи або їх частини залишати первісні оселі й поселятися в суміжних вільних просторах або на території інших народів для кращого проживання й безпеки. У результаті вони поширювали територію своїх первісних батьківщин або творили етнічні острови серед іншоетнічної більшості. Здебільшого зберігали свій етнічний характер — релігію, мову, культуру, хоч іноді асимілювалися й зникали.

Цим народам, що зберігали своє самобутнє існування, історична та соціологічна науки надали найменування діаспора.

Істотною властивістю діаспори є її духовний зв'язок з батьківщиною, етнічна єдність незалежно від політично-правових змін і державної належності етноносіїв. Коли ці духовні, культурні зв'язки розриваються, перестає існувати діаспора, народ інтегрується в більшість, втрачає свої самобутні елементи й відмінності. Збереження діаспор протягом століть чи їх зникання відомі в історії народів.

Українська діаспора в суміжних країнах та на подальших територіях виявилась у трьох напрямках: зберегла свою субстанцію*, розвинула її, коли вона була під загрозою на рідних землях, а головне — сприяла ідеї самовизначення народу на батьківщині, посилюючи український визвольний рух. Вона стала закордонним фронтом змагання народу за виживання й визволення на рідних землях.

(В. Маркусь)

7 Спишіть текст. Визначте тип мовлення. Продовжте текст трьома-чотирма реченнями.

Українська мова має «напівофіційний» статус в американському окрузі Кук. Так, ще 2013 року влада округу презентувала

Пам'ятник писанці в Канаді

нову українськомовну програму з інформування населення регіону про податкову політику влади. Ви можете подумати, що тут такого особливого? Проте обрали саме українську мову, тому що вона одна з найбільш уживаних мов у цьому окрузі.

Загалом у світі до 45 мільйонів людей володіють українською. Ми здатні помножити це число. Варто лише більше розмовляти українською, читати українською книжки й дивитися фільми.

(З журналу)

- Розкажіть, як функціонує українська мова у світі.

СПІЛКУВАННЯ

8 Оберіть за бажанням роль журналіста або респондента*. Журналіст пропонує три-чотири запитання з теми «Розвиток української мови», респондент відповідає.

9 Підготуйте запитання до прес-конференції з теми «Українська мова у світі», які можна було б поставити політикові, науковцю або представникам інших професій.

10 Прочитайте виразно вірш. Які думки він у вас викликає?

МИ — УКРАЇНЦІ

Про що курличуть в небі журавлі,
Із вирію вертаючи додому?
Чи не про те, як на чужій землі
Почули мову, змалечку знайому.
Про що вітри шепочуть навесні,
Перелетівши океани сині?
Чи не про ті окрилені пісні,
Що линули удаль від України...
З любов'ю і журбою наодинці,
Із невмирущим словом Кобзаря,
Ми, українці,— всюди українці,
Допоки світить нам одна зоря!
Живуть землі співучої сини
В Америці, Канаді й Аргентині.

Їм сняться рідні села і лани,
І очі мавок незбагненно сині.
Летять роки, як сиві журавлі.
Немов журба, сльоза лягла на вії,
І не дає заснути до зорі
Щемлива, наче пісня, ностальгія*...
Летить, летить, нестримні журавлі,
Через усі держави і кордони,
Несить привіт від рідної землі
Усім, хто в неї вірив безборонно.
Усім, хто зміг у серці зберегти
І землю ту, і мову ту єдину,
Хто крізь усі негоди і світи
В собі проніс любов до України.

(А. Матвійчук)

- Побудуйте на матеріалі вірша роздум з теми «Ми, українці,— всюди українці, допоки світить нам одна зоря!».

Домашнє завдання

11 Виконайте одне із завдань.

А Ознайомтеся на веб-сайтах, зокрема ukrainskamova.com, з інформацією про розвиток української мови. Підготуйте за матеріалами їх стисле повідомлення.

Б Уявіть, що ви делегат Всесвітнього конгресу українців, мета якого — обговорити перспективи розвитку української мови. Підготуйте стислу промову (3–4 хвилини).

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО МОВЛЕННЯ. ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ. МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ

12 Ознайомтеся з таблицею. Чи можна вважати виділені ознаки вимогами до мовлення? Чи всіх вимог до мовлення дотримуетесь ви?

ОСНОВНІ ОЗНАКИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

<i>правильність</i>	дотримання норм літературної мови
<i>змістовність</i>	різнобічне й повне розкриття теми й основної думки висловлення
<i>послідовність</i>	логічність і лаконічність у викладі думок
<i>багатство</i>	використання засобів вираження думок відповідно до стилю й типу мовлення, уникнення невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень
<i>точність</i>	відбиття глибини знань особистості, її словникового запасу
<i>виразність</i>	добір слів і побудова речень з метою якнайкраще, якнайточніше передати думку, бути оригінальним у висловлюванні
<i>доречність і доцільність</i>	повна оцінка ситуації спілкування: місця, часу, адресата

13 Прочитайте. Поясніть, що таке *мовленнєва культура* та як її досягти. У кожному абзаці знайдіть речення, яке виражає його основну думку.

Культура усної чи писемної мови формується від орфографічно-пунктуаційної грамотності до стилістичної виразності та комунікативної доцільності, далі до комунікативної оптимальності і, нарешті, до мовної майстерності, яка має свої додаткові ознаки — образність і творчість. Мовна майстерність здобувається не лише навчанням і сумлінною працею, а й талантом.

Мовна майстерність може почати виявлятися уже на рівні граматичної правильності. Абсолютно чіткої межі між рівнями немає. Засвоюючи норми, мовець вчиться правильності мовлення, опановує елементи його стилістичної виразності.

Рівень правильності мовлення досягається під час засвоєння основних норм (вимовних, лексичних, граматичних, стилістичних) літературної мови. Стилiстична виразність і комунікативна доцільність спираються на здобутки першого рівня — правильності. Проте досягається він дотриманням ще й інших вимог, за якими формуються такі комунікативні якості мови, як точність, логічність, ясність, чистота, виразність, різноманітність, багатство та естетичність виражальних засобів.

(За Л. Мацько)

14 Сформулюйте вимоги до мовлення, дотримуючись наукового або публіцистичного стилю (на вибір) і використовуючи ключові слова *продумати, писати, говорити, розкривати, дотримувати, забезпечувати, добирати, використовувати, ураховувати, передавати; найточніше, лагідно, послідовно, логічно, змістовно, правильно, оригінально, зрозуміло*.

15 Прочитайте текст. Чи відповідає заголовок змісту тексту? Чи розкрив автор основну думку? Як виявляються багатство й різноманітність тексту? Чи можна вважати, що автор тексту врахував усі вимоги до мовлення?

А МИ ВМІЄМО ДИВУВАТИ: У ВСЕСВІТНІЙ КНИЗІ РЕКОРДІВ Є ДЕСЯТКИ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЯГНЕНЬ

Книга рекордів Гіннеса — довідник найвизначніших досягнень — видається щороку одним із найбільших тиражів у світі. Рекорд був у 1990 році — 33,5 мільйона примірників! За 65 років на її сторінки потрапили тисячі світових рекордів. Серед них — і встановлені українцями.

Ан-225 «Мрія»

Один із рекордів доводить, що ми — найспівочіша нація. Адже саме на нашому телебаченні тривала найдовша у світі трансляція пісенного телемарафону — аж 4 дні, з 29 березня до 2 квітня 2012 року. За 110 годин 385 музичних колективів і солістів виконали понад дві тисячі пісень українською мовою. Телемарафон побачили в 155 країнах світу.

Потрапило до Книги рекордів Гіннеса й найдовше безперервне читання поетичних творів. Упродовж 19 діб студенти та викладачі Острозької академії читали «Кобзар», а це 11 250 творів. За 456 годин приблизно три тисячі учасників перечитали книжку 45 разів!

Київське конструкторське бюро імені О. К. Антонова потрапило на сторінки книжки, розробивши літак Ан-225 «Мрія». Це — найважчий літак у світі з максимальною спорядженою масою 640 000 кілограмів. У серпні 2009 року літак внесли до Книги рекордів Гіннеса за перевезення найбільшого в історії авіації моновантажу загальною вагою в 187,6 тонни. А розмах крил у найбільшого у світі літака Ан-225 «Мрія» — 88 метрів!

Львівські кулінари потрапили в Книгу рекордів Гіннеса, створивши з 7040 пампухів найбільшу мозаїку в світі.

Також у Книзі можна знайти приклади індивідуальних досягнень. Український яхтсмен Сергій Найдич без перерви рухався на віндсерфі* 71 годину 30 хвилин. Рекорд встановлено 2003 року. Також увесь світ вразила сила духу 65-річного львів'янина Павла Резвого, який на звичайному човні за 61 добу перетнув Атлантичний океан. А потім він переплив Індійський океан лише за 57 днів. Українець став не лише найстаршою людиною, яка відважилась на таку мандрівку, але й найшвидшою.

Сергій Найдич

(За Ю. Голодригою)

16 Прочитайте. З'ясуйте, що таке спілкування. Як, на вашу думку, можна досягти якісного спілкування?

Спілкування — один із виявів взаємодії людей. У мовознавстві спілкування визначається як процес обміну між людьми інформацією, думками, судженнями, оцінками, почуттями.

Наше життя наповнене контактами з іншими людьми. Ми свідомо або несвідомо відчуваємо потребу спілкуватися чи бажання навчатися, передавати інформацію одне одному тощо.

Психологи визначили, що успіх у навчанні, роботі на 85 % залежить від умінь людини спілкуватися.

Спілкування якісне, коли партнери володіють практичними навичками передачі й сприймання інформації. Якісне спілкування завжди орієнтоване на результат.

(За М. Дороніною)

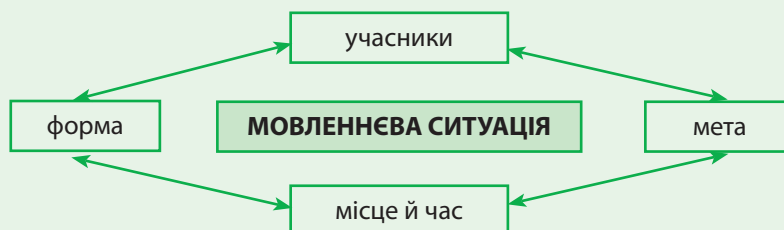
- Поєднайте фрагменти речень з лівої і правої колонок. Які правила спілкування склалися? Запишіть їх. Усно прокоментуйте кожне.

1. Спілкування має бути ...	поганого настрою.
2. Будьте ввічливі й доброзичливі, ...	багато про себе.
3. Слухайте інших ...	корисним і приємним.
4. Неввічливо говорити ...	ставтеся до співрозмовника з повагою.
5. Не переривайте ...	уважно.
6. Ураховуйте ...	співрозмовника.
7. Не виявляйте ...	вік, характер, інтереси, настрої співрозмовника.

Буду я навчатись мови золотої

Процес спілкування буде більш ефективним, якщо враховувати основні складники мовленнєвої ситуації.

Учасників спілкування характеризують за кількістю (адресат — адресант, група, аудиторія), соціальним статусом (учитель — учень), віком (літня людина — підліток), характером зв'язку між ними (контактне або дистантне спілкування) та ін.

Мета спілкування — обмін думками, повідомлення інформації, вплив на адресата, доведення власної думки та ін.

За формою спілкування буває усним і писемним, монологічним або діалогічним (полілогічним).

17 Спрогнозуйте мовленнєві ситуації, за яких може бути використана інформація з текстів.

Текст 1

Ви на горі, на самому шпильочку. Від вас поправуруч збігає шлях, наче змій-велетень, в'ється він поміж дерев, а по ліву — яри та бескети, непролазні хащі та гострі голови червоного глею, а прямо перед вашими очима розіслалася долина. Зелені луки з пишними квітками стали їй за основою; поодинокі купи зеленого дерева порозкидалися темним

затканням; над річкою село з білими хатками та вишневими садками облягало її узорчатою лиштвою, а чиста річка оточує синьою гальонкою. В її темній глибині відбиваються і ліс, і гори, і село з хатками та садками, і небо безодне та синє з білими, наче з павутиння, хмарками, і сонце пекуче та ясне з його незвичайним сявом. А там далі, за річкою, що обставилася стіною темно-зеленого очерету, потяглося нив'я довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля сходиться з небом, де блакитний край неба зливається з темно-зеленою далечиною. І над всім оцим шатром розкинулося високе та глибоке небо, сяє іскристе сонце і обдає все гарячим світлом; ясні плями й темні тіні ходять-перелазять з місця на місце. О чарівнице-природо! Нащо ти мене вабиш своїм чаром? Нащо прикувала на одному місці та й не пускаєш? Пусти мене!

(Панас Мирний)

Текст 2

У невеликому віддаленні від центру міста Хуст, на височині, у густому тінистому парку, розкинулися руїни колись граціозного замку. Його стіни можуть розповісти випадковому перехожому дивовижні історії, а вид, що відкривається з висоти пташиного польоту, захоплює з першого погляду.

Хоча від колишньої величі залишилися лише спогади, а від архітектурного ансамблю — руїни, Хустський замок є однією з найбільш знакових пам'яток Карпат. Історія палацу починається задовго до появи літописів. За численними народними повір'ями, перша споруда з'явилася на цьому місці ще в дотатарський період. Однак задокументоване будівництво замкового комплексу датується XI століттям. Залишки стародавньої кладки збереглися до сьогодні завдяки унікальному будівельному рецепту: як розчин у той час застосовувалися вапно, яєчний білок і овечий сир, змішані в певній пропорції.

XVI століття принесло зміни: стрімкий розвиток вогнепальної зброї та вдале розташування палацу перетворили його на неприступну фортецю. Щоб витримати тривалі облоги, у замку побудували колодязь завглибшки 160 метрів, підходи до якого ретельно охоронялися цілодобово, адже в разі блокади вода коштувала життя. У кінці XVII століття через жарт природи фортеця втратила своє стратегічне значення: під час грози блискавка вдарила в порохове сховище, більшість укріплень було зруйновано.

Але справжню популярність замку принесли не його заслуги, а легенда про лицаря Драга, що в перекладі з румунської означає «чорт». Сталося це в першій половині XIV століття. 1378 року угорський король подарував Хустський замок двоюрідним братам Балку і Драгу з молдавського роду Драгош. Легенда пов'язує їх з волооським господарем Владом III Цепешем (Дракулою), який став прототипом героя популярного роману Б. Стокера.

(З інтернетних ресурсів)

Хустський замок: сучасний вигляд і реконструкція в 3D

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

Ви повинні знати:

- що таке речення;
- які є типи речень за метою висловлювання;
- які є речення за будовою;
- які речення називаються ускладненими;
- які розділові знаки можуть бути в простому реченні.

Ви повинні вміти:

- знаходити просте речення в тексті;
- визначати його істотні ознаки;
- правильно розставляти розділові знаки та обґрунтовувати їх;
- знаходити й виправляти помилки на вивчені правила.

§ 2

СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ. ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ Й УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Кожне слово вказує на певне поняття. Закінчену ж думку виражає лише речення. Його будівельний матеріал — слова, поєднані в словосполучення.

Н. Клименко

Практикум

18 Прочитайте епіграф, запишіть його в зошит. Підкресліть мовні терміни.

19 Спишіть приказки й прислів'я, уставляючи замість крапок пропущені літери й розкриваючи дужки. Якою темою об'єднані речення? Підкресліть головні члени речення. Визначте вид кожного речення за будовою і метою висловлювання.

1. Б..р..жи честь замолodu. 2. Добр.. роби, добр.. й буде. 3. До доброї кр..ниці стежка втоптана. 4. (Не)міряй всіх на свій лікоть. 5. Добре ім'я — найкраще б..гатство. 6. (Не)журись та за діло б..рись. 7. Без р..боти день роком стає. 8. П..льнуй свого носа, а (не)чужого проса. 9. Слова масні, а п..роги пісні.

20 Прочитайте речення. Визначте прості та складні речення. Обґрунтуйте свою думку.

1. Скромність — окраса людини. 2. *Не лише* силою треба боротись, а й умінням. (*Нар. творчість*) 3. Не можна *не захоплюватися* людськими здібностями пізнавати та змінювати навколишній світ. (*Р. Арцишевський*) 4. У кого серце мудрістю багате, тому глибини всякі перейти. (*А. Малишко*) 5. Життя — то *неповторна* пісня, яку треба вміти проспівати, *не*

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Подвоєні букви»

акорд, алея, Алла, апарат, асистент, атестат, бал, басейн, белетристика, білля, біль, бонна, брутто, була, булла, ванна, вілла, грам, граматика, грип, Грімм, група, Емма, Жанна, інновація, каса, кілограм, клас, класика, колектив, лібрето, манна, Марокко, масаж, масив, метал, мірра, нетто, орфограма, паралель, пасажир, програма, професія, професор, Руссо, суфікс, сюрреалізм, територія, тонна, шосе

*збиваючись на фальш, уникаючи різноголосся. (І. Цюпа) 6. Усі наші сучасні біди мають одну причину — дефіцит культури й моральності, дефіцит доброти й милосердя, краси людських стосунків. (Із книжки «Краса педагогічної дії») 7. Дякую Вам, мамо і тату, за радість і сльозу, за слово і молитву, за пісню й ласку, за святість думки і таїну любові, за ясний і тихий світ добра у нашій хаті... (Я. Гоян) 8. Було б дуже добре, коли б у людській душі назавжди збереглися окремі дитячі риси: *безпосередність*, яскрава емоційність, захоплення навколишнім світом, сердечна чуйність, душевні поривання. (І. Цюпа)*

- Доберіть українські відповідники до слів *фальш, дефіцит*.
- Поясніть правопис виділених слів.
- Поясніть уживання розділових знаків у шостому реченні.

21 Складіть із поданими словосполученнями спочатку прості речення, а потім — складні. Підкресліть граматичні основи.

Зразок. Жива істота: Людина — найбільш високорозвинена і складноорганізована з усіх живих істот. Людина — найбільш високорозвинена і складноорганізована з усіх живих істот, які є на планеті Земля.

Людський організм, почуття відповідальності, спілкуватися ввічливо, правильний шлях, здатний до навчання, суспільні відносини, неповторність життя.

22 Опишіть за зразком картину, яку ви спостерігаєте за вікном, трьома-п'ятьма іменниками. Доберіть до цих іменників дієслова. Поширте речення означеннями, додатками та обставинами. Намагайтеся так добирати другорядні члени речення, щоб вони були виражені різними частинами мови. Прокоментуйте роль другорядних членів у реченні. Підкресліть члени речення.

Зразок

1. Осінь. Листя. Дощ.
2. Прийшла осінь. Опало листя. Плаче дощ.
3. Нарешті прийшла золотокоса осінь. Від помаху її руки повільно опало на землю різнокольорове листя. Дивлячись на цю сумну картину, плаче на вулиці холодний дощ.

23 Прочитайте речення. Визначте в них порівняльні звороти. Поясніть уживання розділових знаків. Зверніть увагу на те, із чим порівнюють різні пори року письменники.

1. Зима стоїть персидська, як бузок, і жоден птах її не хилитає. (Л. Костенко) 2. Весна-чарівниця, неначе царця, наказ свій послала, щоб краса вставала. (Олена Пчілка) 3. Весна, як автобус дальнього рейсу, біля одинокого пасажира не зупиняється. (В. Яворівський) 4. Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень. (М. Стельмах) 5. Величною ходою, наче поважна королева, прийшла осінь, прибрана в шати тисяч кольорів, прикрашена рубіновими сережками калини, коралами глоду, шипшини і терну. (І. Чендей)

- Доберіть порівняльні звороти до слів *небо, хмари, зірки*.

Петриківський розпис

НАГОЛОШУЄМО ТАК

глибина, граблі, допізна, завчіти, залізно, кінчіти, колія, копія, кораблі, кўрка, кўрятина, ласкавий, липкий, нажітий, налітий, низина, перéбіг, перéкис, тяжкий, цікавий

24 Спишіть, поширюючи однорідні члени речення прикметниками.

Тарелі, панно, сувеніри, на тлі яких переплітаються орнаменти з різнотрав'я, із зображенням птахів, калини. Ці речі створили уславлені петриківські майстри.

- Прочитайте свій варіант тексту. Чи збагатився зміст речень?

25 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Узгайнювальні слова й однорідні члени підкресліть як члени речення.

1. Поезія природи поезія кохання поезія праці все це злите тут в єдину гармонію, все це повите чарами тієї краси, тієї життєрадісності, при яких навіть грязюка здобуває собі епітет ніжна. (*М. Рильський*) 2. І небо і земля усе одпочива, все ніч під чорною запаскою хова. (*П. Гулак-Артемівський*) 3. Ні голубого неба ні димчатих лісів на горизонті ні картинних вітрів на сільському вигоні нічого я не бачив. (*Микола Хвильовий*) 4. Величним спокоєм та умиротворенням дише все довкола небо й земля трава й дерева поля й гаї наче у величезному блакитному храмі після світлої Божої служби. (*А. Дімаров*)

- Виділене слово розберіть за будовою.

26 Спишіть речення, розставляючи необхідні розділові знаки. Визначте вид звертань. Якою частиною мови вони виражені?

1. Народе мій дитино ясночола живи й орудуй мовами всіма. (*Д. Павличко*) 2. Дозволь мені мій вечоровий світе упасти зерном в рідній стороні. (*В. Стус*) 3. Ти як сонце моя рідна мати лиш тобі я уклоняюсь низько. (*І. Бердник*) 4. Хато моя рідна батьківська хато усім найкращим завдячую тобі. (*І. Цюпа*) 5. Люблю я Києве тебе в ранковий час... (*М. Упенік*)

27 Спишіть речення, уставляючи пропущені літери й необхідні розділові знаки. Підкресліть вставні слова, словосполучення, усно поясніть, з якою метою вони вжиті.

1. На жаль дер..во росте повіл..ніше ніж людина. (*І. Цюпа*) 2. На думку античних м..слителів досконалим ораторс..ке м..стєцтво може бути лише в руках хорошої людини. (*Г. Сагач*) 3. Рушником кажуть щастя міцніше утрима..ш біля себе. 4. Усмішка — це ж власне частка душі її вияв її світло і тому вона треба думати вічно буде. 5. Видно кожна епоха навіть зовнішн..о ліпить свій тип. (*Із творів О. Гончара*)

- Доберіть до вставних слів і словосполучень синонімічні.

28 Спишіть речення, розставляючи потрібні розділові знаки. З'ясуйте, у яких із них однозвучні слова виступають членами речення, а в яких — вставними словами.

1. А втім *може* й справді се якась невідома сила розкраяла мені і серце і душу надвоє. (*Леся Українка*) 2. Співає соловейко голосно, і хто не бачив його *може* подумати, що це неабиякий птах. (*Із книжки*) 3. Тут навіть повітря *здавалося* несло в собі золотисті відтінки. (*О. Гончар*) 4. Це місце *здавалося* йому святим і віщим. (*І. Цюпа*)

29 Напишіть твір-мініатюру (6–7 речень) з теми «Як правильно вибрати подарунок», використовуючи подані слова та словосполучення як вставні.

По-перше, спочатку, по-друге, головне, до речі, по-третє, на мою думку.

30 Спишіть текст, замінюючи невідокремлені означення відокремленими. Чи змінився зміст тексту? Поясніть свою думку.

Привезені з далеких сонячних земель соняшники стали символами степової України. Люди вірять, що вони весь час повертають за сонцем облямовані вогняними пелюстками голівки, ніби побоюючись, що світло може розсердитися й назавжди покинути землю. Є чимало сонячних назв і в інших рослин. «Сонцеглядом» називають цикорій, а «сонцєвїтом» — кам'яну троянду.

(Із книжки «Ми Українці»)

● **Працюймо в групах.** Об'єднайтесь у групи й виконайте завдання.

«**Біологи**». Укладіть словникову статтю «Соняшник» для біологічного словника.

«**Письменники**». Поясніть, як ви розумієте слова «сонцегляд» і «сонцєвїт». Придумайте власні новотвори — образні назви предметів, рослин із першою основою *сонце*. Напишіть твір-мініатюру з використанням образних назв.

«**Художники**». Розкажіть про кольори, якими можна змалювати соняшник уранці, удень, у сутінках, під час дощу.

31 Спишіть, розставляючи розділові знаки. Поясніть правила їх уживання. Підкресліть відокремлені члени речення.

1. Жовте листя *тремтячи* й коливаючись у повітрі тихо раз по раз сідало на землю вкриваючи її пишним золотим накриттям. На землі вже лежав товстий і м'який шар такого листя. Падаючи з дерева й лягаючи на нього нове листя *тихо* і якомось таємно шелестіло. (Б. Грінченко) 2. Сонце досхочу накупавшись у хмарах і у блакитних ополонках струсонуло на сніг вінець проміння кинуло на небосхил бузкові барви і легко впаялось у *промерзлий* край землі. (М. Стельмах)

● Виконайте морфологічний розбір виділених слів.

32 Відновіть речення, вписуючи на місце пропусків уточнювальні члени речення з довідки. Що змінилося? Поясніть розділові знаки.

1. А там далі ... стоїть присілок у садках... (За І. Нечуєм-Левицьким) 2. Посеред неба ... ніжно золотилися хмари. (За Ю. Збанацьким) 3. Перед ним ... стояли високі вогняні гори. (За М. Коцюбинським)

Довідка: на крайнебі, над самою головою, серед зеленого лісу на долинці.

● Доберіть 3–4 синоніми до слова *крайнебо*. З'ясуйте, у яких стилях мовлення вони можуть уживатися. Складіть речення з одним із дібраних синонімів, використовуючи уточнювальну обставину. Визначте його вид за будовою. Підкресліть усі члени речення.

СПІЛКУВАННЯ

33 Прочитайте текст. Які члени речення допомагають уточнити, конкретизувати повідомлення? Доберіть до тексту заголовок.

Зацікавленість власною спеціальністю має для нашого задоволення життям надзвичайне значення. При цьому байдуже, про яку професію йдеться, — радіомеханіка, будівельника, перукарки, ткалі, працівника сільського господарства чи теоретика, дослідника, науковця, учителя або митця. Щонайменше вісім годин кожного дня, крім вихідних, ми проводимо на роботі. Саме тому величезне значення має, цікавить вона нас чи ні. Хіба можна бути задоволеним життям, якщо тобі не подобається власна професія?

(І. Тoman)

- Підготуйте й виголосіть промову з теми «Чим треба керуватися, вибираючи професію?». Для оформлення своїх думок використайте відокремлені й уточнювальні члени речення.

34 Прочитайте текст, перекажіть його. Прокоментуйте пораду.

В інтерв'ю Еспресо.TV лауреат Нобелівської премії Дан Шехтман на запитання: «Що Ви порадили б молодим людям, майбутнім студентам? Які навички потрібно розвинути, щоб досягти успіху?» — відповів: «Подивіться на успішних людей. У них усіх є одна спільна риса — емоційний інтелект. Вони знають, як спілкуватися з людьми. Вони бачать іншу людину, вислуховують її та розуміють, що ця людина говорить вербально та своєю поведінкою. Вони співвідносять себе з іншими людьми. Це жодним чином не стосується ділових навичок, а саме того, як ви розмовляєте з людьми. Адже спілкування — найважливіша частина будь-якого соціального процесу».

Домашнє завдання

35 Виконайте одне із завдань.

А Спишіть текст, розставляючи розділові знаки.

Особливе місце в духовній сфері нашого народу належить казці. Народні казки вчили і вчать людей любити прекрасне і насамперед природу рідну землю поважати старших бути вірним у почуттях виховують потребу в праці.

Можливо генії Шевченка Франка Стефаника відкрилися саме завдяки проникненню в ранньому дитинстві у світ народної творчості. Видатні письменники різних епох вивчали культуру свого народу і досягнувши її глибини самі ставали органічними носіями цієї культури.

(Л. Дунаєвська)

- Доберіть до тексту заголовок.
- Виділіть основну й уточнювальну інформацію.
- З'ясуйте засоби зв'язку речень у тексті.

Б Напишіть твір-мініатюру (6–7 речень) на одну з тем: «Затишно дітям у пазусі казок» (Л. Костенко) або «Казка мого дитинства».

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ЗА СКЛАДНИМ ПЛАНОМ

Буду я навчатись мови золотої

Публіцистичний стиль — це стиль мовлення, що використовується в засобах масової інформації (газетах, часописах, періодичних громадсько-пропагандистських виданнях).

Характерні ознаки: динамічність, актуалізація сучасності, інформаційність, документально-фактологічна точність, декларативність, закличність, емоційність, доступність, переконливість.

Мета публіцистичного стилю — розв'язання суспільно-політичних питань, активний вплив на читачів або слухачів, спонукання їх до певної діяльності, пропагування прогресивних ідей, знань тощо.

Жанри публіцистики: стаття, нарис, есе, репортаж, інтерв'ю, фейлетон, доповідь, виступ по радіо, телебаченню, на зборах.

36 Прочитайте текст. Ознаки якого стилю він має? Яке слово або словосполучення з тексту можна використати як заголовок? Знайдіть у кожному абзаці речення, що виражає основну думку.

Її винайшли майже сто п'ятдесят років тому в США. І жувальної гумки в цій країні — понад сто видів. Згідно з дослідженнями, середньостатистичний американець за рік зжовує понад триста пластинок жувальної гумки. А в цілому американці витрачають на неї майже два мільярди доларів. Після Другої світової війни «жуйка» завоювала весь світ.

Реклама завжди наголошує на корисних властивостях гумки: і зубну емаль вона нібито зміцнює, і появі зубного каменю запобігає, і запах із рота усуває, навіть кислотно-лужний баланс відновлює. На жаль, у багатьох випадках виробники видають бажане за дійсне.

Якщо одним із компонентів жувальної гумки є цукор або глюкоза, то в роті — навпаки — у величезній кількості розмножуються бактерії. Смакові добавки, що входять до цієї «страви», і продукти їх метаболізму*, м'яко кажучи, не корисні для здоров'я. А складові (консерванти) на букву «Е» можуть стати причиною стоматологічних та інших захворювань. Дітям до трьох, а краще до семи років давати гумку категорично не можна.

Дехто вважає доцільним «чистити» зуби жуйкою в проміжках між прийомами їжі. Однак стоматологи застерігають: гумка розхитує пломби і може спровокувати гастрит. Якщо ви жуєте цю «смакоту» три хвилини, вона допомагає виділятися шлунковому соку, сприяючи травленню й очищаючи

порожнину рота від харчових залишків. Якщо більше — може спровокувати гастрит та інші неприємності з травною системою. Коли ми жуємо, організм вважає, що їмо, і починає виділяти речовини, які розкладають їжу. Якщо організм здоровий, це не страшно, а якщо в людини виразка або гастрит, то гумка дуже шкідлива.

(Л. Хорольська)

- Доберіть синоніми до слів *категорично, наголошувати, доцільний*.
- Випишіть із тексту спільнокореневі слова. Розберіть їх за будовою.
- З якою метою автор використовує в тексті числівники й медичні терміни?

Буду я навчатись мови золотої

Стислий переказ — вид переказу, що передбачає виділення зі сприйнятого зором або слухом тексту найсуттєвішого. Завдання стислого переказу — лаконічно передати основний зміст тексту, без подробиць.

Як підготуватися до стислого переказу

1. Прослухайте текст.
2. Визначте тему й основну думку.
3. Виокремте його смислові частини і сформулюйте мікротему кожної.
4. Запишіть складний план тексту.
5. Виділіть найважливіше й найсуттєвіше в кожній смисловій частині.
6. Переформулюйте зміст речень, випускаючи деталі й не допускаючи багатослів'я та невиправданих повторень.
7. Дотримуйтеся послідовності у відтворенні тексту.

37 Прочитайте мовчки. До якого стилю належить текст? Визначте його тему й мікротеми. Напишіть складний план тексту. Стисло перекажіть текст за планом.

Багато років тому в галицьких хатах довгими зимовими вечорами збиралися біля найтеплішого місця — кахляної пічки. За душевними розмовами і горнятком запашної кави непомітно спливав час... Атмосферу тих часів сьогодні відтворено в одному львівському кафе, де можна побачити унікальну колекцію старих пічок — п'єців. Їх уже кілька років збирає по місту та його околицях родина львівських колекціонерів.

П'єци у Львові мають свою окрему історію. Кілька століть тому дозволити собі таку розкіш могли лише дуже багаті люди. Кахлі на пічки виготовляли вручну, їх могли робити кілька років, а «корону» (верхню фігурну частину, що обрамляла пічку) відливали окремо, часто — як зашифровані родинні герби.

«Найстарішому нашому п'єцу майже 300 років, — розповідає «Україні молодій» Тарас Цимбала, указуючи на різноко-

Кав'ярня «Теплий п'єц»
у Львові

льоровий п'єц, акуратно складений зі шматочків кахлів. — Це робота нашої львівської фабрики. Одночасно кілька майстрів робили його майже рік. Різнокольорові кахлі випалювали по кілька разів. Спочатку малювали один колір і випалювали, далі наступний і знову випалювали, і так п'ять разів, тобто стільки, скільки кольорів є на кахлях. Найдорожчим серед них є оцей синій, яким вкриті лише найменші деталі. Синя фарба була дорогою й рідкісною. Її привозили аж з Індії». На жаль, інформації, кому належав такий ексклюзивний п'єц, в архівах не збереглося. Проте на одному з кахлів залишилося зображення лева — символу міста. За словами пана Цимбали, загалом в Європі було знайдено п'ять п'єців, схожих на цей, один з них зараз зберігається у Франції.

Ще один з місцевих «старожилів» колись прикрашав одну з львівських аптек. Навіть рельєфний малюнок на кахлях виконаний у відповідній тематиці. На світло-блакитних кахлях видно випуклі зображення лікарських рослин та грибів, з яких колись виготовляли ліки. А на «короні» пічки виліпили зображення бабки, яка була символом спасіння душі.

Поруч «аптечного» стоїть п'єц, зроблений з білих кахлів, які мають випукле зображення кольорового дерева. Його знайшли в одній з будівель біля церкви Анни у Львові. «Цей п'єц був виготовлений на замовлення однієї з багатих львівських родин, — продовжує Тарас Цимбала. — Бачите, на короні пічки зображена батьківська хата, а внизу дерево з яблуками — так сім'я намалювала своє родинне дерево».

Один із кутків приміщення зайняв відтворений темно-зелений камін, який колись прикрашав будинок родини Потоцьких. На одному з кахлів зберігся також їхній родинний герб із хрестом.

Є в «теплій» колекції навіть свідок історії кохання. Один із найромантичніших п'єців був знайдений неподалік площі Ринок. Серед звичайних білих кахлів на самісінькій середині

пічку прикрашає скульптура дівчини. «Про цей п'єц в архівах нічого не знайшли, але люди, що мешкали по сусідству, розповіли історію пічки, яку передавали з покоління в покоління,— говорить пан Цимбала.— 1771 року до Львова приїхав граф. Його карета застрягла в болоті на площі Ринок. Поруч проходила дівчина з відрами води. Вона була настільки гарна, що граф одразу в неї закохався. Роман двох закоханих тривав недовго, але коли графу довелося поїхати з міста, він залишив коханій подарунок — п'єц з її скульптурою на ньому».

Ще одна з колекційних пічок колись належала місцевому пекарю на ім'я Ігнат. Хоча професія пекаря у XVIII столітті була шанованою, грошей на п'єц у чоловіка не було. «Пічку подарував йому багатий сусід як подяку за те, що найсмачнішу випічку Ігнат віддавав його дітям,— розповідає Тарас Цимбала.— І саме цей п'єц був найдорожчою річчю, якою володів пекар. Хоча за тодішніми мірками ця пічка не була вельми дорогою, адже зроблена з однакових темно-зелених кахлів».

Крім родинних гербів чи романтичних послань, зашифровували в малюнках на кахлях і патріотичну символіку. «Ми знайшли в архівах, що саме так виглядав символ України,— продовжує співрозмовник,— коли два квадрати перехрещуються й утворюється восьмикутна зірка. Квітка всередині зірки означала плодючість країни. А дубовий листочок, зображений поруч, символізує єдність країни».

Якими б гарними та унікальними не були кахлі, починається п'єц не з них, а з цегли. Вона, до слова, також представлена в колекції. Деякі цеглинки навіть старші, ніж пічки, їм скоро виповниться по 500 років. Як і кахлі, стара цегла також унікальна, у наш час такої вже не роблять. Зазвичай п'єц робили з тієї ж цегли, що і стіни будинку. Цікаво, що знайдені цеглини мають написи — позначки вулиць чи районів міста, для будівництва яких вони були виготовлені. На кількох цеглинках зберігся напис «Козельники», тепер ця місцевість є частиною спального району Львова — Сихова.

Дверцята п'єців теж є своєрідними шедеврами. Їх робили на замовлення окремі майстри. Цікава деталь: раніше дверцята п'єців мали дві стінки: одна, зовнішня, для краси, інша — для безпеки. Внутрішні дверцята захищали передні від нагрівання.

На жаль, дуже багато старовинних пічок у львівських будинках нові господарі розібрали та викинули ще у 1980-х роках. Знали б вони, скільки згодом ті пічки коштуватимуть! Наприклад, за експонати вищезгаданої колекції платили від 2 тисяч гривень до 20 тисяч доларів залежно від часу створення та ступеня збереженості. Канули в Лету й архіви, у яких зберігалася інформація про п'єци. Тож збирати їхню історію доводиться буквально по піщинці з того, що лишилося в архівах, з розповідей старожилів та істориків, які цікавляться подібною тематикою.

(За Х. Інжуватою)

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА, ДІАЛОГ

Ви навчитеся:

- розрізняти пряму, непряму й невластиву пряму мову, діалог, цитату;
- правильно розставляти розділові знаки в реченнях з прямою мовою, у діалозі, цитатах;
- замінювати пряму мову непрямою й навпаки;
- виразно читати тексти з прямою мовою, діалогом, цитатами;
- правильно використовувати пряму мову, діалог, цитати в мовленні;
- обґрунтовувати пунктограми.

§ 3

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ. ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

38 Прочитайте. З'ясуйте, які речення відповідають поданим схемам.

1. «П»,— а.
2. «П,— а,— п...»
3. А: «П».

1. Для цієї пори року існувало золоте правило, що опредметнилося у народному прислів'ї: «У хліба короткі ноги,— як утече, то й довгими не наздоженеш». (В. Скуратівський) 2. «Я бажав би всіма силами душі, щоб музика моя поширювалась, щоб збільшувалось число людей, які люблять її і знаходять в ній втіху і підпору»,— писав П. Чайковський. (І. Черниш) 3. Полюбіть труднощі і скажіть: «Благословенні є перешкоди, бо ними зростаємо»,— мужньо, окрилені духом устремління, свідомі величчї нескінченного вдосконалення творчості життя. (О. Реріх) 4. «Слово — перше дзеркало духу,— казав Петрарка,— а дух не останній водій слова...»

- Якими розділовими знаками відокремлюються слова автора від прямої мови?
- Якими розділовими знаками виділяється пряма мова на письмі?
- Як пряма мова передається в усному мовленні?

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Пряма мова
Непряма мова
Невластива пряма мова

Існує дві форми передачі чужого мовлення на письмі: 1) пряма мова; 2) непряма мова.

Пряма мова — це чуже мовлення, передане дослівно, із повним збереженням змісту.

Пряма мова звичайно супроводжується словами автора, які вказують, кому вона належить.

Чуже мовлення, передане не дослівно, називається **непрямою мовою**. У непрякій мові змінюють особу, від імені якої передається чужа мова. Вибуки, повторення, вставні слова й частки опускаються. Порівняйте:

Чи хто всміхнеться (не часто всміхалися!) — панночка біжить до старої: «Бабуню, мене не шанують!» (пряма мова)

Чи хто всміхнеться (не часто всміхалися!) — панночка біжить до старої і скаржиться, що її не шанують. (непряма мова)

Слова автора при прямій мові є синтаксичним центром, що організовує конструкцію із чужим мовленням, а також засобом введення чужого мовлення в розповідь. Пряма мова разом зі словами автора — це особливий тип синтаксичної будови, близький до складного безсполучникового речення з різнотипними частинами. Проте пряма мова і слова автора завжди виступають як окремі речення.

Слова автора можуть стояти перед прямою мовою, після неї або в середині, а також включати пряму мову:

А: «П».	<i>Василь Симоненко писав про квіти: «Слів на описи не трачу, словом не передаси їх земної, безсловесної, дивовижної краси».</i>
«П»,— а.	<i>«До числа найніжніших квітів належать лілії, лілеї, лелії»,— так пише про квітку Андрій Кондратюк.</i>
«П,— а.— П».	<i>«Яка ти розкішна, земле,— думала Маланка.— Весело засівати тебе хлібом, прикрашати тебе зелом, завітчати квітами».</i> (М. Коцюбинський)
А: «П», а.	<i>Пішла жінка в поле жати та й узяла з собою синочка, посадила його під копицю, дала нехитрі іграшки і сказала: «Грайся, мій Івасику, не плач, моя квіточко», поцілувала і пішла.</i> (Б. Крауш)

Досить часто в художній літературі письменники використовують **невласне пряму мову** як особливий стилістичний прийом, за допомогою якого розкривають почуття героїв, їхні думки, переживання тощо. Це так звана внутрішня мова, яку передає автор твору, ніби перевтілюючись у самого персонажа.

Для невластне прямої мови властива заміна особових форм дієслів першої особи, уживаних у непрякій мові, формами третьої особи: *Дбайливо розраховуючи сили, Данько прискорив ходу якраз настільки, щоб іти шість кілометрів на годину. Він ітиме до ночі, але не дасть себе наздогнати. Він глянув на сонце: йому лишалось йти ще із п'ять годин. Тридцять кілометрів!* (М. Йогансен).

Практикум

39 Опрацюйте таблицю. З'ясуйте способи передачі чужого мовлення. Перекресліть таблицю в зошити і запишіть приклади з художніх творів.

ПЕРЕДАЧА ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

Способи	Приклади
1. Речення з прямою мовою	
2. Речення з непрямою мовою	

Способи	Приклади
3. Речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями	
4. Речення з додатками, що виражають тему чужого мовлення	
5. Діалог	
6. Речення з цитатами	
7. Невласне пряма мова	

40 Проаналізуйте конструкції з прямою мовою. Визначте слова автора й пряму мову.

І довго я шукав живущої води.
 Аж повістила мені дуплината верба:
 «Живої води нема на землі;
 А як зугарний дійти, поспитай у сонця».
 І я знайшов неходжені дороги.
 Сонце спочивало на білому камені,
 Серед ласкавої зарості сон-трави.
 Я сказав несміливо: «Сонце, сонце!
 Уділи мені живущої води,
 Бо моя подруга стала землею,
 І я не знаю, як її оживити».
 Сонце подумало і відказало сумно:
 «Живої води нема на землі;
 Та нема ж її і в великому світі.
 Я саме посилало дітей своїх
 По живуццю воду в глибокі неба,
 Вони розійшлись, і ніхто не вернувся...»

(В. Свідзинський)

41 Прочитайте. Яким способом передано думки оповідача легенди? Як ви знаєте способи передачі чужого мовлення? Перекажіть текст, уживаючи речення з прямою мовою.

ТАЛАНТИ

Один заможний чоловік вирішив подорожувати. Свій будинок він залишив наглядати трьом синам, дав їм на це гроші: старшому — п'ять, середньому — два, а молодшому — один талант (у давнину талантом називали велику міру срібла).

Коли батько повернувся з мандрівки, він покликав своїх синів, щоб дізнатися, як вони розпорядилися талантами. Виявилося, що старший вдало використав гроші та виручив на них ще п'ять талантів. Середній син також подвоїв те, що було йому залишено. Батько був дуже задоволений і пообіцяв нагородити працелюбних дітей. Тільки молодший син не потішив старого, він сховав срібло від людей, закопавши його в землю. Розсердився батько на цього сина, назвав його ледарем та лукавим.

З того часу здібності людини стали називатися талантами. Кожна людина отримує від Бога вправні руки або ясний розум, дар щось створювати або просто добре серце. І це не може бути

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Подвоєні букви»

військкомат, віконниця,
Вінниччина, возз'єднання,
годинник, гортанний, законний,
кінний, наввипередки,
осінній, останній, переддень,
письменник, піднісся, сонний

НАГОЛОШУЄМО ТАК

барометр, вимова, віпадок,
виразний, ворота, глинозём, гур-
тожиток, донька, дочка, кварта́л,
кіломе́тр, навча́ння, псевдо́нім,
сантиме́тр, чита́ння, чорно́зем,
чорно́слив

не задіяним, закопаним у землю. Треба використовувати протягом життя кожний свій талант так, щоб він став у пригоді як самому господареві, так і іншим людям.

- **Працюймо в парах.** Розкажіть один одному, як ви використовуєте свої таланти.
- Складіть цитатний план тексту.

42 Прочитайте. Оформте висловлення видатного українського літературознавця Михайлини Коцюбинської прямою мовою, додавши слова автора в різних позиціях відносно прямої мови.

Ім'я Стуса увійшло в нашу історію як важливий чинник національного пробудження й самоусвідомлення, стало символом духовної незламності й свободи.

43 Замініть, де можливо, пряму мову спочатку непрямою, а потім — невласне прямою. Поясніть розділові знаки.

1. У своїй передмові до українського видання творів Сент-Екзюпері Євген Сверстюк писав: «Для утвердження своїх істин Сент-Екзюпері зробив усе, що міг: він їх вистраждав життям і створив у згоді з ними модель свого життя». (М. Коцюбинська) 2. «Мовна поведінка,— пише І. Синиця,— як частина загальної поведінки людей, свідчить як про рівень розумового розвитку, так і про рівень її виховання, вона репрезентує людину в цілому». 3. У відповідь на знущальне: «У вас є історія?.. Тоді вже скажи, що у вас було й рицарство!» — Прися з гордістю і гнівом стверджує: «Було! І є! Був орден лицарів Січі Запорозької... Є лицарі Сиваша та Перекопу... Києво-Могилянська академія була...» (А. Погрібний)

44 Доберіть із текстів художньої літератури шість речень, що відповідають поданим схемам.

1. А: «П».	4. «П,— а.— П?»
2. «П»,— а.	5. «П?» — а.
3. «П,— а.— П...»	6. «П,— а,— п...»

45 Прочитайте речення. Чи все вам зрозуміло? Не переставляючи місцями й не змінюючи жодного слова, розставте розділові знаки в реченні з прямою мовою двома способами так, щоб в одному випадку йшлося про те, що дванадцять балів отримала Оксана, а в другому — Андрій.

Учителька сказала Оксані ставлю сьогодні дванадцять балів Андрію а ти мусиш ще попрацювати.

СПІЛКУВАННЯ

46 Поставте слова автора в усіх можливих позиціях щодо прямої мови.

1. *Слова автора:* Писав Конфуцій.

Пряма мова: Той, у кого в душі світить сонце, буде бачити сонце в найпохмуріший день.

2. *Слова автора:* Народ мовить.

Пряма мова: Рушником щастя міцніше утримаєш.

3. *Слова автора:* Ліна Костенко стверджує.

Пряма мова: Життя, як річку, не перейдеш вброд.

- Запишіть речення, виразно прочитайте їх, з'ясуйте інтонаційні особливості, поясніть розділові знаки.

Домашнє завдання

47 Складіть речення, користуючись поданими нижче схемами. З'ясуйте стилістичну роль слів автора.

1. А: «П».
2. «П?» — а.

3. «П,— а,— п».
4. А: «П»,— а.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що називають прямою мовою? Наведіть приклади.
 - Яку позицію щодо слів автора може займати пряма мова?
 - Яку роль виконують слова автора при прямій мові?
 - Які граматичні й структурні особливості відрізняють пряму мову від непрямої?
 - Чим відрізняється невластива пряма мова від прямої?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

2,5 КІЛОГРАМА, АЛЕ ДВА З ПОЛОВИНОЮ КІЛОГРАМИ

Помиляються ті, хто вживає *два з половиною кілограма, три з половиною кілометра, чотири з половиною гектара* та ін. Запам'ятаймо: у формі родового відмінка однини іменники вживають лише з дробовими числівниками: *2,5 кілограма; 3,5 кілометра*. Якщо ж значен-

ня дробового числівника *0,5* передають формою *з половиною*, то поєднуваний з ним іменник має форму множини: *два з половиною кілограми, три з половиною кілометри*.

(К. Городенська)

§ 4 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

48 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Знайдіть у реченні спочатку пряму мову, потім слова автора. Поясніть уживання розділових знаків.

Того дня, незважаючи на дрібний дощ, сонячне проміння пронизувало повітря, а легкий грайливий вітер шепотів: «Не бійся, усе буде добре...» (М. Кошка)

Буду я навчатися мови золотої

Розділові знаки при прямій мові

1. Пряма мова береться з обох боків у лапки. У лапки беруться також знак питання, знак оклику й три крапки. Крапка й кома виносяться за лапки: *Вийшов він од неї, моргнув на нас та й каже: «За мною йдіть!»* (Марко Вовчок); *«Весна... Ще одна весна»,— сказала замріяно й трохи сумно Світлана Кузьмівна.* (Ю. Мушкетик).

А: «П(?)!».

«П(?)!», — а.

«П, — а. — П(?)!».

«П, — а, — п(?)!».

А: «П(?)!», (—) а.

2. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка, а якщо після неї, то виділяються комою й тире і пишуться з малої букви: *Очі Мальви ніби злилися з материними..., вона розвела руками і заговорила, прислухаючись до власних слів: «Доля моя, мамо... Це доля моя...»* (Р. Іваничук); *«Мабуть, причудилось», — подумав юнак, але вже не чіпав ромашки.* (В. Гжицький).

3. Якщо слова автора розривають пряму мову на межі двох речень, то після слів автора замість коми ставиться крапка: *«Помилуйте! — йому Ягнятко каже. — На світі я ще й году не прожив».* (Л. Глібов).

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма

«Уживання знака м'якшення»
галці, Гальці, доньчин, ірпінський,
матінко, менший, уманський

НАГОЛОШУЄМО ТАК

бігти — біжу́, будувати — буду́ю,
везти́ — везу́, вести́ — веду́,
давати́ — даю́, казати́ — кажу́,
кажеш, ка́же, ка́жемо, коха́ти —
коха́ю, кувати́ — кую́, любі́ти —
люблю́, мі́ти — мію́, мов-
ча́ти — мовчу́, мовчи́ш, мовчи́ть,
мовчимо́, писати́ — пишу́, пи́ше,
пи́шемо, пи́шеш

49 Прочитайте. Поясніть розділові знаки в реченнях із прямою мовою.

1. «Що це за дівчина? Де вона взялася в нашому селі?» — думав молодий Джеря, надіваючи шапку і перекидаючи свиту через плече. (*І. Нечуй-Левицький*) 2. «На дії і вчинки людей, — говорив Аристотель, — впливають сім чинників: випадок, природа, примус, звичка, розум, бажання, пристрасть». (*Із книжки «Мистецтво говорити»*) 3. Батько часто говорив: «Дружній череді вовк не страшний». (*М. Номис*) 4. Якось я продекламувала Максимові Рильському його «Слово про рідну матір», яке щойно побачило світ, — «Благословен той день і час...» Він слухав, похитуючи головою, а тоді сказав: «Ну й молодчина! Я б зроду такого довгого не запам'ятав!» (*М. Коцюбинська*) 5. «Я тебе питаю без жартів», — сказав Роман. (*І. Нечуй-Левицький*) 6. «На поезію завжди я мав тільки короткі хвилини, вільні від праці, часом любої, дорогої, здебільшого нудної, наймитської», — писав Б. Грінченко в одному з листів. — Моя пісня — то мій робітницький відпочинок і моя робітницька молитва-надія». (*Л. Старовойт*)

- Накресліть схеми речень.

50 Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Ви умієте розмовляти з ангелами сказала княжна то розкажіть що вони вам говорять. (*3 кн. «Живий Шевченко»*) 2. А основним заповітом наших прадавніх медиків було приблизно таке Природа усе дала людині щоб вона жила довго і була здоровою. Треба лише знати природу і вона сама підкаже що як коли скільки їсти як рухатися і працювати щоб не шукати ліків. (*О. Єфімов*) 3. Хтось із великих людей сказав Усе минає а слово залишається. 4. Мова народу писав Олесь Гончар це найбільший національний скарб і ми всі маємо його оберігати маємо наполегливо розвивати оновлювати збагачувати мову народу своєю літературною творчістю. (*Ю. Смолич*)

- Накресліть схеми речень.

51 Доберіть з текстів художньої літератури шість речень із прямою мовою, у яких слова автора стоять перед прямою мовою, усередині та після неї. Поясніть розділові знаки.

СПІЛКУВАННЯ

52 Працюймо в парах. Складіть речення з прямою мовою за поданими схемами.

1. «П», — а.	4. А: «П».
2. «П, — а. — П».	5. А: «П!»
3. «П, — а, — п».	6. А: «П?»

- Перевірте один в одного правильність виконання. Проаналізуйте роботу однокласника. Скажіть, які вміння в нього сформовані добре, які потребують удосконалення.

53 Складіть і запишіть діалог за однією з фотоілюстрацій, оформивши його як пряму мову. Поясніть розділові знаки в реченнях із прямою мовою.

54 Працюймо в парах. Розіграйте в особах знайомство в потязі, на відпочинку, уживаючи речення з прямою мовою.

Домашнє завдання

55 Виконайте одне із завдань.

А Прочитайте текст. Визначте його стиль, тему, доберіть заголовок. Випишіть речення з прямою мовою, поясніть розділові знаки.

Як же загартувати свою волю, виробити самостійність у судженнях і справах, не стати рабом власних звичок?

Згадується кілька давніх порад, що дійшли до нас крізь тисячоліття. Одна з них: «Пізнай себе самого». Лише об'єктивно, добре розібравшись у собі, своїх нахилах, уподобаннях, можна дібрати й відповідні засоби самовиховання. «У кожної людини — три характери, — дотепно зазначав Віктор Гюго. — Той, який їй приписують, той, який вона приписує собі сама, і, врешті, той, який є насправді».

Тож дуже важливо без самозакоханості чи самоприниження з'ясувати, який же у вас характер. Адже ніхто не знає вас краще, ніж ви самі.

Друга порада: «Здолай себе». Нерідко запитують: «Навіщо? Хіба не ліпше жити, довіряючись своїм відчуттям і бажанням?»

Та життя неспростовно доводить: саме з перемог над собою починаються й перемоги в житті. Це в усі часи підкреслювали й видатні уми людства. Приміром, давньоримський філософ

Нік Вуйчич

і письменник Луцій Анней Сенека казав: «Ніяка влада не більша й не менша від влади людини над собою».

І це цілком зрозуміло: ніщо в житті легко не дається. Щоб досягти поставленої мети, треба безперервно вимагати від себе більшого, підніматися щораз на вищий щабель.

Третя порада: «Створи себе». Лише безперервна робота над собою, постійне самовдосконалення принесе бажані результати. «Поради хороші,— погодитеся ви.— Але ж як їх виконати?»

Щодо самопізнання, то тут самооцінка й самоконтроль мають стати вашою щоденною необхідністю. Завершуючи день, обов'язково проаналізуйте, як прожили його, що доброго чи поганого зробили, наскільки наблизилися до поставленої мети. Добре занотувати такі враження й оцінки до щоденника. Це допоможе вам, час від часу повертаючись до попередніх записів, точніше осмислювати свої вчинки: раніше, гляди, погарячкував, поквапився з висновками, а пізніше, заспокоївшись, бачиш, що помилявся. Та й досвіду, знань з кожним роком додаватиметься.

(Г. Навроцька)

Б Підготуйте повідомлення з теми «Що ж таке характер? Як він формується?», скориставшись текстом завдання А.

Перевірте себе

- Дайте відповідь на запитання.
— Які розділові знаки ставлять у реченнях із прямою мовою? Наведіть приклади.
- Продовжте речення.
— Я навчилася (навчився) ...
— Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ДРЕВНІЙ ЧИ СТАРОДАВНІЙ, ПРАДАВНІЙ, ПРЕДКОВІЧНИЙ?

Слов'янські мови загалом, а українська особливо, багаті на синоніми. Цю рису нашої мови підкреслює чимало мовознавців. На жаль, доводиться констатувати, що не всі приділяють належну увагу виборі слова із синонімічного ряду. За приклад можуть правити не раз уже згадувані синоніми *стародавній*,

давній, *прадавній*, *старий*, *старовинний*, *правічний*, *предковічний*, *вікодавній*, *старожитний*, *древній*, з-поміж яких у засобах масової інформації вживають чомусь лише слово *древній*, хоч воно стоїть аж у кінці того синонімічного ряду.

(О. Пономарів)

§ 5

ЗАМІНА ПРЯМОЇ МОВИ НЕПРЯМОЮ Й НЕПРЯМОЇ — АВТОРСЬКОЮ

56 Прочитайте речення. Знайдіть у них ознаки непрямой мови. Визначте авторські слова й чужу мову.

1. Учитель сказав Романові, щоб той готувався до олімпіади.
2. Однокласники поцікавилися, коли відкриється виставка.
3. Бабуся запитала про те, скільки я отримала за диктант.
4. Мене попросили, щоб я віднесла книжки до бібліотеки.

Буду я навчатись мови золотої

Непряма мова — це чуже мовлення, уведене автором розповіді в текст у формі з'ясувальної підрядної частини складнопідрядного речення: *Костянтин Ушинський неодноразово наголошував, що **тільки особистість може творити особистість, тільки характером можна сформувати характер.***

Під час заміни прямої мови непрямою до головної частини (слів автора) за допомогою сполучників *що, щоб, чи* та сполучних слів займенниково-прислівникового походження приєднується підрядна частина, якою стає пряма мова: *Літо осені питає: «Де поділись журавлі?»* (В. Китайгородська) — *Літо осені питає, де поділись журавлі. «Тільки ж не піди, неначе рак по дріжджі», — застерігає мати.* (М. Стельмах) — *Мати застерігає, щоб не пішов, неначе рак по дріжджі.*

Непряма мова не відтворює чужої мови точно, а передає лише її загальний зміст. Не входять до непрямої мови такі елементи живого розмовного мовлення, як звертання, вигуки, вставні слова, частки тощо. У непрякій мові не відтворюється інтонаційна своєрідність чужої мови, тому не завжди заміна прямої мови непрямою є доцільною.

Практикум

57 Прочитайте текст. Перекажіть його, замінюючи пряму мову непрямою. Що змінилося при цьому? Який варіант передачі чужої мови є доцільнішим у цьому випадку? Свої думки обґрунтуйте.

«КЛЮЧ» ВІД ЗДОРОВ'Я

Хочу поговорити про «ключ» від здоров'я. Це сила волі, вміння досягти поставлених цілей, завершувати слово ділом.

На жаль, у юному віці цей «ключ» є не в кожного. Нині, як ніколи раніше, часто доводиться бачити чимало молодих людей, які люблять похизуватися своїми знаннями з тієї чи іншої галузі, та далі цього не йдуть. Скажімо, чудово розуміючись в усіх стилях плавання, знаючи до дрібниць методики тренувань видатних спортсменів, самі заледве тримаються на поверхні води. Годинами доводять комусь користь дихальних вправ хатха-йоги та при цьому не кидають палити.

Людину, яка в юності не виховала в собі силу волі, працьовитість, пізніше, як правило, не вдовольняє ні робота, ні сім'я. На всіх вона ображена, усі довкола, виявляється, їй зобов'язані чимось, завинили в чомусь. Такі байдужі й до власного здоров'я, не дбають про те, як зміцнити його, удосконалити себе самого.

За тисячолітній досвід людства викристалізувалося мудре прислів'я: «Посієш вчинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю». Ви якраз увійшли в ту відповідальну пору духовного «засіву», від якого залежатимуть майбутні «врожаї» — змістовність, повноцінність життя.

(З підручника)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс слів з *пів-*»

пів-Азії, півапелсина, піваркуша, пів-Байкалу, піввідра, півгодини, півдюрини, пів-Європи, півзаго-ну, пів-Італії, півкавуна, півкарбованця, пів-Києва, півкниги, півко-ло, півмісяць, півнеба, півобруча, півогірка, пів-Одеси, піволівця, півострів, півсклянки, півстола, півтонни, півхустки, пів'яблука, пів'ями, пів'яру, пів'ящика

НАГОЛОШУЄМО ТАК

вiбyдувати — вiбyдую, вiбy-
дуєш, вiбyдуємо,
вiкажи — вiкажiмо, вiкажiть,
мeстi — мeлa, лiти — лiлa,
показати — покажy, показeш,
покажeмо, покажi — показiмо,
покажiть

58 Перебудуйте речення з непрямою мовою на речення з прямою мовою.

1. Володимир Мономах заповідав, щоб ми не забували того доброго, що вміємо, а чого не вміємо, того навчалися. 2. Ще Нестор Літописець застерігав, що від гріховного кореня поганий плід буває. 3. Григорій Сковорода писав, що любов виникає з любові. 4. Іван Котляревський стверджував, що, де згода в сімействі, де мир і тишина, блаженні там люди, блаженна сторона. 5. Пророчими є слова Тараса Шевченка, що діла добрих оновляться, діла злих загинуть. 6. Леся Українка вважала, що немає честі нападати ззаду. 7. Іван Франко переконував, що література кожного народу — це найкраще дзеркало його життя. 8. На думку Ліни Костенко, у дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім — Батьківщина. 9. Як важливо, за твердженням Олеса Гончара, щоб людина не втратила віри, не розгубила надій.

- Поміркуйте над змістом опрацьованих висловлювань.

СПІЛКУВАННЯ

59 Підготуйте репортаж, обравши один із варіантів: 1) з концерту гурту «Океан Ельзи»; 2) з футбольного матчу; 3) з виставки картин; 4) з краєзнавчого музею. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою*.

ПАМ'ЯТКА

Композиційно репортаж складається із трьох частин.

1. **Вступ.** *Місце і час події, опис її учасників.* Вступ має бути яскравим, щоб привернути увагу й викликати бажання продовжити ознайомлення з матеріалом.
2. **Основна частина.** *Інформаційний блок.* Характеристика події, діалоги з учасниками, описи деталей, які допоможуть краще вникнути в суть того, що відбувається і відчутти свою причетність до події.
3. **Кінцівка.** *Враження автора, його думки та емоції, оцінка події.*

Репортаж — один із популярних жанрів журналістики, мета якого — створити «ефект присутності», дати змогу глядачеві, слухачеві або читачеві побачити ситуацію очима журналіста.

Домашнє завдання

60 Прочитайте уривок з листа Василя Стуса до сина.

Поразка — це не тільки біда. Це ще й благо, добро. Поразка мусить стимулювати на чергову перемогу — це логіка сильних (а Ти — мужчина!). У поразці опускають руки лише слабкі.

Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої. Ти повинен бути освіченою людиною. Освіта — це вид гігієни. Письмо з помилками — то як немиті руки чи зуби. Бо теперішня людина — не тільки освічена. Людина — це обов'язок, а не титул (народився — і вже людина). Людина твориться, самонароджується. Власне, хто Ти є поки що? Кавалок глини — сирій, пластичній. Бери цей кавалок в обидві жмені і мни — доти, поки з нього не вийде щось тверде, окреслене, перем'яте. Уяви, що Бог, який творить людей, — це Ти сам. Ти є Бог. Отож, як Бог самого себе, мни свою глину в руках, поки не відчуєш під мозолями кремінь.

- Які думки й почуття викликав у вас текст?
- Виокремте найвагоміші, на вашу думку, три-чотири тези й запишіть їх як речення з прямою мовою.
- До чого спонукає вас цей текст?

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - У яких за будовою реченнях відтворюється не лише зміст чужого мовлення, а й форма, емоційність, а в яких — тільки зміст?
 - Які розділові знаки ставляться в реченнях з непрямою мовою?
 - Як оформлюються розповідні речення прямої мови при заміні непрямою мовою?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА — З ВЕЛИКОЇ ЧИ З МАЛОЇ ЛІТЕРИ?

Відповідно до § 38 п. 22 «Українського правопису» (К., 2006) назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишемо з малої літери: *доба феодалізму, антична культура, середні віки, неоліт, палеоліт, палеозойська ера*.

Трипільська культура — це археологічна культура ранніх землеробсько-скотарських племен Південно-Східної Європи епохи переходу від неоліту до бронзи; залишки її вперше було знайдено під час розкопок в Україні в селі Трипілля Київської області. Тобто це один з періодів розвитку суспільства взага-

лі, тому цю назву слід писати з малої літери: *трипільська культура*. Таке написання закріпилося і в мовній практиці: *Особливо цікавими були знахідки хлібних зернят серед залишків керамічного посуду так званої трипільської культури*. (З газети); *Український настінний розпис сягає своїм корінням ще в часи трипільської культури*. (З наук.-попул. літ.). Географічну назву, яка репрезентує цю історичну епоху, пишемо, звичайно, з великої літери: *Трипілля*.

(Т. Коць)

ОБ'ЄДНАННЯ ЧИ ОБ'ЄДНАННЯ?

Під впливом різних причин мовці іноді неправильно наголошують слова. Це особливо помітно під час офіційного спілкування, коли треба говорити експромтом — відповідати на запитання, брати участь у дебатах, дискутувати з опонентами. Неправильне наголошування слів, як і неправильна вимова звуків і звукосполучень, відволікають слухачів, особливо тих, хто володіє літературною мовою. Готуючись виступити публічно, потрібно враховувати особливості нормативного наголошування слів. Отже, наголос в українській мові: а) різномісний, або вільний, тобто не закріплений за якимось складом слова: науко́вий, фахови́й; б) рухомий, тобто змінюваний у різних формах того самого слова або в спільнокоренових словах: голова́ — го́лови — голови́ — голі́в, ка́зати — ка́жеш — кажу́, за́хист — захища́ти — захи́щений, ана́ліз — аналізува́ти — проаналі́зований; в) розрізнявальний, тобто допомагає

розрізнявати значення слів: ви́конання (закінченість дії: ви́конання наказу) — вико́нання (незакінченість дії: вико́нання службових обов'язків), об'є́днання (спілка, організація: об'є́днання підприємців) — об'єдна́ння (дія: об'єдна́ння зусиль), ви́года (користь: еконо́мічна ви́года) — виго́да (зручність: ма́єток з усіма виго́дами), господа́рський (належить господарству: господа́рський розрахунок) — госпо́дарський (належить господареві: госпо́дарські звички), відо́мість (документ: екзаменаці́йна відо́мість) — відомі́сть (звістка, дані, популярність: отримувати відомі́сть); магі́стерський (який стосується магістра, глави лицарського ордену: магі́стерський титул) — магісте́рський (який стосується особи, що має науковий ступінь: магісте́рська дисерта́ція); граматичні форми слів: свіжі новіни́ — не чув новини́, будемо склика́ти — негайно склика́ти.

(З журналу «Культура слова»)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ЧИТАННЯ ОЗНАЙОМЛЮВАЛЬНЕ, ВИВЧАЛЬНЕ І ПЕРЕГЛЯДОВЕ

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

*Читання ознайомлювальне,
вивчальне і переглядове*

Ознайомлювальне читання забезпечує усвідомлення до 70 % фактів тексту з точним розумінням його основної інформації. Темп читання досить високий — 180–190 слів/хв. Це найпоширеніший режим читання, саме так ми читаємо художню літературу, газети, журнали.

Вивчальне читання уможливорює повне та неперекручене розуміння всієї інформації тексту, основної та другорядної. Його темп — 50–60 слів/хв. Такий режим читання поширений у повсякденному житті, а в професійній діяльності так читають різні документи, спеціальні матеріали, статті, де є дуже важлива інформація. Мета вивчального читання — досягти максимально повного й точного розуміння змісту тексту і його критичного осмислення.

Переглядове читання використовують для визначення теми та вузлових питань, які розглядаються в тексті. Його темп — 1–1,5 сторінки/хв. Основна мета читача в цьому випадку — визначити для себе, чи варто читати весь текст, чи є в ньому щось цікаве; швидко переглянути ряд матеріалів для того, щоб знайти конкретну інформацію, пов'язану з власними інтересами або задану вчителем.

61 Прочитайте текст. Який з видів читання ви використали? Визначте стиль і тип мовлення. Спрогнозуйте ситуації, під час яких можна використати кожен із видів читання.

З-поміж величезної археологічної спадщини України особливе місце посідає трипільська культура, з якою пов'язують процес створення підвалин сучасної цивілізації на території України — розвиток аграрних технологій, металургії, становлення світогляду та етнографічних рис. Поява трипільської археологічної культури понад сім тисячоліть тому стала одним із поворотних моментів історії цього краю і багато в чому визначила його належність до європейської цивілізації.

Не так багато українців сьогодні можуть стверджувати, що знають історію своєї держави чи принаймні пам'ятають повний її шкільний курс. Але ж насправді життєпис нашої країни приховує ще безліч цікавих сторінок, які, хоч і по-жовкли від часу, відкриваються нам дедалі більш широкою гамою кольорів.

Про Трипілля, хоч тема ця довго замовчувалася, незважаючи на безліч археологічних знахідок, останнім часом написано чимало. Трипільська кераміка, розписана червоною, чорною та білою фарбами, експонується в музеях Києва, Черкас, Пере-

Трипільська кераміка

яслава-Хмельницького, у Кам'янці-Подільському, Чернівцях, Івано-Франківську, Умані, Борисполі, Одесі, Каневі, Вінниці, Львові, Борщові й Збаражі Тернопільської області, навіть у сільських музеях, скажімо, у Буші на Вінниччині, низці музеїв на Київщині. Виставки артефактів* із давніх поселень проводяться не лише в нас, а й за кордоном. Однак про трипільську цивілізацію багато українців так і не знає.

Отже, на наших теренах проживав настільки давній народ, що навіть назву його не зафіксовано у стародавніх написах, і вона загубилася в глибині тисячоліть. На жаль, ми не знаємо, як себе називали ті, хто залишив нам у спадок першу хліборобську культуру, колесо, величезну кількість артефактів, як їх називали їхні сусіди.

Творці Трипілля стояли біля витоків цивілізації Європи і зробили дуже вагомий внесок у формування сучасної культури України. На території Києва поселення трипільців знайдено на Замковій горі, Львівській площі, Кирилівських висотах, у Видубичах, Дарниці. На півночі кордон трипільської культури проходив десь на 100 кілометрів вище Києва, а на півдні сягав Чорного моря.

Нині трипільську спадщину досліджують учені різних країн. Багаті археологічні колекції виставлені в музеях і нагромаджені в університетах, дослідницьких інститутах та приватних колекціях. Найбільші археологічні скарби зібрані в Києві, у Національному музеї історії України та Археологічному музеї Інституту археології НАНУ. Трипільські колекції також є в музеях Польщі (Краків, Варшава, Познань), Великобританії (Лондон), Австрії (Відень).

Проте найбільша таємниця трипільської цивілізації полягає в питанні: яким чином вона перетворилася на «найвищий культурний вияв Європи» в IV–III тис. до н. е., «святиню землі української», ба, лягла у підвалини української нації й стала «серцем українства»? Адже донедавна поняття «трипільська культура» становило лише назву унікальної хліборобської цивілізації.

Скільки таємниць приховує в собі трипільська культура, скільки всього може відкрити для сучасного світу!

(А. Семенчук)

- Доберіть синоніми до слів *унікальний, сьогодні, життєпис*.
- Ознайомтеся в етимологічному словнику зі статтями *цивілізація, археологія, публікація, виток*.
- Поясніть походження назви *Трипілля*.
- Визначте, якою частиною мови є виділені слова: *їх* називали *їхні* сусіди. Чим зумовлені складнощі в правильному вживанні слів *їх* і *їхній*?
- Поясніть написання власних назв.
- Зверніть увагу: у тексті в одних випадках сполучення слів *трипільська культура* написано в лапках, в інших — без лапок. Поясніть таке вживання лапок.

- Виконайте одне із завдань.

A Підготуйте повідомлення про роль трипільської культури в розвитку історії, агрономії, гончарства та ін.

Б Поясніть, як ви розумієте вислів *трипільська цивілізація*.

62 Прочитайте текст, використовуючи вивчальний тип читання. Визначте тему, мікротеми. Яка головна думка тексту? До якого стилю мовлення він належить?

Стеблів. Берег річки Рось

Стеблів. Пам'ятник героїні твору «Микола Джеря» Нимидорі

Пригадалися уривки з описуванням природи. А вони завжди були, коли ми вивчали за шкільною програмою твори Івана Семеновича Нечуя-Левицького. Пригадуєте? «Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця... По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, не огорожені тинами... Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки». Так починається повість «Микола Джеря»...

І лише через роки, відвідавши Стеблів, зрозумів душу цього митця. Навіть зараз природа Черкащини вражає, а те місце у Стеблеві, де минули дитячі роки письменника, на високому березі Росі, — неймовірна краса! Рось тут робить велику петлю, а трохи далі за течією — знамениті стеблівські пороги, описані у творах митця. З-під води виглядають скелі Нечуя-Левицького, Адама Міцкевича, який гостював у Стеблеві і навіть присвятив йому вірш, скелі Сфінкс, Бурлачка, Козак-Камінь... У ХХ столітті тут звели Стеблівську ГЕС — найбільшу на річці Рось, і дві третини кам'яних скель пішло під воду. Сьогодні вже важко уявити, якою була долина Росі до будівництва електростанції, але навіть її залишки мають такий вигляд, що «будь-які епітети тут недоречні».

У Стеблеві донині збереглась батьківська хата — сільська плебанія*, де жила сім'я священика Семена Левицького і де тепер музей письменника. Плебанія майже не змінилася з тих часів. Тут усе дихає атмосферою минулого. Є особисті речі сім'ї Левицьких, які зберіг брат письменника Амвросій. Він був парохом* у Стеблеві після батька, а з київської квартири письменника сюди перевезли фортепіано і робочий стіл.

У Стеблеві й у навколишніх селах ще донині живуть Кайдаші. У музеї можна багато дізнатися і про героїв безсмертних творів Нечуя-Левицького, і про нього самого — від дитинства до останніх днів життя, які письменник провів у великій нужді й тихо відійшов у потойбічний світ.

...У дворі садиби — пам'ятник письменнику, який ніби оперся на книжку, трохи далі у скверу — пам'ятник героїні твору «Микола Джеря» Нимидорі. Унизу обійстя — потічок і криниця. Та сама криниця, з якої пив воду письменник. Вода в ній і зараз смачна і холодна-холодна. П'ємо її жадібно, великими ковтками прямо з відра. А в кількох хвилинах ходьби від цієї хати-музею тихо несе свої води Рось. Виходиш на високий

берег — і німієш від чудового краєвиду. Голова крутиться від пахоців розквітлої акації, якої тут сила-силенна. По дорозі сюди ми зустрічали акацієві гаї. Так ось який Нечуїв край навіть у наш техногенний час! А яким він був сто, двісті років тому? Мабуть, справді, як писав письменник, гарбузи самі лізли на тин.

(За Й. Марухняком)

● Виконайте тестові завдання.

- Повість «Микола Джеря» починається рядками
 - «Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця...»
 - «Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами...»
 - «Одного літнього гарячого дня, в місяці липні 183... року, з города Тули вийшла купка хлопців, убраних по дорожньому...»
 - «Ой, люди добрі! Що мені на світі божему робить? Не можна, не можна за лихими сусідами на селі вдержатись...»
- Дитячі роки І. Нечуя-Левицького минули
 - у Стеблеві
 - у Львові
 - у Харкові
 - в Одесі
- Батько Івана Нечуя-Левицького, Семен Левицький, був
 - писарем
 - учителем
 - лікарем
 - священиком
- У дворі садиби знаходиться
 - пам'ятник Кайдашу
 - пам'ятник Кайдашисі
 - пам'ятник письменнику
 - пам'ятник батькові письменника
- Пам'ятник героїні твору «Микола Джеря» Нимидорі знаходиться
 - у скверіку
 - у дворі садиби
 - на березі річки
 - на скелі
- Місто Стеблів знаходиться
 - на Черкащині
 - на Чернігівщині
 - на Полтавщині
 - на Волині
- Текст починається уривком із твору
 - «Микола Джеря»
 - «Дві московки»
 - «Кайдашева сім'я»
 - «Хмари»
- Текст має ознаки стилю
 - публіцистичного
 - розмовного
 - офіційно-ділового
 - художнього
- Висловом «будь-які епітети тут недоречні» автор
 - підкреслює неймовірну красу долини Росі
 - переконує в жахливості побаченого
 - спонукає до роздумів про доцільність побудови ГЕС
 - висловлює захоплення творчістю письменника
- Опис музею письменника можна узагальнити реченням
 - Тут усе дихає атмосферою минулого.
 - У Стеблеві донині збереглась бітьківська хата.
 - У музеї є особисті речі сім'ї.
 - Плебанія майже не змінилася з тих часів.
- У тексті є відповідь на запитання
 - Які перші твори І. Нечуя-Левицького?
 - Як звали героїню твору «Микола Джеря»?
 - Якими творами збагатив українську історичну прозу І. Нечуй-Левицький?
 - У якому творі зображено життя інтелігенції?
- Автор тексту наводить уривок із твору І. Нечуя-Левицького, щоб
 - перевірити знання читачів
 - показати красу природи Черкащини
 - показати наслідки зведення Стеблівської ГЕС
 - відтворити період, у який був написаний роман «Микола Джеря»

§ 6 ДІАЛОГ

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Діалог
Репліка

Діалог — дослівно відтворена розмова двох осіб. Діалогічне мовлення виключає зайву інформацію. Тому в діалогах використовують неускладнені синтаксичні одиниці, неповні й еліптичні речення. Діалог — здебільшого вид усного мовлення.

Розділові знаки при діалозі

1. Кожна репліка діалога пишеться з нового рядка, **без лапок**, а перед нею ставиться **тире**.

— *Зостанься!* — мовив король, неабияк гордий з того, що в нього знайшовся підданиць. — *Зостанься, я призначу тебе міністром.*

— *Міністром чого?*

— *Ну, міністром... міністром юстиції.*

— *Але ж тут нема кого судити.* <...>

— *То суди сам себе,* — відказав король. — *Це найважче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зумієш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий.* (А. де Сент-Екзюпері)

2. Коли кілька реплік діалогу пишуться в рядок, вони беруться в лапки, а між репліками ставиться **тире**.

«*А як же він пропадає?*» — «*Каже, що навіть аби згинув, то відбере вам вашу гадзину.*» — «*Таж то не квітку урвати!*» — «*А такий бараба того питає?*» — «*А я де?*» — «*Ви, Іванку, граєте полонинами та зимарьками на волосім боці.*» (Марко Черемшина)

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма

«Букви о в суфіксі -ович та і, ї в суфіксах -івн(а), -ївн(а)»

Антонівна, Аркадіївна, Богданівна, Борисівна, Валентинівна, Валеріївна, Володимирівна, Геннадіївна, Германович, Гордіївна, Григорівна, Дмитрівна, Євгенівна, Ігорівна, Іллівна, Карпівна, Кузьмівна, Леонідівна, Луківна, Микитівна, Миколаївна, Михайлівна, Олександрівна, Олексійович, Павлівна, Романівна, Ростиславович, Савівна, Семенівна, Сергіївна, Степанівна, Тарасівна, Федорівна, Юліанівна, Юріївна, Яківна

63 Прочитайте текст. Доведіть, що це діалог.

— А чому ти плачеш? — спитало її яснооке дівчатко. — Хіба дорослі плачуть?

— Та я... ні, я не плачу... то так... — знітилася вона й швидко витерла хустиною сльози.

— А хочеш, я покажу тобі моє диво? — запропонувала дівчинка й кумедно схилила на бік голівку.

— Диво?... Звісно ж, хочу. Покажи.

Маленька дістала щось із кишені плащика, затисла в долоньках і простягнула рученята до заплаканої жінки.

— Дивися! Воно там мерехтить! Правда ж, гарно?!

Невеличкий брелок блимав різними кольорами в пухких долоньках маляти, і жінка всміхнулася. Так, наче й справді побачила щось неймовірне.

(М. Кошка)

- Запишіть діалог схематично.

Зразок. — П? — а.
— П! — а.

НАГОЛОШУЄМО ТАК

болотистий, бюлетень, валовий, вербовий, ветеринарія, вимова, вимога, випадок, громадський, даємó, двора, двóру, де́щиця, дрóва, зручний, іржавіти, лі-то́пис, ма́ркетинг

Смерть Сократа.
Художник Ж. Л. Давид

64 Працюймо в парах. Прочитайте текст і перекажіть однокласникові, який має провести спостереження: які речення ви використовуєте під час переказу — із прямою чи непрямою мовою.

ФІЛОСОФ

— Усі *великі*, навіть наймудріші, не так дають, як забирають. Перикл *возвеличив* державу й водночас прирік на загибель. Бо підносив її власною волею, забираючи волю в усіх.

Запала важка мовчанка. Хтось мусив піднімати меч першим. Підняв Феоген:

— Чому не прагнеш перемінити все на краще? Чому не хочеш бодай мізинцем торкнутися до державного керма?

— А хіба те можливо? — мовив Сократ. — Коли жоден із нас не вміє кермувати своєю душею. — Сказав це так *щиро*, майже наївно, як може сказати лише переконана в своїй правоті дитина. Йому хочеться, щоб у нього в душі панувала гармонія, а її немає.

— Що ж хочеш ти? — запитав Феоген тихо. — Що шукаєш?

— Я тільки хочу знати, хто я, хто ти, хто ми всі, — сказав Сократ. — Я хочу пізнати це — навчитися володіти своїм духом, своїм розумом. Хочу пізнати істину. Істину життя людського. Нехай кожен із нас пізнає себе. Спробує затоптати в собі зло. Нехай один розум не одягає кайдани на інший. Нехай вони сукупно помислять.

(Ю. Мушкетик)

- Як ви розумієте висловлення «Нехай кожен із нас пізнає себе»?
- Доберіть синоніми до виділених слів.

СПІЛКУВАННЯ

65 Прочитайте компліментарні формули. Визначте, хто і за яких обставин може бути адресатом їх.

У вас золоті руки! Ніхто не скаже це так, як ви! Ваша скромність зачаровує. Твоє мовлення справді бездоганне! У тебе чудовий вигляд! Тобі так пасує це вбрання!

- Складіть діалоги, застосовуючи ці формули.

66 Працюймо в парах. Один із вас має дібрати аргументи, що підтверджують судження В. Кленца: «Рідна мова завжди солов'їна, зігріває людей все життя»; інший — думку В. Лотоцького: «Не говори: в нас мова солов'їна, бо мова вище, ніж пташиний спів».

Домашнє завдання

67 Прочитайте текст. Як ви гадаєте, яка ситуація описана в ньому? Із чого це видно?

— Подивися на себе, чудо. На кого ти схожа? Жалюгідна, зачухана, зачумлена домогосподарка. То ти смієш щось там патякати про мораль? Дуринда, яка ти непутня дуринда! Що ти там варнякаєш? Вірність, клятва біля вівтаря, приплела ще й заповіді Божі. Хто за ними нині живе?

(Дара Корній)

- Які поради ви дали б мовцеві? Для цього прочитайте поданий нижче текст.

ПРИСЛУХАЙСЯ ДО ГОЛОСУ РОЗУМУ

Страшно дивитись на подружжя в гніві. Коли сперечаються двоє, ті, що давно колись заприсяглися вічно любити одне одного, тоді від розпуки й болю меркне довкола чиста прозорість і день стає схожим на ніч. Коли сперечаються двоє, які поруч пройшли довгу дорогу, але ще не розхлюпали своїх почуттів і бажань і могли б зрілого літа звідати ще чимало радості й щастя, та в суперечці рвуть усе, що було найдорожче, тоді гірко й безмовно тужить їхня ображена любов...

У запалі суперечки словом можна ранити, немов ножом, і та рана озивається болісним криком, і ображений у свою чергу завдає удару тій, яку ще недавно ніжно пестив і голубив. У тій ошалілій суперечці вже немає ні винуватого, ні судді, є двоє ображених, у яких затемнений мозок і розпечена уява та гнів владарюють над ними, вбиваючи безжально добрі почуття.

Гнів не приносить людям добра, тим більше в житті сімейному. Та, на жаль, не завжди ми прислухаємося до голосу розуму.

(За І. Цюпою)

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке діалог?
 - Які розділові знаки вживаються, коли діалог передається на письмі?
 - У яких стилях мовлення найчастіше використовують діалог?
- Яких правил мовленнєвого етикету необхідно дотримуватися, ведучи діалог?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 7

ЦИТАТА

Буду я навчатись мови золотої

Цитата — дослівно відтворений уривок із твору, чиєсь висловлення з указівкою на автора, що служить для підтвердження або пояснення думки, аргументації твердження, ілюстрації певних правил. Цитата — це різновид прямої мови.

Цитати наводяться в супроводі слів автора або без них:

Цікавий символічний факт про ціну людського імені наводить А. Коваль. Посилаючись на М. Горбаневського, дослідниця пише: «...в одному з племен індіанців людина, яка позичила щось, залишала в заклад за позичене не якісь цінності, а власне ім'я. І доки не повертала боргу, ходила без імені; усі члени племені її в цей час ніяк не називали». (Із книжки «Слово про слово»).

Розділові знаки при цитатах

1. Якщо цитата синтаксично пов'язується з авторським текстом, утворюючи підрядне речення, або є членом речення, то вона береться в лапки і перше слово пишеться з малої літери: *Ні питоменну монументальність Ольжичеву, ні оту його «прозору радість творчого спокою» не знайдемо в ліриці Олени Теліги.* (В. Державін).

2. Цитата може бути оформлена як речення з прямою мовою: *О. Довженко писав у своєму щоденнику: «...І не Україні одній я належу. Я належу людству як художник, і йому я служу...».*

3. Якщо речення починається цитатою, а слова автора ідуть після неї, то перше слово пишеться з великої літери, навіть якщо в цитованому джерелі воно пишеться з малої літери: *«...Правдивий мислитель розвеселяє і покріпляє все», — пише Ніцше в своїй студії про Шопенгауера.* (М. Євшан).

4. Якщо цитата наводиться не повністю, то пропуск позначається трьома крапками: *Велика ріка виникає перед ним [Сосюрою], коли поет змальовує сиву минувшину: «...воїни суворі Святослава йдуть до човнів крилатих на Дніпрі».* (Ю. Мартич).

5. Якщо цитата є уривком з поезії, то в написанні вона виділяється лапками (у друкованих текстах такі цитати здебільшого виділяються іншим шрифтом і в лапки не беруться): *«Що є свобода? Добро в ній яке? Кажуть, неначе воно золотее?»* (Г. Сковорода).

6. Цитата-епіграф пишеться перед текстом твору або окремих його розділів. Епіграф у лапки не береться. Назва джерела, звідки взято епіграф, пишеться без дужок унизу праворуч від епіграфа:

Україна моя починається

Там, де доля моя усміхається.

П. Осадчук

Для точного оформлення цитат їх паспортизують, тобто вказують автора, назву твору, з якого взято цитату, місто видання, видавництво, рік видання, сторінку. Повнота паспортизації залежить від жанру тексту, у якому використано цитати.

ТЕРМІНИ:

Цитата

Цитата-епіграф

Паспортизація цитати

Практикум

68 Прочитайте. Визначте, якими способами введено цитати в текст, прокоментуйте розділові знаки. Доберіть до тексту заголовок.

Незаперечна істина: не знаючи рідної мови, не можна вважати себе повноцінною часткою свого народу.

А прислухаймося до своїх земляків-українців. Тут почуваємо суцільний так званий суржик або, у кращому разі, калька з російської на зразок: «такое й скажеш», «хочу висказатися». Як правило, уживаємо «дійсно» замість «справді», «між тим» замість «тим часом», «кидається в очі» замість «впадає в око».

Виникає запитання: як же всього цього позбутися? Як кожному українцеві долучитися до багатющої скарбниці рідної літературної мови? Для цього насамперед потрібне щире бажання досягти мети. І якщо вона в людини з'явиться, то можна сподіватися на безперечний успіх. «Учіться, брати мої...»

(За М. Чепурним)

- Висловте власні міркування з порушеної в тексті теми. Використайте цитати.

НАГОЛОШУЄМО ТАК

апостроф, верба́, воді́й, дро́ва, коро́мисло, одина́дцять, одина́дцятьо́х, озна́ка, сімдеся́т, соло́доші́, шофе́р

ПИСЕМО ТАК

Орфограма «Букви а, я, у, ю в родовому відмінку однини іменників другої відміни»

Андрія, березняку, бігу, вівса, віку, вовка, вокзалу, грому, даху, Дніпра, Донбасу, дощу, жалю, заводу, загону, квітня, Києва, кисню, клена, клубу, коваля, коня, краю, Кривого Рогу, ліска, лісу, Луцька, льоху, метра, настрою, ножа, роду, року, ромба, складу, снігу, стільця, суфікса, токаря, хліва, хору, цукру, школяра

69 Прочитайте текст. З якою метою автор використовує в ньому цитату?

Як у складну епоху планетарного наступу науково-технічної революції зберегти духовну пам'ять людей? Як у тривогах нашого напруженого часу не дати вбити чи здрибнити в людині людину? Ми, письменники, свою місію в тому і вбачаємо, щоб робити людину духовнішою, спадкоємницею всього того, що створено людством. Нас турбує, щоб сучасника нашого не засліпив достаток, щоб у майбутнє людина йшла не здрибненою, не з пригаслою, а з розквітлою духовною жагою. Але, на жаль, у житті доводиться спостерігати речі, які засмучують: байдужість до народних святинь і традицій, неприязнь, холоднеча в стосунках, рвацтво, намагання жити за рахунок інших, зневага до товариша і колективної думки. Якою тут бачиться роль літератури? Література не дає рецептів, але виробляє напрям устремління, порушує суспільні проблеми й активізує людське ставлення до цих проблем, висловлює свою позицію, бо в центрі ставить людину, яка бореться за гуманістичні ідеали.

Є над чим задуматись письменникам. У своїх творах маємо дати справжнє відчуття краси духовного життя народу, його історії. Згадаймо Шевченкове: «У нашім раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молода з своїм дитяточком малим». Жорстоке кріпацьке пекло й разом з тим — який мир, який проблеск світла людської душі!

Література — це ви самі, це частина вашого життя. Йдіть у життя не тільки як фахівці, що добре знають свою справу, а й як носії культури. Ви молода інтелігенція, ви йдете в народне море. Там чекають вашої поради й підтримки, вашого мудрого слова.

Тож зробіть усе, щоб довкола вас квітували народні таланти, щоб ви навчили тих, хто недовчений, любові до свого народу і його мови, високого почуття самовідваги й розуміння, що народ наш своєю славною історією вартий, аби його шанували.

(За О. Гончаром)

- Станьте співавтором тексту, доповнивши його доцільними за змістом цитатами.
- Поясніть уживання розділових знаків у реченні з цитатою.

70 Перебудуйте й запишіть подані висловлення, користуючись різними способами передачі чужого мовлення.

1. Віталій Русанівський писав: «Морфеми — це атоми семантичної структури, тоді як слова — молекули». 2. Іван Дзюба сказав: «Поезія Василя Голобородька, за всіх випадковостей особистої долі автора, була “на часі”, була об'єктивно зумовленою і неминучою». 3. Дмитро Луценко вважав: «Усе любов'ю зміряне до дна».

71 Прочитайте. Складіть цитатний план тексту. Доберіть заголовок.

У кожного народу свої правила й традиції, зумовлені національною історією, психологією, політичним устроєм країни. Вони позначаються на особистісній манері поведінки. Попри це законодавці норм етикету — англійці — запевняють: справж-

ня ввічливість усюди однакова, і гарні манери породжуються здоровим глуздом і добросердністю.

Дотримання норм етикету пов'язане із загальною культурою людини, її самоусвідомленням, самоповагою та мірою ґречного ставлення до інших. І це не проста справа. Укотре доводиться переконуватися в слушності й мудрості зауваження Андре Моруа: «Розкриваючи співрозмовникам душу, ми раптом виявляємо, що зовсім нічого про себе не знаємо».

Безперечно, ми хочемо бачити себе бездоганними, приємними, товариськими, мати повагу й довіру людей. У досягненні бажаного неабияке значення мають психологічні уявлення про своє оточення і, зрозуміло, знання нами етикету.

До етикету входять і манери поведінки вдома, на роботі, у гостині, театрі, кіно, музеї, бібліотеці, готелі, магазині, ресторані, літаку, поїзді, метро, таксі й просто на вулиці, і мистецтво одягатися, користуватися косметикою, дарувати, правила мовленнєвої поведінки тощо.

Звичайно, важко перелічити всі форми мовного та й будь-якого етикету в усіх життєвих ситуаціях і не так просто ними оволодіти. Проте, скориставшись ними, ми зможемо правильно поводитися в товаристві, зажити слави ґречної людини та самореалізуватися в процесі спілкування.

(За О. Корніякою)

СПІЛКУВАННЯ

72 Зайдіть на сайт Вікіпедії. З'ясуйте значення, історію та вживання слова *менталітет*. Складіть міні-твір на основі набутих знань, уведіть у твір цитати.

Домашнє завдання

73 Випишіть із підручників історії, літератури, географії сім цитат із покликанням на авторів. Поясніть уживання розділових знаків.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке цитата?
 - Які є способи цитування?
 - Що спільне, а що відмінне в пунктуації при цитатах і прямій мові?
- У яких стилях мовлення найчастіше використовують цитати? З якою метою?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ЧОМУ БАТАЛЬЙОН ДОБРОВОЛЬЧИЙ?

Батальйон *добровольчий*, тому що він сформований із *добровольців*, тобто тих, хто вступив до нього з власного бажання, добровільно. Якщо назвати батальйон *добровільним*, то він матиме інше значення — «який діє з доброї волі, власного бажання бійців, без чийогось насилля, примусу». Саме тому батальйон означено прикметником *доброволь-*

чий, який утворено від іменника *доброволець*, кінцевий м'який звук [ц'] якого перед суфіксом-закінченням *-ий* змінився на [ч], а також випав голосний *е* суфікса *-ець*.

Отже, батальйон правильно називати *добровольчим*, а не *добровільним*.

(К. Городенська)

ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО

Виконайте тестові завдання.

1. Слова автора і пряму мову розділяють
А кома й тире
Б кома, тире, знак оклику
В кома, тире, двокрапка, лапки
Г кома, двокрапка, тире
2. Непряма мова приєднується до слів автора
А сполучником підрядності
Б займенником
В часткою
Г сполучником підрядності, відносним займенником, часткою
3. Укажіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку.
А «От люди, навіть за тваринами не можуть доглянути»,— невдоволено зітхає дівчина. (О. Дибовська)
Б «Умова їхнього щастя — блиск сонця й синє небо...»,— чомусь пригадалися дівчині слова Ольги Кобилянської — улюблена цитата з новели про гуцулів. (І. Захаревич)
В — Ну, здрастуй, немовлятко, миле Боже створіння! Вітаю з появою в цьому цікавому непростому світі! Я — твій Янгол-охоронець і буду з тобою довгодовго, доки не передам у руки Всевишнього... (Г. Коназюк)
Г Вона ледь доторкнулася губами його щоки й, згораючи в рум'янцях, сказала: Після відпустки, у неділю, себто сьогодні, їхатиму назад. (Гр. Тютюнник)
4. Укажіть рядок, у якому допущено помилку в оформленні цитати.
А «Щастя — це трикутник, а в нім три боки: віра, надія, любов»,— стверджував Богдан-Ігор Антонич.
Б Маланюку належить думка, яка має стати керівництвом до дії сучасного українця у сфері самопізнання, усвідомлення своєї особовості: «Може, найважливішим з наших завдань, як національної спільноти, було, є і буде: пізнати себе. (М. Нога)
В Олена Теліга писала: «Перед нашою молоддю стоїть блискуче завдання — стати батьками майбутнього своєї нації».
Г В. Голобородько стверджує: «Виняток — правило, яке жде свого часу».
5. Як особливий стилістичний прийом, за допомогою якого розкриваються внутрішні почуття героїв, їхні думки, переживання, письменники використовують
А пряму мову
Б непряму мову
В невласне пряму мову
Г цитату
6. Установіть відповідність між реченнями з прямою мовою та поданими схемами (лапки й розділові знаки в реченнях із прямою мовою опущено).
 - 1 Ще 100 років тому Михайло Грушевський сказав Якщо ми, українці, хочемо, щоб нас поважали інші народи, то треба, нарешті, почати з поваги до самих себе. (І. Дзюба) А «П»,— а.
Б А: «П», а.
В «П,— а: П».
Г А: «П».
 - 2 У молодості Шевченко писатиме Вітре буйний, вітре буйний, ти з морем говориш у чисто фольклорному дусі, а згодом з-під його пера все частіше з'являтимуться ускладнені образи. (О. Гончар) Д «П,— а.— П».
 - 3 То справедливий козак сказав про нього Богдан Хмельницький і додав Чи ворожу ватагу знести, чи лист написати — то все утне. (За М. Грушевським)
 - 4 Хто забуде материнську пісню, той сліпий блукатиме по світу урочисто стверджує в одній зі своїх поезій Олександр Білаш.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ТЕКСТ, ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ, СТИЛІ, ТИПИ МОВЛЕННЯ

ТЕРМІНИ:

Текст
Зачин
Основна частина
Висновок
Опис
Розповідь
Роздум

74 Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Складіть план. З'ясуйте, як пов'язані речення в тексті. Визначте основні ознаки тексту.

Слово «текст» походить від латинського *textum*, що означає тканина, сплетіння, з'єднання. У мовознавстві текст визначається як максимальна одиниця мови найвищого рівня мовної системи.

У тексті можна виділити три логічні частини: *зачин, розгортання думки (основна частина), висновок*.

За стилістичними ознаками тексти поділяються на розмовні, ділові, наукові, публіцистичні, художні; за типом мовлення — на тексти-розповіді, тексти-описи, тексти-роздуми.

Текст-розповідь — це усний або письмовий текст, твір, стаття, переказ, у яких з настановою на образність і логіку розповідається про подію, що розгортається в часі. Розповідь може бути присвячена двом і більше подіям або питанням, пов'язаним між собою.

Текст-розповідь починається зав'язкою, далі описується подія в її розвитку чи трактуються основні положення і врешті подається закінчення події — розв'язка, або висновки.

Опис — це текст, у якому подано впорядкований перелік ознак предмета, явища, особи. В описі спочатку подаються загальні відомості про предмет, враження про нього, потім розкриваються найхарактерніші ознаки його. Закінчують опис оцінкою предмета.

Якщо опис науковий або діловий, то в ньому в логічній послідовності, точно, докладно розкриваються ознаки предмета.

У художньому описі в яскравій, виразній формі подають чіткі уявлення про предмет за допомогою різних стилістичних засобів мови.

Роздум (міркування) — це висловлення про причини яостей, ознак, подій. У роздумі обов'язкові три частини: теза — основне твердження; докази, аргументи, що підтверджують висунуту тезу; висновок, що випливає з доказів.

Аналіз готового тексту передбачає визначення основної думки висловлення або тієї чи іншої частини тексту, у якій подається розповідь, опис, роздум.

Текст є результатом мовленнєвої діяльності, об'єднує речення за допомогою різних засобів міжфразового зв'язку: 1) лексичних (синоніми, антоніми, повтори тощо); 2) морфологічних (зв'язок частин мови та їхніх форм у реченні); 3) синтаксичних (прості й складні речення, вставні слова, звертання, однорідні члени речення тощо).

(За Л. Кравець)

75 Прочитайте тексти. Визначте тип мовлення та стиль текстів. Відповідь обґрунтуйте.

Текст 1

Море — це частина океану, відокремлена від нього ділянками суходолу або підводними підняттями. Єдиним винятком є Саргасове море у Північній Атлантиці, яке розташоване всередині океану. Моря займають близько 10 % площі Світового океану.

За розташуванням моря поділяються на окраїнні, внутрішні та міжострівні. Окраїнні моря розташовані вздовж окраїн материків, як правило, на їхньому підводному продовженні (Баренцове, Східнокитайське та ін.). Внутрішні моря далеко врізаються в суходіл одного чи двох материків. Серед них виділяють міжматерикові (Середземне, Червоне та ін.) і внутрішньоматерикові (Чорне, Азовське, Балтійське). До міжострівних морів належать Яванське, Філіппінське тощо.

(З довідника «Географія»)

Текст 2

У дитинстві, ступивши на стежку натураліста, я велосипедом діставався до найближчого від рідного містечка Верхівцевого степового переліска майже годину. Зустріч з лісовою природою стовідсотково компенсувала затрати часу і енергії. Саме лісове повітря, насичене вологою і особливими лісовими парфумами, весняний пташиний хорал, нори борсуків, гнізда хижих птахів, восени рідкісні для степу гриби-опеньки і десятки інших видимих і невидимих деталей, які так радують душу природолюбця. Ось що таке ліс!

(П. Чегорка)

Текст 3

Стаття 8

В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

(Конституція України)

Текст 4

Мене дивує, що в дитинстві
мене нічого не дивувало.
Ходив гарбуз по городу.
На яблуні сиділа Жар-птиця.
Під вікном у нас на травичці
жабка, мишка і півник жили в рукавичці.
А тепер — якийсь листочок осінній,
і вже стоїш в потрясінні.

(Л. Костенко)

76 Прочитайте текст виразно. Доберіть до нього заголовок. Ознаки якого стилю має цей текст? Сформулюйте їх і підтвердьте прикладами. Визначте жанр і тип мовлення тексту. Відповідь обґрунтуйте.

У розбещений прогресом і новими технологіями час багато хто з нас уже забув, що таке черги до будки телефону-автомата і дзвінки по дві копійки. А молоде покоління тільки в кіно такі будки й бачило. Кажуть, що до хорошого звикають швидко, а від зручного не відмовляються практично ніколи. Так сталося й зі стільниковим зв'язком.

Ідея створення мобільного бездротового пристрою почала цікавити вчених відразу після появи стаціонарних телефонних апаратів. Перші радіотелефонні апарати були використані у військових цілях. Але радіохвилі з часом навчилися перехоплювати й глушити. Необхідно було щось більш надійне. Ідея почала набувати більш чіткої форми в грудні 1947 року. У лабораторії компанії Bell labs два інженери запропонували концепцію гексагональної* мережі. Але ідея залишалася на папері ще довгих тринадцять років, і тільки в 1960 році у тій же компанії Bell labs створили обладнання, здатне задовольнити забаганки цієї ідеї. І ось 1967 року з'явилася перша модель мобільного апарата. Першим телефонам необхідно було перебувати в межах однієї соти* під час здійснення дзвінка. При переході із соти на соту зв'язок втрачався. Цю проблему вирішив 1970 року Амос Едвард Джоел: він розробив автоматичну систему передачі дзвінка між стільниками, що дозволило, не перериваючи розмови, пересуватися із зони дії однієї соти в іншу. Однак поширення мобільних технологій активізувалося лише в 1982 році.

Час іде, і вже зараз за допомогою стільникових мереж ми не тільки розмовляємо і пишемо смс-повідомлення, але ще отримуємо задоволення від користування Інтернетом. І в подальшому слід очікувати появи більш просунутих версій передачі даних.

(З інтернетних ресурсів)

77 Спишіть речення в такому порядку, щоб утворився текст.

1. Сколе розташовано в самісінькому серці мальовничих Бескидів.
2. «Бескиде, Бескиде, бескидовий краю, хто тебе не бачив, той не бачив раю».
3. Виходимо на південний край міста.
4. Біля опор лінії електропередач звертаємо на путівець.
5. Ці поетичні рядки чи не найкраще описують мандрівку овіяними легендами Сколівськими Бескидами.
6. Тутешня природа насправді казкова, проте все решта — справжнє.
7. Спочатку доріжка веде все вгору і вгору — до галявинки з джерелом у лісі.
8. Із часом стежка стає все стрімкішою — місцями навіть занадто.
9. Суть цього виду спорту проста — з'їхати з гори якнайшвидше.
10. Виявляється, на цьому відрізку була не просто стежка підйому на хребет, а тренувальна траса для змагань із даунхілу — швидкісного спуску на гірських велосипедах.
11. Після того як несподівано промчав хлопець на велосипеді, стало зрозуміло, чому цією доріжкою так важко підійматися.

(За Д. Плахтою)

Бескиди

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Ви навчитеся:

- розрізняти структуру простих і складних речень, складних речень із сурядним і підрядним зв'язком;
- визначати види складного речення та засоби зв'язку між його частинами;
- правильно ставити розділові знаки між частинами складного речення;
- відшукувати й виправляти пунктуаційні помилки на вивчені правила;
- аналізувати й оцінювати виражальні можливості складного речення;
- будувати складні речення й мікротексти з використанням складних речень.

§ 8

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОЗНАКИ. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ БЕЗ СПОЛУЧНИКІВ, ІЗ СУРЯДНИМ І ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

78 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Визначте граматичні основи речень. Які з цих речень є простими, а які — складними?

ПЕРЕКОНАННЯ

Я глибоко переконаний, що не існує мертвих мов. Слова живі, радіоактивні. У них різна енергетична наповненість. Але існують мови спотворені, слова-покручі, слова-потвори, слова-вампири, які висмоктують людську енергію, збіднюють таким чином світ, поглинаючи космічну енергію... Треба боятися цих слів, абрєвіатурних утворень, паразитів нашої свідомості, які вампіризують у нас. Слова ці не мироносні, а життєзгубні. З ними потрібно боротися, протиставляючи їм слова духовні. Хвороба мови — це хвороба світу, це космічний дисбаланс... Потрібні великі загальнонародні зусилля для оздоровлення нашої мови...

(П. Мовчан)

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Складне речення
Безсполучниковий, сурядний
і підрядний зв'язок

Складним називається речення, яке складається з двох або більше предикативних частин, об'єднаних в одне граматичне ціле за змістом та інтонацією, що становлять цілісну одиницю повідомлення.

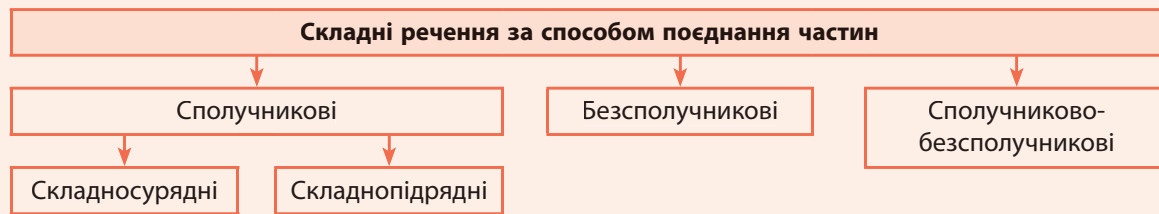
Билося серце, і грала кров од передчуття чогось в житті радісного, могутнього. (С. Васильченко)

Несло то гілку рододендрона, то цупкий вінок з якихось дивовижних трав та альпійських квітів, досі не бачених нею, таких, що цвітуть лише там, високо в горах, у понадхмар'ї, де не буває й туманів, де сонце світить вічно.* (О. Гончар)

В усному мовленні комунікативну завершеність складного речення, як і простого, передає інтонація, а в писемному мовленні — крапка, знак питання або знак оклику.

Залежно від мети висловлювання складні речення, як і прості, поділяються на **розповідні, питальні та спонукальні**.

Складні речення, у яких частини з'єднані за допомогою інтонації та сполучників або сполучних слів (деяких займенників, прислівників), називаються **сполучниковими**: *Розкажи, тополе, не ховай од всіх, **чому** слабне вітер в кучерях твоїх?* (В. Симоненко); *Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе й тоді, **коли** ти зневірився вже у всьому.* (І. Драч).

Сполучникові складні речення поділяються на такі види:

1) **складносурядні**, у яких предикативні частини з'єднуються сполучниками сурядності: *Рече Дніпро, **й** лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять.* (А. Малишко). Такий зв'язок між частинами називають **сурядним**;

2) **складнопідрядні**, у яких предикативні частини з'єднуються сполучниками підрядності або сполучними словами: *Отут, серед світу, здається, **що** **якби** людина навчилася мудрості в дерев, то не була б ворогом самій собі й природі.* (Є. Гуцало). Такий зв'язок між частинами називають **підрядним**.

Складні речення, частини яких з'єднані за допомогою інтонації (без сполучників або сполучних слів), називаються **безсполучниковими**: *Літо дбає, зима поїдає.* (Нар. творчість).

Предикативні частини, своєю будовою подібні до простого речення, поєднані між собою за структурною моделлю двоскладного або односкладного речення, бувають поширеними й непоширеними, повними й неповними, ускладненими однорідними та відокремленими членами речення, звертаннями та вставними словами (словосполученнями, реченнями).

Важливу роль у структурі складного речення відіграють інтонація, сполучні засоби, порядок предикативних частин, наявність спільних компонентів (спільні другорядні члени речення, вставні, службові слова тощо).

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

валовий, видання, вимóга, все-ре́дині, вче́ння, допі́зна, ко́сий, літо́пис, новина́, русло́, спі́на, текстовий, фаховий, фірмовий

79 Прочитайте. З'ясуйте найважливіші ознаки простих і складних речень.

1. Давні рани й давню ворожнечу не треба ятрити. 2. Коли ти слухаєш сам себе, пора замовкати. (Нар. творчість) 3. Як тихо на землі! Як тихо! І як нестерпно — без небес. (В. Стус) 4. Художній світ Миколи Вінграновського весь у його ліриці. Вона по-своєму кінематографічна: коли на першому плані ліричне осягнення, то на другому — глибинне філософічне осягнення сутності чи навпаки. (Т. Салига)

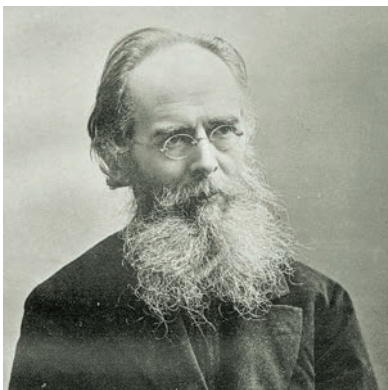
- Визначте види речень за будовою та метою висловлювання.

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви о, е, є в закінченнях давального й орудного відмінків іменників другої відміни»

бійцем, будинком, букварем, ван-
тажем, вікном, вуглярем, дощем,
інститутом, кобзарем, колом, ко-
маром, кущем, лікарем, місцем,
морем, ножом, носієм, пирієм,
плечем, прізвищем, роєм, секре-
тарем, слухачем, солов'єм, сти-
лем, сторожем, теслярем, ткачем,
товаришем, урожаєм, шахтарем,
школярем

О. Потебня,
видатний мовознавець,
літературознавець, філософ

80 Спишіть. З'ясуйте, яким способом поєднані предикативні частини складних речень.

1. Та не кожен з надіями йде до кохання, ідуть із мукою. І хоч болить, та не дрібніє серце від цього: на болях його проростає і людяність, і незрадливість, і скарги душі. (*М. Стельмах*)
2. Тимко знав, що по-народному цю квіточку називають «невісточкою», і те, що вона така прекрасна, і те, що її так звати, зачарувало його, і він, присівши, дивився на неї, не зводячи очей, усміхаючись, як до гарненького маляти. (*За Гр. Тютюнником*)
3. Місяць утік, небо посіріло, а коли зовсім розвиднилося, вітер стомився, і вогонь ліниво, байдуже, ні крихти не зважаючи на людей, наче й не їхні хати він пожер, став погасати. (*В. Винниченко*)

81 Випишіть із тексту складні речення, згрупувавши їх за видами: сполучникові; безсполучникові.

СВІТ СИМВОЛІВ

У світі символів людина живе з прадавніх, доісторичних часів — із періоду пізнього палеоліту. Вчені дослідили, що вже в останньому періоді палеоліту людина надавала певного символічного значення довкіллю: сузір'ям, рослинам, тваринам.

Середньовіччя акцентувало: символи існують як для приховування істини, так і для її виявлення, пізнання. До того ж, пізнання вищої істини можливе лише на основі розкодування символічних образів: саме в них закладено знання першооснов буття. Й. Гете конкретизував поняття символу: «Часткове завше підлягає загальному. Загальне завше має співвідноситись із частковим. Усе, що відбувається, — символ і водночас, коли воно цілком виявляє себе, указує на все інше. Справжня символіка там, де часткове репрезентує загальне не як сон чи тінь, але як живе миттєве одкровення непізнаного».

Досліджуючи слово, зокрема його структуру, внутрішню форму, О. Потебня відзначав характерну для останньої з моменту виникнення властивість символічності. «Символізм, — писав учений, — від початків людської мови відрізняє її від звуків тварин і вигуків. Слово тільки тому орган думки і неодмінна умова всього подальшого розвитку світу й себе, що первісно є символом». Унаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом первісне враження, і виникала потреба відновлення власного значення слова. Останнє й стало, на думку О. Потебні, однією з причин утворення символів.

Пізнання символіки — органічна потреба в задоволенні духовних, культурних запитів, удосконаленні внутрішнього світу і приведення його до гармонії із зовнішнім.

(*За М. Дмитренком*)

СПІЛКУВАННЯ

82 Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Станьте співавторами тексту, доповнивши його власними роздумами.

Українці — це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації*, гене-

тичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу*. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався* то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися* й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі* людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців.

(Л. Костенко)

Домашнє завдання

83 Прочитайте початок промови з теми «Роль держави в забезпеченні прав громадянина». Визначте основні лінії розвитку цієї теми, напишіть основну частину й висновки, уживаючи складні речення. Укажіть вид складних речень.

Нашою найвищою цінністю є Людина. Наша головна мета — забезпечити умови для її самореалізації як особистості, як громадянина, як господаря.

Усе можна висловити одним реченням: щоб Людина в нашій країні почувалася добре, їй потрібно дати можливість працювати й реалізувати себе.

Тільки така держава, що служить своєму народові, може забезпечити ці умови.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Як називаються речення, що мають дві й більше граматичні основи?
 - Сформулюйте визначення складного речення.
 - Чим складне речення відрізняється від простого (значенням, структурою тощо)? Наведіть приклади.

— З'ясуйте засоби зв'язку частин у реченнях, що складаються із двох або більше предикативних частин.

- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ВІДТІК ЧИ ВІДПЛИВ ІНТЕЛЕКТУ?

Одні констатують *відтік*, а інші — *відплив* висококваліфікованих фахівців, талановитої молоді з України за кордон. Так само неоднозначно називають це нове явище: або *відтік інтелекту*, або *відплив інтелекту*. Який із двох іменників потрібно вжити в цій назві? Тлумачні словники української мови не подають слова *відтік* зі значенням масового виїзду кого-небудь, зменшення кількості чого-небудь.

Воно є буквальним перекладом російського *отток*. Для іменника *відплив* це значення переносне, успадковане від українського дієслова *відпливати*. В економічній сфері нормативною стала терміносполука *відплив капіталу*.

Отже, українською мовою правильно вживати *відплив інтелекту*.

(За К. Городенською)

§ 9

ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ ЧАСТИН СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

84 Спостереження-аналіз. Прочитайте текст, правильно інтонуючи його. Доберіть заголовок. Випишіть складні речення. Якими засобами (інтонацією, сполучними словами, сполучниками) з'єднані частини складного речення?

У будинку людського щастя дружба зводить стіни, а любов утворює купол. У цих словах Козьми Прутькова образно виражена роль дружби в людських стосунках. Дружба ушляхетнює життя, її шанували та возвеличували мислителі давнини. Дружба, в оцінці Аристотеля,— найнеобхідніше для життя: адже ніхто не воліє жити без друзів, навіть якби він мав усі інші багатства. Звичайно, час вносить свої корективи, але такі поняття, як дружба, любов, завжди залишатимуться найвищими цінностями. Вони являють собою якийсь таємничий процес, який неможливо запрограмувати, наповнюють життя радістю спілкування, взаєморозуміння, емоційно збагачують його.

(Л. Сохань)

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Сполучники
Сполучні слова
Морфологічні засоби
Лексичні засоби

Предикативні частини, що входять до складного речення, набувають певного семантичного оформлення лише у складі всього речення, а взяті окремо вони звичайно не характеризуються інтонаційною та семантичною завершеністю.

Основні засоби зв'язку предикативних частин у межах складного речення:

- інтонація;
- сполучники та сполучні слова;
- співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків у предикативних частинах;
- порядок розміщення предикативних частин;
- лексичні засоби.

Сполучники й сполучні слова — один з найпоширеніших засобів зв'язку. Вони вживаються у складносурядних і складнопідрядних реченнях: *Про щастя від майстра не чув я ніколи, а він же кував нам підкови на щастя.* (В. Василяшко).

Порядок частин у складному реченні є засобом зв'язку тоді, коли предикативні частини в ньому поміняти місцями не можна, бо зміниться зміст речення загалом: *Глянув я на лівий бік од себе,— а там знов нова картина, нова краса.* (І. Нечуй-Левицький).

Співвідношення форм дієслів-присудків як засіб зв'язку в складному реченні виступає, коли форми виду, часу та способу в обох частинах збігаються: *Біля хат українців навесні буяла пишна калина, а влітку палахкотіла мальва.* (З журналу).

До лексичних засобів зв'язку належать **сполучні та співвідносні слова, повторення** того самого слова, **спільний другорядний член** речення: *Вночі спадали хмари куряви і затихав Путивль.* (П. Воронько).

Співвідносні вказівні слова як засіб зв'язку вживаються тільки в складнопідрядних реченнях і можуть стояти лише в головній частині: *Хто в труді загартував серця, **тим** доріг второваних не треба.* (Є. Летюк). У ролі співвідносних вказівних слів уживаються займенники *той, та, те, ті* та прислівники *там, туди, звідти, тоді, так* і т. ін.

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

Подвійний наголос: ба́йду́же, ві́дча́й, во́гняни́й, до́повідач, за́вжди, за́головок, за́дарма́, замі́жня, зимóвий, капóстяни́й, карто́пляни́й, ко́ристь, морк-вя́ний, на́дво́є, на́тро́є, огля́дач, озéрце́, опові́дач, пе́рвісний, я́сний

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Одна і дві букви перед закінченням орудного відмінка однини іменників третьої відміни»

блаки́ттю, верф'ю́, височі́нню, відпові́ддю, ві́ссю, ві́стю, в'яззю́, галу́ззю, жовчу́, загибе́ллю, кров'ю́, кіновар'ю́, любов'ю́, матір'ю́, мужні́стю, міддю́, мі́ццю, нехворо́щю, ні́ччю, пові́нню, подоро́жжю, пі́ччю, раді́стю, розкі́шшю, розпо́віддю, рі́ччю, спові́ддю, сталлю́, сі́ллю, ті́нню, честю́, ю́нню, які́стю

ВИБІР

Справіку хтось завжди мусить бути на невдячній службі поетів і пророків, що вириваються з кола звичних уявлень, ілюзій та пересудів покоління, щоб спробувати осмислити під високим небом — все від початку — і сказати своє незалежне слово. На нашій землі письменник був завжди найбіднішим сином її, і йому відкривались її важкі болі та високі заповіді.

Нині він оглянувся навколо і помітив, що йде прокладеною борозною, наче осторонь від найбільших тривог і шукань віку, і спіймав себе на тому, що повчає народ, замість учитись у народу.

Як же воно сталося так, що все життя наче любив народ, але в цілому і по суті про нього якось не думав? Правду сказав Екзюпері: «Про собор не скажеш нічого істотного, коли говорити лише про камені». Отак і я — «я ототожнив собор із сумою каменів, і потроху моя спадщина випарувалась. Треба відбудувати людину».

Але як? Почати треба з правди.

Нині письменник, який цього не розуміє, не може розраховувати на увагу і повагу читача. Що б там не було, він мусить бути громадянином, відповідальним за свою честь, свою землю, свій народ — як посол перед людством. І оглядати світ з високих позицій — з найвищої точки свого краю.

Але де у нас найвища точка? За браком наукових узагальнень, статистики, соціології чи хоча б звичайної публіцистики доводиться по-старому прислухатись до гомону народного і братись за факти цілком очевидні.

(Є. Сверстюк)

86 Назвіть граматичні основи в реченнях. Визначте, які засоби синтаксичного зв'язку використані в кожному складному реченні. За видом зв'язку визначте вид складного речення. Побудуйте схеми речень, поясніть розділові знаки.

1. Неси до людей всі думки, почуття і слова, і серце твоє не згорить, не змовкне, не згасне. (М. Рильський) 2. Климко не боявся ночей, тому міг залишатися у бараці сам. (Гр. Тютюнник) 3. Не жди ніколи слухної пори — твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко) 4. Де господар добре робить, там і поле буйно родить. (Нар. творчість) 5. Шумлять жита, хвилюється

пшениця, народжується ранок вдалині. (П. Воронько) 6. Жайворонку любий, чи не видно там з високості, яка до нас іде погода? (М. Стельмах) 7. Сходив місяць, і було видно, як над водою струмує пасемцями молоденький туман, а в кущах зблискує дрібна, ще недорідна роса... (Гр. Тютюнник) 8. Віз увесь був дерев'яний: дід і прадід були чумаками, а чумаки не любили заліза, бо воно, казали, притягує грім. (О. Довженко)

Фрагмент картини
«Човен у морі».
Художник І. Айвазовський

87 Випишіть із тексту складні речення, назвіть усі засоби зв'язку між їхніми частинами.

Море дедалі втрачало спокій. Чайки знімалися із одиноких берегових скель, припадали грудьми до хвилі і плакали над морем. Дрібні хвилі зливались до купи, мов брили зеленкуватого скла, непомітно підкрадались до берега, падали на пісок і розбивались на білу піну. Під човном клекотіло, кипіло, шумувало, а він підскакував і плигав, немов нісся кудись на білогривих звірах. Вода при березі починала каламутитись і жовкнути; разом з піском хвиля викидала зо дна моря на берег каміння і, тікаючи назад, волокла їх по дну з таким гуркотом, наче там щось велике скреготало зубами й гарчало.

(За М. Коцюбинським)

СПІЛКУВАННЯ

88 Працюймо в групах. Обговоріть і підготуйте спільне повідомлення з теми «Екскурсія незнайомим містом». Уживайте складні речення з різними засобами зв'язку.

Теми для груп: «Музеї», «Культурні центри», «Храми», «Архітектура», «Навчальні заклади», «Транспорт».

Домашнє завдання

89 Виконайте одне із завдань.

А Випишіть із поетичних творів, які ви вивчаєте на уроках української літератури, складні речення з різними видами зв'язку (сурядним, підрядним, безсполучниковим).

Б Напишіть твір-роздум (10–12 речень) за поданим початком, уживаючи складні речення з різними видами зв'язку.

Сьогодні все більше чуємо закликів: у школі треба повністю перейти до електронної освіти, тобто до відеоуроків на основі інтернетних ресурсів, що й уможливить дистанційне навчання, тобто зникне потреба щодня відвідувати школу.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Якими засобами з'єднуються частини складного речення? Наведіть приклади.
 - На які типи поділяються складні речення залежно від засобів поєднання їхніх предикативних частин?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ВИДИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (АУДІЮВАННЯ, ЧИТАННЯ, ГОВОРІННЯ, ПИСЬМО)

Буду я навчатись мови золотої

90 Із поданих слів складіть текст (можна змінювати форму слів і порядок їх розташування).

Мовленнєвий, діяльність, передбачати, сприймання, і, творення, висловлювань, вона, становить, словесний, відтворення, людина, спостережуваний, і, виконуваний, дія, щоб, мовленнєвий, діяльність, стати, справді, ефективний, засіб, формування, уміння, і, навичка, вона, повинна, бути, сформований, як, уміння, слухати, розуміти, говорити, читати, писати.

- Доповніть складений текст інформацією про види мовленнєвої діяльності.
- Запишіть слова, що стосуються мовленнєвої діяльності людини.

91 Прочитайте текст. Темі чи основній думці відповідає його назва? Доберіть до тексту власний заголовок.

МИСТЕЦТВО СПІЛКУВАННЯ

Спілкування важливе для кожного. Нас супроводжують розмови особисті, дружні, ділові та з пересічними перехожими.

Щоб спілкування з людьми було вдалим та успішним, сприймайте їх такими, якими вони є. Не намагайтеся виправляти всіх за своїм вподобанням. Співрозмовник майже завжди відчуває наше ставлення. Намагайтеся поважати інших людей, і це неодмінно позначиться на вашій розмові.

Часто замість того, щоб уважно слухати співрозмовника, ми вже наперед обдумуємо фразу, яку хочемо сказати, чи лише вдаємо, що уважно слухаємо. Цим ми, по-перше, ображаємо того, хто говорить, а по-друге, втрачаємо можливість набуття знань і життєвого досвіду інших.

Слухайте людей під час розмови активно, тобто постійно уточнюйте почуте запитаннями типу: «Правильно я зрозумів..?», «Ти мав на увазі..?». Намагайтесь дивитись у вічі співрозмовнику та приділяти увагу лише йому. Так він відчує вашу зацікавленість. Так звані «прийоми активного слухання» допоможуть вам налагодити взаємовідносини з іншими.

Завжди й усюди потрібно зважати, яке саме СЛОВО ми говоримо, оскільки неправильно сказану фразу не повернеш. Нам потрібно намагатись уникати слів, що забруднюють наше мовлення, та слів, що приносять іншим біль...

(За Ю. Комарницькою)

- Чи можна за текстом сформулювати вимоги, яких треба дотримуватися мовцеві?
- Прочитайте правила ефективного слухання.
 1. Сядьте або станьте зручно, щоб нічого вас не відволікало.
 2. Зосередьте увагу на мовцеві.
 3. Записуйте ключові слова, прогнозуйте зміст висловлення.
 4. Не оцінюйте мовця одразу, дослухайте його.
 5. Не перебивайте, виправляючи мовленнєві помилки або висловлюючи незгоду з його думками.
- Додайте 2–3 правила, сформульовані за прочитаним текстом.

92 Прочитайте текст, дотримуючи поданих настанов.

1. Сформулюйте мету читання.
2. Робіть під час читання тематичні виписки.
3. Ставте запитання до тексту, прогнозуйте його зміст.
4. Якщо в тексті є незрозумілі слова, уточніть їхнє лексичне значення за тлумачним словником.
5. Після прочитання відтворіть зміст тексту. Якщо виникнуть труднощі, перечитайте текст ще раз і доповніть тематичні виписки.

Неможливо уявити собі життя без світла. Сонце дарує нам його щодня, але його проміння проникає не всюди — є безліч приміщень та місць, де потрібне штучне освітлення. А з настанням темряви ми звичним порухом руки вмикаємо розмаїті світильники у своєму помешканні.

Наші далекі пращури гуртувалися навколо багаття у печерах, аби приготувати їжу та погрітися. При світлі вогню первісний художник малював на цих стінах життя племені. Згодом люди навчилися використовувати для освітлення скіпки та смолоскипи. Скіпка — тонка тріска сухого дерева — згоряла досить швидко й давала мало світла. Смолоскипи з пучків бересту, соломи або ж скіпок, просякнутих смолою чи воском, горіли довго за будь-якої погоди, і світла від них було більше.

Чудовим винаходом та справжнім витвором декоративно-ужиткового мистецтва стала олійна лампа — каганець. Ним користувалися з доантичних часів аж до середини XIX століття, коли на зміну йому прийшла газова лампа. 1853 року у Львові фармацевти Ігнацій Лукасевич та Ян Зег виробили методику дистиляції та очистки сирої нафти й отримали з неї

гас. Гасова лампа була відзначена спеціальною грамотою на міжнародній виставці в Мюнхені, а І. Лукасевича та Я. Зега вважають батьками нафтопереробної промисловості.

Віддамо належне й свічці, яка справно служить людям упродовж тисячоліть. Зі свічкою пов'язано багато церковних і народних обрядів. Панікадило — великий підвісний світильник у християнській церкві, на якому палало одразу багато свічок, — стало праобразом електричних люстр у наших домівках і навіть елегантних та розкішних люстр Сваровські.

(С. Малинич)

93 Прочитайте текст. Визначте стиль мовлення. Доберіть заголовок.

Потрібно пам'ятати, що види мовленнєвої діяльності не існують у чистому вигляді. Вони так чи інакше тісно пов'язані між собою, наприклад слухання й говоріння. «Не можна нічого сказати, не слухаючи самого себе під час говоріння, тобто не контролюючи слухом правильність і ознаки висловлювання», — зазначають польські дослідники. Письмо є взаємозалежним із читанням. Кожен, хто пише, мусить читати свій текст. Притім читання сприяє збільшенню лексичного запасу мовця, збагаченню його знань практичної стилістики, а отже, хто багато читає, той краще пише.

Протягом 70 % часу, коли не спимо, ми спілкуємося. З них 45 % часу слухаємо, 30 % говоримо, 16 % читаємо, а лише 9 % пишемо.

(За Н. Станкевич)

- Чи погоджуєтеся ви з висловленою в тексті думкою? Наведіть аргументи на підтвердження або спростування припущення, що види мовленнєвої діяльності взаємозалежні.

94 Прочитайте приказки та прислів'я. Якою темою вони об'єднані? Чи можна згрупувати прислів'я та приказки за вимогами до успішної реалізації видів мовленнєвої діяльності? Доповніть їх такими, що використовують у побутовому мовленні ваші близькі та знайомі.

1. Бережи хліб на обід, а слово на відповідь. 2. Краще мовчати, ніж брехати. 3. Не хочеш почути дурних слів, не кажи їх сам. 4. Що маєш казати, то наперед обміркуй. 5. Хліб-сіль їж, а правду ріж. 6. Треба знати, де що сказати. 7. Ласкаве слово як день ясний. 8. Погане слово проковтні. 9. Всякому слову свій час. 10. Базіка — мовний каліка. 11. Говорить, наче три дні не їв. 12. Меле, як порожній млин. 13. Бесіди багато, а розуму мало. 14. Глухий слухає, як німий говорить. 15. На городі бузина, а в Києві дядько.

95 Прочитайте текст. Чим електронний лист відрізняється від паперового? Чи однакова структура електронного й паперового листів? Яких правил необхідно дотримуватися під час написання листа?

ДУША — В КОНВЕРТІ,

АБО ЧОМУ ЛЮДИ ПИШУТЬ ПАПЕРОВІ ЛИСТИ...

Здавалося б, епістолярний жанр — давно в минулому. Адже навіщо надсилати паперові листи в час, коли можна легко відправити електронні, які до свого адресата дійдуть за

лічені секунди і мають мізерні шанси десь загубитися? Втім, попри переваги швидкісного інтернету, сучасна молодь все ж полюбляє листуватися і традиційно.

...Софія Тугай з Івано-Франківська почала листуватися в четвертому класі, коли її найкраща подруга Настя переїхала на постійне місце проживання до Тернополя. Нині дівчина надсилає паперові листи кільком подругам. Для неї це більше, ніж хобі. Свої листи вона доповнює різноманітними подарунками — пакетиками чаю, малюнками, гербарієм, фотокартками та навіть біжутерією... Від своїх друзів також отримує презенти. Софійка зізнається, що саме через це любить паперове листування, адже до електронних листів чай не прикріпиш. Але дуже часто через такі подаруночки, які обтяжують лист зайвою вагою, кореспонденція не знаходить свого адресата, губиться дорогою. У дівчини таке траплялося неодноразово, але попри це вона ладна доповнювати написане й теплими атрибутами.

— Якось мені вклали до листа браслет і сережки, — розповідає дев'ятикласниця. — Тепер цей браслет я часто ношу. Дуже приємно, якщо віддають якусь свою річ і ти маєш її на згадку.

Ті, хто активно пише листи, велику увагу приділяють і зберіганню своєї кореспонденції. «Листи зберігаю у спеціальній коробці, окремо надіслані листи, отримані подарунки та мої відповіді, які от-от маю відправити, — розповідає дівчина. — Дуже люблю перечитувати кореспонденцію, переглядати подарунки. Хочу, щоб у майбутньому в мене було дуже багато коробок з листами».

Для втілення в життя цієї мрії потрібно листуватися хоча б кілька років, причому дуже інтенсивно. «Спершу здається, що писати листи дуже легко, — пояснює Софійка. — Але переважно, коли вже сідаєш писати, то спочатку не знаєш про що, забагато думок. І тому в мене буває, що лист приходить, а я можу залишити його на тиждень, почекати, поки щось цікаве відбудеться, щоб було про що розповісти».

Отримувати лист — це завжди приємно. Дівчина каже, що свої листи відкриває одразу дорогою додому, адже немає терпіння чекати.

— У паперових листах більше затишку, — переконана Софійка Тугай. — У нас все комп'ютеризовано: зателефонувати, написати «есемеску», поспілкуватися в соціальних мережах. Проте писати паперові листи набагато цікавіше, особливо це подобається тим, хто багато читає. Знайти друга для листування не так складно, адже в соціальних мережах створено різні групи, де є чимало адрес, куди можна надсилати листи.

Дівчина зауважує, що наразі листується лише з тими своїми друзями, яких знає особисто, проте мріє надсилати та отримувати листівки з усіх країн світу. «Хочу мати дуже багато листів, щоб це хобі довго тривало, а також відправляти поштівки в інші країни і щоб мені відповідали», — наголошує моя співрозмовниця.

(За О. Мончук)

- Письмово висловте власні міркування з теми «Чому люди пишуть паперові листи?».

§ 10 БУДОВА СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ. СМИСЛОВІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

96 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Укажіть складні речення, визначте вид і засоби зв'язку їхніх частин. Доведіть, що ці речення складносурядні.

1. А в голові йому наче хвилі гойдалися, й сивий туман застилав очі. (С. Черкасенко) 2. Держи коня за повід, а чоловіка за язик. (Нар. творчість) 3. З самого ранку не лише старі взяли за лопати, а й малеча відкидала по дворах сніг. (За І. Цюпою) 4. Земля не може жити без сонця, а людина — без щастя. (М. Стельмах) 5. Дівчина троянди поливала, і кудись котилась хмар навала, і сміялась осінь за вікном. (В. Сосюра) 6. Птахи не сіють, а все одно їдять. (Нар. творчість)

Буду я навчатись мови золотої

Сурядність — синтаксичний зв'язок між рівноцінними з погляду граматики елементами; протилежне — підрядність.

(Новий тлумачний словник української мови)

Складносурядним називається таке складне речення, частини якого пов'язані між собою сполучниками сурядності та інтонацією, є синтаксично рівноправними, але зі смислового боку та інтонаційно не самостійні.

Залежно від семантико-синтаксичних відношень між частинами, які виражаються сполучниками сурядності, складносурядні речення поділяються на різні види.

Види речень	Відношення між частинами	Уживані сполучники сурядності	Приклади
єднальні	1) одночасність дій, 2) послідовність дій, 3) причиново-наслідкові, 4) суміжність явищ	єднальні (одиничні) <i>і(й), та</i> (у значенні <i>і</i>), (повторювальні) <i>ні ... ні, як ... так</i>	<i>Біля ніг її плещеться море, і, мов питаючи в тривозі одна другу про щось найголовніше в світі, хвиля хвилю доганяє.</i> (О. Довженко)
протиставні	1) протиставлення за якоюсь ознакою чи загалом (дії або явища контрастні), 2) зіставлення за якоюсь ознакою (явища відрізняються за якоюсь рисою)	зіставно-протиставні (одиничні) <i>а, але, та</i> (у значенні <i>але</i>), <i>так, проте, зате, однак, тільки</i>	<i>Пісок при місяці блищить, а коник, як полум'я, грає.</i> (Гр. Тютюнник)
розділові	1) перелік фактів і дій, що взаємно виключають одне одного, 2) перелік фактів і дій, що чергуються	розділові (повторювальні) <i>то ... то, не то ... не то, хоч ... хоч, або ... або</i>	<i>Із-за темного дуба то калинова вітка витягнеться і червоний кетяг ягід горить, як жар, то колюча гайова рожка покаже дрібні листочки й пахучу квіточку.</i> (Марко Вовчок)

Види речень	Відношення між частинами	Уживані сполучники сурядності	Приклади
градаційні	зміст другої частини доповнюється виокремленням істотного, специфічного	градаційні (парні) <i>не тільки ... а й, не лише ... а й, не лише ... але й</i>	<i>Братів розділяв не тільки вік, а й футбольні пристрасті.</i> (Дж. Родарі)
приєднувальні	зміст другої частини доповнює думку, висловлену в першій, або є висновком чи оцінкою сказаного	приєднувальні (одичні) <i>та й, ще й, також, причому, при тому, при цьому</i>	<i>Хочеться мені хоч одним оком поглянути на Італію, а також хочеться побути на селі.</i> (М. Коцюбинський)

Практикум

Сурядні сполучники використовуються й у простому реченні — для зв'язку однорідних членів речення, і в складносурядному — для зв'язку частин речення. Щоб не помилитись, **визначайте граматичні основи.**

97 Спишіть. Визначте смислові відношення між предикативними частинами складносурядних речень.

1. Був Твердохліб середнього зросту, міцно збитий, але не огрядний. (*І. Цюпа*) 2. А мати хоче научати, так соловейко не дає. (*Т. Шевченко*) 3. Кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем... (*Гр. Тютюнник*) 4. Ні з чим іншим, тільки з красою весняних розквітливих садків може зрівнятися оцей повитий зимовими чарами ліс. (*О. Гончар*) 5. Б'ють кропом у ніздрі осінні базари, і яблука тяжко на зиму пашать. (*І. Драч*) 6. Рипнули двері, і на порозі виросла незнайома постать. (*Н. Рибак*) 7. Так іде день, і так заходить вечір. (*Б. Харчук*)

98 Порівняйте речення. З'ясуйте, що в них спільне, а що — відмінне.

Просте речення: *На початку жовтня вже відлетіли у вирій шпакки й солов'ї.*

Складносурядне речення: *На початку жовтня вже відлетіли у вирій шпакки і влаштовувалися на зимівлю горобці.*

99 Прочитайте, визначте стиль і тип мовлення тексту. Перекажіть його, перетворюючи, де можливо, прості речення на складносурядні. Проаналізуйте, як змінився текст. Який із них більш виразний? Обґрунтуйте доцільність авторського вибору.

Місто дихало Різдвом... Аромат свята перемагав густий запах кави та стелився зимовою площею Ринок. Він солодко лоскотав ніздрі туристів, гостинно запрошуючи в затишні кав'ярні. А потім, поблукавши стометрівкою, зупинився біля оперного театру. Він відчайдушно спинався на пальці, допитливо зазираючи в очі кам'яній пані Славі. Вона на фронтоні театру, граційно та величаво, тримала над головою позолочену пальмову гілку, спокусливо посміхаючись. Але аромат свята не спокусився, лишень підморгнув камінній жінці та помчав далі...

Львів снів Різдвом... Його можна побачити, спробувати на смак, понюхати, торкнутися пальцями й навіть почути...

(*За Дарою Корній*)

НАГОЛОШУЄМО ТАК

мрамурóвий, машино́пис, машино́писний, мере́жа, металу́ргія, міліме́тр, мовча́зний, мовча́зно, моро́зно

100 Подані прості речення допишіть так, щоб вони стали складносурядними. Використовуйте найдоречніші сполучники.

1. Проминуло кілька днів ... 2. Сонце виглядає ... 3. Праця людину годує ... 4. Вітер не війне ... 5. Сергій захоплювався футболом ... 6. Загриміло ... 7. Рожевий ранок уставав на сході ... 8. Обрій почала огортати густа темрява ... 9. Весною калина цвітом квітує ... 10. Сьогодні була ясна сонячна погода ...

СПІЛКУВАННЯ

101 Працюймо в парах. Спишіть. Визначте прості речення з однорідними членами та складносурядні речення. Поставте розділові знаки. Здійсніть взаємоперевірку. Проаналізуйте роботу однокласника: які вміння в нього сформовані добре, а які потребують удосконалення?

1. Праворуч ліси а ліворуч поля золотої пшениці та білої гречки і зелені запашні луки. (*О. Іваненко*) 2. Сонце не тільки сяяло а й по-справжньому гріло. (*Я. Гримайло*) 3. А тим часом місяць пливе оглядає і небо і зорі і землю і море. (*Т. Шевченко*) 4. Зеленіють жита і любов одцвіта і волошки у полі синіють. (*В. Сосюра*) 5. Живу і дихаю вчорашнім днем і спомини цілую як дитину. (*О. Тебешевська*) 6. Не лише силою треба боротися а й умінням. (*Нар. творчість*) 7. Товчи правду в калюжі а вона все чиста буде. (*Нар. творчість*) 8. Різним буває небо і по-різному поводяться зірки. (*В. Супруненко*) 9. Українцям дісталась щедра земля але не земля родить а руки. (*В. Супруненко*) 10. Письменник вчиться в художника багато й тонко бачити але бачене малює не фарбами а словами за зовсім іншим принципом. (*І. Денисюк*)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма
«Написання прислівників разом, окремо і через дефіс»

будь-як, віч-на-віч,
всього-на-всього, де-небудь,
де-не-де, де-таки, десь-то,
казна-коли, коли-небудь,
ледве-ледве, пліч-о-пліч,
по-братськи, по-людськи,
по-нашому, по-перше, по-п'яте,
по-сучасному, по-твоєму,
хтозна-де, як-небудь

Домашнє завдання

102 Завершіть речення, перетворюючи їх: 1) у складносурядні; 2) у прості з однорідними членами. У складних реченнях підкресліть спільний другорядний член і граматичні основи.

Зразок. На початку жовтня пожовтіли берези, а ялини, зеленіючи, піднімали настрій. — На початку жовтня пожовтіли берези і клени.

1. Вранці мати приготувала сніданок ... 2. У саду рясніли яблуна ... 3. Біля музею було багато людей ... 4. На даху лежав сніг ...

Перевірте себе

● Дайте відповіді на запитання.

— На які види поділяють складносурядні речення залежно від сполучників, що поєднують їх частини?

— Які смислові відношення між частинами складносурядних речень з єднальними сполучниками?

— Які смислові відношення між частинами складносурядних речень із протиставними сполучниками?

— Які смислові відношення між частинами складносурядних речень із розділовими сполучниками?

● Продовжте речення.

— Я навчилася (навчився) ...

— Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 11

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ
СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

103 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення з відповідною інтонацією. Визначте, які ці речення за будовою. Поміркуйте, чому в них ужито однакові розділові знаки.

1. Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля. (М. Коцюбинський) 2. А літо йде полями і гаями, і вітер віє, і цвіте блакить. (А. Малишко) 3. Житами вистиг день, й проміння хруст в стрункім чаїться колосі. (В. Коваленко) 4. Дзвінке сопрано* вело пісню до зірок, і ніби звідти, з п'яної висоти, вона знов опускалася на землю до людей. (В. Яворівський) 5. Син грав на скрипці, а батько слухав і нишком змахував непрохану сльозу. (О. Донченко) 6. Хтозна-яким вітром занесло на лісову галявину насіння шипшини, але кущ розрісся і щоразу на початку літа ряснів ніжними рожевими квітками. (С. Шморгун)

Буду я навчатись мови золотої

Розділові знаки між частинами складносурядного речення

Правила	Приклади
Кома ставиться	
перед усіма сполучниками сурядності	<i>Нехай буде твоє спілкування з друзями школою знань, а бесіда — вишукано приємним навчанням.</i> (Б. Гасіан); <i>Або розумне казати, або зовсім мовчати.</i> (Нар. творчість)
Кома не ставиться	
коли є спільний для обох частин другорядний член	<i>У неї тоді блищали очі й червоніли щоки.</i> (О. Довженко)
коли це окличне, питальне чи спонукальне речення	<i>Таке розкішне над нами небо і такі ми до безмежності молоді!</i> (В. Шевчук)
Крапка з комою ставиться	
між сурядними частинами, пов'язаними сполучниками <i>а, але, проте, однак, все ж таки</i> (рідше <i>і, та</i>), якщо ці частини мають значний обсяг (тобто кілька об'єднаних частин, у яких уже є коми)	<i>Вітерець легенький дихнув, поблизу в траві за-сюрчав коник; а десь далеко ударив перепел, а там над шляхом понеслась-полилась, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня.</i> (Панас Мирний)
Тире ставиться	
якщо сурядні частини, поєднані сполучниками, виражають швидку зміну подій або різке протиставлення	<i>Дунав вітер понад ставом — і сліду не стало.</i> (Т. Шевченко); <i>Може, квіти зійдуть — і настане ще й для мене весела весна.</i> (Леся Українка)
Кома й тире ставляться	
якщо в другій частині говориться про наслідок того, про що йдеться в першій	<i>Всім серцем любіть Україну свою, — і вічні ми будемо з нею.</i> (В. Сосюра)

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

адресний (від адрес), адресний (від адреса), вершковий (виготовлений з вершків: вершкове масло), вершковий (від міри довжини — вершок), вигода (зручність), вігода (користь), відомість (документ), відомість (звістка, дані, популярність)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма

«Написання прислівників разом, окремо і через дефіс»

абияк, анітрохи, безвісти, без ліку, босоніж, вгорі, в основному, втретє, горілиць, дедалі, день у день, до пари, завбільшки, заміж, зараз, знизу, мимохідь, набік, навропець, наврошки, напевно, на радість, нашвидкуруч, отут, повік, по двоє, по суті, праворуч, таким чином, тимчасово, униз, час від часу, через силу, щоденно, щодня, якнайбільше, якраз

104 Поясніть наявність або відсутність коми між предикативними частинами складносурядних речень.

1. Тільки дуб стоїть у листі і калинонька в намисті. (*М. Познанська*) 2. Чи не омана се, чи не хвороблива часом уява моя викликала галюцинацію слуху? (*М. Коцюбинський*) 3. В балці було вже зовсім темно, і впізнати кого-небудь можна було хіба тільки по голосу. (*П. Панч*) 4. В селі тихо-тихо, тільки іноді сколихнеться тінь молодого деревця та між гіллям, розсипаючись, зашерехтить наростень паморозі. (*М. Стельмах*) 5. Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець. (*О. Гончар*) 6. Яке високе блакитне небо висне в нас над головою і які чудові пісні дзвенять нині по всій нашій землі! (*І. Цюпа*)

105 Прочитайте речення, поясніть уживання розділових знаків.

1 Розвиднялося швидко, сонце із-за собору прослало першу золоту стежку — і весь садок тієї ж миті засвітився до останньої стеблинки. (*Б. Левін*) 2. Сонце світило підобідньою погожістю; а недостиглі жита повільно гнали колосисті хвилі до села і, здавалось, захльопували його й летіли з тінями розкиданих хмарок далі до лісу. (*Т. Осьмачка*) 3. Усміхайся — і світ вертатиме тобі посмішку. (*І. Тoman*) 4. Уже й череда пройшла; і тільки шляхом ледве плуганились дві корови, одбившись од череди. (*І. Нечуй-Левицький*) 5. Минула ніч, і сонце білогриве несе на тросі огненному день, і блискітки, швидкі та метушливі, стрибають на асфальті де-не-де. (*В. Симоненко*)

106 Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки, поясніть їх уживання. Зіставте синтаксичні особливості складносурядних речень з однорідними членами, прокоментуйте.

1. Земля покрита білою габою* і вітер під вікном, жебрак-скрипаль. (*Д. Павличко*) 2. У небі вітер кучерявий колише теплу блакить і затихає й знов шумить і раптом схоплює на крила хвилясті співи журавлів і давня казка вічно мила зринає крізь хвилястий спів. (*М. Рильський*) 3. Шлях часом відходив від річки або річка огинала природні пагорби землі й відходила від шляху. (*Іван Ле*) 4. Досвітні поля в червні чи в липні після теплої або задущливої ночі немов зеленкуватим маревом укриті а те марево легке й примарне — чи то з зірок плаває пил у повітрі чи місячна курява не вляжеться. (*Є. Гуцало*)

107 Спишіть, розставляючи розділові знаки. Знайдіть сполучники в складносурядних реченнях, укажіть, до яких груп вони належать. Визначте смислові відношення між частинами складносурядних речень.

1. Сніг замете ліси а вони все стоятимуть у коричневому уборі зберігаючи його як найбільшу окрасу. (*В. Собко*) 2. Багряне сонце сутінню лісною у просвіт хмар показує кіно і дець на пні під сивою сосною ведмеді забивають доміно. (*Л. Костенко*)

3. Чи то ти скачеш а чи земля так навстріч стрибає? (Є. Гуцало)
 4. Це або місяць вирина з облака або вільний вітер пронесеться лукою або мороз ударить. (Марко Вовчок)
 5. На траві на деревах довго не висихала роса а над ставком у яскравому сонці не танув низький синьо-зелений туманець. (Б. Харчук)
 6. То іволга у пісні їх дзвенить то хлопчик друзів кличучи свистить то соловейко розсипає трелі то колесо немазане скрипить. (М. Рильський)
 7. Земля не може жити без сонця а людина — без щастя. (М. Стельмах)

СПІЛКУВАННЯ

- 108** Прокоментуйте думку Бориса Харчука: «Минуле ніколи не заперчує, а завжди підтверджує».

Домашнє завдання

- 109** Складіть речення за схемами, обравши один із варіантів (тема: українське мистецтво).

ВАРІАНТ I

1. [...], і [...]. (одночасні події)
2. [...], і (та) [...]. (послідовні події)
3. [...], однак [...]. (протиставлення подій)
4. [...], а [...]. (протиставлення подій)

ВАРІАНТ II

1. Ні [...], ні [...]. (одночасні події)
2. Чи [...], чи [...]. (протиставлення подій)
3. [...], і (та) [...]. (причиново-наслідкові відношення)
4. [...], або [...]. (протиставлення подій)

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Які розділові знаки ставляться в складносурядному реченні?
 - У яких випадках кома не ставиться? Наведіть приклад.
 - Чим відрізняється вживання розділових знаків у реченні з однорідними членами та складносурядному реченні з єднальними сполучниками?
- У яких випадках у складносурядному реченні ставиться тире?
- У яких випадках у складносурядному реченні ставиться крапка з комою?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

НАЦІЄТВІРНИЙ, А НЕ НАЦІОТВІРНИЙ

У чотирьох виданнях «Українського орфографічного словника» подано прикметники *націотвірний* і *націотворчий*, у складі яких безпідставно вжито голосний *о*. На відміну від запозичень *націоналізм*, *націоналіст*, вони утворені в українській мові безпосередньо від іменникової основи *націй(-а)*. Відповідно до чинного «Українського правопису»

(§ 25, 2 в) після основ іменників м'якої групи на *-й* у складних словах потрібно вживати сполучний голосний [e] (орфографічно *є*): *краєзнавство*, *боездатний*, *націєзнавство*. Саме тому правильним є складний прикметник *націєтворний*.

(К. Городенська)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

РІЗНОВИДИ АУДІЮВАННЯ: ОЗНАЙОМЛЮВАЛЬНЕ, ВИВЧАЛЬНЕ І КРИТИЧНЕ

Аудіювання — це процес сприймання та розуміння усного мовлення.

110 Прочитайте визначення понять. Наведіть приклади ситуацій, під час яких ви користуєтеся кожним із зазначених видів аудіювання.

Ознайомлювальне аудіювання — вид аудіювання, під час якого слухач цілісно сприймає текст, визначає його тему, основну думку, ділить на смислові частини, виокремлює композиційні елементи.

Вивчальне аудіювання — вид аудіювання, у процесі якого відбувається усвідомлення всіх елементів почутого і їх запам'ятовування, розрізнення основної та другорядної інформації.

Критичне аудіювання — вид аудіювання, що вимагає висловлення власної думки про почуте, критичного осмислення сприйнятого на слух.

- Поміркуйте, чи можна вважати синонімами слова *аудіювання* й *слухання*? Доведіть свою думку, скориставшись різними словниками.

111 Прочитайте текст. Про які види слухання в ньому йдеться? Наведіть ситуації, у яких доцільно використати зазначені види слухання.

МОВЧАННЯ — ЗОЛОТО, АБО ВМІННЯ СЛУХАТИ

Є люди, які говорять мало, та їх вважають чудовими співрозмовниками. Вони вміють слухати.

Не обов'язково людина, яка мовчить, уміє слухати. Щоб почути іншого, варто відпустити всі думки й переживання і просто перенестися в «тут» і «зараз», у цю комунікативну ситуацію. Щоб навчитися слухати, варто помічати реакції співрозмовника на вашу поведінку, звертати увагу, які ваші дії його надихають, а які переривають спілкування. Уміння слухати підбадьорює та спонукає до діалогу навіть найбільш мовчазних співрозмовників.

Ідея про рівні слухання взята з коучингу*.

Перший рівень: Поверхнєве слухання.

Поширений вид слухання, коли відбувається зіставлення почутого із власним досвідом, немає фокусу на співрозмовникові. Це не діалог, навіть якщо в мовленні використовують слова «я тебе розумію» тощо.

— Мені вчора вирвали зуб...

— Ти знаєш, а я недавно також ходив до стоматолога...

Цей вид слухання доречний тоді, коли ви хочете розговорити людину.

Другий рівень: Сфокусоване слухання.

Цей вид слухання часто називають активним. Він виглядає так, ніби перед вами найцікавіша у світі людина. Широко

розплющені очі, підіймання брів, несуперечливе чи здивоване кивання і похитування головою, нахилений до співрозмовника корпус, уточнювальні запитання, щоб зрозуміти, що саме людина має на увазі, вигуки «нічого собі», «так», «подумати тільки», повторення й парафрази*, свого роду відлуння слів співрозмовника. За цим криється непідробний інтерес до співрозмовника та його розповіді. Таке слухання дуже добре впливає на комунікацію.

Третій рівень: Глобальне слухання.

Базується на спостережливості: як за зміною інтонацій, темпу, пауз у мовленні, за майже непомітними акцентами на вибраних словах почути, що ж хоче сказати людина. Це своєрідне читання між рядків. Основний фокус — на співрозмовникові, зіставлення його слів із глобальною картиною його життя. Коли досягнете вміння слухати глибинно, сміливо можете називати себе комунікатором-професіоналом.

(За І. Снітинською)

112 Прочитайте текст. Сформулюйте поради для вдосконалення вмінь говорити й слухати одне одного. У яких життєвих ситуаціях уміння слухати є винятково важливим?

Природа людини з давніх часів і донині залишилася незмінною принаймні в одному вияві: людина дуже багато говорить. Є наукові відомості, що сучасна людина проводить в усному спілкуванні понад 65 % свого робочого часу. За даними американських учених, витрати часу на бесіди в пересічній людини складають 2,5 року. Це значить, що кожен з нас протягом життя встигає «наговорити» близько 400 томів обсягом 1000 сторінок кожний. Отже, говоримо ми багато. Як показують спеціальні дослідження, робимо ми це вкрай погано: спілкування людей, які не мають спеціальної підготовки, ефективне лише на 50 %, оскільки половина інформації втрачається в процесі її передачі. Причини втрат — у невмінні донести повідомлення до слухача або читача, невмінні слухати інформацію тощо. Отже, необхідно вдосконалювати й уміння володіти словом, і вміння слухати інших.

(З посібника)

113 Прослухайте текст. Який із видів аудіювання ви використали під час його сприймання? Доберіть до тексту заголовок.

Борщ — страва особлива. Безперечно, це улюблена страва нашого народу. Їй відводять головне місце в домашньому, а часто й у святковому меню. Борщ уже давно став символом нашого народу і улюбленою стравою багатьох людей, незалежно від їхньої національності. Сьогодні в українських ресторанах на Брайтоні борщ користується не меншою популярністю, ніж півстоліття тому в паризьких бістро. Попри нібито безсумнівність українського походження борщу, деякі народи вважають його своєю споконвічною стравою. Безперечно, сам факт боротьби за право називати борщ «своїм» уже є свідченням його величезної популярності. Але все ж таки виникає запитання — то чий же борщ?

За відповіддю на це запитання звернемося до експертів. Можемо зітхнути з полегшенням: борщ — це все-таки виключно українська страва. Як розповідає етнограф Лідія Артюх, є письмові пам'ятки, датовані XV століттям, де згадується слово «борщівник». Більшість лінгвістів вважають, що саме від назви цієї рослини і походить українська страва — борщ. Борщівник спершу використовували замість капусти. На території України борщівник зростає давно, як і буряк. Разом вони й стали основними складовими середньовічного борщу. Тому можна сміливо сказати, що борщ з'явився на землях Київської Русі ще в дохристиянські часи.

Уже потім насправді українську страву — борщ — перейняли всі наші сусіди-слов'яни. За честь називати борщ національною стравою сперечаються цілі народи та країни. Заведено вважати, що найбільше прав на це мають українці, але спитайте литовців, і вони скажуть, що борщ із вушками та корейкою — це їхня національна страва. У Польщі запевняють, що «борщок» із вушками квашеного буряка вигадали вони, а румуни називають борщем настій заквашених висівок, на якому варять супи — «чорби». Молдавани стверджують, що борщ — це їхня національна страва, яку традиційно подають на обід.

Традиційний український борщ еволюціонував. У XIX столітті Петро I привіз і висадив на слов'янські землі картоплю. Нею почали замінювати традиційну ріпу. Прибулі на нашу землю томати також назавжди стали невід'ємною складовою борщу. Сьогодні можна нарахувати не менше 30 традиційних рецептів цієї страви. У кожного регіону свої особливості приготування. На заході України борщ досить солодкий, на відміну від східного. Він найчастіше вариться без капусти і схожий на польський варіант української страви. На Лівобережжі борщ готують на квашених буряках або буряковому квасі, це додає йому кислоти. На решті території України «тон» борщу задають помідори. Є борщ чернігівський із кабачками, київський із салом, часником і буряковим квасом, полтавський — із галушками, одеський — на гусятині, львівський — із сосисками. Є борщі зелені. Є холодні. Є на м'ясному бульйоні та на грибному. Є з чорносливом та з квасолею. Ще в кількох регіонах України борщ зверху посипають борошном і кладуть сметану для кислішого смаку.

У будь-якому випадку в кожній господині — свій борщ, свої таємниці його приготування, які зазвичай передаються з покоління в покоління. Справжній борщ, згідно з народними приказками, має бути таким густим, щоб ложка в ньому стояла і за парою від миски за столом дітей не було видно. Наваристим борщем відзначають сімейні свята, закінчення польових робіт, пригощають гостей. У деяких місцевостях, наприклад у Карпатах, борщ — традиційна весільна страва. Тільки одна традиція залишається незмінною. У кожній господині на Різдво, Великдень, на поминках, на весіллі завжди посеред столу стоїть казанок із червоним борщем.

(За Г. Мазитовою)

● Виконайте тестові завдання.

1. Слово «борщівник» згадується в пам'ятках
А XV століття
Б XVI століття
В X століття
Г XII століття
2. Більшість українських і світових лінгвістів вважають, що борщ походить від назви рослини
А борщик
Б буряк
В борщівник
Г борщечок
3. Основною складовою середньовічного борщу разом із борщівником стала рослина
А морква
Б помідор
В картопля
Г буряк
4. Замість капусти наші пращури використовували
А борщівник
Б щавель
В цибулю
Г лободу
5. Сьогодні можна нарахувати традиційних рецептів борщу не менше
А 10
Б 20
В 30
Г 40
6. На Лівобережжі борщ традиційно готують
А на квашених буряках
Б без капусти
В на рибному бульйоні
Г із кальмарами
7. Справжній борщ, згідно з народними приказками, має бути
А таким густим, щоб ложка в ньому стояла
Б рідким, щоб було видно дно тарілки
В перетертим, щоб не можна було розрізати компонентів
Г холодним, щоб його можна було швидко з'їсти
8. У кожної господині на Різдво, Великдень, на поминках, на весіллі завжди посеред столу стоїть
А миска з галушками
Б казанок із червоним борщем
В запалена свічка
Г рибна юшка
9. Настій заквашених висівок, на якому варять «чорби», називають борщем
А румуни
Б поляки
В болгар
Г серби
10. Картоплею в борщі замінили
А буряк
Б моркву
В цибулю
Г ріпу
11. Факт боротьби за право називати борщ «своїм» є свідченням його
А величезної популярності
Б неповторного смаку
В надзвичайної користі
Г цілющих якостей
12. Текст написано в стилі
А офіційно-діловому
Б розмовному
В публіцистичному
Г науково-популярному

§ 12 СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ЄДНАЛЬНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ

114 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Визначте вид речень.

1. Засвітила ніч небесну люстру, і молодий місяць, як диригент, підняв руки. (А. Пашкевич) 2. Уже давно стояла ніч над землею, і зорі виблискували з темного неба. (Панас Мирний) 3. З неба лило й лило без кінця, і серед білого дня над землею стояли сутінки. (Гр. Тютюнник) 4. Одна легенька хмарка зависла на шляху сонячних променів, і ясна урочиста благоднина стає сірим невиразним буднем. (В. Супруненко) 5. Раптом десь у середині будинку заграв баян і почулася пісня. (О. Гончар) 6. Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку. (Л. Костенко)

Буду я навчатись мови золотої

Для зв'язку предикативних частин складносурядних речень використовуються **єднальні сполучники**: одиничні *і (й)*, *та* (у значенні *і*), *та й* (із приєднувальним відтінком значення) і повторювані *і...і*, *ні...ні*, *ані...ані*. Найчастіше вживаним є сполучник *і*, за допомогою якого передаються такі значення:

одночасність дій, явищ	Осінній день у золотій печалі, і жовтий лист зворушує до сліз. (М. Луків)
послідовність дій, явищ	Минула ніч, і сонце білогриве несе на тросі огненному день, і блискітки, швидкі та метушливі, стрибають на асфальті де-не-де. (В. Симоненко)
причиново-наслідкові відношення	Дзвінке сопрано вело пісню до зірок, і ніби звідти, з п'яної висоти вона знов опускалася на землю до людей. (В. Яворівський)
умовно-наслідкові відношення	Зумійте жити — і будете живі. (І. Франко)

Сполучник *і (й)* має синонімічні, хоча й не тотожні сполучники:
— *та* вужчий за значенням, виступає здебільшого як засіб «нанизування» частин речення; уживається для поєднання частин, між якими виражаються відношення одночасності, але він має відтінок розмовного мовлення;

— *та й* виступає у приєднувальній функції, головним чином, у художньому та розмовному стилях;

— *а* має відтінок зіставлення.

Повторювані єднальні сполучники *ні...ні*, *ані...ані* вживаються при запереченні факту; *як...так* і підкреслює подібність або відповідність фактів, явищ; *не тільки...а й* виділяє певні частини в обох предикативних частинах.

Фонетичним варіантом сполучника *і* є сполучник *й*, заміна пов'язана з ритмом мовлення, логічною ненаголошеністю слів, з'єднуваних сполучником. У випадках зіставлення сполучник *й* неприйнятний: *друзі й вороги, земля й люди, радість й горе*.

Складносурядні речення з єднальними сполучниками називають **реченнями відкритої структури**, тому що їх можна продовжувати.

НАГОЛОШУЄМО ТАК

авторі — два автори, профе-
сорі — три професорі, лан —
на лану, бровá, нáчисто, нáчор-
но, низький, новина́, нудний,
об'єднання, прісний, причіп, роз-
мах, солодко, хутовий, чарів-
ний, шіроко, шко́да (втрата) —
шкода́ (даремно), шовко́вий

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання
числівників разом»

багатотисячний,
восьмимільярдний,
двохтисячний, дев'ятисотий,
кількамільйонний,
п'ятимільйонний,
п'ятисотий, п'ятнадцятий,
п'ятсоттридцятитисячний,
трьохмільярдний,
чотирьохтисячний,
шеститисячний,
шістдесятп'ятимільйонний,
шістдесятитисячний

115 Спишіть. Поясніть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень. Зверніть увагу на сполучники та співвідношення їх із розділовими знаками.

1. Озеро самотньо лежало серед луку забутим уламком сірого осіннього неба, і до нього боязко було приступити. (Ю. Збанацький) 2. Кругом трави й трави, суцільна розкіш квітучого різнотрав'я, і тільки де-не-де над цією зеленою повинню трав пробивається випадковий житній колосок. (О. Гончар) 3. Заповіт роду — його одвічний скарб, а зберегти цей скарб — велика мудрість життя. (Я. Гоян) 4. У будинку людського щастя дружба зводить стіни, а любов утворює купол. (Козьма Прутков) 5. Лиш очерет навстоячки щось пише, навпомацки по шепітній воді, і над водою й очеретом тиша виводить в небо зорі молоді. (М. Вінграновський)

- Поясніть уживання розділових знаків у реченнях.

116 Спишіть. Поясніть, чому в поданих реченнях перед сполучником сурядності в одних випадках кома стоїть, а в інших — ні.

1. Ми збирали з сином жолуді дубові, і про день майбутній я казав синкові, і пливли багрові хмари в вишині, і співала осінь весняні пісні. (М. Рильський) 2. Зітхання лісів лунає легке, і чується квітів зітхання. (Г. Книш) 3. Десь голос мій шукає моїх друзів, і хтось чужий кричить мені: ау! (Л. Костенко) 4. Тільки невсипуще море бухає десь здалеку та зорі тремтять в нічній прохолоді. (М. Коцюбинський) 5. На хвилину раптом стихли голоси і спинились тіні. (Ю. Смолич)

117 Проведіть реконструкцію тексту: утворіть із простих речень, де можливо, складносурядне речення з єднальним зв'язком. Порівняйте тексти. Обґрунтуйте доцільність авторського вибору конструкцій.

Вона любила читати. А він — бігати. Обоє облюбували собі для цього центральний міський парк. Вона зачитувалася так, що нікого довкола себе не бачила. Він же бігав і роздивлявся все довкруг. І одного дня помітив її. Гарна молода дівчина, яка граційно сиділа на лаві й читала, настільки його вразила, що він вирішив: мусить познайомитися. Кілька днів інтенсивного штурму мозку, пошуки геніальних безпрограшних фраз. А коли підійшов до неї, то спромігся лише на: «Дівчино, а що це ви читаете?» Вона здивовано підвела погляд. «Ви не повірите — книжку! — пожартувала, але побачивши, як хлопець знітився, додала: — Про кохання з першого погляду». І усмінулася.

(Слава Світова)

118 Прочитайте текст. Уведіть у нього пейзажну замальовку, уживаючи складносурядні речення.

СВІТЯЗЬ

Дивне почуття: щоразу, коли я дивлюся на озеро Світязь, мене охоплює таємничий трепет. Вдивляюсь крізь кришталево

чисту товщу води у дно. Що таїться там? Образ вчорашньої бурі чи, може, минуле цього краю? Слід льодовика чи артезіанське джерело?

Величезна, могутня, чорно-синя водна площа...

(В. Мірошніченко)

СПІЛКУВАННЯ

119 Чи погоджуєтеся ви з тезою *Шкода від слова набагато серйозніша, ніж від мовчанки, і рідко трапляється жалкувати за неказаним*? Обґрунтуйте свою думку. Підтвердьте власну позицію прислів'ями.

Домашнє завдання

120 Випишіть із творів сучасних українських письменників чотири складносурядних речення з єднальними сполучниками, у яких би дії, про які говориться в частинах речення: 1) відбувалися одночасно; 2) відбувалися в певній послідовності; 3) мали причиново-наслідковий зв'язок; 4) змінювали одна одну, чергувалися.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Які смислові зв'язки між частинами складносурядного речення з єднальними сполучниками?
 - Поясніть уживання розділових знаків у складносурядному реченні з єднальними сполучниками.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 13 СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПРОТИСТАВНИМИ ТА ЗІСТАВНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ

121 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень. Яка особливість інтонації в цих реченнях? На що вказують сполучники?

1. Липа — це примхливий, але надзвичайно важливий літній медонос. (З посібника) 2. Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ. (М. Стельмах) 3. Інший отак би і жив на інвалідських хлібах, та Іван — не з таких... (А. Дімаров) 4. Певними своїми якостями проза Грицька Григоренка залишається в річищі попередньої традиції, проте деякі її риси виявилися новаторськими. (А. Гуляк) 5. Розкішні наші бори, гаї, зелені луки та оболоні*, однак на них уже добряче погуляв двадцятий вік. (Ю. Мушкетик) 6. Нижче духовенство тоді не відзначалося своєю культурою, зате було дуже близьке до народу й мало на нього великий вплив. (І. Огієнко)

Буду я навчатись мови золотої

Складносурядні речення зі сполучниками *а, але, та* (у значенні *але*), *проте, однак, зате, так* виражають **протиставні та зіставні відношення**.

Сполучники	Значення	Приклади
<i>а</i>	зіставлення неконтрастних явищ	<i>Щастя йде з душі, а душа потребує не ситості, а доброти.</i> (Є. Гуцало)
	зіставно-наслідкові відношення (незалежний один від одного перебіг дій або паралельне перебування двох суб'єктів у якихось станах)	<i>Дівчина спить тихо в кімнаті, а місяць промінням тремтить.</i> (Леся Українка); <i>Поети — це біографи народу, а в нього біографія тяжка.</i> (Л. Костенко)
	протиставлення (в обох частинах речення є антоніми)	<i>По одержі стрічають, а по розуму проводжають.</i> (Нар. творчість)
<i>та</i> (так у значенні <i>та</i>)	протиставлення (з відтінком поправки)	<i>Є на світі багато теплих озер, та для нас найдорожчі рідні озера.</i> (Г. Тарасенко); <i>Не рад журитися, так серденько ниє.</i> (Нар. творчість)
<i>проте, однак</i>	протиставлення контрастних явищ	<i>Вітру на морі не було, проте клекотав сильний прибій.</i> (М. Трублаїні); <i>Місяць світив дуже яскраво, однак його світло ледве пробивалося крізь туман.</i> (Із журналу)
<i>зате</i>	підсилення змісту однієї з частин (з відтінком компенсації)	<i>Удар забувається, зате слово пам'ятається.</i> (Нар. творчість)

Складносурядні протиставно-зіставні речення можуть мати тільки дві частини і тому називаються **реченнями закритої структури**.

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

річковий, різзбрат, розкупорити, розповідач і розповідач, розцінковий, русло, русловий, саджанцевий, сантиметр, світанковий, світанковий, соляна кислота, сонях, соняховий

122 Прочитайте. Установіть значення сполучників *а, але, та*. З'ясуйте смислові зв'язки між частинами складносурядного речення.

1. Біле простирадло ріки непомітно переходило в такий самий білий засніжений берег, та його оточувала чорна загородь дротів і рогаток. (*С. Пулипенко*) 2. Все навколо благало дощу, але з білястого, злинялого від спеки неба нещадно пекло сонце. (*Б. Антоненко-Давидович*) 3. Хай слово мовлене інакше, та суть в нім наша зостається. (*П. Тичина*) 4. Усе йде, але не все минає над берегами вічної ріки. (*Л. Костенко*) 5. Була ще тоді дівкою Десна, а я — здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима. (*О. Довженко*) 6. Кажуть, пам'ять — то минуле, а думка — завжди майбутнє. (*М. Нечай*)

123 Прочитайте. Установіть значення сполучників *зате, проте, однак*. З'ясуйте смислові зв'язки між частинами складносурядного речення.

1. На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись. (*Леся Українка*) 2. Перехожі стрічалися рідко, зате під ворітьми, на лавах, сиділи рядами, як горобці на плоті,

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви е, и, і в префіксах пре-, при-, при-»

прізвисько, прізвище, прірва, пребілий, преболючий, превеликий, прегарний, предалеко, предобрий, презавзятий, презирливий, прекрасний, премилий, премудрий, препогано, преподобний, прескромний, преспокійний, престол, пресумний, пречистий, пречудовий, прешвидко, преясно, прибережний, прибитий, привезений, пригвинтити, пригнати, пригнути, приземлення, приземлитися, прикарпатський, прикрашати, приморозки, принести, приорати, присвійний, присмерк, прихилитися, прихід, приходити, пришкільний

веселі гомінки румуни. (М. Коцюбинський) 3. Не радий хрін тертушці, а проте на кожній танцює. (Нар. творчість) 4. Жалючі властивості кропиви знають, проте лікувальні можливості цієї рослини значно більші. (А. Кондратюк) 5. Все спить, однак вже я не сплю. (М. Рильський) 6. Дерево стояло ще голе, однак на віттях його вже починалось пташине життя. (Ю. Бедзик) 7. Спершу — мати, а потім — дитина. (І. Вишенський) 8. Мати владу — це справа випадкова, а передати її (добровільно) іншому — доблесть. (Нар. творчість) 9. Людей багато, але всюди таке малолюддя! (В. Чемерис) 10. На дубі довго не розкриваються бруньки, зате довго восени дуб не ронить свого листя. (О. Копиленко)

124 Складіть за схемами речення на одну з тем: «Коли світлини мовчать», «Особлива зірка на небі», «Сила слова». Підкресліть граматичні основи.

1. [...], а [...].	4. [...], зате [...].
2. [...], та [...].	5. [...], однак [...].
3. [...], проте [...].	6. [...], але [...].

125 Випишіть із творів художньої літератури сім складносурядних речень зі сполучниками *а, але, та* (у значенні *але*), *проте, однак, зате*. Якими засобами виражені смислові відношення між частинами цих речень? Накресліть схеми складносурядних речень із протиставними сполучниками.

СПІЛКУВАННЯ

126 Визначте основну думку висловлення «Прекрасне слово, але що в ньому, як не від серця йде воно?» (В. Мисик). Висловіть свою думку щодо сказаного, уживаючи складносурядні речення з протиставними та зіставними відношеннями.

Домашнє завдання

127 Оберіть одну з поданих тем і напишіть твір-мініатюру (10–11 речень) на основі життєвого досвіду й опрацювання різноманітних джерел, уживаючи складносурядні речення з протиставно-зіставними смисловими зв'язками.

- «Талант — це наполеглива праця».
- «Друзі — дзеркало один для одного».
- «Справжнє щастя завжди попереду».

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Назвіть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень зі сполучниками *а, але, та* (у значенні *але*).
 - Назвіть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень зі сполучниками *проте, однак, зате*.

— Яка особливість інтонації в складносурядних реченнях із протиставними та зіставними сполучниками?

- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 14 СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ З РОЗДІЛОВИМИ СПОЛУЧНИКАМИ

128 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Визначте, який відтінок вносять у смислові відношення сполучники *чи, або, то... то*. Поясніть розділові знаки у складносурядних реченнях із розділовими сполучниками.

1. Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля. (*М. Коцюбинський*) 2. Або гори Карпати сповиті в синяві мряки, або непроглядні густі праліси синіють здалека, немов зачарований, замкнений у собі, окремий світ. (*О. Кобилянська*) 3. Чи то зумисне, чи то так виходило. (*Іван Багряний*)

Буду я навчатись мови золотої

Між частинами **складносурядних речень із розділовими сполучниками** головними є два види смислових зв'язків: 1) перелік фактів і дій, що взаємно виключають одне одного; 2) перелік фактів і дій, що чергуються.

Складносурядні речення з розділовими сполучниками *або, чи, хоч, то... то, не то... не то, чи... чи, хоч... хоч, або... або* передають значення:

1) взаємовиключення: **То** день гарячий, **то** ніч тепла; **то** сонечко яснеє, **то** зорі розсипчасті... (*Марко Вовчок*);

2) чергування: **Чи то** врешті у Бертольда притомилося лицарство, **чи то** владар бусурменський міцно так тримавсь за царство... (*Леся Українка*);

3) несумісність: **Чи** шука скинулась у березі, **а чи** сом прокинувся під корчем. (*Остап Вишня*);

4) альтернатива, послідовність зміни дій, невпевненість: **Або** не сокіл я, **або** спалила мені неволя крила. (*Леся Українка*); **Чи то** праця задавила молодую силу, **чи то** нудьга невсипуща його з ніг звалила. (*Т. Шевченко*).

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

березовий, напад, подруга, полум'я, примусовий, причіп, приятель, реєстровий, середина, синява, стріманий, тиснява, товстий, тонкий, тричі, черствий, чудний, ширити, широко

129 Спишіть речення, підкресліть сполучники. Визначте смислові зв'язки між предикативними частинами складносурядних речень.

1. То мати гукає, то мати шепоче, мене виряджаючи в дальню дорогу. (*П. Воронько*) 2. Або вільний вітер пронесеться, або мороз ударить. (*Марко Вовчок*) 3. Де-не-де крізь міцну кригу снігу пробивалася зелена травичка або білими голівками милував око підсніжник. (*З учнівського твору*) 4. Чи то від радості плакали наші батьки, чи то останній дзвінок нагадав їм шкільні роки. (*З журналу*) 5. Або розумне казати, або зовсім мовчати. (*Нар. творчість*) 6. Чи така вже вас родила мати, чи до серця вам вкотився грім. (*А. Малишко*) 7. То пронесеться над болотом чайка, то промайне бистрий чибис і грудкою впаде в ситу землю. (*А. Шиян*)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Велика буква у власних назвах»

Азія, Азовське море, Алжир, Африка, Балхаш, Батумі, Бразилія, Будинок культури, газета «Літературна Україна», Генеральний прокурор України, Дунай, журнал «Всесвіт», Королівство Бельгія, Корсика, Мексика, Ніл, Одеса, Онтаріо, оповідання «Ялинка», Париж, Президент України, Президія Верховної Ради України, Рим, Сирія, Сицилія, Тибет, Токіо, Трійця, Флорида, Чилі

130 Прочитайте. Поясніть смислові відношення між частинами складносурядних речень. Замініть розділовий сполучник іншим із цієї ж групи. Чи змінився зміст речення? Обґрунтуйте авторський вибір.

1. То дзвінко падуть гарячі плюскоти сонця, то сиплються в мозок блискучі стружки зірниць. (*В. Свідзинський*) 2. Чи так він пройшов його [шлях], чи не треба йому опускати від сорому очі перед власною совістю? (*Д. Бедзик*) 3. Чи то ми були панами над своїми животами, чи то наші животи панували над нами, їхніми хазяїнами. (*Є. Гуцало*) 4. То замерехтять жовто-гаряча достигла колгоспна нива, то зблиснуть попереду золоті озера соняшників. (*І. Цюпа*) 5. Не то короп золотий зі ставка викинувся і осяяв дуби, не то сонячний промінь дубове листя золотить. (*Остан Вишня*) 6. Мучила себе. Або тепер, або ніколи. Або все, або ніщо. (*І. Вільде*) 7. Чи то війнув снігами небосхил, чи то так сумно розкричалась галич. (*Г. Світлична*) 8. Чи завинив тобі я що, чи тужиш так за мною? (*І. Франко*) 9. Хоч сядь та плач, хоч стоячи кричи. (*Нар. творчість*)

131 Складіть речення за схемами, тематично поєднавши їх.

1. Або [...], або [...].	3. Не то [...], не то [...].
2. Чи [...], чи [...].	4. Хоч [...], хоч [...].

132 Дopiшiть речення, утворивши складносурядні речення з розділовими смисловими відношеннями. Поясніть розділові знаки.

1. Чи то в сірому просторі ходять сірі постаті, ... 2. Не то з неба на землю падала дрібненька біла крупа, ... 3. Чи золоті зорі квітнуть чудернацькими суцвіттями в небі, ... 4. Або пелюсточки розлетілися, ... 5. Чи з-за цукрово-молочних хмар прилітають дивовижні білі птахи, ...?

СПІЛКУВАННЯ

133 Як ви розумієте вислів карпатського мудреця Андрія Ворона: «Світ тісний, і не тільки в просторі, а й у часі»? Висловіть свою думку щодо сказаного, уживаючи складносурядні речення з розділовими сполучниками.

Домашнє завдання

134 Доберіть із художньої літератури шість складносурядних речень із розділовими сполучниками. З'ясуйте, які смислові зв'язки виражають сполучники. Поясніть уживання розділових знаків.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Назвіть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень із розділовими сполучниками *або, чи, хоч, то...то, не то...не то, хоч...хоч, або...або*.
 - Яка особливість інтонації в складносурядних реченнях з розділовими сполучниками?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ ЗА СКЛАДНИМ ПЛАНОМ

Буду я навчатись мови золотої

Науковий стиль — стиль мовлення, що обслуговує галузь науки та її потреби.

Основне призначення стилю — повідомлення про результати наукових досліджень.

Сфера поширення: наукова діяльність, науково-технічний прогрес суспільства, освіта, навчання.

Стильові ознаки:

- інформативність, об'єктивність, логічна послідовність, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, переконливість;
- пояснення причинно-наслідкових відношень;
- велика кількість термінів, цитати, посилання, однозначна лексика, абстрактна лексика тощо.

Реалізується в таких жанрах: стаття, підручник, лекція, відгук, анотація, рецензія, монографія та ін.

135 Прочитайте текст. Доберіть заголовки за допомогою слова або словосполучення з тексту. Визначте стиль. Свою думку обґрунтуйте прикладами.

Щоб осмислити етюд І. Нечуя-Левицького «Ніч над Дніпром», його треба прочитати не один раз. Бо це фактично триптих*, складники якого рівні за обсягом, однаково насичені такими густими епічними словесними мазками, що вимагають від читача неабиякої асоціативно-образної уяви, поєднання сприйманої форми, кольорів, їх відтінків, динаміки, гармонійного співвідношення. Сприймання таких словесних малюнків орієнтоване на вміння утримувати в уяві цілісну картину. Крім того, оповідач спирається на європейську міфопоетику*, активізуючи у свідомості читача додаткову фонову інформацію. Через те оповідання-пейзаж Нечуя репрезентує українську прозу другої половини XIX ст. у світовому контексті як інтелектуальну, як прозу не лише про сільський та пролетарський побут, про сільських «батьшок та матушок», новітню інтелігенцію, а й про європейську Україну.

Усім відомо, що Нечуй-Левицький був майстром словописання мальовничих краєвидів Наддніпря, де він народився і зріс. Але й Дніпро, Дністер, Чорне море, безмежні степи, бессарабські села, Карпатські гори, чудові панорами Києва, гарячі південні барви Одеси й Кишинєва привертають увагу художника слова. Пейзажам присвячено й окремі його твори, етюди («Вечір на Владимирській горі», «Ніч на Дніпрі»,

Вечір над Дніпром.
Художник С. Костенко

«Шевченківська могила» та ін.). «Великий майстер зору» — так називав його І. Франко.

Загалом пейзажний мотив «ніч над Дніпром» був уже відомий в українській літературі (романтичний зачин у Шевченковій баладі «Причинна») та живописі (А. Куїнджі «Ніч на Дніпрі», С. Костенко «Вечір над Дніпром»). У кожного із цих творів свій настрій, своя палітра. Індивідуально-авторське поетичне сприймання виявилось й у словесному малюнку Дніпра, створеному І. Нечуєм-Левицьким в унісон* піднесеному настрою, натхненному психологічному стану ліричного героя — зустрічі з приятелями, дружньої подорожі по Дніпрі до Вишгорода й назад.

Як це й природно для пейзажотворення, у словесному етюді Нечуя наскрізною є колористика. Саме зміни назв кольорів, їхніх відтінків і означають часово-просторову динаміку «вечір — ніч — ранок». Основні акценти художника слова — на стані неба, сонця, місяця, дніпровської води, лісу, прибережної рослинності.

(С. Бибик)

- Випишіть з тексту складні слова. Поясніть їх написання.

136 Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку його. Доведіть, що текст наукового стилю. У чому полягають особливості стислого переказу? Запишіть складний план тексту. Усно стисло перекажіть текст за планом.

МОВНИЙ ОБРАЗ РЕКЛАМИ

Коли говоримо про те, що засоби масової комунікації (ЗМК) — важливий компонент сучасної національної культури і потужний механізм впливу на соціум, маємо, зокрема, на увазі, що ці засоби мають культивувати*, поширювати норму й естетику мововираження і на рівні слова, і на рівні висловлення. Особлива місія ЗМК у цьому сенсі пов'язана з їх динамічністю, політематичністю й здатністю охоплювати не обмежене ніякими параметрами (територія поширення, вік, освіта, соціальний статус і т. ін.) коло сприймачів інформації й учасників комунікації. Знаковою з цього погляду є реклама. Цей жанр блискавично реагує на перебіг життя, на все нове, що з'являється в нашому ментальному, культурно-освітньому, побутовому просторі. Крім того, масовість, безкінечна повторюваність реклами, яка засвоюється цілісними когнітивними* блоками, визначає інтенсивність її впливу на мовну свідомість — і колективну, й індивідуальну.

Мовний образ сучасної української реклами часто викликає негативну реакцію через численні помилки. Найбільш типові відхилення від норми — це форма родового відмінка (*дві краплі для вашого носу; береш скоринку хлібу* — правильно: *носа, хліба*); ступенювання прикметників (*найензимні очищувальні компоненти* — правильно: *найензимніші*); лексичні помилки (*добро не повинно пропадати даром* — правильно: *даремно; цей крем дратує вашу шкіру* — правильно: *підразнює; Наша ряба попиклувалася про подарунки для вас* — правильно: *подбала*).

«Продуктивними» з погляду порушення норми і спотворення суті висловлення є численні російськомовні кальки (*Комфортаун... — продаж у розстрочку* (правильно — *на виплат*); *Прозорі кредити — без поручителів і залогів* (правильно — *закладів*)), некоректні, а іноді й зовсім незрозумілі переклади, про правильний зміст яких іноді можна лише здогадуватися. Наприклад, творці слогану про бонусну ковдрочку для мишки (її обіцяють як подарунковий аксесуар до новопридбаного комп'ютера), очевидно, мали на увазі все-таки килимок для мишки.

Живуть у мові реклами також «вічні», «незнищенні» помилки, які повторюють звичні хиби загальномовної практики і демонструють слабку норму (*приймайте участь* — треба: *беріть участь*; *співпадає за ...* — треба: *збігається за ...*; *на протязі ...* — треба: *протягом, упродовж*; *по крайній мірі* — треба: *принаймні; вам поведе* — треба: *вам пощастить*).

Іноді можна почути, що неправильне слововживання в рекламі — цілеспрямоване, пов'язане з настановою привернути увагу до рекламованого продукту саме за рахунок мовного оформлення ролика, однак при цьому не завжди враховують, що естетично недоладне висловлення не тільки не сприймається, а й викликає нерозуміння і спротив. Наприклад, фразу «*Макай, а не вмикай*» у рекламі сухариків «Флінт» не сприйняла навіть молодіжна аудиторія, на яку, власне, реклама й була розрахована. Зокрема, про неприйняття більш ніж переконливо свідчать коментарі до цієї реклами в Інтернеті, які відверто засуджують невдале і невиправдане вживання сленгового слова *макай* і радять авторам реклами «вчити українську мову». Натомість вислів «*Мамо, подивися, там вівця з вівчатком*» вдало стилізує дитячу мову, тому споживачі реклами сприймають її як органічну, оцінюють позитивно.

Естетично сприйнятними для українців стали народжені у слоганах* неологізми *футболіти* (Футболіємо з Україною), *снікерсувати* (Не гальмуй — снікерсуй), *намандаринений* (Розжуй іскру нового Dirol — і твоя голова заіскрить смаком мандаринових ідей, намандаринених вражень), *апельсиново* (Фанта. Живи апельсиново!).

Сучасна реклама активно використовує різноманітні перевірені «готові» форми вербалізації* певного змісту і певних фрагментів знань, соціального й побутового досвіду, апелює до культурної пам'яті уже закріплених у мовній свідомості українців слів і висловлень.

(Г. Сюта)

- Доберіть синоніми до слів *апелювати, блискавично, компонент*.
- Поясніть написання підкреслених слів.
- Поясніть причину такої кількості помилок у рекламі. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що низький мовний рівень реклами є одним із чинників низької грамотності мовців?
- Як ви розумієте вислів *мовна свідомість*?

§ 15 СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ГРАДАЦІЙНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ

137 Спостереження-аналіз. З'ясуйте, чи можна подані речення доповнити ще однією предикативною частиною. На що вказує друга частина речення: на наростання подій, явищ чи послаблення їх?

1. Не тільки злива лила в ту ніч, а й блискавки шмагали потріскані від спеки поля. (*Л. Бойко*) 2. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі. (*Гр. Тютюнник*) 3. Пилип Орлик — не тільки один із упорядників першої в світі конституції, а й як гетьман України у вигнанні він багато зробив. (*З календаря*) 4. Не лише математику любив Дмитро, а й мистецтво захоплювало його.

Буду я навчатись мови золотої

У складносурядних реченнях можуть передаватись особливі відношення градації, тобто підсилення, чи, навпаки, послаблення значення другого компонента речення в порівнянні з першим. Такі відношення виражаються сполучниками *не лише...а й, не тільки...а й, не стільки...скільки, не те щоб...а й, хоча й...але, не тільки...та й*.

Ці сполучники завжди складні, перша частина їх розміщується на початку першої частини складносурядного речення, а друга — на початку другої: **Не тільки** жайворонки нас, мене й товаришів, вітали, **але й** гречки в той само час рожевим гомоном співали. (*М. Рильський*).

Ці речення можуть поєднувати тільки дві предикативні частини і тому називаються **реченнями закритої структури**.

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

беремо́, верете́но, діало́г, досто́менно, катало́г, котри́й, льодо́вий, ма́ркетинг, міліме́тр, нена́видіти, одно́разовий, ота́ман, пізна́ння, сантиме́тр, сніговий, фарту́х, фено́мен, цеме́нт, це́нтер, цехови́й

138 Спишіть речення, підкресліть сполучники. З'ясуйте смислові відношення між частинами складних речень. Доведіть, що це складносурядні речення з градаційними відношеннями.

1. Не лише ми з Піратом боялись баби, а й мати остерігалась її прокльонів. (*О. Довженко*) 2. Не тільки дощ поливав, а й градинки час від часу посипали село льодовитим зерном. 3. Не те щоб менше ставало її [землі] на світі, а й ділять її між собою мало не на грядки. (*М. Коцюбинський*) 4. Не тільки той поет, що засіває віршами папір, але й той, що має в душі радощі й тривогу хліба... (*М. Стельмах*)

139 Прочитайте. Виділіть граматичні основи в складносурядних реченнях із градаційними сполучниками. Поясніть уживання розділових знаків. Визначте смислові відношення між частинами складних речень.

1. Утрата Миколи Хвильового є не тільки літературною, а й була це для українців утрата соціально-політична.

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви и, і в словах іншомовного походження»

автобіографія, артерія, аудиторія, візаві, гіпотеза, горизонт, делікатний, джинсовий, диригент, каліграфія, клієнт, комюніке, ліміт, літій, магістраль, мотивація, періодизація, позиція, пріоритет, ратифікація, рафінад, риторика, симпатія, система, соціологія, стилістика, стимул, таксист, таксі, текстиль, трикотаж, фізика, фізіологія, хризантема, хімія, циклон, цистерна, цифра

2. Твори Ліни Костенко — це не тільки розповідь про історію країни, а й про інші відчуття поетеса писала щиро й відверто. 3. Не лише Василь Симоненко належав до плеяди шістдесятників, а й багато інших українських письменників були його однодумцями. 4. Не те що читачеві важко зрозуміти поезії Василя Голобородька, а просто в нього своєрідне асоціативне мислення.

(З відповідей учнів на уроках української літератури)

140 Допишіть речення, утворивши складносурядні речення з градаційними сполучниками. Поясніть розділові знаки.

1. Квіти дарують не лише насолоду, а й ... 2. Зранку повітря проціджує крізь себе не тільки тонкі гострі звуки, а й ... 3. Блискавки не стільки збивають додолу зірки, скільки ... 4. Не те щоб їй подобалось збирати гербарій, але ... 5. Я люблю не лише осінні прогулянки, а й ... 6. Моя подруга захопилася не тільки пошуком нових цікавинок, а й ... 7. Хоча й мріяла я про величезну коробку кольорових олівців, але ...

СПІЛКУВАННЯ

141 Складіть і розіграйте діалог з теми «Натхнення живе поза часом». Використовуйте речення з градаційними сполучниками.

Домашнє завдання

142 Напишіть твір на одну з тем (на вибір): «Жменька слів для гарного настрою», «Що таке важко?», «Що таке благородство?», використовуючи складносурядні речення з градаційними сполучниками.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Назвіть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень із градаційними сполучниками.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 16**СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ
З ПРИЄДНУВАЛЬНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ**

143 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення. Визначте граматичні основи їх. Якими сполучниками приєднується друга частина та яку роль вона виконує в реченні?

1. Ще в гімназії Борис займав видне місце з-поміж товаришів, та й учителі гляділи на нього як на головну оздобу закладу. (І. Франко) 2. Уперше на історичну арену Сірко виступив як вінницький полковник, а через три роки він очолив Запорізьку Січ. (Ю. Шовкопляс) 3. Вода була теплою, але не зовсім

чистою, і притому її було багато. (О. Слісаренко) 4. У нас люди вміють зробити добре другій людині, та й служити двом зразу вміють. (М. Матіос)

Буду я навчатись мови золотої

У складносурядних реченнях, що виражають **приєднувальні відношення**, частини нерівноправні: друга частина доповнює, уточнює повідомлення чи думку, висловлені в першій частині: *Степан ні про що більше не розпитував — **та й** що розпитувати.* (О. Турянський).

Приєднувальне значення передається за допомогою сполучників *та й, ще й, також, причому, притому, при цьому*: *Приїхали син Василь і старша донька Ганна, **притому** і всілякої їхньої служби наїхало чимало.* (Б. Лепкий).

Приєднувальне значення може передаватися й сполучниками сурядності *але, а, і*: *Мати хотіла позбавити свою доньку волі, **але і** донька має право боротися.* (Б. Лепкий).

Для приєднаної частини складносурядного речення зі сполучниками *і, а, але* характерне повторення спільнокореневого слова (або його синоніма), що було позначено в першій частині складного речення, із вказівним займенником: ***Вона** далеко була вже від місця пригоди, **а** все ж **ся** гірка історія гнітила **її** як сонна мара — і мутила, й піднімала в серці злість.* (М. Коцюбинський).

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

Покр'ова, Полтавщина, порядковий, приятель, п'урхати, ремінь, решето, ринковий, рідкий, сердити, середина, слабій, старий, терези, тісний, товпитися, успіх, черкати, черпати, щипці

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви *и, і* в словах іншомовного походження»
агітація, аплодисменти, геометрія, демагогія, демократія, діагональ, діапазон, ерудиція, етимологія, інтеграція, інформація, кульмінація, лінгвістика, ліцензія, приватизація, транспортир, філармонія, філологія, філософія, циркуль

144 Спишіть. Підкресліть сполучники. Які смислові зв'язки між частинами складних речень? Доведіть, що це складносурядні речення з приєднувальними сполучниками.

1. Ніхто й ніколи не бачив її такою лагідною і покірною, причому всі дивувалися тій зміні. (Б. Лепкий) 2. Іншим стало слово, обпалене вогнем, загартоване в горнилі людських страждань, та й люди ніби стали іншими... (А. Малишко) 3. Довго, довго оглядалась, та не видно. (Т. Шевченко) 4. Посідали й старші з гостей, також дехто вийшов у садок пройтися. (Б. Лепкий) 5. Проїшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом. (В. Сосюра) 6. Озеро самотньо лежало серед луку забутим уламком сірого осіннього неба, і до нього боязко було приступити. (Ю. Збанацький)

145 Утворіть від простих речень складносурядні з приєднувальними сполучниками. Яку роль виконує друга сурядна частина в побудованих вами реченнях? Накресліть схеми речень. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Із самого ранку все пішло не так. 2. Мобільний телефон наполегливо заворушився десь у сумці. 3. На вулиці вже смеркло. 4. Але мимоволі дівчина всміхнулася. 5. Бабуся загорнулася в затишний картатий плед. 6. Учителька любить усіх своїх учнів. 7. Озеро виблискувало здалеку. 8. Вона давно вже приїхала до Києва.

146 Розгляньте фотоілюстрації. Кого з відомих людей ви на них упізнали? Розкажіть про когось із них, уживаючи складносурядні речення з приєднувальними сполучниками.

СПІЛКУВАННЯ

147 Висловіть власні міркування з проблеми, порушеної в тезі «Добро суворим бути повинне». Використовуйте складносурядні речення з приєднувальними сполучниками.

Домашнє завдання

148 Напишіть твір-мініатюру на одну з тем (на вибір): «Теплі історії мрійника», «Теплі історії про дива», «Історії про успішних людей», використовуючи складносурядні речення з приєднувальними сполучниками.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Яку роль виконує друга сурядна частина в складносурядному реченні з приєднувальними сполучниками?
 - Які смислові зв'язки між частинами складносурядного речення з приєднувальними сполучниками?
- За допомогою яких сполучників передається приєднувальне значення? Наведіть приклади речень.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 17 РОЗРІЗНЕННЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ І ПРОСТИХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ ТА СПОЛУЧНИКАМИ

149 Спостереження-аналіз. Визначте складносурядне речення і просте речення з однорідними членами. Дослідіть, що споріднює ці речення і чим вони різняться. Зверніть увагу на інтонацію, сполучники, розділові знаки.

1. Спускалася ніч м'яка й задумлива, і в сірих серпанках її тихо вставали тіні-привиди і снували своє невідоме легкоткане прекрасне життя. (М. Івченко) 2. Золоті бджоли бриніли в золотому сонячному промінні, купчилися на вуликах біля вічок і гули весело. (Б. Грінченко)

Буду я навчатись мови золотої

Щоб розрізнити **складносурядні речення і прості речення з однорідними членами**, треба визначити граматичну основу. Якщо в реченні два (чи більше) підметово-присудкові центри, то речення складне. Якщо ж речення має один підметово-присудковий центр, то воно просте, ускладнене однорідними членами: *Скрізь якась покура в тишині розлита, і берізка гола мерзне під вікном.* (В. Сосюра) — складносурядне речення. *Раділи першому снігу і діти, і дорослі* — просте речення, ускладнене однорідними підметами.

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

беремо́, бо́сий, валови́й, везті́,
візні́к, вітчи́м, госте́й, граблі́,
за́лоза, кіда́ти, кро́їти, металу́р-
гія, обру́ч, озна́ка, осока́, пеня́,
перчи́ти, петля́, тверди́й, товсти́й

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви з, с у префіксах з- (зі-, с-)»

збагачува́тися, зда́ватися, зда́ти,
здича́віти, здола́ти, з'є́днаний,
зі́в'ялий, зігра́ти, зім'я́тий,
зіп'я́тися, зірва́ти, зіско́чити,
з'ї́здити, зли́ти, злови́ти, змо́г-
ти, зранку́, зсади́ти, зціди́ти,
з'ю́рмитися, з'ясува́ти, сказа́ти,
скину́ти, спалахну́ти, співа́ти,
спійма́ти, сплива́ти, спроче́ння,
спуска́тися, стерти́, створюва́ти,
стовкати́, стрима́ти, сфотографува́ти,
схвали́ти, схови́ще, сходи́ти, схоти́ти

150 Спишіть речення. Обґрунтуйте, чому одні з них треба віднести до простих з однорідними членами, а інші — до складних.

1. І серцю не дано, і думам не дано всихать! (М. Стельмах)
2. Таємниче шумлять предковічні ліси над зачарованою Десною, і розкотистий клич трембіт лунає над зеленими полонинами Карпат. (І. Цюпа)
3. Земля не може жити без сонця, а людина без щастя. (М. Стельмах)
4. Минуле ніколи не заперечує, а завжди підтверджує. (Б. Харчук)
5. Мати дивиться на тебе зі співчуттям, але мовчить. (І. Цюпа)
6. Усі ми схилюлись над книгою, і тиша роздуму залягла. (О. Гончар)
7. Світить місяць, але не гріє. (Нар. творчість)
8. На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись. (Леся Українка)

- Накресліть схеми складних речень.

151 **Працюймо в парах.** Завершіть речення, перетворюючи їх: 1) на складносурядні; 2) на прості з однорідними членами. У складних реченнях підкресліть спільний член і граматичні основи.

Зразок. На початку жовтня вже відлетіли у вирій шпаки ...

- 1) На початку жовтня вже відлетіли у вирій шпаки і влаштувалися на зимівлю горобці.
- 2) На початку жовтня вже відлетіли у вирій шпаки й солов'ї.

1. Вранці мати приготувала сніданок ...
2. У саду рясніли яблуні ...
3. Біля музею було багато людей ...

152 Перебудуйте прості речення з однорідними членами на синонімічні складносурядні.

Зразок. Вище заби́ралося сонце й обли́вало гарячим промі́нням землю. — Вище заби́ралося сонце, і гаряче промі́ння обли́вало землю.

1. Площа одразу вхопила хлопця, вдарила яскравою картинкою по очах, затягла у вир пістрявого натовпу, не давши оговтатись від надміру світла й тепла. (Г. Вдовиченко)
2. Рясний дощ заливає капоти авто, лунко вдаряється об залізо, асфальт і розсипається навсібіч величезними водяними коронами. (І. Хомин)
3. Музика просочується з того іншого світу окремими нотами, звуками, переплітається із в'язким повітрям тутешнього світу — і постає мистецтвом. (І. Хомин)

- Поясніть, як змінилося стилістичне забарвлення висловленої думки. Які речення, на вашу думку, більш виразні?

153 Прочитайте текст. Визначте тип мовлення. Знайдіть складносурядні речення, поясніть уживання розділових знаків у них.

БІЛА ЛІЛЕЯ

На воді лежали широкі темно-зелені латаття, а поміж них жовтіли голівки лілей.

І раптом я побачив серед жовтих одну білу лілею. Вона вільно лежала на воді. Кожна пелюсточка була окремо від інших, але всі разом вони утворювали дивовижну гармонію форм і фарб.

Я дивився на білу лілею й почував, що вона нестримно вабить до себе. Уже одяг мій лежить на березі, а я все глибше заходжу у воду. Мої ноги заплуталися в густому куширі, в'язнуть у грузькому дні, але я йду... Зараз простягну руку, потягну квітку до себе, і нічого не лишиться на воді...

(За Д. Ткачем)

- Виконайте повний синтаксичний розбір першого речення.
- Напишіть продовження тексту (3–4 речення), зберігаючи стиль.

СПІЛКУВАННЯ

154 Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Випишіть складносурядні речення.

Французький лікар і мандрівник Ален Бомбар довів, що самотня людина могла б протриматися після корабельної аварії не менше місяця, проте гине часто через три доби. Ця смерть не від виснаження, а від страху самотності й відірваності від людей.

Спілкування — основа життя. Особливо необхідною для людини є довірлива і щира розмова. Добре слово надовго западає в душу, і ми все життя носимо його у своєму серці. Мабуть, і ви пам'ятаєте слова похвальні, слова підбадьорюючі, сказані кимось. Отже, коли ви радієте за когось, хто досяг успіху, скажіть про це щиро. Ваше слово буде приємне, і особливо знайдіть тепле слово для сумної й зневіреної людини.

(З газети)

- Продовжте текст роздумами про важливість спілкування.

Домашнє завдання

155 Спишіть речення, виконайте синтаксичний розбір його.

Фентезі — срібний багрянець, індиго й лазур, а реальність — це фанера і пластик, пофарбований у брудно-коричневі й жовтувато-зелені тони. (Дж. Р. Р. Мартін)

- Підготуйте виступ, використавши подане речення як тезу.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Як розрізнити складносурядні речення і прості речення з однорідними членами? Що спільного вони мають?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

Буду я навчатись мови золотої

Художній стиль — це стиль художньої літератури.

Основне призначення стилю — вплив на думки й почуття людей художніми образами.

Головні ознаки художнього стилю: емоційність, образність, експресивність; використання художньо-зображувальних засобів, історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів.

Реалізується в таких жанрах: трагедія, комедія, драма, водевіль, роман, повість, оповідання, поема, вірш, байка, епіграма та ін.

Вибірковий переказ — вид переказу, що передбачає переказ одного-двох порушених у тексті питань або переказування певного уривка чи епізоду.

Як виконувати вибірковий переказ

1. Перед сприйманням тексту ознайомтеся з тим, яку інформацію вам необхідно переказати. Звертайте увагу, що вона може бути зосереджена в різних частинах тексту.
2. Запишіть слова й словосполучення, за якими зможете відтворити текст.
3. Розташуйте відповідний матеріал логічно й послідовно, використовуючи засоби зв'язку.

156 Прочитайте текст мовчки. До якого стилю він належить? Визначте його тему й мікротеми. Складіть план тексту.

Найбільше Марія Олександрівна цікавилась життям сьогодні. І спочатку незрозуміле було: зупиниться по дорозі чи з молодницею якою, чи з дядьком, чи навіть з дитиною і так розмовляє невимушено, не підшукуючи слів, не роблячи якогось особливого вигляду, наче до всього їй діло є. Хіба є щось схоже в цьому з панями та панночками — дружинами й доньками немирівської інтелігенції?

Любила пішки мандрувати. Часто з Іллею Петровичем отак вийдуть за місто і прямують собі цим шляхом. Скільки вони сіл та хуторів виходили! Це ж там, у Мухівці, розбалакалися зі старим Михайлом Мухом, і він розповідав про божевільну колишню красуню, улюбленицю села, Гафію Козаченко: як їй все село весілля справляло, як на щастя милувалися, а потім її на панщині замордували, дитинка маленька померла, і збожеволіла нещасна мати. Все квітами бавилася і немов дитя колихала. Всі люди її жаліли. Зайде до кого — посадовлять, як гостю, пригощають найкращим, що є в хаті.

Потім, коли прочитали «Горпину», багато впізнали...

А по той бік Немирова село таке — Вовчок — спускалося до річки, там вода коло млина шумувала. Гарне місце, і село гарне, майже коло кожної хатки маки, мальви, соняшники квітли, а хатки усі чисто були підмальовані якимись візерунками. Подобалося їй це село. «Чому Вовчок?» — питала, і всі сміялися. І жило тут багато Вовчків.

Чи не з того й літературне ім'я прибрала — «Марко Вовчок»? Бо сама Марковичка і миле село — «Вовчок». Отак підписала оповідання і спитала Опанаса: «Правда, добре: “Марко Вовчок”? І ніхто не знатиме, що жінка написала». Тоді хтось з учителів зауважив: «Як і Жорж Занд». Вона усміхнулася: «Далеко кудому до зайця». А потім переказували, Тарас Григорович Шевченко її вище за Жорж Занд ставив. Що вже казати про нього, Іллю Петровича Дорошенка?!

Але і не в таких мальовничих, поетичних місцях все ставало іншим від її присутності. Як часто проходили вони удвох вузькими брудними вуличками єврейської частини містечка, густо заселеної, гомінливої, балакучої. Здавалося, в тих хижках аж ніяк, попри всі зусилля, не можуть вміститися всі діти, всі старі, весь господарчий мотлох, і тому майже все життя виноситься просто на вулицю — і ятки з різноманітним дрібним крамом, і шевці, і кравці, що десять разів латають-перелицьовують лапсердаки, плаття, черевики, так що від первісного стану не лишається й спогаду. Тут же казанки, каструлі, сковорідки на триногах, на яких шкварчить приперчена, начасничена риба, на мотузках сушаться розвішані дитячі пелюшки, пістряві спідниці, якесь лахміття, а долі в поросі вовтузиться кучерява дітлашня з великими чорними очима-чорносливами. І Дорошенко бачить, як кланяється Марії Олександрівні в незвичній улесливо-догідливій позі крамар Гершко Соломонович (вона завжди зве його й по батькові, а не просто Гершко, як усі), а з щирою, приязною усмішкою, і вона відповідає йому так само, а мимохідь гладить кучеряве волосся замурзаного голопузика, і мати його тане від щастя.

Для неї, здавалось, не було «юрби» — вона скрізь розглядала людей. Може, це й робило з неї справжню людину?

(За О. Іваненко)

- Поясніть відмінність у значенні слів *мимохідь* і *мимохіль*.
- Яка стилістична роль використаних у тексті різних за метою висловлювання речень?
- Випишіть із тексту синоніми.
- Поясніть написання частки *не* з різними частинами мови, використовуючи як приклад слова з тексту.
- Чи розуміємо з тексту, як автор ставиться до письменниці?
- Чи можна за текстом назвати риси характеру відомої письменниці?
- Перекажіть фрагмент тексту, у якому йдеться про припущення походження псевдоніма відомої української письменниці Марко Вовчок.

ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО

Виконайте тестові завдання.

1. У складносурядному реченні
 - А частини синтаксично рівноправні й поєднані між собою сполучником сурядності
 - Б частини синтаксично нерівноправні та поєднані сполучником підрядності або сполучним словом
 - В одна частина за змістом залежить від іншої та поєднується з нею за допомогою інтонації
 - Г частини рівноправні й поєднані за допомогою інтонації
2. Укажіть складносурядне речення.
 - А Добро і краса житимуть вічно.
 - Б Я вірю, що добро і краса житимуть вічно.
 - В Краса безсмертна, і добро житиме вічно.
 - Г Де панує добро, там живе і краса.
3. Сполучник *однак*
 - А виконує функцію підсилення
 - Б має значення протиставності
 - В виражає зіставні відношення
 - Г виражає значення одночасності
4. Сполучник *проте*
 - А вносить відтінок поправки
 - Б виражає зіставні відношення
 - В виконує функцію підсилення
 - Г має значення протиставності
5. Укажіть речення, у якому кома не ставиться (розділові знаки пропущено).
 - А А літо йде полями і гаями і вітер віє і цвіте блакить. (А. Малишко)
 - Б А за вікном лютує шторм і сльози сліплять очі. (М. Луків)
 - В На Україну подивлюсь і люблю серце одпочине. (Т. Шевченко)
 - Г Не кричи і не плач. (М. Вінграновський)
6. Укажіть речення, між частинами якого ставиться кома (розділові знаки пропущено).
 - А Випав сніг і все навколо повеселішало.
 - Б Довго громи гуркотили і блискавка в хмарах вилась. (Б. Грінченко)
 - В Насунула сивая хмара і сніг, наче з торби, посипав. (Чайка Дніпрова)
 - Г Було соромно і біль стискав його серце. (Є. Гуцало)
7. Укажіть складносурядне речення з єднальним сполучником.
 - А Ліс кінчився, і перед нами раптом розгорнулася велична гірська панорама. (В. Арсеньєв)
 - Б То хмарка набіжить, то сонце вигляне ласкаво-променисте... (За М. Рильським)
 - В І раптом теплі небесні води густо злетіли на ниви в тінях сизої хмари, але сонце зараз десь близько засвітило веселку. (М. Коцюбинський)
 - Г Він і радий косити, та нема кому коси носити. (Нар. творчість)
8. Укажіть складносурядне речення з розділовим сполучником.
 - А І ллється дзвін коси серед густих отав, і коник на гачку спадає в тихий став. (М. Рильський)
 - Б Блискавкою оглянувся, однак було уже запізно. (О. Кобилянська)
 - В Часом качка в повітрі дзвенить, чи кажан проти місяця грає. (М. Рильський)
 - Г Ні шелесне лист, ані ворухнеться травинка. (Іван Багряний)
9. Укажіть складносурядне речення з протиставним сполучником.
 - А І вільно дихається, і легко дихається. (Остан Вишня)
 - Б Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить. (Л. Глібов)
 - В На заході жевріло небо, а в степу вже заходила ніч. (Петро Панч)
 - Г Як Вільгота не любив гостей у своїй господі, так і сам не просиджував чужих ослонів. (Є. Гуцало)
10. Укажіть речення, між частинами якого ставиться тире (розділові знаки пропущено).
 - А Зійшло яскраве сонечко і звеселилася земля.
 - Б Зрідка пробіжить тут заєць або спиниться на кручі вовк. (А. Шиян)
 - В В долині персики цвітуть а в горах знову сніг. (М. Рильський)
 - Г Шумлять гаї і лани буяють.

11. Укажіть речення, у якому правильно розставлено розділові знаки.
- А Дощик перестав: і все навколо запахло, посвітлішало, заблищало.
 - Б Дощик перестав — і все навколо запахло, посвітлішало, заблищало.
 - В Дощик перестав і все навколо запахло, посвітлішало, заблищало.
 - Г Дощик перестав, і все навколо запахло, посвітлішало, заблищало.
12. Укажіть складносурядне речення, між предикативними частинами якого відношення градаційні.
- А Не тільки тужна пісня лилася із замученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі. (Гр. Тютюнник)
 - Б Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки. (Л. Костенко)
 - В Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ. (М. Стельмах)
 - Г Пливе над світом осінь, як медуза, і мокре листя падає на брук. (Л. Костенко)

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Ви навчитеся:

- знаходити в тексті складнопідрядні речення;
- визначати будову і засоби зв'язку в складнопідрядному реченні;
- правильно ставити розділові знаки;
- оцінювати виражальні можливості складнопідрядних речень.

§ 18

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ З ОДНІЄЮ ПІДРЯДНОЮ ЧАСТИНОЮ. БУДОВА СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ. ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ ЧАСТИН СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

157 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Укажіть, що спільного й відмінного в смислових відношеннях між частинами складних речень. Сформулюйте висновок.

1. Розпочався урок, і учні виконували самостійну роботу.
 2. Розпочався урок, учні виконували самостійну роботу.
 3. Коли розпочався урок, учні виконували самостійну роботу.
- Виділіть головну і залежну частини останнього речення. Прочитайте вголос. З'ясуйте, якою частиною мови поєднані частини речення.
 - З'ясуйте, у чому різниця між головною та підрядною частинами.
 - Зверніть увагу на розділові знаки. Сформулюйте пунктограму.
 - Що пояснює підрядна частина: всю головну частину чи одне слово в ній?

Буду я навчатись мови золотої

Складне речення, частини якого є синтаксично нерівноправними та з'єднуються сполучником підрядності або сполучним словом, називається **складнопідрядним**.

У складнопідрядному реченні **одна частина** обов'язково **головна**, **друга** — **залежна**, або **підрядна**. Від головної частини до підрядної ставиться запитання: *Історія — це захоплююча книга життя, (яка?) яку не можна читати без хвилювань. (І. Цюпа) [...], (яку ...); Нині, мабуть, мало хто знає, (що?) що співали наші бабусі й прабабусі, дідусі й прадідусі в молоді літа. (В. Довженко) [...], (що ...); Ще в глибоку давнину виник звичай вести літописи, хронології роду, (з якою метою?) щоб передати нащадкам пам'ять про їхніх предків. (Д. Степовик) [...], (щоб ...).*

Підрядна частина може стояти після головної, перед нею або в середині неї: *Лесик обережно несе на долоні зернину, щоб часом не загубити на стерні. (Я. Гоян); Щоб зворушити інших, треба бути самому зворушеним. (О. Довженко); І те, що талант належить тобі,— випадковість. (В. Яворівський).*

ТЕРМІНИ:

Складнопідрядне речення

Головна частина

Залежна (підрядна) частина

158 Опрацюйте таблицю. Випишіть нову для себе інформацію.

Засобами зв'язку головної частини з підрядною є:

а) сполучники підрядності: *що, щоб, як, де, куди, коли, тому що, так що, хоч, якби, якщо, бо, ніби, мовби*;

б) сполучні слова: *хто, що, який, чий, котрий, коли, скільки, де, куди, як, звідки, стільки*;

в) співвідносні вказівні слова (займенники та прислівники): *той, та, те, такі, такий, там, туди, звідти*;

г) співвідношення дієслів-присудків (вид, час);

д) інтонація;

е) порядок частин

Ми забрели у ніч, цвяховану зірками, де сонну оболонь воложила роса.
(Ю. Сліпко)

Форма без змісту — це дзвоник, що не дзвонить. (Блюменталь)

Хто знання має, той мур зламає.
(Нар. творчість)

Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися. (Нар. творчість)

Практикум**НАГОЛОШУЄМО ТАК**

нізвідки (нема звідки) — нізвідки (з жодного боку), нізвідкіль (нема звідки) — нізвідкіль (з жодного боку), ніколи (нема коли) — ніко́ли (у жоден момент), об'єднання (організація) — об'єднання (дія), обладнання (про предмети) — обладнання (про дію), переїзд (місце переправи) — переїзд (зміна місця мешкання), частковий (неповний) — частковий (властивий окремім частці, пайовий)

ПИШЕМО ТАК**Орфограма «Не, ні з різними частинами мови»**

невгасимий, невдовзі, невірник, недалеко, недобачати, недолік, недописаний, не здужати (не змогти), нездужати (хворіти), не нависний, непорушно, неправда, не славити (не прославляти), не славити (ганьбити), неспіливий, ніде, ніколи, ніскільки, нітрохи, ніхто, нічий, ніяк, ніякий

159 Прочитайте. У складнопідрядних реченнях назвіть головні й підрядні частини. Визначте смисловий зв'язок між ними, місце підрядної частини. Накресліть схеми речень. Чи завжди можна поміняти місцями головну й підрядну частини?

1. Багато дослідників схильні до думки, що тризуб з'явився з грецької культури. (В. Супруненко) 2. Правду казали римляни, що поетом не можна стати, поетом народжуються. (Д. Донцов) 3. Коли людина знає свої достоїнства та вади, їй легше досягти успіху в будь-якій роботі, визначити своє місце в колективі, стати кращою. (З журналу) 4. Часом можна висловити пейзажем те, для чого слів нема людських. (М. Рильський) 5. Не гадаймо прожити безсумно, бо життя — то щодня боротьба. (П. Грабовський) 6. Людина, у якої слово розбігається з ділом, ні до чого не придатна.

160 Запишіть поради. Визначте в реченнях головну й підрядну частини. Доведіть свою думку.

1. Спробуй дізнатися, який ти є насправді, без недооцінок і переоцінок, пізнай самого себе. 2. Не вір друзям, які завжди хвалять. 3. Не звинувачуй інших, якщо в тебе щось не виходить. 4. Якщо ти чимось не сподобався другові, ти теж повинен бути невдоволений собою. 5. Якщо хочеш добре знати себе — пробуй свої сили в різних видах діяльності. (З журналу)

● Запишіть 4–5 порад для свого однокласника або товариша.

161 Складіть з поданими сполучниками складнопідрядні речення.

Коли, для того щоб, оскільки, бо, як, якщо.

162 Замініть прості й складносурядні речення на складнопідрядні. Чи змінився смисл речень?

- Сонце зазирнуло у вікно, і на троянді заблищала роса.
- Багато людей чуло про чародійну квітку едельвейс, але мало хто її бачив.
- На Місяці немає життя через відсутність кисню.

4. Ще рання осінь, проте надворі ввечері вже прохолодно.
 5. Скована раннім морозом земля де-не-де покрилась снігом.
- Визначте вказівні слова, з'ясуйте їх місце і роль у реченні.

163 Використовуючи подані приклади речень, складіть алгоритм визначення типу складного речення.

1. Випав сніг, і степ перетворився на білу пухнасту ковдру.
2. Коли випав сніг, степ перетворився на білу пухнасту ковдру.
3. Степ перетворився на білу пухнасту ковдру, бо випав сніг.

СПІЛКУВАННЯ

164 Прокоментуйте висловлення видатних людей. Підтвердьте або спростуйте висловлені думки, використовуючи складнопідрядні речення.

1. Краса — це вічність, що триває мить. (*А. Камю*)
2. Краса людини — це і досконалість тіла, і сила волі. (*Н. Ужвій*)
3. Краса — змагання до досконалості. (*Леся Українка*)
4. Краса є лише обіцянням щастя. (*Стендаль*)

Домашнє завдання

165 Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Випишіть складнопідрядні речення. Позначте граматичні основи, визначте структуру цих речень і накресліть їхні схеми.

Ім'я цієї жінки оповите легендами. Ми щось чули про неї, щось читали. Але варто зізнатися, що такі знаємо дуже мало. Роксолана, дружина турецького султана, рудокоса невеличка полоняночка, мов та руденька білочка із рогатинських лісів, Настя Лісовська — донька збіднілого шляхтича, який був священиком у тому ж місті Рогатині...

Хіба не диво, що ця дівчинка виявила такі глибокі знання багатьох іноземних мов, кохалась і розумілась на архітектурі, науці, писала пречудові вірші! Багато чеснот цієї незвичайної жінки можна було б назвати. Але треба згадати головне — це чотири десятиліття, протягом яких нога турецького воїна не толочила землі України.

Ще один штрих до її портрета: Роксолана не була пишною красунею від природи. Але перевершила всіх найчарівніших дів із султанського гарему красою своєї душі, щирістю та розумом, винятковим обдарованням від природи. Збереглися оригінали її поетичних творів, писані турецькою мовою, державні документи, затверджені її підписом.

Ця мудра жінка носила велику тугу в своєму серці. Чи не в імені її відповідь на той біль? Роксолана — українка, пагінець давньої славної землі. Чи не дивно: володіти чи не півсвітом, а тужити за квіткою шипшини у ранішній росі, яка цвіте коло татової церкви у Рогатині?

(*Л. Селіна*)

- Визначте головну думку тексту.
- Продовжте текст відповіддю на запитання «Чи не дивно: володіти чи не півсвітом, а тужити за квіткою шипшини у ранішній росі, яка цвіте коло татової церкви у Рогатині?».

Роксолана.
Художник Тіціан

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Які речення називаються складнопідрядними?
 - Якими засобами приєднується підрядна частина до головної?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ДЕФІС, КОМА ЧИ ТИРЕ?

Для розмежування чого-небудь у межах однорідного, спільного, подібного використовують або літери, які пишуть після тієї самої цифри, або цифри, що їх поєднують з тим самим іменниковим словом. Як засвідчує практика, такі найменування оформляють дуже непослідовно. Літера буває великою і малою, а між нею й цифрою ставлять дефіс, кому чи навіть тире: *будинок № 40-Б, будинок № 40-б,*

будинок № 40, Б, будинок № 40, б; будинок № 40 — Б. Іноді малу літеру піднімають вище в рядку ще й підкреслюють: *будинок № 40^б.* Щоб уникнути цих розбіжностей, потрібно запам'ятати, що в усіх названих позиціях потрібно ставити дефіс (див. Український правопис, § 25, п. 4, е, є).

Отже, правильно писати *10-А клас; будинок № 40-А; корпус № 3-А; Київ-1.*

§ 19 РОЗРІЗНЕННЯ СПОЛУЧНИКІВ ПІДРЯДНОСТІ І СПОЛУЧНИХ СЛІВ

166 Спостереження-аналіз. Прочитайте й зіставте два речення. Розберіть підрядні частини за членами речення. Чи є слово *що* членом першого підрядного речення? Другого? Чи можна слово *що* в першому й другому підрядних уважати однією частиною мови? Чому? Чи падає логічний наголос на *що* в першому реченні? у другому? Сформулюйте висновок.

1. Я не знала, що Оксана збирається робити фізичні вправи.
2. Я не знала, що Оксана збирається робити.

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Сполучники підрядності
Сполучні слова

У складнопідрядному реченні частини пов'язані між собою сполучниками підрядності або сполучними словами.

Сполучники підрядності (*що, щоб, як, ніби, якщо, бо, хоч та ін.*) і **сполучні слова** (відносні займенники *який, чий, хто, що* й прислівники *де, куди, звідки та ін.*), знаходячись у підрядній частині, пов'язують її з головною: *Дивлюсь я на небо та й думку гадаю, чому я не сокіл, чому не літаю.* (М. Петренко); *Щасливий, хто* *сни має милі.* (Леся Українка).

У процесі розрізнення сполучників підрядності і сполучних слів особливі труднощі викликають багатофункціональні омонімічні слова *що, як, коли*. В одних випадках вони виступають у функції сполучників підрядності, а в інших — у функції сполучних слів. Доцільно враховувати специфічні ознаки сполучних слів і сполучників. Розглянемо їх на прикладі слова *що*.

Червона рута — символ, **що** побутує в різних варіантах у багатьох частинах України. (М. Івасюк)

- 1) Слово **що** має предметне значення (замість нього можна поставити іменник з головної частини);
- 2) його можна замінити словом **який**;
- 3) слово **що** не можна вилучити, воно є підметом у підрядній частині.

Висновок: **що** — сполучне слово.

Роби і не зважай на втому, і не чекай, **що** зробить хтось. (Д. Білоус)

- 1) Слово **що** не має предметного значення;
- 2) його не можна замінити іменником з головної частини;
- 3) слово **що** можна вилучити, воно не є членом речення.

Висновок: **що** — сполучник підрядності, який виконує власне граматичну функцію — пов'язує підрядну частину з головною.

Практикум

167 Накресліть і заповніть таблицю, наведіть приклади.

ПРИЙОМИ РОЗРІЗНЕННЯ СПОЛУЧНИКІВ І СПОЛУЧНИХ СЛІВ

Сполучники	Сполучні слова
1. Є службовою частиною мови	
2. Можна замінити іншими підрядними сполучниками	
3. Не є членами речення, у деяких випадках їх можна вилучити	
4. Не мають на собі логічного наголосу	
Порівняйте приклади:	

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Не з різними частинами мови»

він недочував, він не дочув моїх слів, далеко не досконалий твір, зовсім не великі обов'язки, не-вже, невинно, невміння, невчений, недоля, недотепа, незважаючи на ..., нез'ясовані питання, немов, неначе, неписьменний, непохитний, ні до чого не здатна людина, праця ще не закінчена

168 Прочитайте речення, визначте, чим — сполучниками чи сполучними словами — з'єднано головну й підрядну частини. Обґрунтуйте свою думку.

1. Благословен, хто викопав криницю. (М. Рильський)
2. Моя цивілізація тримається на культі Людини, що пробивається крізь осіб. (А. де Сент-Екзюпері)
3. Добре жить тому, чия душа і дума добро навчилася любити. (І. Франко)
4. Ті пісні найперше мене вчили поважати труд людський і піт, шанувати Вітчизну мою милу, бо вона одна на цілий світ. (В. Симоненко)
5. Не дай, щоб у серці постаріла мрія. (М. Ткач)
6. Люблю я бистрину життя, прозору і глибоку, і не ховаюся в затоку, де шумовиння і сміття. (Д. Павличко)
7. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина. (Л. Костенко)
8. Втрачений час той, який ти не використав на навчання. (Пліній)
9. Пам'ятайте, що ніщо так не минає швидко, як юність. (Е. Роттердамський)

СПІЛКУВАННЯ

169 Підготуйте для однокласників пам'ятку «Як розрізнити сполучники і сполучні слова».

Домашнє завдання

170 Випишіть із художніх або науково-популярних текстів три пари складнопідрядних речень з омонімічними сполучниками та сполучними словами **що**, **як**, **коли**.

Перевірте себе

- Дайте відповідь на запитання.
— Як розрізнити сполучники та сполучні слова в складнопідрядному реченні?
- Продовжте речення.
— Я навчилася (навчився) ...
— Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 20**ОСНОВНІ ТИПИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ**

171 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Визначте стиль тексту і тип мовлення. З'ясуйте, які за будовою речення переважають. Поміркуйте чому. Зробіть аналіз складнопідрядних речень за планом, що подано після тексту.

В українській обрядовості вогонь — це засіб, що оберігає людину й допомагає їй. При цьому він дуже часто виступає в поєднанні з водою, бо це два першоелементи світотворення. На Івана Купала дівчата ворожать на воді, пускаючи вінки — іноді зі свічкою, — щоб дізнатися про свою подальшу долю. В Європі існував також звичай ходити купальської ночі босоніж по гарячому вугіллю. Це пояснювалося жертвоприношенням підземному божеству, символом якого був вогонь. Пізніше ці жорстокі ритуали перетворилися на звичайні танці навколо вогню та стрибання через багаття.

На свято Водохреща в ополонку тричі занурювали запалену воскову свічку, щоб освятити воду. З давнім культом вогню пов'язаний і християнський обряд обкурювання ладаном за допомогою кадила з гарячим вугіллем.

(За В. Завадською)

ПЛАН АНАЛІЗУ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

1. Визначте в кожному складнопідрядному реченні головну й підрядну частини.
2. З'ясуйте, на яке питання відповідає підрядна частина.
3. Чи є в головній частині «контактні слова» (іменники, займенники)?
4. Які способи зв'язку головної частини з підрядною?
5. Чи є в головній частині вказівні слова? Яка їхня роль? Чи потребують вони пояснення підрядною частиною?
6. Пригадайте другорядні члени речення. На які питання вони відповідають? Що спільне і відмінне між підрядними частинами та другорядними членами речення?
7. Сформулюйте висновок про типи підрядних речень.

Буду я навчатись мови золотої

У мовознавстві виділяють **три** найпоширеніші за значенням **групи складнопідрядних речень**: із підрядними означальними, з'ясувальними й обставинними. Обставинні натомість поділяються на кілька груп.

Складнопідрядні речення за характером пояснення підрядними частинами головних поділяються на речення нерозчленованої й розчленованої структури, зрідка з ознаками обох типів.

Речення нерозчленованої структури — це такі складнопідрядні речення, підрядна частина яких залежить від слова чи словосполучення головної частини й приєднується сполучниками й сполучними словами, що не виражають смислових відношень. У таких реченнях головна частина потребує уточнення, пояснення.

Серед складнопідрядних речень нерозчленованої структури виділяють складнопідрядні речення з підрядними означальними, з'ясувальними, ступеня і способу дії: *Простіть мене за смуток цих тирад, де чути звук струни лиш однієї.* (В. Крищенко); *Той про все знає, хто багато читає.* (Нар. творчість); *Скільки голів, стільки й умів.* (Нар. творчість).

Речення розчленованої структури — це такі складнопідрядні речення, підрядна частина яких залежить від головної частини загалом і поєднується з нею за допомогою сполучників, що виражають певні смислові відношення.

З-поміж складнопідрядних речень розчленованої структури виділяють речення з підрядними місця, часу, причини, наслідку, мети, умови, допустовими, порівняльними: *Думкою за любими синами вона ішла, куди ішли вони.* (М. Бажан); *Людині інколи щастить саме тоді, коли вона вважає затіяну справу безнадійною.* (Н. Рибак); *Не писав я до тебе в останні два дні через те, що був у дорозі.* (М. Коцюбинський).

Практикум

172 Спишіть. Підкресліть слова, до яких відносяться підрядні частини речень. З'ясуйте вид підрядної частини, засоби зв'язку з головною частиною.

1. Найздоровіша й найсмачніша та вода, що схована в колодезній споруді. (В. Супруненко) 2. Дедалі частіше ви

НАГОЛОШУЄМО ТАК

вечорі, віди, вірші, вовкі, голі,
голуби, дахи, друзі, зайці, кили-
ми, кольорі, лікарі, лоби, ломі,
місяці, поїзди, призи, рої, смакі,
списи, столярі, томі, цехи, чини,
школярі, штабі, ярі

ПИШЕМО ТАК

Орфограма

«Буква з у кінці префіксів»

безадресний, безвиїзний, без-
іменний, безхмар'я, розбиватися,
розбивка, розбишак, розвивати,
розвідник, розворушити, розгін,
розглядати, розквітнути, розкри-
ти, розлогий, розложистий, роз-
мовляти, розм'якнути, розпач,
розписка, розпитати, розповіді,
розпуск, розсада, розташований,
розходитися, розчищати, розшук

вийматимете фотокамеру, щоб увічнити на плівці незвичний стан цілком звичних речей. (О. Поліщук) 3. Цілюща й незрадлива сила вступає в кожного, хто зустріне великодній світанок. (Я. Гоян) 4. Бачив ти коли-небудь, як цвітуть соняшники на полі? (В. Козаченко) 5. Сніг так світить ласкаво, що аж каміння сміється. (М. Коцюбинський) 6. Хоч у житті стрічав тебе я рідко, та все ж мені той спогад серце гріє. (І. Франко) 7. Як дика грушка серед жита біля українського села, маленька пальма сумовита над полем крону піднесла. (М. Рильський) 8. Якщо людина машинально прикриває обличчя руками, потираючи лоб, скроні, то така поведінка сприймається як прояв нещирості. (З підручника)

173 Прочитайте текст. Знайдіть у реченнях підрядні частини, визначте їх вид. Обґрунтуйте свою думку. Поясніть уживання розділових знаків.

Мене все життя ваблять і хвилюють зорі... Я згадую далеке вечірнє стависько, потемнілі в жалобі трави, що завтра стануть сіном, велетенські шоломи копиць, останній срібний дзвін коси. І перший скрип деркача, і соняшник вогника під косарським таганком, і пофоркування невидимих коней, що зайшли в туман, і тонкий посвист дрібних чирят, що струшують зі своїх крилець росу, і дитячий схлип річечки, у яку на все літо повходили м'ята, павині вічка, дикі півники, та й не журяться, а цвітуть собі.

А над усім цим світом, де пахощі сіна злегка притрушує туман і дух молодого, ще не затужавілого зерна, сяють найкращі зорі мого дитинства.

І здається мені, що, минувши потемнілі вітряки, я входжу в синє крайнебо, беру з нього свою зірку та й навропростець полями поспішаю в село. А в цей час невидимий сон, що причаївся в узголів'ї на другому покосі, торкається повік і наближає до мене зірки.

(За М. Стельмахом)

СПІЛКУВАННЯ

174 Уявіть ситуацію: ваша родина планувала на новорічні свята поїзду в Карпати. Однак обставини змінилися: батькам не дають відпустки на роботі. Спробуйте їх переконати, що ви можете поїхати самостійно. Використовуйте складнопідрядні речення. Не забувайте, що для того, щоб бути більш переконливим, потрібно говорити ввічливо та спокійно.

Домашнє завдання

175 Складіть речення за поданими схемами.

1. (Куди ...), [...].
2. [...], (так що ...).
3. [...], (який ...).
4. [...], (де ...).

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що спільне і відмінне між підрядними частинами та другорядними членами речення?
 - Назвіть типи підрядних частин.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ (НА ОСНОВІ КІЛЬКОХ ДЖЕРЕЛ)

Буду я навчатись мови золотої

Як скласти переказ на основі кількох джерел

1. Перед сприйняттям тексту чітко усвідомте, яка інформація для переказу вам потрібна.
2. Складіть план вибіркового переказу на основі кількох текстів.
3. Виберіть із кожного тексту матеріал, необхідний для переказу. Запишіть слова й словосполучення, за якими зможете відтворити текст.
4. Розташуйте вибраний матеріал логічно й послідовно, використовуючи мовні засоби зв'язку. Дотримуйтеся визначеного стилю мовлення.

176 Пригадайте: 1) правила виконання усного вибіркового переказу; 2) ознаки художнього стилю.

177 Прочитайте тексти. Якою темою вони об'єднані? Визначте стиль і тип кожного тексту. Свої міркування підтверджуйте прикладами з текстів. Запишіть тези кожного тексту, за якими можна переказати їхній зміст.

Текст 1

Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочуться вгорі і спускають на землю мокрі коси. Пливе у сірій безвісті нудьга, пливе безнадія, і стиха хлипає сум. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля. Сірі дні змінюють темні ночі. Де небо? Де сонце? Міріади дрібних крапель, мов вмерлі надії, що зникли занадто високо, спадають додолу і пливуть, змішані з землею, брудними потоками. Нема простору, нема розваги. Чорні думи, горе серця крутяться тут, над головою, висять хмарами, котяться туманом, і чуєш коло себе тихе ридання, немов над вмерлим...

(М. Коцюбинський)

Текст 2

Тихо, й нудно, і спека пекельна...

Нікуди вже далі — ось-ось має щось трапитись.

І десь далеко, за темною смугою лісу, обізвався грім.

Легко й радісно зітхнув густий хutorський парк зі столітніми дубами, тихо забриніли маленькі шибки в низенькій хаті-землянці, що притулилась самотня до панського парку. Пішла хвиля, аж засвистіла, по ланах засохлого жита.

Щось насувало грізне.

Потемніло, завітрило, закрутила курява.

Гримнуло ближче, немов звалив хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилось у небі.

Вітер ущух. Між листом зашелестів густий, рівний дощ. А на небі зчинилась гуркотнява: кидало колоддям, ламало, трощило й луною розкочувався гук над хмарами по широких небесних просторах.

А з-під тієї тарахкотні тихо сіявся на прив'яле листя, на присмажені трави й хліба, як із-під каміння у млині борошно на кіш, дрібний, як роса, холодний дощ.

Тихо шуміла трава під бризками, захлинаючись, ковтала воду суха земля, пирскало й плюскотіло віття на дереві.

Вип'яли лани проти хмар широкі груди й заніміли: сипте, хмари, давайте, до живого промочіть моє жагуче серце...

Хмара сіяла й сіяла, — щедро, не жалуючи.

(С. Васильченко)

178 Прочитайте тексти. Визначте стиль і тип мовлення кожного з них. Якою темою об'єднані тексти? Чи можна дібрати до них спільний заголовок?

Текст 1

Блакитний океан над головою. Золоте море хлібів перед очима. Спекотне сонце і сухий легкокрилий вітерець, що приємно освіжає. Прохолодно-сині озера попереду: вони «всихають», щезають, коли підходиш ближче...

Степове безмежжя хвилює, бентежить, забиває дух.

Тут дихається вільно й легко.

Тут думається красиво. Тут бачиш далеко-далеко: за видолинками, за зеленими гребінчиками лісосмуг — тремтливие (від жаркого подиху степів) видноколо. За ним, оповита сизим манливим серпанком, друга смуга обрію. А там, далі, ледь вгадуються треті горизонти... Степ велетенськими хвилями розбігається в усі боки.

А теплого переджнив'я степ бринить від ніжних дзвінких мелодій — в осяйній високості виспіває незримий і найневтомніший співець українського степу — жайворонок. Лише кілька місяців він сурмить у небі, але сріблясті скалочки його мелодій надовго западають у душу хліборобові. І навіть узимку, коли віхола стугонить над степом, здіймаючи у білу безвість соняшникове паліччя, довгими ночами степовикові вчуваються весняні співи — переливи маленької чубатенької пташки, яка першою будить степ *напровесні*...

(За С. Плачиндою)

Текст 2

Південні ночі майже без вечорів, тільки захід одпалав — уже темніє раптово, небо вже — тьма космосу з крупинками зірок *де-не-де*. Любить він такі ночі безвечірні і цю тишу, і якусь таємничість, гармонію у всій природі...

Спочиває степ, набирається прохолоди після денної сліпучої спеки. Тиша, тиша, мов на дні океану. Океан місячної ночі розливається *навкруги*. І глибину тиші не зменшує ні сюрчання коника десь у траві, ні шелест тополиного вершечка... Як він любить цей зоряний степ уночі! Десь пісня тане далеко, наче крізь

сон. Повітря чисте, запашисте. А над тобою простір, всіяний зорями; світлою порошею курить Чумацький Шлях — шлях твоїх пращурів, що проходили тут чумаками в чорних дігтярних сорочках... Проходили і не знали, що над ними скрутились в спіралі галактики, а тепер і до них, до заглиблених у безвість галактик, сягає твій розум. Але чи справді сягає? Чи справді наш розум всесильний, всемогутній? Так, справді, справді!

У найпотаємніші глибини оті космічні промінь думки твоєї проникне... Вітерець дмухнув, і забриніли стебельця сіна, забриніла тирса тонко; навіть скошена, навіть ставши вже сіном сухим, вона продовжує співати *по-степовому*.

(О. Гончар)

Текст 3

І уявляється мені степ. Широкий, необмежений, незайманий степ. Передранішній вечір злегка хвилює тирсу. Бліде небо мигтить зірками до блакиті, що оповила степову далечінь. У синьому тумані ледве мріють могили. Чорніють *зда- леку* лози. Межи небом і землею якась таємна змова. Чи то вони чаклують *удвох*, чи що, бо якоюсь таємницею віє від них, чарами віє од того необмеженого синього простору...

Край шляху, в долині, догорає вогнище. Білий димок, хвилюючись, здіймається догори понад чумацьким табором, що чорніє у півтімні здоровими мажами, немов якесь дивоглядне чудище. Табір ще спить. Степова тиша жадливо підхоплює всі звуки... Ось чутно, як сопуть ситі воли, жвакаючи росяну траву... Деся за комишами в озері крикають жаби, гуде бугай... Табір ще спить. Тільки не спить чогось чумацький отаман... не спить, по табору ходить... Від буйного вітру, від ясного сонця змарніле обличчя його повито задумою й смутком. І хто його зна, яку думу дума чумацький отаман в степу серед ночі?

...А тим часом сон тікає від очей, і ходить отаман по сонному табору, поглядаючи то на товаришів своїх, що сплять навкруг багаття, то на далекі обриси степу, що мріє крізь синю імлу. Але *помалу-малу* синя імла рідшає, яснішає, східний край неба обливається широким усміхом світання, світова зірка блідне й тремтить, догораючи... Починає дніти.

(М. Коцюбинський)

Фрагмент картини
«Чумаки на відпочинку».
Художник І. Айвазовський

- Визначте ступінь порівняння прикметників *найпотаємніший*, *найневтомніший*.
- Поясніть написання виділених слів.
- Якими засобами в текстах досягнуто емоційності та образності?
- Яку пору року описано? Доведіть свою думку, використовуючи приклади з текстів.
- Чи можна за текстами простежити, які зміни відбуваються в степу залежно від часу доби?
- Чи можливо пояснити походження назви Чумацький Шлях, використовуючи інформацію з одного з текстів?
- Якими прикметниками автор описує степ, вечір, ніч, повітря?
- Складіть на основі прочитаних текстів вибіркового переказу у художньому стилі «Кольори літнього степу».

§ 21

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ.
СКЛАДНОПІДРЯДНІ ЗАЙМЕННИКОВО-ОЗНАЧАЛЬНІ РЕЧЕННЯ

179 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Що спільного ви побачили в побудові поданих речень? Які відмінності?

1. Ми ночували в тому готелі, у якому раніше зупинялися.
2. Ми ночували в готелі, у якому раніше зупинялися.
3. Ми ночували в готелі, де раніше зупинялися.

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядними реченнями з підрядною означальною частиною називаються такі речення, у яких підрядна предикативна частина характеризує ознаку предмета або явища, названого в головній частині іменником чи іншим словом у значенні іменника.

Підрядні означальні відповідають на питання *який? яка? яке?*:
Білосніжні ілюзорні ландшафти, (які ландшафти?) що пропливають за склом ілюмінатора, заволодівають нашою увагою. (О. Гончар);
Усі порухи душі, (які порухи?) якими природа наділила рід людський, необхідно вивчати до тонкощів. (Цицерон).

Види складнопідрядних речень із підрядними означальними

Іменниково-означальні	Займенниково-означальні
1. Підрядна частина відноситься до іменника в головній частині й завжди стоїть після нього: <i>Надвечір ми вийшли на галявину, де росло багато білих грибів. На галявину, де росло багато білих грибів, ми вийшли надвечір.</i> 2. Означуваний іменник може мати при собі вказівний займенник <i>той, такий</i> (у значенні іменника), який можна вилучити без спотворення змісту: <i>Покажіть мені ту картину, що висить у верхньому ряду.</i> — <i>Покажіть мені картину, що висить у верхньому ряду.</i> 3. Підрядна частина поєднується з головною за допомогою: — сполучних слів <i>що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли, як</i>; — сполучних слів <i>що, щоб, мов, немов, наче, неначе</i>.	1. Підрядна частина відноситься до займенника й може стояти будь-де відносно головної частини: <i>Хто людям добра бажає, той і собі має.</i> (Нар. творчість); <i>Все, що здобує кров'ю й потом, у нашій славі жило.</i> (А. Малишко); <i>Ми ті, що юність несемо священних днів Вітчизни.</i> (П. Усенко). 2. Займенники, до яких відноситься підрядна частина, є членами речення, вилучити їх без спотворення змісту не можна: <i>Усе, що твориться в ім'я народу, вічне і безсмертне, як народ.</i> (П. Дорошко). 3. Підрядна частина поєднується з головною за допомогою займенників і прислівників займенникового походження: — вказівних (<i>той, такий, стільки, так, там, туди, звідти</i>); — заперечних (<i>ніхто, ніщо, ніде</i>); — неозначених (<i>дехто, децо, хтось, щось, десь</i>).

Синтаксична роль співвідносних слів

підмет	<i><u>Той, хто</u> знав війну, востократ цінує мир.</i> (С. Крижанівський)
присудок	<i><u>Який</u> татко, <u>таке</u> й дитятко.</i> (Нар. творчість)
означення	<i><u>Чия</u> земля, <u>того</u> й хліб.</i> (Нар. творчість)
обставина	<i>Дівчина була одягнена <u>так</u>, <u>ніби</u> оце повернулася з далекої дороги.</i>

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма
«Уживання апострофа»

безіменний, бур'ян, бюджет,
 возз'єднатися, в'янути, дев'ять,
 дерев'яний, здоров'я, з'явитися,
 Лук'ян, мереф'янський, між'яр'я,
 м'який, м'ясо, м'ята, над'яр'я,
 об'їзд, обов'язково, пам'ятник,
 пан'європейський, пів'яблука,
 пір'я, плем'я, полив'яний,
 полум'я, прислів'я, п'ють, п'ята,
 п'ять, рябий, ряд, слов'янський,
 солов'ї, солом'яний,
 сором'язливо

180 Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Визначте головні й підрядні означальні частини. До чого належать підрядні й за допомогою чого вони приєднуються? Спишіть, розставляючи потрібні розділові знаки. Складіть схеми двох речень (за власним вибором).

1. Сумнів перший ворог що починає точити серце й душу людини неминуче за ним виникають тривога, страх. (*С. Скляр-ренко*) 2. На початку жовтня ледве помітною лісовою стежкою яка звивалася між старезних дубів ішла дівчинка років тринадцяти. (*О. Донченко*) 3. Найбільш суворим і об'єктивним суддею чий вирок вирішує долю будь-якої теорії є всесильний час. (*Є. Гребінка*) 4. Хороші в степу такі хвилини коли зберуться всі разом і непомітно за розмовою почнуть пісню. (*А. Шиян*) 5. Геніальною була та українська жінка що перша отак побілила хату. (*О. Гончар*) 6. Світлою порошею курить Чумацький Шлях шлях твоїх пращурів що проходили тут чумаками в чорних дьогтьових сорочках. (*О. Гончар*) 7. Любов — це стан коли і в будні свято. (*В. Калашник*) 8. Люблю я бистрину життя прозору глибоку і не ховаюся в затоку де шумовиння і сміття. (*Д. Павличко*)

- Випишіть спільнокореневі слова. Виконайте розбір їх за будовою.
- У чому полягають особливості узгодження присудка з підметом, вираженням словосполученням? Відповідь проілюструйте прикладом з речень.
- Наведіть приклади з тексту, які ілюстрували б пунктограму «Тире між підметом і присудком».

181 Уставте замість крапок сполучні слова *який, що*. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Не цурайтесь того слова, ... мати співала, як малого повивала, з малим розмовляла. (*Т. Шевченко*) 2. Погана та пташка, ... своє гніздо не миле. (*Нар. творчість*) 3. Відома версія легенди, згідно з ... в червону троянду перетворився попіл спалених за християнську віру страдників. (*А. Кондратюк*) 4. Символами, ... глибоко зворушують, увійшла троянда в християнські вірування.

- Напишіть 3–4 приклади складнопідрядних речень, частини яких з'єднували б сполучні слова.

182 Перебудуйте текст таким чином, щоб із кожної пари речень утворилося складнопідрядне з підрядною означальною частиною. З'ясуйте стилістичну роль сполучних слів.

Рубінові плоди калини, за народними уявленнями, здавна символізували мужність людей. Ці люди проливали кров за Батьківщину в боротьбі з ворогом. У народі живуть легенди про сміливих дівчат. Вони заводили в непрохідні хащі загони завойовників Батия, прирікаючи їх на загибель. Саме з крові цих самовідданих патріоток ніби й зросли калинові куці.

(За А. Кондратюком)

183 Використовуючи складнопідрядні речення з підрядними означальними, сформулюйте визначення мовознавчих понять *фонетика, лексикологія, фразеологія, орфографія, морфологія, синтаксис*.

Зразок. Стилїстика — це наука, що вивчає стилї мовлення.

184 Складїть складнопідрядні речення з підрядними означальними за поданими схемами.

1. [... вказ. слово + їменник], (який ...).
2. [... їменник], (де ...).
3. [... кожен], (хто ...).
4. [... усі, (хто ...), ...].
5. [... їменник], (коли ...).

НАГОЛОШУЄМО ТАК

бáнуш, бу́лка, ва́реник, га́лушка, го́лубці, грíнка, за́тірка, ки́сіль, крúпник, кулі́ш, ма́ківник, ма́малі́га, млине́ць, ола́дка, па́ляниця, пампу́шка, пе́чиво, пи́ріг, солома́ха, холоде́ць

185 Прочитайте речення. Чи правильно вони побудовані? Відредагуйте речення й запишіть.

1. Ми приїхали до оздоровчого табору, який знаходився в дубовому гаю, який починався зразу за річкою. 2. Тетяна подарувала Оксані книжку, яка розповідала про дівчину, яка мріяла стати тележурналісткою. 3. Калина, якою ми милувалися, знаходилася біля криниці, у якій найсмачніша вода. 4. На столі в учительки стояв букет конвалій, який наповнював духмяним ароматом весь клас, який був прикрашений репродукціями картин.

186 Спишіть вірш, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте розряди вжитих у тексті займенників. У чому, на вашу думку, полягає їхня роль у тексті?

Благословен хто церкву спорудив
Хто віру повернув людині
А не віддав лихий годині і гордині
Душі своєї диво з див.
Благословен хто разом з нами
Не тільки йшов поміж заграва
А з чорторіїв шлях до храму
Для всіх своєю вірою проклав.

(П. Линовицький)

- Поміркуйте, чому автор так високо цінує тих, хто будував церкви.
- Поясніть значення фразеологізму *лиха година*.

187 Прочитайте словникові статті. Пригадайте визначення антонімів. Доберіть до слів *оптиміст* і *песиміст* спільнокореневі слова.

Оптиміст — людина, здатна бачити в усьому позитивне.

Песиміст — той, хто перебуває в стані безнадійності, бачить у всьому негатив.

СПІЛКУВАННЯ

188 Уявіть себе в ролі соціального психолога, якому належить скласти об'єктивний портрет сучасних підлітків. Використовуйте складнопідрядні речення з підрядними означальними.

Домашнє завдання

189 Спишіть текст. Розставте потрібні розділові знаки. Знайдіть складнопідрядні речення, визначте тип підрядних частин. Накресліть схеми речень.

Заливчастий дзвінок мов жайворонок повис над школою й затих у довгих прохолодних коридорах. Першокласники відчували себе ніби на якомусь святі. *На столі за яким сиділа вчителька букети барвистих квітів айстри гвоздики жоржини.* І вже не добереш де ті що ти приніс зі свого городу від сонячного причілка власної хати.

(І. Цюпа)

- Виконайте синтаксичний розбір виділеного речення.
- Підкресліть у тексті власне українські слова, поясніть значення їх.
- Доповніть текст описом однієї з квіток, уживаючи складнопідрядні речення з підрядними означальними.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Які речення називаються складнопідрядними з підрядною означальною?
 - Які складнопідрядні речення називаються займенниково-означальними?
- Чим поєднуються частини складнопідрядних речень із підрядною означальною?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

САЙТ І ВЕБ-САЙТ У РОДОВОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

Новітні орфографічні словники української мови подають різні закінчення родового відмінка однини для іменників *сайт* і *веб-сайт*, а саме: *сайта* і *веб-сайту*. Фахівці вважають ці слова синонімічними, бо вони виражають загальне значення «місце в Інтернеті, в інформаційному просторі». Іменники чолові-

чого роду *П* відміни з таким значенням у цій відмінковій формі повинні мати закінчення *-у* (див. Український правопис, § 48, п. 2, д).

Отже, у родовому відмінку однини потрібно писати *сайту*, *веб-сайту*.

(К. Городенська)

§ 22

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ З'ЯСУВАЛЬНИМИ

190 **Спостереження-аналіз.** Прочитайте. Укажіть у реченнях головну частину й підрядну. Визначте, за допомогою яких засобів підрядна частина приєднується до головної.

1. Ми бачимо в рослині беззахисне покірне створіння й забуваємо, що природа подарувала зело людині навек. (Л. Павленко)
2. Чи знаєш ти, як пахне сіножать? (В. Губарець)
3. Про нас думають виходячи з того, що ми робимо. (Д. Карнегі)
4. Ніхто не сказав краще за стародавніх греків, що справедливість — це стримування сили мудрістю. (П. Загребельний)

Буду я навчатись мови золотої

Підрядними з'ясувальними називаються частини, які пояснюють (з'ясовують) те, про що йдеться в головній частині складно-підрядного речення, і здебільшого відповідають на питання непрямих відмінків: *Кажуть, (що?) **що** в старовину біля цього струмка завжди стояв кухлик. (З журналу); Хвала тому, (кому?) **в кого** душа орлина. (Л. Дмитерко); Життя вимагає, (чого?) **щоб** молода людина знала не лише рідну мову, а й кілька іноземних.*

До головної частини підрядна з'ясувальна приєднується за допомогою сполучників і сполучних слів *хто, що, який, чий, котрий, як, наче, ніби, коли, куди, де* тощо.

Підрядна частина здебільшого починається зі сполучника або сполучного слова. У головній частині складнопідрядного речення з підрядною з'ясувальною сполучникам і сполучним словам може відповідати вказівне слово *той* у непрямих відмінках: ***Хто** посіяв вчасно, у **того** вродить рясно.* (Нар. творчість).

Різновидом з'ясувального речення є так зване непряме запитання, виражене підрядною частиною. У кінці речення з непрямим запитанням знак питання не ставиться. Якщо ж головна частина сама є питальною, то знак питання ставиться: *Чи не скажете, як проїхати до Майдану Незалежності?*

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви чч, щ в іменниках із суфіксом -ин(а)»

Вінниччина, Галичина, Донеччина, Житомирщина, Івано-Франківщина, Київщина, Луганщина, Львівщина, Миколаївщина, Наддніпрянщина, Одещина, Полтавщина, Рівненщина, Слобожанщина, Сумщина, Тернопільщина, Харківщина, Херсонщина, Хмельниччина, Черкащина

191 Проведіть спостереження, як змінюється зміст речення під час заміни прямої мови непрямою. Поясніть уживання розділових знаків.

Мати запитала Тараса: «Скільки вправ задано додому?»

Мати запитала Тараса, скільки вправ задано додому.

Іван запитав однокласника: «Ти будеш вступати до коледжу після 9-го класу?»

Іван запитав однокласника, чи буде той вступати до коледжу після 9-го класу.

192 Прочитайте. Укажіть підрядні частини, визначте вид їх. За допомогою яких засобів приєднуються підрядні частини? Спишіть, розставляючи розділові знаки й підкреслюючи підрядні з'ясувальні.

1. Український мовленнєвий етикет — то велика духовна сила яка відстоює нас як націю. (*М. Стельмах*) 2. У кожної людини буває такий день коли вперше радієш сонцю коли вперше деревами тішишся. (*Д. Павличко*) 3. Ви чуєте як дихає весна на повні груди на усі легені. (*П. Біливода*) 4. І чогось мені здається що неба висока стеля спирається на ожереди відразу ж за нашим селом. (*І. Низовий*) 5. Українська мова витворила багато-багато пестливих слів якими опетизовано світ. (*І. Вихованець*) 6. Хто зі злом не бореться той людей не любить. (*І. Франко*) 7. Буває що усміхнене обличчя незнайомої людини розігріває зачерствіле серце. (*Р. Іванчук*) 8. Пасажири поцікавилися, хто буде відповідати за запізнення потяга.

- Накресліть схеми 1, 3 і 4 речень.

193 Спишіть, розставляючи потрібні розділові знаки. Перетворіть речення з прямою мовою на речення з невласне прямою мовою (з підрядними з'ясувальними). Запишіть їх, розставляючи розділові знаки. Прочитайте, дотримуючись правильної інтонації.

Скільки часу залишилося до прибуття до Харкова спитала Оксана в провідника. Той відповів Поїзд прибуває через півгодини. Дівчина запитала провідника Як краще дістатися до майдану Конституції.

194 Спишіть, розставляючи потрібні розділові знаки. Розкажіть, до якого типу мовлення належить цей текст. Визначте види підрядних частин.

З-поміж постатей що реабілітовані історією але глибинно не пізнані в Україні ім'я Івана Івановича Огієнка. Сучасники називали його людиною *енциклопедичних* знань, праці й обов'язку. І це не випадково. Адже свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він однаковою мірою успішно застосовував і як мовознавець та *літературознавець*, і як редактор та видавець, і як перекладач та поет, і як ректор та міністр, і як православний митрополит та історик української церкви. Важко сказати у якій з названих сфер діяльності І. Огієнко залишив найпомітніший слід. *Беззаперечним* є те що він чесно і сповна служив українській справі. До останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації, у захисті, а згодом в утвердженні та розвої рідної мови, культури загалом. Переконає в тому хоча б той факт що бібліографія наукових, публіцистичних та художніх праць ученого за *неповними* даними становить понад тисячу одиниць.

(М. Тимошик)

- Визначте спосіб творення виділених слів.
- З'ясуйте ступінь порівняння прикметника *найпомітніший*. Утворіть ступені порівняння від прикметників *довгий*, *важкий*, *рідний*.
- Поясніть значення слова *розвій*.

195 Перетворіть прості речення на складні, замінюючи одні виділені слова або групи слів підрядними займенниково-означальними частинами, інші — підрядними з'ясувальними. Запишіть складнопідрядні речення, розставляючи розділові знаки. Накресліть схеми речень.

Зразок.

1. Учасники шкільної олімпіади розпочали роботу.

Ті, хто бере участь в олімпіаді, розпочали роботу.

2. Ми читали про заслання Тараса Шевченка.

Ми читали про те, як перебував у засланні Тарас Шевченко.

1. Ігор розповів про *подорож до Греції*. 2. Дев'ятикласники запросили своїх близьких на *святковий концерт*. 3. Діти спостерігали за роботою *зерноприбирального комбайна*. 4. *Користувачі Інтернету* повинні дотримуватися правил мовленнєвого етикету, спілкуючись у мережі. 5. *Подорожні* в Закарпатті захоплюються Ужгородом і Мукачевим.

НАГОЛОШУЄМО ТАК

ара́хіс, бадьо́ристий, беремо́,
вимо́ва, гурто́житок, жало́зі, же́в-
ріти, зв'язний, зібра́ння, йдемо́,
листопа́д, новий, оби́цянки,
озна́ка, перчи́ти, русло́, то́впити-
ся, чита́ння, ялі́нковий, я́сний

196 За поданими схемами складіть складнопідрядні речення. Запишіть їх, розставляючи розділові знаки.

1. З підрядною означальною частиною.
 - 1) [... іменник], (спол. сл. *хто* ...).
 - 2) [... вказ. слово + іменник], (спол. сл. *коли* ...).
2. З підрядною з'ясувальною частиною.
 - 1) [... іменник], (спол. *що* ...).
 - 2) [... дієсл.], (спол. сл. *що* ...)
 - 3) [... дієсл. + вказ. сл.], (спол. *що* ...).

СПІЛКУВАННЯ

197 Доповніть речення так, щоб вони мали підрядні означальні або з'ясувальні частини. Визначте засоби зв'язку цих речень.

Уміння говорити — це ...
Уміння слухати — це ...
Культура мовлення — це ...
Культура поведінки — це ...
Обдарованість — це ...

Домашнє завдання

198 Доповніть подані синтаксичні конструкції, утворивши складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. Визначте, чим поєднуються предикативні частини — сполучниками чи сполучними словами.

1. Учні поцікавилися, коли ...
2. Дівчинці здалося, ніби ...
3. Дмитра хвилювало, що ...
4. Учителька англійської мови запитала, чи ...
5. Я мрію про те, що ...
6. Мій батько хоче, щоб ...
7. Українці сподіваються на те, що ...

Перевірте себе

- Дайте відповідь на запитання.
— Як приєднується до головної частини підрядна з'ясувальна?
- Продовжте речення.
— Я навчилася (навчився) ...
— Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ХВИЛИНУ НАЗАД ЧИ ХВИЛИНУ ТОМУ?

Нерідко чуємо й читаємо висловлення з кількісними уточнювачами *назад* і *тому на-зад*, як-от: *Це було два роки назад, коли я вос-танне бачився з письменником; Він забував, що думав хвилину тому назад.*

Натомість після слів із кількісним зна-ченням потрібно вживати *тому*: *Кров не хоче*

вже мене гріти так, як півсотні років тому. (Ю. Яновський); *Вона свого мужа вигля-дала, який уже чотири роки тому на Індію пішов походом славним.* (Д. Павличко); *Він, здавалося, уже забув, що хвилину тому при-значив Клаві побачення.* (Є. Гуцало).

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ (НА ОСНОВІ КІЛЬКОХ ДЖЕРЕЛ)

199 Пригадайте: 1) правила виконання вибіркового переказу на основі кількох джерел; 2) особливості наукового стилю.

200 Прочитайте текст. Визначте стиль мовлення. Свою думку обґрунтуйте прикладами з тексту.

Наш народ щедро обдарований Богом образним мисленням і пишною уявою, тож і не дивно, що навколишній світ, уміння порівнювати й узагальнювати породили велику кількість поетичних образів-символів.

Символом подружньої вірності, чистого кохання в українському фольклорі наділені голуб і голубка. Широко вживані в народній мові пестливі звертання: *мій голубе милий, голубонько сиза, голубе сизокрилий*, а про закоханих говорять, що вони «воркують», як пара голубів. У дохристиянську добу слов'яни пов'язували голуба з божеством грози, дощу, вітру. А з прийняттям християнства голуб став символізувати Святий Дух, тому не дивно, що існував закон, за яким заборонялося їсти голубів.

У народнопоетичній символіці образ солов'я — це символ людського щастя. Непоказна зовнішньо пташка, наділена божественним голосом, не могла не зворушити таку високопоетичну, таку вразливу душу, яку дав Бог українцям. «Соловейко» — так з любов'ю називають у нас цього неперевершеного співака.

Символом нещасливої жіночої долі в українській народнопоетичній творчості став образ чайки-матері:

Ой горе ж тій чайці, ой горе небозі;
Що вивела чаєнята при битій дорозі!
А чумаки йшли та чаєчку найшли.
Чаєчку зігнали, чаєнят забрали.

(За Т. Лепехою)

- Що нового про образи-символи в усній народній творчості ви дізналися?

201 Прочитайте два тексти. Визначте стиль мовлення кожного. З'ясуйте, що об'єднує ці тексти й чим вони відрізняються. Узагальніть інформацію цих текстів, щоб на їх основі підготувати переказ у науковому стилі.

Текст 1

Існування кожного народу зумовлюється навколишньою природою. Тому в народних піснях видно природу тих країн, де народ жив, з них можна дізнатись, якою мірою він був у зв'язку з природою. І північ, і південь, і вершини гір, і всі витвори різних кліматів змальовуються в народних піснях. Але одними тільки зображеннями не обмежується все поняття народу про природу.

Кожен з нас прагне досягти гармонії з природою, відчути себе частиною її величності та неосяжності; зрозуміти значення архаїчності генези* свого етносу*, якому належать найдавніші й найбагатші системи традиційної культури.

Поширеною в народних піснях Уманщини є верба — символ журби у багатьох землях, вона ж — символ журної вдовиці:

А в городі верба рясна,
Вона красна та вродлива,
Там стояла дівка красна,
Нема того, що любила.

Верба — Боже дерево, символ Світового дерева та надзвичайної життєвої сили, бо має здатність розвиватися без коріння. Протиставляється сосні та дубу, які не завжди можуть витримати бурю; вербові ж гілки завдяки своїй гнучкості залишаються цілими... За повір'ями, з ростом посаженої своїми руками галузочки верби росте і сила людини.

На Уманщині тиждень перед Великоднем називають Вербним, або Вербичем. На Вербича вербу освячують у церкві, а після того несуть додому і б'ють нею хатніх, у першу чергу тих, хто ще спить, при цьому примовляють:

Не я б'ю — верба б'є.
За тиждень Великдень...
Будь великий, як верба...

(За В. Семенчуком)

Текст 2

Символіка будь-якого народу є важливим чинником творення національно-культурної картини світу. Маючи глибокі знання системи національних символів, ми можемо усвідомлювати, як формувався духовний скарб наших предків.

Однією з найпоширеніших рослин в українській народно-поетичній творчості є калина. Вона набуває у пісенних текстах загального символічного значення «вродлива дівчина». Символічну спорідненість калини і дівчини, як вважав О. Потебня, можна виявити у близькості слова й особи на основі спільної ознаки «красна».

Зафіксоване слово калина, що стає символом рідної землі, за яку гинуть козаки: «Ой не розвивайся ти, зелений дубе, // Бо на завтра мороз буде! // Ой не розвивайся, червона калино, // Бо за тебе, червона калино, не один тут згине». У цих рядках виникає асоціативно зелений дуб — молодий козак, мороз — бій, червона калина — жінка, рідна земля, Україна.

В історичних піснях калина отримує нові додаткові відтінки. У свідомості українців викликає стійкі асоціації: калина — це символ України. Калина є двійником (супутником) долі жінки, яка є основою незнищенності роду і неперервності часу, спрямованого в майбутнє. Символічне значення «Калина-Україна», «рідний край», що не фіксується в жодній іншій національній культурі, є власне українським.

(За Л. Снігирьовою)

- Складіть на основі прочитаних текстів вибірковий переказ у науковому стилі «Образи-символи в українських піснях».

§ 23

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МІСЦЯ

202 Спостереження-аналіз. Прочитайте приклади, до підрядних обставинних кожного виду поставте питання. До підрядних якого виду не можна поставити питання? Якими сполучниками або сполучними словами приєднуються підрядні в поданих реченнях-прикладах?

Види обставинних підрядних	Сполучники та сполучні слова	Приклади
Місця	<i>де, куди, звідки</i>	<i>Страхи немає там, де його не бояться.</i> (Нар. творчість)
Часу	<i>коли, поки, доки, ледве, скоро, як, тільки, як тільки тощо</i>	<i>Прокидався, коли розпечена сковорода торкалась обрію.</i> (Р. Іваничук)
Ступеня і способу дії	<i>як, скільки, наскільки, ніби, немов, наче, неначе тощо</i>	<i>Попереду встали м'які силуети гір, ніби вони виступали непомітно з блакиті самого горизонту.</i> (О. Гончар)
Умови	<i>коли, якщо, якби, як тощо</i>	<i>Будь-яка праця стає творчістю, якщо ти вкладаєш у неї душу.</i> (В. Сухомлинський)
Причини	<i>бо, тому що, від того що, через те що</i>	<i>Поруч з хлібом народ завжди ставив сіль, тому що без солі він теж не уявляв своє життя.</i> (Д. Прилюк)
Мети	<i>щоб, аби</i>	<i>Пісня, як вічність, промовляє здалеку, з давнини, аби вести нас у майбутнє.</i> (І. Лепша)
Порівняльні	<i>ніби, наче, неначе</i>	<i>Сивина блищить у чорному чубі, наче озимина взялась інеем на осінньому полі.</i> (Є. Гуцало)
Допустові	<i>хоч, хоча, хай, нехай, дарма що</i>	<i>Сонця не було ще видно, хоч деякі шпилі порожєвіли.</i> (М. Коцюбинський)
Наслідкові	<i>так що</i>	<i>Теплий туман слався полем і наливавав балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому.</i> (М. Коцюбинський)

Буду я навчатись мови золотої

Більшість підрядних обставинних частин приєднуються до головної сполучниками. Підрядні частини місця, способу дії, міри та ступеня приєднуються сполучними словами, яким у головній частині відповідають вказівні слова: *стільки* — *скільки*, *там* — *де*, *туди* — *куди*, *звідти* — *звідки*.

Обставинні підрядні частини приєднуються до головної також складеними сполучниками *тому що*, *для того щоб*, *з тих пір як* тощо. У цьому випадку кома ставиться перед складеним сполучником: *Пишу на листівці, тому що не маю паперу* (*тому що* — складений сполучник). — *Пишу на листівці тому, що не маю паперу* (*що* — простий сполучник, *тому* — вказівне слово).

Якщо складений сполучник стоїть на початку складного речення, то кома ставиться тільки після підрядної частини: **З тих пір як ми пішли в школу, промайнуло вісім років.**

Підрядні частини місця вказують на місце дії, про яку йдеться в головній частині, і відповідають на питання *де? куди? звідки?*, із головною частиною з'єднуються сполучними словами *де, куди, звідки*. У головній частині сполучним словам відповідають вказівні слова *там, скрізь, звідти, туди*.

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

гусятина, гуц'явина, ґрунтовий, двоскладовий, двоюрідний, добовий, довідник, дослідницький, донька, дочка, жаркий, живопис, живописний, забаганка, зірковий, йогурт, квасолевий, крицевий, кулінарія, кучарство

203 Прочитайте речення. Виділіть підрядні обставинні. Укажіть, як вони приєднуються до головної частини. Поясніть значення підрядних предикативних частин. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Позначте підрядні частини, а також сполучні слова й сполучники, що приєднують підрядну частину до головної.

1. Мабуть краса — найвища з істин тому так прагнуть до неї люди в усі часи. (*П. Загребельний*) 2. Слово коли воно істинне несе людям досвід береже пам'ять. (*Р. Іванченко*) 3. На узліссі дрімливі берези притримують досвітню спідничку неба щоб не заросилася вона. (*М. Стельмах*) 4. В одному місці де небо сходилося з морем з'явилася чорна пляма. (*І. Нечуй-Левицький*) 5. Чим менше сонце потрапляє до кімнати тим більше потребує вона так званих «тепліх» тонів. (*З журналу*) 6. Тихе море задвигтіло під човном неначе хтось торкнув його з дна. (*І. Нечуй-Левицький*) 7. Поки ще тримається зелень то й місяць здається не таким самотнім. (*Є. Гуцало*) 8. Там де волошок лагідні барвінки шахтарські майорять будинки. (*А. Жилик*) 9. Оскільки мова — це концентрація мудрості й досвіду то втрата її веде до порушення суспільної гармонії законів людської еволюції. (*К. Мотрич*)

204 **Спостереження-аналіз.** Прочитайте складнопідрядні речення й розгляньте їхні схеми. Укажіть різницю в побудові й значенні цих речень.

1. Група туристів зупинилася там, де ростуть могутні дуби. [... *там*], (спол. слово *де* ...).
2. Група туристів зупинилася на тій галявині, де ростуть могутні дуби. [... *тій* + імен.], (спол. слово *де* ...).

205 Прочитайте й укажіть складнопідрядні речення з підрядними місця. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Складіть схеми 1, 3 і 8 речень.

1. Поезія народу — це дзеркало у якому відображається все його життя з усіма характерними відтінками й родовими ознаками. (*О. Дей*) 2. Україна моя починається там де туга моя кінчається... (*П. Осадчук*) 3. Початки українського козацтва пов'язані з втечами підневільних людей від свавільства шляхти в низини Дніпра на Запоріжжя де вони вважали себе «вольними людьми» — козаками. (*В. Замлинський*) 4. У самій глибині яру де сади сходяться з лісом стоїть хата. (*І. Нечуй-Левицький*) 5. Я там де пісня починається ходив. (*В. Романюк*)

6. Останніми роками творчість Антонича здобуває належну їй пошану всюди де живуть українці. (Б. Рубчак) 7. Ви відпустіть мене літа між тихі вільхи над рікою де вербам коси мие став ще не порослий осокою. (Б. Томенчук) 8. Де голубіє тиха далина стоять дерева думні як бандури. (С. Пушик)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання прислівників разом, окремо і через дефіс»

анітрохи, верхи, восени,
двічі, завглибшки, завдовж-
ки, завтовшки, завширшки,
мовчки, навіки, навкруги,
навкулачки, навпаки, навпри-
сядки, навшпиньки, настільки,
по-вовчи, по-господарськи,
по-дитячи, по-заячи, по-люд-
ськи, по-молодецьки, поночі,
по-турецьки, по-французьки,
по-християнськи, почасти, тричі,
трохи, уночі

206 Перебудуйте прості речення на складнопідрядні з підрядними місця. Запишіть ці речення, розставляючи розділові знаки. Чи змінився зміст речень?

Зразок. Човен із силою вривався в берег біля крутого повороту річки. — Човен із силою вривався в берег, де річка круто повертала.

1. Усі пішли до місця причалу велетенського океанського лайнера. 2. Херсон розташований біля впадіння Дніпра в Чорне море. 3. Стамбул розташований на перетині Європи й Азії. 4. Ми домовилися зустрітися з друзями на розі Садової вулиці й Лісового бульвару.

207 Доповніть головні частини речення підрядними зі сполучним словом *де*. Запишіть. Визначте вид підрядних частин.

1. Місто Київ стоїть там ... 2. Машина зупинилася на вулиці ... 3. Дівчата не знали ... 4. Спалахувало листя золотим вогнем там ... 5. Усі мої мрії, усі мої думки ... 6. Тумани розляглися там ... 7. Я їду туди ...

208 За поданими схемами складіть складнопідрядні речення. Визначте вид підрядних частин.

1. [... <i>туди</i>], (<i>де</i> ...).	3. [... імен.], (<i>звідки</i> ...).
2. [... імен.], (<i>де</i> ...).	4. [... дієсл.], (<i>куди</i> ...).

209 Запишіть подані прислів'я та приказки, розставляючи розділові знаки. Визначте вид кожного складнопідрядного речення. Накресліть схеми речень.

1. Де козак там і слава. 2. Дощ іде не там де ждуть а там де жнуть не там де просять а там де косять. 3. Де багато пташок там мало комахок. 4. Де рідний край тут і рай. 5. Куди дерево підрублене туди воно й падає.

Домашнє завдання

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - На які запитання відповідають підрядні обставинні частини?
 - До яких підрядних обставинних іноді важко поставити запитання?
 - Які сполучники допомагають з'ясувати значення підрядних обставинних частин?

— Які слова в головній частині допомагають з'ясувати значення підрядних обставинних частин?

- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 24 СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ЧАСУ

211 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Назвіть засоби зв'язку предикативних частин. Накресліть схеми речень.

- Доки сонце зійде, роса очі виїсть. (*Нар. творчість*)
- І тільки ти в кімнату підеш з ганку, погасне тихо й журно свято скрізь... (*Олександр Олесь*)
- Коли літнього ранку приходжу до тихого озера, мене завжди охоплює якесь незвичне почуття. (*Є. Шморгун*)
- Як я малим збирався навесні піти у світ незваними шляхами, сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками. (*Д. Павличко*)

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядним реченням з підрядною часу називається таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на час або тривалість дії, про яку йдеться в головній частині. Підрядна частина стосується всієї головної частини і відповідає на питання *коли?* *з якого часу?* *до якого часу?* *як довго?* *з яких пір?* тощо: *Чому ж стоїш без руху ти, коли весь світ співає?* (*Олександр Олесь*) [...], (*коли ...*).

Підрядна частина часу може займати будь-яке місце стосовно головної: **Коли я була маленькою, то мріяла про величезну коробку кольорових олівців.** (*Слава Світова*) (*Коли ...*), [...]; *Людина починає свою слабкість тоді, коли її покидають надії.* (*Б. Харчук*) [...], (*коли ...*).

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання прислівників разом, окремо і через дефіс»

будь-де, будь-коли,
будь-що-будь, будь-як, віч-на-віч,
вряди-годи, всього-на-всього,
далеко-далеко, де-небудь,
де-не-де, де-таки, десь-інде,
десь-то, казна-коли, казна-як,
коли-небудь, коли-не-коли,
ледве-ледве, пліч-о-пліч,
по-батьківськи, по-братськи,
по-іншому, по-латині,
по-людськи, по-нашому,
по-перше, по-п'яте, по-своєму,
по-сусідськи, по-сучасному,
по-твоєму, по-третє, по-українськи,
сяк-так, хоч-не-хоч,
хтозна-де, часто-густо,
як-небудь, якось-то

212 Спишіть речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначте види підрядних частин. За допомогою яких засобів підрядні частини поєднуються з головними?

- Так затихає чорна хмара перед тим як має грім загуркотати. (*Панас Мирний*)
- Відколи Настя вступила в його хату у хаті стало тихо та весело. (*М. Коцюбинський*)
- Дай мені світанок пісню і пташиний спів чудовий коли я їду шляхами крізь поля луги діброви. (*М. Нагнибіда*)
- Багато повір'їв та легенд створено про барвінок у середньовічні часи коли ця рослина вважалася загадковою чаровладною. (*В. Скуратівський*)
- Коли сонечко пригріє потечуть струмки. (*Олександр Олесь*)

- Накресліть схеми 2 й 5 речень.

213 Доповніть речення підрядними частинами часу, поясніть стилістичні відтінки сполучних засобів.

- Перші краплі грозової зливи впали з темної важкої хмари, як тільки ...
- У той час, як почалося свято, ...
- Тільки про це й думала, відколи ...
- Вітер зривав яскраве осіннє листя, котив його вулицями міста, доки ...
- Екскурсійний автобус почав був рушати, як ...

НАГОЛОШУЄМО ТАК

абіхто, босоніж, визнання, вр́з-
літ, глі́боко, де́шево, доповідáч,
допомі́жний, житловíй, засу́ха,
зра́ння, зру́чний, ка́вовий, коля́д-
ник, напока́з, на́скрізний, на́чи-
сто, на́чорно, низи́на, низови́на

214 Замініть сполучник *коли* сполучниками *ледве, як, поки, як тільки, у той час, після того як*. Поясніть, як змінилося значення речень.

1. Коли приїхали до Житомира, я зателефонувала додому. 2. Коли дев'ятикласники зібралися в актовій залі, перед ними виступили представники коледжу технологій та дизайну. 3. Коли пролунав дзвінок з уроку, у школі стало гамірно. 4. Поїзд прибув до Лисичанська рано, коли благословляється на світ. 5. Коли ми вийшли з поїзда, довелося довго чекати автобус.

- Поясніть значення вислову *благословляється на світ*. Доберіть до нього синоніми.

215 Складіть речення, у яких сполучник *як* поєднуватиме з головними підрядні частини означальну, часу й способу дії.

СПІЛКУВАННЯ

216 Ваш друг не зовсім розуміє вислів Сократа: «Заговори, щоб я тебе побачив». Поясніть товаришеві, як можна «побачити» людину з її розмови. Проілюструйте свої думки прикладами, коли особистість досягала успіхів завдяки своїм вдалим виступам. Використовуйте підрядні частини часу.

Домашнє завдання

217 Сучасна українська письменниця Слава Світова пише: «Коли я була маленька, то їздила в майбутнє на зеленому автобусі. Я чекала його рівно опівдні вчорашнього дня, на перехресті трьох сусідніх вулиць. І з'являвся він завжди несподівано — то виїжджав із бузинових кущів, то випірнав із глибочної дощової калюжі...» Напишіть твір-мініатюру «Спогади мого дитинства», використовуючи складнопідрядні речення з підрядними часу.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - На які питання відповідає підрядна частина часу?
 - Яке місце стосовно головної частини може займати підрядна часу?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ТОРГОВЕЛЬНИЙ — МАЙДАНЧИК ЧИ ПЛОЩАДКА?

Сучасні лексикографічні джерела засвідчують, що російському слову *площадка* відповідають українські *площинка* і *майданчик*.

Площинка позначає невелику рівну площину або окреме місце в приміщенні: *вагонна площинка, площинка на уступі скелі* тощо.

Для найменування спеціально обладнаної рівної ділянки землі, невеликого рівного пристосування, платформи вживається слово *майданчик*: *будівельний майданчик, дитячий майданчик, посадковий майданчик, спортив-*

ний майданчик, сценічний майданчик, а отже, і *торговельний майданчик*.

Правильність уживання слова *майданчик* підкріплює його фіксація в Словнику української мови Б. Грінченка (Т. II. — К., 1908), а також мовна практика. Слово *площадка* не засвідчене в цьому та інших історичних, а також сучасних словниках, не має традиції використання в літературній мові, а тому вважається ненормативним.

(Т. Коць)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

Буду я навчатись мови золотої

Докладний переказ — це переказ, під час якого зміст тексту передають детально, послідовно й точно.

Переказ із творчим завданням передбачає внесення змін у текст, наприклад висловлення власного ставлення до порушеної в тексті проблеми, продовження тексту розповіддю про щось, розширення певного абзацу описом предмета або явища й т. ін.

Як виконувати докладний переказ із творчим завданням

1. Уважно ознайомтеся з творчим завданням.
2. Прочитайте або прослухайте текст.
3. Поділіть текст на смислові частини й визначте мікротему кожної.
4. Сприймаючи текст удруге, запишіть ключові слова й словосполучення, важливі факти, прізвища, дати.
5. Складіть план переказу.
6. Напишіть переказ на чернетці.
7. Залежно від творчого завдання внесіть відповідні зміни в текст переказу.
8. Редагуючи чернетку, звертайте увагу на точність, логічність і послідовність у передачі змісту, відповідність стилю та типу мовлення, дотримуйтеся норм української літературної мови.
9. Перепишіть текст, а потім уважно перевірте його.

218 Прочитайте текст. Визначте його тип мовлення, тему, основну думку, мікротему. Виділіть засоби міжфразного зв'язку. Доведіть, що текст належить до публіцистичного стилю. Запишіть складний план тексту.

ДВІ ПАЛИЦІ В КОЛЕСА НЕДУГАМ

Дивна пристрась охопила Західну Європу: у міських парках, на гірських курортах, уздовж морських узбереж і просто по життю крокують люди з лижними палицями, але без лиж. Зрозуміло, коли додаткової опори потребує старенька пані чи турист із важким рюкзаком. Але навіщо махати двома ціпками під час звичайної прогулянки?

Насправді ці «диваки» — прихильники одного з найбільш передових видів фізичної активності: скандинавської ходьби. Цей простий і корисний вид фізкультури завойовує у світі дедалі більшу популярність, і вже мало де в Північній Європі залишилися регіони, де не було б бодай однієї траси для любителів nordic walking.

Вважається, що винахід нової методики належить фінським лижникам, котрі влітку потерпали від браку тренувань на снігу. Згодом з'ясувалося, що ті спортсмени, які впровадили до програми літньої підготовки ходьбу з палицями, дося-

гають значно кращих результатів під час змагань, ніж ті, хто поставився до такої *ініціативи* зневажливо.

Порівняно з іншими видами фітнесу цей підкуповує простотою й універсальністю. «Скандинавською ходьбою я захопилася в Німеччині, коли приїхала туди на навчання, — розповідає українська студентка Оля. — Займатися у спортзалах не люблю — нудно, а бігати не дозволяють проблеми з суглобами. Тому “нордичні прогулянки” мене врятували: і тренуєшся, і свіжим повітрям дихаєш. А головне, займатися можна *будь-де* й цілком безкоштовно. Це ніби спортзал, який завжди з тобою».

Хоча при першому знайомстві зі скандинавською ходьбою *неминуче* постає питання: навіщо взагалі потрібні якісь спеціальні палиці? Чому б не взяти звичайні лижні або й просто дерев'яні? Засновник і провідний інструктор «Першої української школи скандинавської ходьби» Ігор Єфименко наголошує: «Значною мірою ефективність цього спорту забезпечують саме спеціально розроблені для нього палиці. Головна їх відмінність — спеціальний темляк-рукавичка для кріплення на кисть. Завдяки йому техніка скандинавської ходьби відрізняється від будь-якої іншої, оскільки максимально задіяні *м'язи* верхнього плечового поясу».

Звісно, при гострих захворюваннях суглобів, серйозних проблемах із *серцево-судинною* системою перед тим, як захопитися нордичним крокуванням, варто порадитися з лікарем.

За словами Єфименка, техніка скандинавської ходьби настільки проста, що навчитися її можна за кілька хвилин. Проте принаймні на початку все ж варто потренуватися під наглядом інструктора.

Хоча поки що порівняно з Європою цей вид спорту в нашій державі тільки зароджується. «Звикнувши до щоденних тренувань, я прихопила із собою палиці (вони в мене телескопічні), коли торік приїхала на канікули додому в Бровари. Без “задньої думки” вийшла в парк і одразу опинилася в центрі уваги. Гукали: “А лижі де забула?”», — ділиться спогадами Оля.

«Я до таких реплік уже настільки звик, що навіть почав колекціонувати всілякі оригінальні запитання», — сміється Ігор Єфименко. Він не сумнівається: міне ще трохи часу, й українці належно оцінять простоту та зручність спорту, який уже підкорив понад 65 країн світу.

(За Л. Шовкун)

- Випишіть із тексту синоніми. Доберіть синоніми до слів *ентузіаст*, *відмінність*, *максимальний*, *оригінальний*, *колекціонувати*.
- Яка мета використання в тексті спільнокоренових слів?
- Поясніть написання виділених слів.
- Випишіть слова й словосполучення, які автор використовує на позначення скандинавської ходьби.
- Пригадайте правила передачі прямої мови непрямою.
- **Творче завдання.** Докладно перекажіть текст, доповнивши його інформацією про вид спорту, яким займаєтеся ви.

§ 25

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ
З ПІДРЯДНИМИ СПОСОБУ ДІЇ, МІРИ І СТУПЕНЯ

219 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Розгляньте схеми складно-підрядних речень. Розкажіть про будову і значення цих складних речень.

1. Дмитро готувався до екзаменів так, як радила вчителька. [... дієсл. + вказ. сл. *так*], (спол. сл. *як* ...).
2. Дмитро готувався до екзаменів так старанно, що вчителька його похвалила. [... вказ. сл. *так* + присл.], (спол. *що* ...).

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядні речення з підрядними частинами способу дії, міри і ступеня уточнюють спосіб або ступінь дії, про яку йдеться в головній частині, і відповідають на питання *як? яким способом? якою мірою? наскільки?* Ці підрядні частини приєднуються до слова або сполучення слів у головній частині за допомогою сполучників *як, що, щоб, ніби, мов, чим ... тим*, а також сполучних слів *як, скільки, наскільки*. Якщо в головній частині є вказівні слова *настільки, так, такий, до того*, підрядна частина відноситься до них: *Цвіте липа **так** (якою мірою?) буйно й розкішно, **що** все місто плаває в задумливому мареві.* (Ю. Яновський).

Поїзд їхав так швидко, як ми й очікували.	Підрядна частина має тільки одне значення — ступеня, оскільки розкриває значення вказівного слова <i>так</i> із цим значенням
Поїзд їхав так швидко, що ніхто не побачив таблички з напрямом руху.	Підрядна частина має два значення: ступеня, оскільки розкриває значення вказівного слова <i>так</i> із цим значенням, і наслідку, бо приєднується сполучником <i>що</i> і вказує на результат того, про що йдеться в головній частині
Поїзд їхав так швидко, щоб вкластися в графік.	Підрядна частина має значення ступеня й мети; останнє виражається сполучником <i>щоб</i>
Поїзд їхав так швидко, ніби його випробовували на швидкість.	Підрядна частина має значення ступеня й порівняння; останнє виражається сполучником <i>ніби</i>

Складнопідрядні речення з підрядними ступеня і сполучниками *ніби, нібито, наче*, що мають значення порівняння, часто використовують у художній літературі для створення яскравих образів: *Вогонь то здіймався, то падав, **наче** дихали груди.* (М. Коцюбинський).

Практикум

220 Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Складіть схеми цих речень. Визначте значення підрядних частин.

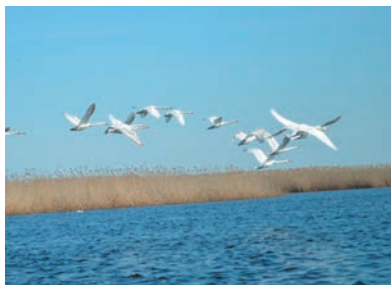
1. Ігор стільки займався фізичними вправами скільки вимагав тренер.
2. Ігор стільки тренувався що його перемога на міських змаганнях стала закономірною.
3. Марійка настільки добре опанувала розкрій і шиття наскільки це можливо у її віці.
4. Марійка настільки добре опанувала розкрій і шиття що шила одяг для всієї родини.

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Дефіс у вигуках»

ай-ай-ай, ау-у-у, бух-бух, гай-гай, гей-гей, го-го-го-го, гулі-гулі-гулі, гуп-гуп, дзень-дзелень, е-хе-хе, зирк-зирк, і-га-га, карась-ка-бась, хахи-хахи, кось-кось-кось, ку-ка-рі-ку-у, ку-ку, о-о-о, ов-ва, ой-ой-ой, ох-хо-хо, паць-паць-паць, тік-так, туп-туп, ха-ха-ха, хлоп-хлоп, ціп-ціп-ціп

НАГОЛОШУЄМО ТАК

поза́очі, пока́зник, постóяти, по́тайки, по́шепки, прі́сний, псевдо́нім, ра́зовий, речови́на, різно́вид, руко́пис, се́редина, со́лодко, фі́рмовий, хо́лодно, хо́роше, це́глиний, ці́лий, цу-кро́вий, шофе́р

221 Прочитайте. Укажіть підрядні частини та їхні значення. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Укажіть у головних частинах вказівні слова, а в підрядних — сполучники.

1. Косарі затягли пісню так що аж луна пішла понад ставом. 2. Море так бадьоро хлюпає що аж слухати любо. (М. Коцюбинський) 3. Що більше складнішали обставини тим більше було планів. (О. Гончар) 4. Десна розливалася так пишно що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси. (О. Довженко) 5. Хоч в око стрель так темно надворі. (С. Гулак-Артемівський)

- Складіть схеми 1, 2, 5 речень. У яких випадках підрядні речення мають кілька значень?

222 Поширте речення підрядними зі сполучниками *ніби, наче, неначе*.

1. Море було таким спокійним ... 2. У лісі було так темно ... 3. Цьогоріч уродило стільки вишень ... 4. На галявині було стільки пролісків ...

223 Прочитайте. Визначте стилістичну належність тексту. Обґрунтуйте свою думку. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

Білими крилами так зблискували пари лебедів ніби вони купалися в сонячних хвилях. Раптом двоє лебедів стрімголов шугонули вниз немовби великі білі грудки. За ними полетіла до землі друга пара третя ... ще одна. Лебеді падали із високості на широкі тихі плеса Либеді й Глибочиці на теплі плеса озер так що здавалося неначе плескіт води сповнював увесь Київ.

(За Р. Іванченко)

224 Спишіть, уставляючи замість крапок потрібні вказівні слова та розділові знаки. З'ясуйте значення підрядних частин. Складіть схеми речень.

1. Ліс ... заріс чагарниками що важко було пройти. 2. Високі хвилі набігають на скелястий берег ... ніби хочуть вискочити на нього. 3. Стало ... тихо наче й не було цієї грози і цієї зливи. 4. На вулиці було ... тепло що люди почали висаджувати рослини у відкритий ґрунт. 5. Задирай голову ... щоб шапка не злетіла. (Нар. творчість)

225 За поданими схемами складіть і запишіть складнопідрядні речення. Виконайте їх синтаксичний розбір.

1. [... так + дієсл.], (спол. сл. як ...).
2. [... так + присл.], (спол. ніби ...).
3. [... такий + прикм.], (спол. що ...).
4. [... такий + прикм. + імен.], (спол. начебто ...).

СПІЛКУВАННЯ

226 Американський фізик японського походження Мітію Каку зазначає: «Зовсім скоро комп'ютери й окуляри трансформуються в крихітні лінії, що даватимуть змогу завантажувати всю необхідну інформацію. Тому через рік-два учні та студенти на іспитах просто можуть шукати відповіді на запитання: достатньо моргнути — і з'явиться потрібна інформація». Висловіть власну думку, чи внесе така інновація зміни в організацію шкільного навчання.

Домашнє завдання

227 Розгляньте репродукцію картини О. Шупляка «Над рідною землею». Розкажіть, що на ній зображено. Які кольори переважають, яким настроєм вона перейнята? Складіть текст за картиною (10–12 речень), використовуючи складнопідрядні способу дії, міри та ступеня.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - На які питання відповідають підрядні частини способу дії, міри і ступеня?
 - Якими сполучними засобами приєднуються до головних підрядні частини способу дії, міри та ступеня?
- Яке місце стосовно головної частини можуть займати такі підрядні?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 26 СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ПОРІВНЯЛЬНИМИ

228 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення. З'ясуйте, які засоби порівняння в них використано.

1. У грудях соловейком співала радість. 2. Мирон глянув по-вовчи. 3. Правда дорожча золота. (*Нар. творчість*) 4. Дівчина була гарна, як писанка. 5. Стало гарно на душі, ніби дитинство моє вернулось. (*М. Пришвін*)

- Визначте з-поміж поданих речень складнопідрядне.
- Чим відрізняється підрядна частина від порівнянь у попередніх реченнях?

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядним реченням з підрядною порівняльною частиною називається складне речення, підрядна частина якого пояснює головну шляхом порівняння, уподібнення, зіставлення на основі будь-яких асоціацій: *Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина.* (Т. Шевченко).

Типи складнопідрядних речень з підрядними порівняльними

Зі значенням вірогідного порівняння	Зі значенням невірогідного порівняння
Явище подається як реальний або загальновідомий факт: <i>Як згря над морем летить лебедина, так слава безсмертна над світом летить.</i> (В. Сосюра)	Уподібнення до уявного, нереального явища: <i>Неначе наш Дніпро широкий, слова його лились, текли.</i> (Т. Шевченко)
Сполучники	
<i>як, що, прямо як, просто як, так само як, подібно до того як</i>	<i>як, мов, немов, наче, неначе, мовби, немовби, ніби</i>

Якщо присудки в головній і підрядній частинах тотожні, підрядна частина є співвідсною з простим неповним реченням із пропущеним присудком: *Осінь одяглася поволі, як весною квітка в полі.* (О. Гончар).

Підрядні порівняльні частини можуть займати будь-яке місце відносно головної.

Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними широко використовуються в усіх стилях мовлення, вони більш повно і яскраво виражають схожість предметів та явищ, ніж інші конструкції.

Практикум

229 Прочитайте речення і визначте, у яких випадках сполучники приєднують підрядні частини, а в яких — порівняльні звороти.

1. Сосни тихо поскрипували, наче їхні старі, простуджені кості термосив радикуліт. (В. Яворівський) 2. Останні дні року збігали швидко, як лижники з гори. (В. Яворівський) 3. Пливуть літа, як вода у ярочку. (О. Гончар) 4. Зірки, мов бджолята, всюди поприміпали на небесних квітках. (О. Гончар) 5. Мої думки, як дикі голуби, в полях шукали синього притулку. (Л. Костенко) 6. Біліє гречка, наче хтось розіслав шматки полотна. (О. Копиленко)

230 Прочитайте речення. Визначте значення підрядних частин. Спишіть, розставляючи розділові знаки. Складіть схеми речень.

1. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав неначе човен в синім морі то виринав то потопав. (Т. Шевченко) 2. Проміння сонця ламалося в хвилі блищало миготіло рябіло наче хтось сипнув на воду блискучими іскрами. (І. Нечуй-Левицький) 3. Бринить голосочок як срібний дзвіночок по садочку лунає. (Леся Українка) 4. Сивина блищить у чорному чубі наче озимина взялась інеєм на осінньому полі. (Є. Гуцало) 5. Мій час пливе собі так тихо-тихо як по ставку пливе сухий листок. (Леся Українка) 6. Абрикоси світилися виточували м'який жовтий колір немов малесенькі зірочки горіли повільним утішним вогнем. (В. Шевчук)

- Виконайте повний синтаксичний розбір одного з речень.

ПИШЕМО ТАК

Орфограма

«Буквосполучення йо,ьо»

Андрійович, батальйон, бойовий, бульйон, гайок, зйомка, знайомий, його, йод, йому, йорж, Йосип, каньйон, компаньйон, курйоз, майоліка, майор, майоріти, медальйон, мільйон, павільйон, підйом, прийом, район, серйозно, Соловйов

НАГОЛОШУЄМО ТАК

антрекот, біфштекс, бутерброд,
вінегрет, гамбургер, гуляш,
десерт, ескалоп, жульєн, лате,
лангет, майонез, пудинг, ростбиф,
ромштекс, салямі, форшмак, хар-
чо, хачапури, чанахі, шніцель

231 Працюймо в парах. Доповніть кожне речення таким чином, щоб утворилось: 1) просте речення з порівняльним зворотом; 2) складнопідрядне речення з підрядною порівняльною частиною.

1. Голуб стрімко злетів угору, ніби ... 2. Земля щулилась від холоду, мов ... 3. Смерека одягла опатний сніговий кожушок, як ... 4. Далеко-далеко палає ватра, немов ... 5. Малюк посміхався, як ...

232 Складіть і запишіть опис вечірнього міста або села (10–12 речень), уживаючи різні порівняльні конструкції.

СПІЛКУВАННЯ

233 Розгляньте фотоілюстрацію і складіть за нею діалог (полілог), дотримуючись основних ознак тексту. Уживайте складнопідрядні речення з підрядними порівняльними.

Домашнє завдання

234 Складіть 4 простих речення з різними порівняльними конструкціями та 2 складнопідрядних речення з підрядними порівняльними. Якого відтінку надають порівняння реченням?

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.

— Яке речення називається складнопідрядним з підрядною порівняльною частиною?
— На які типи залежно від значення поділяються складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною?

— Яке місце можуть займати підрядні порівняльні частини відносно головної?

- Продовжте речення.

— Я навчилася (навчився) ...
— Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ВИФЛЕЄМ, А НЕ ВІФЛЕЄМ ЧИ ВІФЛІЄМ

Назву міста, де народився Ісус Христос, пишуть здебільшого або *Віфлеєм*, або *Віфлієм*. Відповідно до правила, за яким у відомих біблійних власних назвах рекомендовано вживати *и* після будь-якого приголосного (див.: Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст. — К., 2002. — С. 67)

її потрібно писати *Вифлеєм*. Зрідка трапляється ще одна назва — *Віфлієм*, що є, очевидно, віддзеркаленням її російської вимови.

Отже, українською мовою правильно вживати *Вифлеєм*.

(За К. Городенською)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

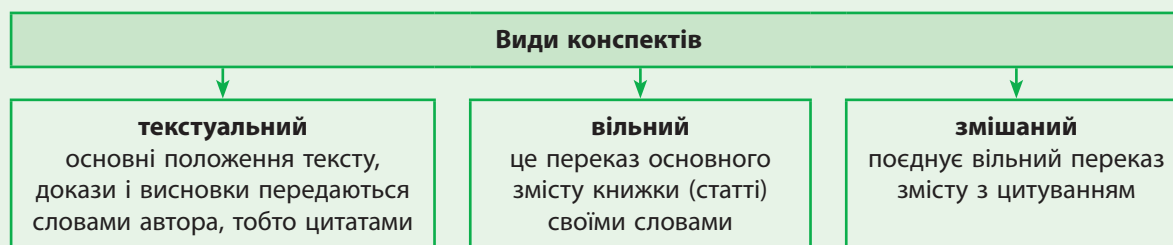

КОНСПЕКТУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ ПОЧУТОГО

Буду я навчатись мови золотої

Конспект — це стислий виклад змісту статті чи книжки. Від тез конспект відрізняється тим, що поряд з основною інформацією в ньому стисло наводять докази положень і висновки.

Як правильно законспектувати прочитане

1. Визначте доречний вид конспекту.
2. Запишіть автора й назву тексту, який будете конспектувати.
3. Поділіть сторінки зошита умовно навпіл: праворуч записуйте конспект, ліворуч — власні думки, коментарі, уточнення.
4. Сприймаючи текст на слух, визначте, яку інформацію ви передасте дослівно, яку схематично, а яку фіксувати не варто.
5. Стисло записуйте головну думку, далі — аргументи й приклади.
6. Пишіть охайно, чітко, лаконічно, правильно скорочуйте слова.
7. Зберігайте точність і логічність поданої в тексті інформації.
8. Цитуйте точно, зазначаючи сторінку, з якої взято цитату.
9. Використовуйте графічні позначки.
10. Підкреслюйте найважливіші думки.
11. Використовуйте прийоми стиснення тексту.

Основні прийоми стиснення тексту

Вилучення:

- синтаксичних конструкцій, що ускладнюють речення;
- другорядної інформації;
- деяких другорядних членів речення;
- одного або кількох синонімів.

Заміна:

- однорідних членів речення узагальнювальним словом;
- прямої мови непрямою;
- кількох речень, об'єднаних однією думкою, одним;
- складних речень простими;
- діалогу одним реченням;
- частини складного речення займенником.

235 Прочитайте текст і його конспект. Які прийоми стиснення тексту використано? Перекажіть текст за конспектом.

Текст	Конспект
Як збільшити міцність матеріалів Одним із цікавих об'єктів природи є дерево. Мабуть, багато хто з вас замислювався над тим, як вдається високим деревам, наприклад сосні, витримувати шквальні пориви вітру. Розгадка приховується в будові деревини. У ній є довгі ходи, заповнені соками дерева. Поєднання цих речовин із різними властивостями дає унікальні якості деревини.	Як збільшити міцність матеріалів Як високі дерева витримують шквальні пориви вітру? Розгадка — у будові деревини, довгі ходи якої заповнені соками дерева.
Ще один приклад — здатність тонких лап тварин витримувати велику масу тіла. Пригадайте, як виглядає трубчаста кістка тварини в перерізі. Із цих прикладів можна зрозуміти, у якому напрямі працювала думка вчених-матеріалознавців, які створювали нові матеріали.	Чому тварини на тонких лапах витримують велику масу тіла? Пригадайте вигляд трубчастої кістки тварини в перерізі.
Люди давно здогадалися, як збільшити міцність матеріалів. Хтось збудував будинок, використавши глину, змішану із соломкою. У Єгипті та Вавилоні глину замінила тростина. У стародавній Греції для зміцнення мармурових колон застосовували металеві дроти, які встромляли в середину колони. Тільки у XVIII ст. було створено матеріал, який пізніше назвали залізобетоном. Поєднуючи властивості основи з наповнювачем (піском, металевими дротами або прутками), люди намагалися одержати «ідеальний матеріал». Подібним чином з'явилися й зміцнені пластмаси. Найкраща за властивостями пластмаса — склотекстоліт — стала перехідною до нової групи матеріалів — композитів. (За Л. Сліпчишин)	Як збільшити міцність матеріалів під час будівництва? Здавна використовували глину, змішану із соломкою, або тростину. Для зміцнення мармурових колон застосовували металеві дроти. У XVIII ст. створили залізобетон. Основа + наповнювач = композит («ідеальний матеріал»). За зразком — зміцнені пластмаси. Склотекстоліт — перехідний до нової групи матеріалів — композитів.

236 Прослухайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Складіть конспект тексту, використовуючи пам'ятку та основні прийоми стиснення.

НЕТИКЕТ, АБО МЕРЕЖЕВИЙ ЕТИКЕТ

Правила поведінки у суспільстві — це етикет, що віддзеркалює уявлення спільноти про особливості мови жестів, словесного спілкування, його риторичного оформлення, символів поведінки людини в певних ситуаціях. Є *дипломатичний, церемоніальний, військовий, цивільний, діловий, повсякденний, побутовий, родинний, весільний, ритуальний, церковний* тощо етикет. Врешті-решт — мовний, без якого будь-який різновид поведінки людей у різних сферах її діяльності неможливий.

Розширення сфер спілкування за рахунок розвитку віртуальної комунікації спричинило вироблення особливих правил поведінки і в Інтернеті, які називають новим словом *нетикет*, або *мережевий етикет*. Слово з'явилося у 80-х рр. XX ст., але досі не було таким відомим в українському обігу. Як і будь-який різновид етикету, нетикет має свої особливості: диференціюють адміністративні, технічні та психоемоційні, моральні правила поведінки. Вони детально описані на багатьох сторінках Інтернету і мало чим відрізняються від устале-

них норм невіртуального спілкування: чемність, ввічливість, дотримання правил, сформованих у певній групі... Однак найбільш актуальними є особливості мовного нетикету.

За статистичними даними, на кінець 2012 року кількість користувачів електронної пошти становила 2,2 мільярда осіб, а інтенсивність електронного листування — 144 мільярди щоденно. Нетикет віртуального писемного спілкування охоплює публічні (форуми, чати, блоги) та приватні (e-mail і SMS) жанри.

В епістолярному жанрі е-листування важливі з погляду нетикету кліше*-привітання (*Добрий день, Вечір добрий, Вітаю, Привіт*), кліше-прощання (*До побачення, До наступного листа, З повагою Олександр Мироненко, Чекатиму на відповідь, Будь*), словесні знаки подяки (*Вдячний за відповідь, Дякую, отримав*), кліше-прохання (*Будь ласка, Прошу Вас...*) тощо.

Найбільша проблема спілкування з погляду нетикету — культура висловлення, його грамотність. Щодо першого, то в останні десятиліття у приватному е-спілкуванні набув поширення комп'ютерний сленг* на зразок *хакнути* (розбити від англ. *hack* 'розбивати'), *зависнути* (припинити відповідати на команди), *перекачати, злити* (переписати інформацію), *вінда* (програма Windows) тощо. Складником писемного приватного нетикету стало й своєрідне аргі* геймерів* — *Leet speak*, поширене в онлайн-іграх. Для нього характерна повна або часткова заміна літер у словах цифрами та псевдографікою, наприклад: Г 9; S 5 або \$.

Щодо грамотності. Звісно, спілкування в Інтернеті — не контрольна з граматики, однак повідомлення без помилок справляють гарне враження. Таку думку підтверджують результати соціопитування в одній із соціальних мереж. Воно мало назву «Грамотність в Інтернеті». На питання «Ваше ставлення до людей, які пишуть в Інтернеті з помилками?» 70,6 % опитуваних відповіли — «негативно», більшість учасників опитування звертають увагу на помилки і вважають, що в соцмережах треба писати грамотно, як у реальному житті (72,7 %); інші припускають, що головне — взаєморозуміння (27,3 %). Питання «Чи дотримуєтесь Ви правил правопису, спілкуючись у соцмережах?» спонукало до відповіді «так» 82,4 % опитуваних, до відповіді «ні» — 17,6 %. Характерно, що причинами неграмотного письма в соцмережах вважають низький рівень освіченості (37,5 %) та ледачість (62,5 %).

Ще один аспект нетикету — грубі, непристойні вирази та образи особистості, яких припускаються читачі та коментатори отримуваної інформації. У всіх посібниках з нетикету, що доступні в Мережі, на цей момент звертають особливу увагу й застерігають уникати таких форм спілкування.

Отже, нове слово *нетикет* — це не просто зведення правил усного та писемного спілкування в Інтернеті, але й система, що орієнтує користувачів Мережі на дотримання принципів культури мови незалежно від того, віртуальна вона чи реальна.

(С. Бибик)

- Перекажіть текст, користуючись конспектом.

§ 27 РОЗРІЗНЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ ЗВОРОТІВ І ПІДРЯДНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ ЧАСТИН

237 Спостереження-аналіз. Порівняйте пари речень.

1. Дівка гарна, як маків цвіт. — Проїшов мій вік, як мак одцвів. 2. Над селом стояли хмари, мов копиці сіна. — Над селом стояли хмари, мов копиці сіна в полі.

- Якою частиною мови є стрижневе слово в порівняльній конструкції і яким членом речення в ній виступає?
- Чи наявні співвідносні слова в головній частині речення?
- Чи відповідає порівняльна конструкція (загалом) на питання? Обґрунтуйте висновки.

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Порівняння
Зіставлення
Протиставлення
Порівняльна частина
Порівняльний зворот

Порівняння — засіб виразності мовлення, а також спосіб розвитку думки, що дає змогу яскравіше й цікавіше зобразити предмет мовлення. Порівняти — це показати спільне чи відмінне між предметами, явищами, поняттями, людьми. Процес пошуку спільного називається **зіставленням**, процес пошуку відмінного — **протиставленням**.

Риторика радить: чим далі предмети порівняння один від одного, тим образніше виходить зіставлення: *Дім, у якому немає книг, подібний до тіла без душі.* (Цицерон); *Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав кожухарку-метелицю.* (М. Стельмах); *Добрі слова, мов дощик весняний, Що впав на землю висушену рясно.* (М. Палієнко).

Підрядні порівняльні частини складнопідрядного речення пояснюють зміст головної частини шляхом протиставлення чи зіставлення зі змістом підрядної. Вони відповідають на питання *як саме? подібно до чого?* і приєднуються до головної частини сполучниками *як, наче, неначе, мов, мовби, немов, ніби, нібито* та ін., яким може відповідати в головній частині вказівний прислівник *так*: *А дитячі сердечка мають бриніти любов'ю, **наче** деревця весняним соком.* (М. Стельмах).

Підрядні порівняльні частини можуть стояти перед головною частиною або після неї.

Часто підрядні порівняльні частини є неповними:

1) пропускається присудок, якщо він однаковий з присудком головної частини. Його легко відновити, якщо в підрядній частині є додаток або обставина: *Вона тяглася до нього, як квітка [тягнеться] до сонця.* (М. Коцюбинський);

2) пропускається підмет, який легко встановити з головної частини: *Марко аж одвів голову, ніби [він] мав побачити в темряві щось з далеких років.* (М. Стельмах).

Якщо основним членом порівняльної конструкції є займенник, він завжди вказує на конкретний предмет, з яким порівняється інший за однаковою дією чи ознакою, і виконує роль підмета підряд-

ної порівняльної частини: *Спочивай тихо під сонцем, ти така ж втомлена, земле, як і я.* (М. Коцюбинський).

Підрядна порівняльна частина у складнопідрядному реченні **завжди відокремлюється комою**: *Не було, мабуть, кращої людини на світі, як дідусь.* (О. Гончар).

Складнопідрядні речення з неповними підрядними порівняльними частинами слід відрізняти від простих ускладнених речень із порівняльними зворотами.

Порівняльні звороти виконують у реченні роль другорядного члена — означення, обставини, прикладки: *Ранками бували заморозки, і земля дзвеніла під ногами, як склянка* (обставина). (О. Донченко). Іменник у цих реченнях є назвою не конкретного предмета як носія комплексу ознак, властивостей, а предмета взагалі як виразника однієї типової ознаки.

Порівняльні звороти в реченні **відокремлюються комами**. Але **кома не ставиться**, якщо порівняльний зворот:

1) є частиною присудка: *Капітан Косачев немов прокинувся од сну.* (Ю. Збанацький);

2) є стійким сполученням слів: *білий як сніг; блищить як золото; голодний як вовк; упертий як осел* тощо;

3) має перед собою прислівник *майже, зовсім*: *Дівчинка говорила майже як доросла.*

Практикум

238 Визначте складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною і прості речення з порівняльним зворотом.

АЛГОРИТМ РОЗРІЗНЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ ЧАСТИН У СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ І ПОРІВНЯЛЬНИХ ЗВОРОТІВ

Міркування	Висновок
1. Якщо порівняльна конструкція відповідає на питання означення (<i>який? чий? котрий?</i>)	— це порівняльний зворот: <i>На гілочку сів метелик, як барвиста квіточка.</i>
2. Якщо в конструкції є порівняльний сполучник і прикметник, дієприкметник	— це порівняльний зворот: <i>Гарна, як намальована.</i>
3. Якщо в порівняльній конструкції є іменник у непрямому відмінку з порівняльним сполучником	— це порівняльний зворот: <i>Забив, як ведмедя жолудь.</i> (Нар. творчість)
4. Якщо в конструкції є іменник (або займенник) у називному відмінку з конкретним значенням	— це неповна підрядна порівняльна частина СПР: <i>Олег теж, як і я, поспішав додому. Очі дівчини блищали, як зорі.</i>
5. Якщо в конструкції наявний тільки присудок або пов'язані з ним обставина, додаток	— це неповна підрядна порівняльна частина СПР: <i>Дитинство усілось на Ранкові руки, як колись на бабині.</i> (О. Хоменко)

1. Дбайливо порозчищувані стежинки-вервечки — ніби лабіринти у царстві зими. (*Дара Корній*) 2. Мов тиха погідна ріка, тече розмова. (*Дара Корній*) 3. Бруківка виблискувала, наче її весь день хтось старанно натирав воском. (*А. Нікуліна*) 4. Цвіркуни скрекочуть так, наче в них академконцерт перед державними іспитами. (*Н. Нікалео*) 5. Любов, як іскорка сонця

НАГОЛОШУЄМО ТАК

асиметрія, беремо́, бюлете́нь, валови́й, ветерина́рія, ідемо́, іде́те, інжене́рія, кіломе́тр, кропи́ва, мозоли́стий, навча́ння, наздога́д, некроло́г, одина́дцять, осока́, псевдо́нім, розв'яза́ння, рукопи́сний, сторі́нки (множина), сі́льськогоспода́рський

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Знак м'якшення»

батьківщина, боєць, боротьба, військо, вільно, глянь, гордість, двадцять, жаский, їдальня, ковзкий, контрольна, крапелька, лебідь, мить, міський, пальто, півень, плаский, ситець, сміливість, травень, тьмяний, український, учитель, футбольний, хтось, шарудить

у маленькій сніжинці, засяяла так гарно, так щиро у двох серденьках. (*Л. Долик*) 6. Це давнина, це наша гірка, немов полин, давнина. (*М. Стельмах*) 7. Біля самого лісу, мов квітка папороті, розцвів самотній вогник, пригас і знову розкрив сполохані пелюстки. (*М. Стельмах*) 8. Як рожеві птахи, зашуміли, заспівали примороззю підкучерявлені очерети. (*М. Стельмах*)

239 Поєднайте два речення таким чином, щоб утворилося складно-підрядне речення з підрядною порівняльною частиною. Запишіть їх. Які сполучники ви використали?

1. Під час сніданку мама стала посеред кухні й заговорила голосно й чітко. Так стоїть учителька біля дошки.
2. Власні кроки видалися дівчині чужими. Так невідомий звір іде за нею вслід.
3. У парку закружляло осіннє листя. Так кружляють метелики.
4. З вогкої землі йшла густа пара. Так наближаються хмари.

240 Прочитайте. Визначте, яку функцію виконує слово *як* у цих реченнях.

1. Як сірничок, припалений від сонця, день спалахнув, обвуглився, погас. 2. А хата — як старенька рукавичка. 3. Дерева, як закидані шапками, стоять у гронах ще порожніх гнізд. 4. Я наступлю на спогад, як на міну. 5. Стояв Пушкар, як сивий дуб озимий, стояв Богун, як лицар із казок. 6. А ліс, як дрейфуюча шхуна, скрипів, у льоди закутий. 7. Морями пше-ниці, у пахощах м'яти, де літо стоїть, як мальований глек, пливуть і пливуть колискові фрегати, летять космонавти на крилах Лелек. 8. Кулі примхливі, як дівчата, — вибирають найкращих. Підлість послідовна, як геометрія, — вибирає найчесніших. В'язниці гостинні, як могили, — вибирають неприборканих. (*Із творів Л. Костенко*)

241 Прочитайте. Визначте, які підрядні частини приєднує сполучник *як* у складних реченнях. Чи в усіх реченнях можлива заміна його на синонімічні *мов, немов, наче, неначе, ніби*, які використовуються в складнопідрядних реченнях з підрядною порівняльною? Аргументуйте свою думку.

1. Так яблуками пахне у хатинці, як пахнуть хати тільки восени. (*М. Бажан*) 2. Незчувся, як минула ніч в думках, в труді, у неспокої. (*О. Підсуха*) 3. Душа моя розкрита для чужого горя, як квітка для роси. (*М. Коцюбинський*) 4. ...У той час, як над головою ще висить, розкинувшись, темна туча, знизу, з-під розкошлано навислих її країв уже світяться всі обрії. (*О. Гончар*) 5. Я люблю дивитись, як гаї синіють. (*В. Сосяра*) 6. А чабан Горпищенко тільки радіє в душі, дивлячись, як люди смакують його водою... (*О. Гончар*) 7. Як спів розкутої ріки, яку стискала взимку крига, як вітру розліт молодий, як трав грайливість ніжно-тиха, таку снагу даєш мені, о мово рідна, в працеквітні. (*П. Мах*)

- Поясніть розділові знаки в реченнях.
- Знайдіть у реченнях авторські неологізми, визначте їх стилістичну роль і комунікативне завдання.

242 Напишіть невеликий твір (7–9 речень) за поданим початком, уживаючи порівняльні конструкції. Доберіть заголовок.

Українська письменниця Ірина Вільде порівняла слова з кольоровими камінцями, яких мало назбирати, а треба ще навчитися з них узори викладати.

СПІЛКУВАННЯ

243 Висловіть свої міркування з порушеної проблеми, використовуючи складнопідрядні речення з підрядними порівняльними частинами.

Радість з кимось — подвоєна, а горе з кимось — поділене.
(Нар. творчість)

Домашнє завдання

244 У науковому стилі мовлення порівняльні звороти й складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною застосовуються для точнішого опису предмета, явища, ознаки через порівняння його з уже відомим. Доведіть правильність цієї думки, використовуючи підручники з фізики, хімії, математики, географії.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке порівняльний зворот?
 - Назвіть прийоми розрізнення неповних підрядних порівняльних частин складнопідрядних речень і порівняльних зворотів.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 28 СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ПРИЧИНАМИ

245 Спостереження-аналіз. Дайте повну відповідь на запитання. На що вказує підрядна частина?

1. Чому в словах *директор, риторика* ми пишемо *и*?
2. Чому треба навчатися іноземної мови? 3. Чому важливо багато читати? 4. Чому необхідно займатися фізкультурою?

- Які складні речення ви використали, відповідаючи на запитання?

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядні речення з підрядними причинами вказують на причину дії, про яку йдеться в головній частині, і відповідають на питання *чому?* з якої причини? через що?

Підрядні частини причини з'єднуються з головною частиною за допомогою сполучників *тому що, через те що, оскільки, бо, завдяки тому що, у зв'язку з тим що*. У головній частині можуть бути вказівні слова (*тому, через те та ін.*): *Час — найлютіший кат якраз тому, що він — найгуманніший лікар.* (В. Пахаренко).

Складені сполучники *тому що, тим що, через те що, затим що* можуть ділитися або стояти в підрядній частині: *А Катерина сидить тут **тому, що** тут Андрій.* (Іван Багряний).

Підрядні частини причини

власне-причинові

виражають безпосередню, справжню причину дії: *Щире слово людям говори, бо в добрім слові є тепло і ласка.* (Н. Красоткіна)

невласне-причинові

виражають не стільки причину дії головної частини, як її зумовленість, пояснення, уточнення: *Не копай яму іншому, бо сам у неї впадеш.* (Нар. творчість)

Підрядні частини причини зі сполучником *бо* завжди стоять після головної, інші — довільно.

Підрядні частини відносяться до головної загалом. Коли складені сполучники діляться, підрядна частина стоїть у середині головної.

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

абі де, абіколи, абіяк, адже, аніж, бородавка, везла, вимога, вітчим, генезис, граблі, завдання, зубожілий, зубожіти, новий, переліг (подій), пізнання, правопис, рубель, рукопис, феномен, щавель

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви *и, і* в словах іншомовного походження»

Австрія, Аргентина, Бастилія, Вашингтон, гербарій, гімн, горизонт, Греція, диван, єхидна, жираф, імбир, індекс, історія, кипарис, кіно, лиман, лимон, матеріал, миля, митрополит, мікроскоп, мітинг, парі, режим, речитатив, сигнал, тир, університет, фізика, хімія, цирк, цифра, чемпіон, Чикаго

246 Укажіть складнопідрядні речення з підрядними причинами. Спишіть їх, розставляючи розділові знаки. Підкресліть сполучники.

1. Скільки людського щастя розбилося у друзки тільки від того що одне з *двох* своєчасно не вимовило слівця «пробач». (Ірина Вільде) 2. Коли хліб на возі, то нема біди в дорозі. (Нар. творчість) 3. Український хліб тому такий смачний що він завжди *замішаний* на пісні. (Є. Летюк) 4. Місяць уже так розгорнув темряву, що стало видно житечко і росу на ньому. (М. Стельмах) 5. Виходить уже не мертвий ліс бо лебеді принесли на *своїх* крилах весну і життя. (М. Стельмах) 6. Люблю людей землі своєї бо й я землі своєї син. (В. Сосюра)

- Визначте частиномовну належність виділених слів.
- Чому так важливо своєчасно сказати «пробач»?

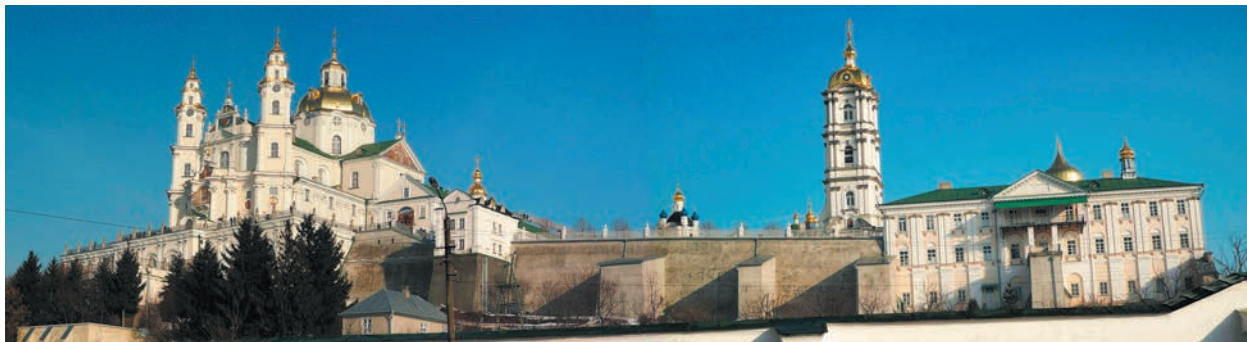
247 Спишіть, поставте розділові знаки. Накресліть схеми речень. Обґрунтовано доведіть, що місце підрядної частини в цих реченнях закріплене.

1. Взимку треба пекти багато солодощів бо Зима — то справжня ласунка! (А. Нікуліна) 2. І в нестримному леті пливу до величних непізнаних вершин бо я син твій Україно син! 3. Оскільки ми істоти енергетичні то висилаємо чи приймаємо свою й чужу енергію. (В. Шевчук) 4. Бери мене пісне на крила бо я ще такий молодий. (С. Будний) 5. Поет не боїться від ворога смерті бо вільна пісня не може умерти. (Леся Українка) 6. І рівність виявляється умовно тому що у кожного своя доля свій земний строк. (П. Мовчан) 7. Ми поважаємо патріотизм у всякій нації бо ми самі патріоти. (О. Гончар)

- Визначте, до якого стилю належать речення. На вашу думку, як часто вживаються складнопідрядні речення в цьому стилі? Чим це пояснюється?
- Виконайте синтаксичний розбір двох останніх речень.

248 Розгляньте фотоілюстрацію. Підготуйте розповідь про історію Почаївської лаври, уживаючи складнопідрядні речення з підрядними причинами.

- Зайдіть на сайт Вікіпедії та з'ясуйте, що допомагало вистояти Почаївській лаврі під час нападу ворогів.

249 Перебудуйте речення, заміняючи виділені обставини підрядними причинами.

1. *Завдяки теплому сонечку й рясним дощам* на городі все буяло. 2. *Через ремонт* бібліотека закрита до 20 серпня.

СПІЛКУВАННЯ

250 Ви збираєтеся йти грати у футбол, однак ваш друг захопився комп'ютерною грою й передумав іти разом з вами. Спробуйте переконати його, доведіть переваги футболу для здоров'я, використовуючи складнопідрядні речення з підрядними причинами.

Домашнє завдання

251 Дайте відповіді на запитання у формі складнопідрядних речень із підрядною причиною. У разі потреби зверніться до підручників хімії або інтернетних джерел.

1. Чому колір картоплі змінюється на синій, а колір кухонної солі — ні, якщо капнути на них йоду? 2. Чому, якщо занурити монети в кока-колу, вони будуть блищати. 3. Чому кольорові речі з бавовни й льону не линятимуть, якщо під час прання додати у воду 1–2 ложки звичайної солі?

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Які питання можна поставити від головної частини речення до підрядної причини?
 - Якими сполучними засобами приєднуються підрядні частини?
 - Яке місце підрядної частини причини щодо головної?
- Сформулюйте визначення складнопідрядного речення з підрядною частиною причини. Наведіть свій приклад.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

КОНСПЕКТ ПОЧУТОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

252 Пригадайте: 1) алгоритм складання конспекту; 2) основні прийоми стиснення тексту.

Буду я навчатись мови золотої

Науково-навчальний текст містить пізнавальну наукову інформацію, викладену в доступній для сприймання формі.

Основні ознаки науково-навчального тексту: інформативність, абстрактність, об'єктивність, логічність викладу матеріалу, точність, ясність, доказовість, переконливість.

253 Прослухайте текст і складіть його конспект.

Структуру тексту визначають тема, епіграф, вступ, основна частина, висновок.

Тема окреслює проблему, аналіз якої й повинен стати змістом роботи. Починати роботу треба з обмірковування теми, що дозволить правильно дібрати матеріал, згадати факти й навести аргументи для розв'язання порушеної проблеми.

Епіграф випереджає виклад і покликаний розкрити задум автора твору. Епіграф не обов'язковий, але його вдалий вибір здатний прикрасити роботу, додати їй глибини й більшої змістовності. Гарний епіграф свідчить про начитаність, про розуміння теми твору й уміння схопити його основну думку. Невдалий епіграф залишає неприємне враження і впливає на оцінку роботи.

Вступ має бути невеликим, але таким, який привернув би увагу. Найголовніше — він не повинен бути шаблонним.

Існує кілька типів вступів:

1) історичний (стисла характеристика відповідної епохи, аналіз її соціально-економічних, моральних, політичних і культурних відносин);

2) аналітичний (уважається найбільш виграшним, тому що дає змогу відразу заявити про себе як про особистість, яка логічно мислить і здатна до критичного аналізу);

3) біографічний (до розкриття теми правильний ключ можуть дати факти з біографії відомої людини);

4) порівняльний (дозволяє поміркувати, згадавши про попередні здобутки, традиції);

5) ліричний (універсальний; пов'язує тему твору з особистим життєвим або духовним досвідом).

Основна частина твору становить розгорнутий виклад логічно вибудованого ланцюжка міркувань з теми, заснованих на системі аргументів, доказів основної думки, підкріплених

фактичним матеріалом. Тему необхідно розкривати всебічно, повно, вичерпно, тому потрібно розвивати кілька ліній міркувань, які наприкінці повинні зійтися в один концептуальний вузол. Основна частина складається з кількох пов'язаних логічно й за задумом автора змістових блоків, оформлених абзацами.

Основній частині притаманні такі риси:

1) проблемність системи — визначити й розкрити порушену проблему, що впливає із заголовка; назва теми має проходити лейтмотивом через увесь твір;

2) послідовність — виклад думок у певному порядку;

3) змістовність — логіка мислення має розвиватися від конкретного до загального або навпаки;

4) глибоке розкриття теми — заглибитися в аналіз окремих епізодів, аргументувати свої думки, використовуючи стислі й чіткі цитати;

5) стислість — проаналізувати кілька окремих фактів і зробити на основі аналізу узагальнення;

6) емоційність — висловити те, що схвилювало, що викликало роздуми.

Висновок — це те головне, що має залишитися в пам'яті, коли аргументи вже забуті. Висновок повинен бути стислим і водночас виразним, він має звучати як завершальний акорд. Можна залишити фінал відкритим, закінчивши твір риторичним запитанням.

Не треба перевантажувати роботу цитатами, проте не повинно бути й недоліку в цитуванні. Цитата — невід'ємна частина аналізу художнього тексту, але використовувати їх треба доречно. Неприпустимо надмірне захоплення цитуванням, особливо поетичного тексту. У таких випадках робота перетворюється на ланцюг цитат, як правило, яскравих, звучних, сильних, і на їхньому тлі невиділяються «бліді» міркування автора твору.

Треба дотримуватися правил цитування:

1) якщо ви не пам'ятаєте цитату повністю, то допускаються пропуски чужих слів і висловлень (позначаються трьома крапками);

2) якщо ви сумніваєтеся в точності уривка, який цитуєте, то його можна переказати своїми словами близько до тексту.

Твір виграє, якщо дотриманий такий важливий принцип, як пропорційність частин. Вступ і висновок разом повинні становити не більше $1/4$ частини усієї роботи, головна частина охоплює $3/4$ твору.

(За І. Мілевою)

- Змодельуйте ситуації, за яких можна скористатися складеним конспектом.

§ 29

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МЕТИ

254 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення. Визначте головну й підрядну частини в кожному, а також відношення між частинами.

1. Пісня, як вічність, промовляє здалеку, з давнини, аби вести нас у майбутнє. (*І. Лепша*) 2. Колись слово «суржик» застосовували українські селяни, щоб називати суміш пшениці з житом, а також борошно з такого зерна. (*Т. Терновська*) 3. Упродовж усього історичного розвитку людина прагнула охопити своєю свідомістю якнайширшу картину світу, пояснити, пізнати природу задля того, щоб застосувати її для своїх потреб. (*М. Дмитренко*)

- Чи відноситься підрядна частина до головної загалом?
- На яке питання відповідає, з обставинами якого виду співвідноситься підрядна частина?
- Якими мовними засобами виражаються відношення між частинами речення?
- У якому значенні слово *суржик* вживається в сучасній мові?

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною мети називається складне речення, підрядна частина якого вказує на мету, цілеспрямованість або призначення дії чи стану головної частини речення.

Підрядна частина мети відповідає на питання *для чого? навіщо? з якою метою?* і поєднується з головною сполучниками *щоб, аби, аби тільки, для того щоб*, яким у головній можуть відповідати співвідносні слова *для того, за тим, з тим, на те*: **Для того щоб любити власний народ, не треба ненавидіти інший народ.** (*О. Кобилянська*). Підрядна частина може займати будь-яке місце щодо головної, але найчастіше — після неї.

Увага! Розрізняйте сполучники *аби* = *щоб* і *аби* = *якби*: **Аби** (=щоб) *рибку з'їсти, треба в воду лізти* (мета); **Аби** (=якби) *тому тряся, кому війна щастя* (умова). (Нар. творчість).

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

взяла́, взяли́, ви́трата, вира́зник, вира́зність, ви́черпний, ви́двози́ти, ви́дімкну́тий, ви́зьме, ви́зьмеш, ви́зьму, ви́ршовий, ви́днора́з, ви́днора́з, за́тишок, за́хід, пере́біг, при́повідка, ро́зстріл

255 Спостереження-доведення. Випишіть складнопідрядні речення з підрядними мети. Підкресліть сполучники і співвідносні слова, поясніть розділові знаки. Накресліть схеми речень.

1. До оселі зібралося багато людей, щоб послухати віртуозну гру кобзаря. (*О. Іваненко*) 2. Щоб перетравити знання, треба поглинати їх з апетитом. (*А. Франс*) 3. Сили, уміння, знання даються людині для того, щоб вона робила свій вагомий внесок у народну скарбницю. (*М. Подолян*) 4. Дуже важливо, щоб дітям було дороге все створене старшими поколіннями... (*В. Сухомлинський*)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви е, и, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів»

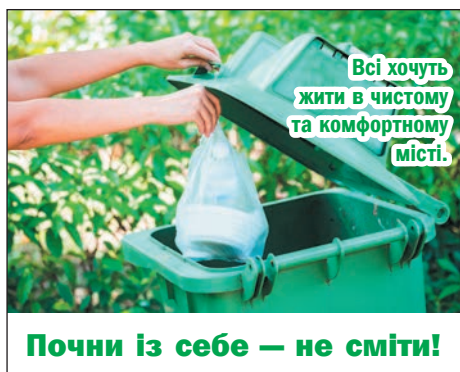
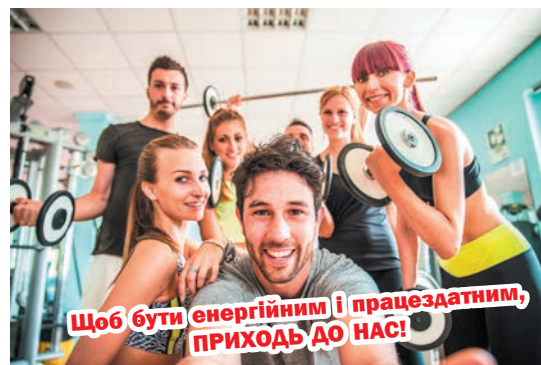
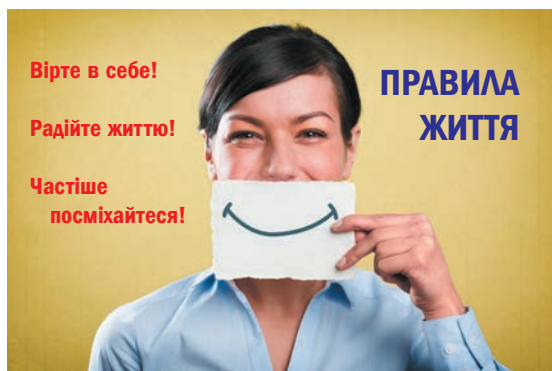
ведмідь, герой, джерело, дзеркальний, кишень, кленовий, крилатий, криниця, левада, лисиця, медаль, метелик, океан, осені, пергамент, перо, предмет, природа, силует, театр, хвилина, цибуля, широкий

- Поясніть, як ви визначаєте вид складнопідрядних речень, що містять омонімічні сполучники.

256 Спишіть, замінюючи виділені слова синонімічними підрядними мети або з'ясувальними.

1. Для кращого сприймання лекції в аудиторії поставили мультимедійну* дошку. 2. Усі доповідачі вимагали мультимедійного обладнання аудиторії. 3. Для ефективної підготовки до уроку Світлана опрацювала сім літературних джерел. 4. Для виконання творчого завдання мені довелося йти в бібліотеку.

257 Ознайомтеся зі зразками соціальної реклами. У якому прикладі думку висловлено за допомогою складнопідрядного речення з підрядною частиною мети? Спробуйте передати зміст усіх плакатів складнопідрядними реченнями з підрядною частиною мети. Запишіть їх, накресліть схеми. Виконайте синтаксичний розбір одного з речень.

258 Складіть речення за поданими схемами. Укажіть значення підрядних частин.

1. [...], (щоб ...).
2. [... так + дієсл.], (щоб ...).
3. [Дієсл. + би ...], (щоб ...).
4. [...], (щоб ...), [...].
5. [Імен. + вказ. сл.], (щоб ...).

СПІЛКУВАННЯ

259 Академік М. Амосов у книжці «Роздуми про здоров'я» писав: «У більшості хвороб винна не природа, не суспільство, а сама людина. Частіше вона хворіє від ліні, жадібності, а іноді й від нерозуміння ціни здоров'я». Складіть усний виступ «Ціна здоров'я», використовуючи спонукальні речення.

260 Працюймо в групах. Видатний український державний діяч, мовознавець, педагог Іван Огієнко писав: «Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина — працювати для збільшення культури своєї літературної мови». Обговоріть, яких заходів необхідно вжити в державі, школі, родині для «збільшення культури літературної мови». Розкажіть про це, використовуючи складнопідрядні речення з підрядною мети. Результати обговорення запишіть у вигляді тез.

Домашнє завдання

261 Випишіть із підручників історії, хімії, біології шість складних речень із підрядними мети. Визначте їхній стиль, аргументовано доведіть доцільність уживання таких складнопідрядних речень у цьому стилі.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Які питання можна поставити від головної частини до підрядної мети?
 - Якими сполучними засобами приєднуються підрядні мети?
 - Яке місце підрядної частини мети щодо головної?
- Сформулюйте визначення складнопідрядного речення з підрядною частиною мети. Наведіть власний приклад.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 30

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ УМОВИ

262 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення й накресліть схеми кожного з них. Зробіть висновок, чим вони відрізняються за будовою. У якому з речень значення умови висловлено більш чітко?

Якщо до уроку не готуєшся, не очікуй доброї оцінки.
Не готуючись до уроку, не очікуй доброї оцінки.

- Визначте головну й підрядну частини в першому реченні, відношення між ними й засоби зв'язку.
- Визначте вид підрядної частини.

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною умови називається складне речення, підрядна частина якого вказує на реальну чи нереальну (бажану, можливу) умову, за якої відбувається чи могло б відбутися те, про що говориться в головній

частині: *Як не зійде сива м'ята з-під снігу, я сльозами розтоплю холонду кригу.* (А. Малишко). Підрядна частина відповідає на питання за якої умови? З головною підрядна частина може поєднуватися сполучниками *якщо, якже, коли, як, раз* (якщо виражається реальна дія) і сполучниками *коли б, якби, аби, чи* (коли виражається нереальна дія): **Як** увечері співає півень, на другий день буде дощ. **Якби** мені черевики, то пішла б я на музики. (Нар. творчість).

Умовне значення може посилюватися частками *тільки, лише, виключно* у головній частині: *Як тільки я приїду, ви зараз знаходите діло.* (Леся Українка).

У публіцистичному й офіційно-діловому стилі поширені конструкції зі складеними сполуками *на випадок якщо; за умови якщо; в тому разі якщо*: *Хліб зберуть своєчасно за умови, якщо підвезуть пальне.* (З газети).

Умовна підрядна частина пояснює головну загалом. Позиція підрядної частини в реченні не закріплена.

Увага! Розрізняйте умовні й часові речення зі сполучником *коли*: *Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (умова).* (Л. Костенко); *Коли почалася війна, О. Довженко був у Москві (час).* (І. Немченко).

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Подвоєні букви»

весілля, вірування, галуззя, життя, запитання, затишшя, звертання, зілля, знаряддя, значення, зрання, ілля, каміння, колосся, мовлення, навшаня, ніччю, обличчя, оволодіння, павутиння, піклування, походження, приміщення, рілля, сілля, сміття, стаття, суддя, тисячоліття, узагальнення, уміння, цвітіння, чергування

НАГОЛОШУЄМО ТАК

абіщиця, вервечка, гоїдалка, гоїданка, достемінно, заграва, ковзані, ковзанці, нагодитися, наодінці, нішпорити, обмаль, поспіль, самохіть, строкатий, тужавий, тужавіти, царица, чимраз

263 Укажіть тип підрядних частин і сполучники, якими вони приєднуються до головних. Спишіть, розставляючи потрібні розділові знаки. Накресліть схеми 1, 3, 4 речень.

1. Якщо на Василів вечір (14 січня) зірок на небі ясно чекайте ягідного літа. (З календаря) 2. Коли ранком на Новий рік дерева вкриті інеем прийдешній рік хліборобним буде. (З календаря) 3. Усі сучасні досягнення техніки й наукового прогресу були б неможливі якби багато століть тому передові вчені різних країн не намагалися розкрити таємниці довкілля. (З журналу) 4. Як зайдеш словом ти у книжку то вийдеш мудрістю із неї... (С. Горлач) 5. Не прийде спокуса як сам не покличеш. (А. Листопад) 6. Не може не зійти зоря коли по-справжньому кохаєш. (В. Калашник) 7. Якби я турбувався лиш про себе вже б онімів давно від самоти. (Д. Павличко) 8. Як в нації вождя нема тоді вожді її — поети. (Є. Маланюк)

264 **Стилістичний експеримент.** Замініть у поданому реченні підрядну частину на запропоновані нижче варіанти. З'ясуйте, що змінюється в реченні. Сформулюйте висновки. Поясніть, як ви розумієте вислів.

Письменник може користуватися не кожним словом, хоч би воно й здавалося дуже вдалим. (О. Гончар)

Варіанти заміни:

- 1) ... коли він працює над книжкою;
- 2) ... яке приходиться у голову в процесі написання твору;
- 3) ... тому що він повинен старанно добирати мовні засоби;
- 4) ... якщо він прагне якомога точніше передати свої думки й почуття.

265 Поясніть, чому складнопідрядні речення з підрядними умови часто вживають у текстах наукового стилю. Обґрунтуйте свою думку, використовуючи приклади з підручників хімії, фізики або геометрії.

СПІЛКУВАННЯ

266 Працюймо в парах. Сформулюйте за зразком запитання для своїх однокласників з тем «Правопис прикметників разом і через дефіс», «Правопис часток разом, окремо і через дефіс», «Розділові знаки при звертанні». Відповіді на запитання формулюйте у формі складнопідрядного речення з підрядною умови.

Зразок. За якої умови *не* з іменниками пишеться окремо?

Домашнє завдання

267 Підготуйте агітаційний виступ на одну з тем: «Уникаймо в мовленні лайливих слів!», «Будьмо ввічливими!», «Будьмо толерантними!», використовуючи складнопідрядні речення з підрядними умови.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Які питання можна поставити від головної частини до підрядної умови?
 - Якими сполучними засобами приєднуються підрядні умови?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ У ВИКОНАННІ НАРОДНОГО АРТИСТА УКРАЇНИ

Прикметник *український* за значенням пов'язаний з іменниками *українці* (пор.: *українська душа, українські звичай, українські традиції, українські прислів'я, українські казки, українські пісні*) та *Україна* (пор.: *українські степи, українські міста, українські села, українські дороги*). Саме друге значення, як дехто вважає, уможливорює заміну цим прикметником іменникової форми *України* в певних усталених словосполучах офіційного вжитку на зразок *Український президент* (замість *Президент України*), *Український парламент* (замість *парламент України*), *Український уряд* (замість *уряд України*), *Українська академія наук* (замість *Академія наук України*), *український народний артист* (замість *народний артист України*) тощо. Така заміна небезпечна тим, що вона породжує двозначність. Зокрема, словосполучку *Український президент* можна сприймати і як *Президент України*, і як *Президент, що пред-*

ставляє інтереси українців, а не всіх народів, які живуть в Україні. Іноді заміна створює навіть інше значення. Наприклад, словосполучку *український народний артист* розуміємо як *артиста, пов'язаного з українським народом, його культурою, а не як артиста, якому офіційно присвоєно почесне звання народного, установленого в Україні*.

Потрібно розмежовувати і значення словосполук *український народ* і *народ України*: перша є назвою українців, а друга — назвою всіх народів, які живуть в Україні.

Отже, у словосполучах, де прикметник *український* можна сприйняти неоднозначно («пов'язаний з українцями і пов'язаний з Україною»), його потрібно замінити іменниковою формою *України*. Саме тому правильно вживати *Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, народний артист України*.

(К. Городенська)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

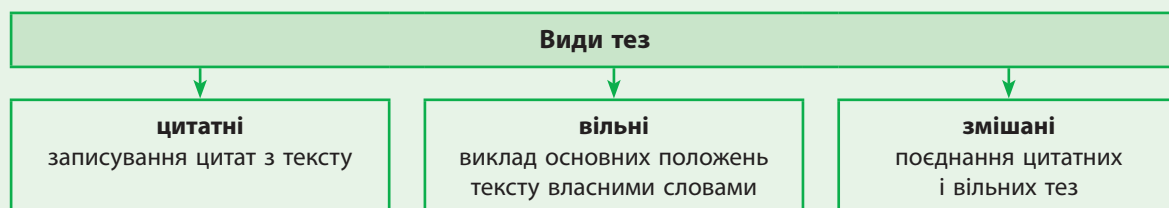

ТЕЗИ ПРОЧИТАНОГО (ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ, ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ЧИ НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ СТАТТІ)

Буду я навчатись мови золотої

Тези — це стисло сформульовані основні положення тексту, у яких лаконічно й послідовно розкрито його тему й основну думку.

Як скласти тези

1. Прочитайте текст, використовуючи вивчальний вид читання.
2. Сформулюйте тему й основну думку.
3. Поділіть текст на смислові частини (абзаци).
4. Визначте в кожній частині смисловий центр — речення, у якому подано основну інформацію.
5. Запишіть виділені речення в логічній послідовності. Нумеруйте тези і залишайте між записами рядок.
6. Прочитайте сформульовані тези. Внесіть за необхідності зміни.

268 Прочитайте текст. Сформулюйте правила складання тез.

Записуючи тези, ви повинні зазначити, що саме говорить автор з приводу того чи іншого питання. Причому тут теж необхідно відрізнити головне від другорядного, а саме: відділити важливі деталі від зайвих подробиць. Ця робота залежить як від логіки авторського викладу, так і від тієї конкретної мети, яку ви собі ставите, приступаючи до опрацювання книжки.

Під час тезування текст зазнає різних мовних деформацій*. Інколи нам треба змістити смислові акценти, виділити головне саме для нас. Однак не можна міняти форму вираження, допускаючи викривлення смислу висловленої автором думки.

(З посібника «Учіться висловлюватись»)

269 Прочитайте тези наукової роботи учасниці III етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт членів Малої академії наук України.

СЛОГАН ЯК РЕКЛАМНИЙ ДЕВІЗ (СТРУКТУРНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ)

Дослідженню реклами і слогана як основного елемента реклами присвячено багато наукових праць. Проте реклама

і слогани Кропивниччини ще не були об'єктом окремого аналізу. Це обумовлює актуальність дослідження, присвяченого з'ясуванню ролі реклами в житті суспільства, комплексному аналізу структурних і семантичних особливостей слоганів м. Олександрії.

Мета дослідження: аналіз текстів реклами на території Кропивниччини, опис структурно-стилістичних особливостей рекламних слоганів, вивчення їхнього впливу на споживача.

Завдання роботи: проаналізувати літературу з теми дослідження; дати визначення понять «реклама» і «рекламний слоган»; дослідити історію виникнення реклами; класифікувати слогани; описати особливості слоганів щодо морфологічної та синтаксичної структури, використання стилістичних засобів; окреслити специфічні ознаки рекламного слогана; оцінити функціональне значення слогана в системі рекламної комунікації.

Матеріалом дослідження послуговували близько 175 слоганів, зафіксованих у рекламі м. Олександрії.

Висновки: у роботі розглянуто походження терміна «слоган», визначено його роль у сучасній рекламі, проаналізовано особливості морфологічної і синтаксичної структури, своєрідність стилістичних засобів.

У рекламних слоганах використовують різноманітний арсенал морфологічних засобів: іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники,— кожен з яких виконує певну функцію. Експресивності й динамізму слогану надають: розповідні, спонукальні, питальні, окличні речення.

Свищ Яна Вікторівна

Олександрійська колегія — спеціалізована школа

- Чи можна за тезами відновити зміст роботи?
- Змодельуйте ситуації, коли варто скласти тези тексту, а коли — конспект.

270 Працюймо в парах. Прочитайте один із текстів (за вибором). Визначте тип і стиль мовлення. Складіть тези, використовуючи пам'ятку.

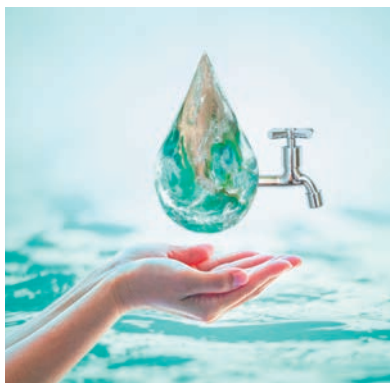
Текст 1

«Є таке правило,— писав Антуан де Сент-Екзюпері у “Маленькому принці”,— прибрався сам уранці, ретельно прибери і свою планету».

Сприяти захисту довкілля повинні не лише уряди й промисловці, але й кожен з нас, і вирішення екологічних проблем повинно початися, хоч як це дивно може звучати, саме з нашого дому. Виявляється, зменшити забруднення довкілля можна навіть не виходячи з дому. Ось деякі поради тим, хто хоче долучитись до цієї важливої справи і кому не байдужий стан навколишнього середовища.

Намагайся зменшити витрати води: швидше приймай душ; вимикай воду під час чищення зубів; економ воду, спускаючи її в туалеті; стеж, щоб вода не текла даремно.

Щоб зекономити воду та енергію, яку споживають пральні машини, пери завжди з повним навантаженням.

Найпростіший спосіб очистки води — прокип'ятити її, дати відстоятися і злити без осаду. Але це лише вбиває бактерії і трохи пом'якшує воду, а небажані токсичні речовини залишаються. Найкращий спосіб очистки води — фільтрування за допомогою спеціальних пристроїв.

Оскільки робота електростанцій спричиняє значне забруднення довкілля, одним з найпростіших способів його зменшення є заощадження електроенергії. Заощаджена енергія зменшує смог та загрозу кислотних дощів, залежність від імпортової нафти, зберігає ресурси для майбутнього. Щоб зберегти тепло в будинках, потрібно використовувати ізоляцію, заліплювати щілини. Заміна ламп розжарювання світлодіодними лампочками також сприяє економії електроенергії.

Ми викидаємо величезні купи сміття: коробки, пакети, папери, пластмасові пляшки, бляшанки тощо. Звалища навколо великих міст займають величезні площі, забруднюють повітря й воду. Треба мінімізувати кількість відходів. Частково відходи можна переробляти, однак з екологічного погляду кількаразове використання матеріалу до переробки краще за переробку. Переглянь уважно речі, які ти викидаєш, і поміркуй, що б ти міг використати ще раз. Економно використовуй папір. Замість паперових серветок та рушників використовуй полотенняні. Паперові торбинки використовуй кілька разів перш ніж відправляти на смітник. Уникай використання пластикової посуду. Не піддавайся спокусі упаковки. У США, наприклад, за упаковку продуктів споживачі платять більше, ніж фермер отримує за їхнє виробництво. Купуй продукти, упаковку яких можна переробляти або використовувати повторно. Використовуй акумуляторні елементи, які можна перезаряджати. Батарейки — чи не найбільш токсичні побутові відходи, адже вони містять важкі метали (свинець, ртуть, літій та ін.). Якщо батарейку викинути разом зі звичайним сміттям, то вона буде розкладатися понад 10 років.

Із харчових решток можна робити компост, перетворюючи їх на органічне добриво. Купуй прості металеві кнопки та скріпки для паперів замість пластикових; прозору липку стрічку з целюлози, а не з пластмаси. Здавай на переробку скло, бляшанки, газети та використаний папір. Енергії, заощадженої за рахунок виготовлення однієї пляшки з битого скла, достатньо для того, щоб одна 100-ватна лампа світила протягом чотирьох годин. Нова алюмінієва бляшанка, виготовлена зі старої, економить стільки енергії, скільки споживає телевізор за три години. Переробка 3-метрового стосу газет зберігає одне дерево, 241 кВт електроенергії та 1545 л води. Це також запобігає викиданню в повітря 1,6 кг шкідливих речовин.

Кожен може сприяти безпеці довкілля. Ми маємо можливість, аби вплинути на навколишній світ. Тільки кожному слід придивитися до власних взаємин з довкіллям, переглянути свої звички й керуватися правилом трьох «п»: применшення, повторний вжиток і переробка.

(Я. Колісник)

Текст 2

Ніжин — невелике місто в Чернігівській області. Воно розташоване за 80 км від обласного центру і за 160 км від столиці України на берегах річки Остер. Ніжин був відомий ще в давнину: він згадується в Іпатіївському літописі під 1078 роком. Тільки тоді він називався Нежатин, а пізніше, з 1147 року — Уненеж.

Ніжин пережив багато: і навалу монгольського хана Менгу, і набіги кочівників... Але місто відроджувалося, відбудовувалося і поверталося до життя. З 1320 року Ніжин входив до складу Великого князівства Литовського. На початку XVI століття в результаті війни місто у складі Чернігово-Сіверських земель відійшло до Московії. 1618 року Польща отримала владу над Сіверськими землями і Ніжином зокрема. Місто заново відбудували й укріпили. А 1625 року Ніжину надали Магдебурзьке право.

30 років місто перебувало під владою поляків. 1648 року війська Богдана Хмельницького звільнили Ніжин від панування Речі Посполитої. Через 15 років, 1663 року, тут відбулася Чорна рада, на якій козаки обрали Івана Брюховецького гетьманом Лівобережної України.

З кінця XVII століття Ніжин став одним із найбільших торговельних центрів. У місті регулярно проходили ярмарки, на які чумаки привозили сіль із Криму, рибу з Дону, а туди везли огірки. До речі, вже багато років у місті працює консервний завод, який виготовляє знамениті соління. Біля входу до нього стоїть пам'ятник ніжинському огірку.

У місті розвивалася не лише економіка, а й духовне та культурне життя, будувалися школи, лікарні, храми. 1805 року князь Безбородько заснував у Ніжині Гімназію вищих наук. Тут навчали гуманітарних наук дітей дворян і духовенства. Її випускниками були Л. Глібов, М. Гоголь, Є. Гребінка та інші видатні особистості. Тепер тут Ніжинський державний університет імені М. В. Гоголя. Старовинна будівля університету дуже красива й утопає в зелені Графського парку. Тут приємно гуляти й насолоджуватися тишею. До речі, в Ніжині відкрили перший у світі пам'ятник Гоголю.

Імена багатьох відомих людей пов'язані з Ніжином. Тут народилися художник Микола Самокиш, мореплавець Юрій Лисянський, меценат Іван Фундуклей. У Ніжині жила і працювала українська актриса Марія Заньковецька. У місті виступали театральні трупи М. Кропивницького, М. Садовського, П. Саксаганського. Тут провів своє дитинство Сергій Корольов. 1913 року майбутній конструктор космічних кораблів спостерігав за польотом на аероплані льотчика-випробувача Сергія Уточкіна.

Центр міста весь просякнутий історією — тут багато старовинних будівель, пам'ятників, храмів. Ніжин — справжній музей просто неба.

(М. Тимченко)

- Обміняйтеся тезами. Перекажіть текст, користуючись тезами однокласника. Чи варто, на вашу думку, користуватися тезами, складеними кимось іншим?
- Яким видом записів (план, тези, конспект) ви користуєтесь під час повідомлень з української мови або літератури?

Ніжин. Пам'ятник М. Гоголю

§ 31 СКЛАДНОПІРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІРЯДНИМИ ДОПУСТОВИМИ

271 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення й розгляньте їхні схеми. Чим вони відрізняються за будовою? Чому підрядна частина передає допустове значення точніше, ніж дієприслівниковий зворот?

1. Хоч мандрівник і не знав дороги, (Хоч ...), [...].
але все-таки вийшов до озера.
2. Не знаючи дороги, мандрівник усе- [...] .
таки вийшов до озера.

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядним реченням з підрядною допустовою частиною називається складне речення, у якому сказане в головній частині відбувається всупереч тому, чого варто було б чекати, виходячи зі змісту підрядної.

Підрядна частина відповідає на питання *незважаючи на що?* Підрядні допустові з'єднуються з головною частиною сполучниками *хоч (хоча), дарма що, незважаючи на те що, хай, нехай, нащо* або поєднанням сполучних слів (іменників і прислівників) з частками *не, хоч: хто не, що не, куди не, хоч хто, хоч який, хоч як, хоч скільки* тощо: **Хоч скільки** турки втратили свого війська, а не дістали фортеці. (П. Панч).

Підрядна частина може стояти перед, після і в середині головної. Якщо підрядна частина стоїть перед головною, то між ними можуть стояти сполучники *а, але, зате, проте, однак*: Дарма що з личенька спала, **а** справдешня козачка! (Марко Вовчок); Хоч не красне, **але** власне. (Нар. творчість).

Підрядні частини допустові

власне-допустові

сказане в головній частині відбувається всупереч нічим не виділеним обставинам, що їх містить підрядна частина: Жарко, задушливо в кімнаті, дарма що вікно відчинене. (О. Гончар)

узагальнено-допустові

містять вказівку на найвищий ступінь вияву того, що є змістом головної частини: Хоч скільки німці втратили живої сили й техніки, але не здобули перемоги. (З газети)

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

ві́льха, Ге́расі́м, го́стєй, Кова́ль (прізвище), ко́лія, ко́нтра́ктóвий, ко́ро́мисло, ко́трій, Краве́ць (прізвище), кро́їти, ку́хонний, льодо́вий, По́кро́ва, по́рядко́вий, ре́шето, ри́нковий, че́рствий, че́рствіти, щі́пці, я́ловичина

272 Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Визначте будову складних речень і сполучні засоби. Які відтінки значення мають підрядні допустові частини? Чи можна сполучник замінити на інший? Чому?

1. Як парость виноградної лози, плекайте мову... Вірно і слухняно нехай вона щоразу служить вам, хоч і живе своїм живим життям. (М. Рильський)
2. Хай рана не одна в душі не зажила, хай друг обманював, хай зраджували милі,— пливти б за хвилию, боротись проти хвили! (Борис Тен)
3. І серцеві не можна не боліти, дарма що інші в небі зорі

ПІШЕМО ТАК

Орфограма «Апостроф»

в'їдливий, в'язочка, дзвякнути, дит'ясла, інтерв'ю, комп'ютер, кур'єр, мавпачий, Монтеск'є, надхмар'я, напам'ять, пан'європейський, пів'їдальні, прем'єрний, п'ю, різдвяний, Руж'є, свято, сузір'я, трав'янистий

сяють... (В. Самійленко) 4. Нехай душа болить і мліє з мук страшних, сльоза ж не скотиться на вії! Святиня та сльоза... її не будем лить... (В. Самійленко)

- Визначте стиль речень. Обґрунтуйте доцільність використання складнопідрядних речень із підрядними допустовими в текстах цього стилю.

273 Укажіть підрядні допустові й сполучники, якими вони приєднуються до головної частини. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Накресліть схеми 1 та 2 речень.

1. І хоч мій старший син аж кандидатом наук став а теж не забуває ні батька-матір ні степ ні чабанів. (О. Гончар) 2. Даю тобі цей меч дарма що ти не сильна. (Леся Українка) 3. Дарма що стояло тихе сонячне безвітря листя тріпотіло на деревах уздовж шляху. (Ю. Смолич) 4. Хоч з півночі дув вітер але з ярів з лісу безупинно дзюркотили талі води. (А. Шиян) 5. Скільки не дивись на ліс на гори на море вони завжди приносять задоволення. (З журналу)

274 Розгляньте фотоілюстрації з квітами. Доберіть до них цікаві назви. На основі фотоілюстрацій складіть і запишіть кілька речень із підрядною допустовою частиною.

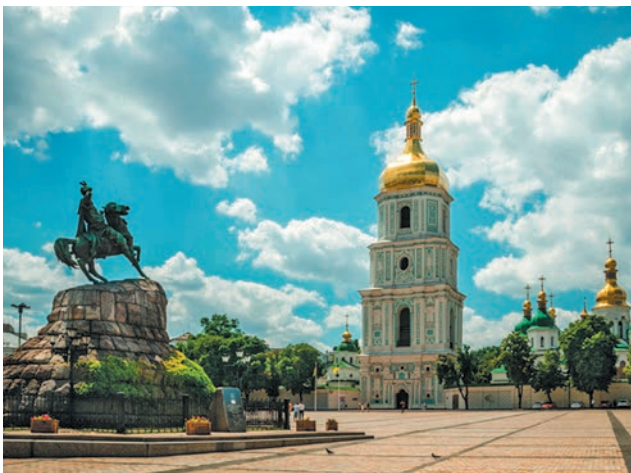
275 Замініть виділені другорядні члени речення підрядними допустовими частинами.

1. Незважаючи на свою прадавню і багату історію, Київ, як ніколи, молодий. 2. Попри складні кліматичні умови жителі гір люблять свої Карпати. 3. Напрацювавшись за день у полі, молодь проте щовечора збиралась за селом на розваги. 4. За всього бажання закінчити будівництво собору вчасно не вдалося.

СПІЛКУВАННЯ

276 З'ясуйте, які куточки України зображено на фотоілюстраціях. Складіть діалог, обміняйтеся враженнями про уявну екскурсію, використовуючи складнопідрядні речення з підрядними допустовими.

Домашнє завдання

277 Дopiшiть, утворивши складнопiдряднi речення з пiдрядною допустовою.

1. Хоч ми насяяли багато квітів ... 2. Дарма що Одеса розташована на морському узбережжі ... 3. ... через Київ проходили важливі торгово-транспортні шляхи «з варягів у греки». 4. ... в Україні є багато цікавих архітектурних об'єктів. 5. Незважаючи на те, що день був сонячний ... 6. ... дарма що його пісні знали майже всі.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - На що вказують підрядні допустові частини?
 - До окремого слова чи всієї головної частини вони відносяться?
- На яке питання відповідає підрядна допустова частина?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 32

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ НАСЛІДКУ

278 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення й розгляньте їхні схеми. Чим вони відрізняються одне від одного за будовою?

1. Я так сильно втомився, що не міг іти далі. [так + присл.], (що ...).
2. Я дуже втомився, так що не міг іти далі. [...], (так що ...).

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною наслідку називається таке речення, у якому підрядна частина вказує на наслідок того, про що говориться в головній.

Підрядна частина цих речень на питання не відповідає, відноситься до головної частини загалом і поєднана з нею нерозчленим сполучником **так що**, який може ускладнюватися частками **аж** (так що аж), **й** (так що й). Підрядна наслідкова частина завжди стоїть після головної: *Листя горобини з зеленого стало жовтим, а подекуди й червоним, так що його важко було відрізнити від ягід.* (В. Гжицький).

Треба відрізнити підрядні наслідку від підрядних способу дії, у яких слово **так** завжди стоїть у головній частині речення. Порівняйте: *Здоровенний дуб розлягся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним.* (М. Коцюбинський) — *Здоровенний дуб розлягся, розширився своїм кострубатим гіллям так, що аж темно під ним.*

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

булетень, вимо́га, вимо́ва, горо-
ші́на, гро́шей, дітьми, дові́дник,
кві́тковий, ліка́рський (від слова
ліка́р), ліка́рський (від слова
лі́ки), літо́пис, ма́ркетинг, новина́,
одно́разовий, пере́пис, псевдо-
ні́м, ра́зом, се́редина

ПИШЕМО ТАК

Орфограма

«Букви *и* — *і* в словах іншо-
мовного походження»

аудіє́нція, бази́ліка, батист, диван,
експеримент, епі́граф, етикет,
ехіна́ція, зефі́р, інжи́р, ларингі́т,
ліму́зин, ма́ріонетка, нарцис,
об'є́ктив, оксиге́н, папри́ка, пас-
ти́ла, уайт-спі́рит, шифо́н, юсти́ція

279 Укажіть підрядні частини наслідкові й сполучники, якими вони прикріплюються до головної частини. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Накресліть схеми 1 та 3 речень.

1. На небі збиралися великі хмари так що можна було споді-
ватися дощу. (*Н. Рибак*) 2. Погода стояла тепла і сонячна так що
шибки на вікнах аж миготіли. (*Гр. Тютюнник*) 3. Павутиною
були переплутані дерева так що проти сонця в перервах між
стовбурами вона блищала тонкою тремтячою сіткою. (*М. Жук*)
4. Сніг ледве прикривав землю так що й деревину з лісу ви-
возили на колесах. (*Панас Мирний*)

280 Підрядні частини зі значенням міри й ступеня замініть підрядними
зі значенням наслідку. Для цього замість слів *так, такий* уставте при-
слівники *дуже, зовсім*, а замість сполучника *що* використайте сполучник
так що.

1. Дощі так розмили дорогу, що далі довелося йти піш-
ки. 2. Сонце світило так яскраво, що я одягла темні окуляри.
3. Біля моря стало так холодно, що довелося одягнути светри.

281 Допишіть, утворивши складнопідрядні речення з підрядними на-
слідку, способу дії або міри й ступеня. Визначте тип підрядної частини
й засоби її зв'язку з головною. Накресліть схеми речень.

1. На великих просторах Західної Америки річок мало ...
2. Річка Міссісіпі утворює пороги й перекати ... 3. Дивовижне
дерево баньян в Індійському ботанічному саду має 1775 стов-
бурів ... 4. Глобальне потепління так вплинуло на снігові вер-
шини Альп ... 5. Аральське море-озеро внаслідок діяльності
людей так обміліло ...

- Поясніть розділові знаки в реченнях.

СПІЛКУВАННЯ

282 Уявіть собі ситуацію: ви подорожуєте Європою. Розкажіть своїм
європейським співрозмовникам про символи України, використовуючи
складнопідрядні речення з підрядними наслідку.

Домашнє завдання

283 Складіть діалог (10–12 реплік) на будь-яку тему зі шкільного життя,
уживаючи складнопідрядні речення з підрядними наслідку.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - До одного слова чи всієї головної части-
ни відносяться підрядні наслідку?
 - На які питання відповідають підрядні
наслідку?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 33 ЕКСПРЕСИВНІ МОЖЛИВОСТІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

284 Спостереження-аналіз. Прочитайте текст. Знайдіть речення, складові частини яких розділені крапкою. Обґрунтуйте авторський задум.

На грозу збиралось і сьогодні; і Дмитро Іванович, котрий здебільшого ходив додому пішки, сів у тролейбус. Задуха тут була ще більша, але йому поступилися місцем гомінливі хлопці, мабуть, студенти першого курсу, він сів біля вікна; дивився, як поспішають додому перехожі, як понад дахами, понад парками снують мідні хмари, як погрожує близьким дощем синя блискавиця. Він любив пору передгрозя. Коли все немов ховається само від себе, боїться небесного бунту й чекає його. Коли тьмяніють дахи будинків, коли ховається птаство, а дерева стоять, немов живі, хоч і безшелесні. Але сьогодні він сприймав її тільки краєм думки. А думав про розмову, яка відбулася, і про те, як у нього складається на роботі. Звичайно, треба було б не думати про це. Бо, на жаль, саморозвиваючись, думка приходить до гіршого, ніж може бути насправді.

(Ю. Мушкетик)

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядне речення — одна з вершин синтаксису.

Щоб зрозуміти, у чому полягає його експресивність, варто звернутися до внутрішніх взаємозв'язків, розкрити закономірність внутрішньої організації складного речення.

Порівняйте речення. Визначте, чим вони різняться. Як це впливає на відтворення авторського задуму? Які речення, на вашу думку, виразніше, емоційніше зображують певну подію?

1. Не раз спало на думку: буде про що розповісти друзям, коли добереться до своїх. Бо вірилося — рано чи пізно, а прибуде до омріяної землі.
(М. Стельмах)

2. І одразу ж зрозумів, що це не так. Що це таки відплата, але за інше тепло — душі, серця.
(Ю. Мушкетик)

1. Не раз спало на думку: буде про що розповісти друзям, коли добереться до своїх, бо вірилося — рано чи пізно, а прибуде до омріяної землі.

2. І одразу ж зрозумів, що це не так, що це таки відплата, але за інше тепло — душі, серця.

ТЕРМІНИ:

Парцельовані речення

(тобто розділені на дрібні частини) — це неповні речення, створені шляхом відокремлення окремих членів повного речення в самостійні синтаксичні одиниці

Уживання таких ніби штучно розчленованих частин складнопідрядних речень, відокремлення крапкою підрядних частин від головних як простих речень використовується для оформлення важливих думок, сильних почуттів, переживань. Доцільність застосування таких конструкцій зумовлюється експресивністю й емоційністю виражених почуттів. Такі речення називаються парцельованими.

Парцеляція характерна для художнього й публіцистичного стилів. Вона дає змогу наголосити на семантичному значенні тих частин, які відокремили в самостійні ритмо-інтонаційні одиниці.

НАГОЛОШУЄМО ТАК

спілковий, співна, сповна,
справіку, спрадівна, спроквола,
спрокво́лу, старáнний, сторін-
ко́вий, с́уголосний, суголо́сся,
ті́врий, текстовий, фаховий

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Велика буква
у власних назвах»

Брест-Литовське шосе, вулиця
Академіка Кримського,
вулиця Велика Васильківська,
вулиця Верхній Вал, вулиця
Композитора Лятошинського,
вулиця Княжий Затон,
майдан Незалежності,
Набережно-Печерська дорога,
Наддніпрянське шосе, площа
Ринок, Русанівська набережна,
станція метрополітену «Майдан
Незалежності»

285 Лінгвістичне дослідження. Відновіть речення в нерозчленованій формі. Як це вплинуло на емоційність думки? Обґрунтуйте свої висновки.

1. Йому стало прикро, він відчув щось схоже на образу. Хоч до деякої міри й почував правоту друга. 2. Цей розгляд упевнив його, що він прийшов на наукове поле не випадково. Що як науковець щось та важить. 3. А це для нього важило багато, більш, ніж будь-коли. Бо довелося йому перебрести в житті найкаламутнішу і найшаленішу річку. (Ю. Мушкетик)

286 Прочитайте. Визначте засоби зв'язку головної та підрядної частин речення, коли вони розділяються крапкою. Перевірте свої висновки за зразком міркування.

Зразок міркування. Рішення ще не було. Хоч воно вже в Іванові, близьке, просте і разом з тим лясне.

Розділене на окремі частини складнопідрядне речення, крім інтонаційного й сполучникового, має виразні лексичні засоби зв'язку, тобто обидві частини об'єднуються навколо одного підмета або другого члена речення. У першому реченні — навколо підмета рішення — воно.

1. Їй хотілося вітру. Вічного, нестримного вітру, спяханого, буйного, рвучкого. Щоб гнів додолу високі дерева, гнав світ за очі хмари пилюки й куряви, здував усе на своєму шляху, вив, витанцював, телесувався. (П. Загребельний)
2. А він зараз гаряче вірив. Чи принаймні не допускав до серця думок про смерть. Бо, здавалося, тоді ці думки проникнуть і в серце. (Ю. Мушкетик)
3. У Києві, позаторік, у грудні. Коли ти в Брамю в'їхав Золоту. Тебе стрічали юрми велелюдні. (Л. Костенко)

287 Порівняйте складнопідрядні речення і ті конструкції, що розділені крапкою на окремі частини. Визначте смислові зв'язки між частинами речення. У якому випадку смислова вага висловленого посилюється? Чому?

1. Я не хочу, щоб у мою спину камінням летіли страшні слова... (М. Стельмах)

1. Зласкався, доле, над моїм народом! Щоб він не дався знівечить себе! (Л. Костенко)

2. Розповідь та була уривчаста і тиха, бо голос був приглушений від туги. (Леся Українка)

2. І нема довіри, що втрачене явою буде в сні. Бо й снам забракло хисту. (В. Стус)

288 Лінгвістичне дослідження. Визначте тип речень за будовою. З'ясуйте відмінності між конструкціями. Чому в одних реченнях стоять коми, а в інших — ні? Обґрунтуйте свою думку. Сформулюйте висновок: які конструкції є синонімічними?

1. Для успішного виконання атестаційних завдань потрібно систематично повторювати матеріал.

Систематично повторюючи матеріал, успішно виконаємо атестаційні завдання.

Щоб успішно виконати атестаційні завдання, потрібно систематично повторювати матеріал.

2. Над зарослим травною озером літали табуни качок.
 Над озером, зарослим травною, літали табуни качок.
 Над озером, яке заросло травною, літали табуни качок.

Буду я навчатись мови золотої

Синоніміка складнопідрядних і простих речень із відокремленими членами

Прості, складнопідрядні й безсполучникові речення переважають у розмовному та художньому стилях, зокрема — в описах і розповідях.

Прості речення створюють серію окремих картин-кадрів: *Степ. Гроза. Світлі вітрила дощу.* Кожне з речень замкнуте, зв'язки між ними майже не фіксуються.

Щоб створити картини-комплекси і побачити все панорамно, письменники вдаються до ускладнених простих речень: *У степу грімало, блискало, будувалося... Світлі вітрила дощу розпускалися на обрії.*

Складносурядні та безсполучникові речення доповнюють, поширюють картину: *З тихим дзвоном впали перші краплини, все стрепенулося за вікном, і вже широкою чарівною музикою зашумів дощ...* Художньо й образно довершують їх складнопідрядні речення: *...Той цілющий рясний дощ, про який кажуть, що це з неба сиплеться золото.* (О. Гончар).

Складнопідрядні речення з підрядними означальними та обставинними частинами **можуть замінюватися синонімічними їм простими реченнями** з дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами.

Підрядна означальна частина замінюється дієприкметниковим зворотом так:

- 1) сполучне слово (*який, що*) випускається;
- 2) дієслово замінюється дієприкметником того самого часу й виду;
- 3) дієприкметник узгоджується з тим словом головної частини, до якого відноситься підрядна означальна частина.

Відвідувачі Софії Київської, які були осліплені внутрішнім сяйвом мозаїки, завмирили у здивуванні. — Відвідувачі Софії Київської, осліплені внутрішнім сяйвом мозаїки, завмирили у здивуванні.

Заміна можлива за двох умов:

- 1) коли сполучні слова *який, що* стоять у називному або знахідному відмінку без прийменника або в родовому відмінку при запереченні;

- 2) коли від дієслова-присудка можна утворити дієприкметник.

Богоматір, яку зображено на золотистому тлі, ми бачимо в колі дивовижного світіння. — Богоматір, зображену на золотистому тлі, ми бачимо в колі дивовижного світіння.

Заміна підрядної обставинної частини дієприслівниковим зворотом можлива лише тоді, коли підрядна частина має підмет, спільний з підметом головної частини: *Коли я заходжу до Софії, то всі негаразди життя залишаю за її порогом. — Зайшовши до Софії, я всі негаразди життя залишаю за її порогом.*

ТЕРМІНИ:

Складнопідрядне речення
Відокремлені члени речення
Дієприслівниковий зворот
Дієприкметниковий зворот

Замінити можна тільки складнопідрядні обставинні речення часу, причини, умови й допустові.

Складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною можуть бути синонімічними до речень із прямою мовою. Слова автора стають головною частиною, а пряма мова — підрядною з'ясувальною частиною, займенники першої особи замінюють на займенники третьої особи: *«Ти чув шум моря?» — запитав Капітан. — Капітан запитав, чи чув я шум моря.*

Практикум

289 Прочитайте. З'ясуйте, чи правильно побудовані речення. Виправте стилістичні помилки, замінюючи одну з підрядних частин відокремленим означенням.

Тут справді було царство природи. Ясно сяяло молоде-сеньке листя, яке просвічувало проміння, яке лилося зверху крізь листя. Звідусюди линував пташиний щебет, який розтинав повітря, яке було насичене їхніми щасливими голосами. Над глинистим урвищем цвів абрикос, чорне безлисте гілля якого було обнизане білими пуп'янками цвіту, який уже розпускався. Підбадьорлива свіжість квітневого повітря, яка відкривалася перед юнаком, який ішов лісом, зовсім по-новому, не втрачала своєї споконвічної загадки.

- Чи скрізь можлива заміна? Чому?
- Який текст авм подобається більше? Свою думку обґрунтуйте.

290 Перебудуйте речення, замінюючи виділені другорядні члени підрядними частинами часу з різними сполучниками. Запишіть речення, поясніть розділові знаки. У яких стилях мовлення доцільно використовувати подані речення, а в яких — новоутворені?

1. *Із приходом осені* небо стає сірим і похмурим. 2. *Із настанням холоду й морозу* людей на вулицях міста поменшало. 3. *До повного з'ясування обставин* дорожньо-транспортної пригоди вам краще залишатися на місці.

291 Перебудуйте речення, замінюючи виділені звороти підрядними допустовими частинами. Якому стилю властиві подані речення, а якому — новоутворені?

1. *Незважаючи на ретельність проведення*, експеримент не дав точних результатів. 2. *Незважаючи на осінні затьяжні дощі*, будівництво мосту продовжувалося згідно з графіком. 3. *Ще не все устаткування було завезене*, а робота розпочалась. 4. *За всього бажання* я нічим не можу Вам допомогти. 5. *Незважаючи на ожеледь*, усі автобуси вийшли на лінію.

СПІЛКУВАННЯ

292 Працюймо в парах. Складіть лінгвістичне повідомлення з теми «Використання складнопідрядних речень у різних стилях мовлення».

Домашнє завдання

293 Випишіть із художнього тексту приклади: 1) парцельованих речень; 2) складнопідрядного речення з підрядною означальною. Останнє перебудуйте у просте речення з відокремленим означенням.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке парцеляція?
 - Які прості речення синонімічні складнопідрядним з підрядними означальними та обставинними частинами?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 34 СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

294 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення. Визначте головну й підрядні частини. З'ясуйте, на які питання відповідають підрядні, що вони пояснюють.

1. Часоплин нічого не змінив, бо в мені і досі живе та маленька довірлива дівчинка-волиняночка, яка широко й зачудовано приймає світ Божий, велику мудрість свого народу, предковичне прагнення Любові та Злагоди. (*Дара Корній*)
 2. Склався новий осередок людського життя, де все стало інакшим, де, може, незмінними тільки й лишилися оця злива сонця, змиги ластівок удень та нічне лопотіння тополь від найменшого вітру. (*О. Гончар*)
 3. У давнину вважали, що посправжньому літо починається тоді, коли приходять зелені свята. (*Л. Павленко*)
 4. Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу, і коли навіть ні про що писати. (*Л. Костенко*)

- Розгляньте схеми речень. Яка залежність підрядних частин (послідовна, однорідна)?

1. [...], (бо ...), (яка ...).
2. [...], (де ...), (де ...).
3. [...], (що ...), (коли ...).

- Яким засобом зв'язку підрядні частини поєднуються з головною чи одна з одною?
- У яких смислових зв'язках перебувають підрядні частини з головною й одна з одною?
- Що пояснюють підрядні в головній частині чи в другій підрядній (слово, словосполучення, частину в цілому)?
- Сформулюйте висновок про структуру поданих речень.

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Багатокомпонентне речення**Послідовна підрядність****Однорідна супідрядність****Неоднорідна супідрядність**

Крім складнопідрядних речень, що складаються з однієї головної й однієї підрядної частин, є складнопідрядні речення, до складу яких входять дві й більше підрядних частин. Такі речення називаються **багатокомпонентними**, або **складнопідрядними реченнями з кількома підрядними**.

За характером зв'язку підрядних частин з головною та між собою виокремлюють три різновиди таких речень:

- 1) складнопідрядні речення з **послідовою підрядністю**;
- 2) складнопідрядні речення з **однорідною супідрядністю і неоднорідною супідрядністю**;
- 3) складнопідрядні речення з **послідовою підрядністю й супідрядністю**.

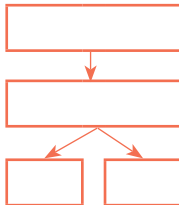
Практикум

295 Проаналізуйте таблицю. Випишіть нові для вас терміни.

СКЛАДНОПІРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІРЯДНИМИ

Види підрядності	Приклад речення	Схема
Складнопідрядні речення з послідовою підрядністю . Перша підрядна частина залежить від головної, друга підрядна частина від першої тощо. Відповідно їх називають підрядна I ступеня, II ступеня тощо	<i>Пам'ятайте, що любов — це насамперед відповідальність за ту людину, яку ти полюбив, за її долю, за її майбутнє.</i> (В. Сухомлинський)	
Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю : підрядні частини одного виду стосуються того самого слова в головній частині або всієї головної частини. Увага! Підрядні частини між собою рівноправні, незалежні сурядні, а щодо головної — підрядні (залежні), отже, супідрядні	<i>Я сьогодні не знаю, хто там ходить в саду, як я щастя впізнаю, де кохання знайду.</i> (Є. Летюк)	
Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю : 1) кілька однакового виду підрядних відносяться до різних членів головної частини; 2) кілька підрядних різного виду пояснюють у головній різні слова або одна підрядна частина пояснює всю головну частину, а друга підрядна — один з її членів	1) <i>Над світом, що став загадковим, я чую подихи, що залишив співець.</i> (В. Швець) 2) <i>Ті, хто займаються наукою, повинні дивитися на знання, як на довірену їм скарбницю.</i> (К. Тимірязєв)	
Складнопідрядні речення із супідрядністю і послівною підрядністю	1) <i>Коли Василь дивився на годинник, він був так схвилюваний, бо поспішав на зустріч, яка вирішувала його долю.</i>	1)

Види підрядності	Приклад речення	Схема
	2) <i>Я був певен, що моїх учителів турбувало одне питання, чи витримаю я іспит і чи добре його витримаю.</i>	2)

296 Спишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте види складнопідрядних речень. Накресліть схеми трьох речень (за вибором).

1. Коли літнього ранку приходжу до тихого озерця де на підрум'яненому сонцем плесі срібляться лілії мене завжди охоплює якесь незвичне почуття. (*Є. Шморгун*) 2. Буду я навчатись мови золотої у трави-веснянки у гори крутої в потічка веселого що постане річкою в пагінця зеленого що зросте смєрічкою. (*А. Малишко*) 3. Неправда що у правди сто облич що можуть ґендлярі за могорич на правду кривду перелицювати а справжню правду засудить до страти. (*І. Муратов*) 4. Добре знати зимою що знов навесні ти побачиш обличчя трав які повмирили під саваном білих снігів. (*Є. Гуцало*) 5. У кожного вітряка своя доля яка тісно переплелася з долею людською бо ж люди немов ті вітряки живуть на вітровінні не знаючи спокою. (*І. Цюпа*) 6. Колись запевняють старі люди сонце світило яскравіше бо його вранці чистила та вмивала дівчина-красуня тому воно випромінювало енергію на повну силу. (*Із книжки «Ми Українці»*) 7. Мудреці зі степових хуторів доводять що місяць розташований до землі ближче ніж сонце тому що світла від нього небагато а його має вистачати щоб освітити земний обшир. (*Із книжки «Ми Українці»*)

Буду я навчатись мови золотої

Розділові знаки у складнопідрядних реченнях з кількома підрядними

Кома ставиться:

1) між однорідними підрядними частинами, не з'єднаними сполучниками: *У відкритому полі видно, як летять у вирій журавлі, як бродять по свіжій ріллі чорні граки, як сумує на самотній деревині сіра ворона, загорнута в чорну хустину.* (*В. Гжицький*);

2) якщо єднальні чи розділові сполучники повторюються між супідрядними частинами: *Пам'ятаю, як нестерпно пекло липневе сонце, і як грало воно на дзеркалі ставка, і як билася під його берегом риба.* (*Т. Масенко*).

Кома не ставиться:

1) між однорідними підрядними, поєднаними єднальними чи розділовими сполучниками, що не повторюються: *Спитайте, коли відбудеться концерт і скільки коштує квиток;*

2) якщо в реченні з послідовною підрядністю поряд виступають подвійні сполучники *що і коли, так що і хоч* та інші, збігаються сполучники сурядності й підрядності: *Путь на Голгофу велична*

тоді, коли знає людина, на що і куди вона йде... (Леся Українка); Каштан радів, що він не якийсь там клен чи берест, що він гордий, і що він квітує раніше від яблуні... (І. Цюпа);

3) при збігу сполучників підрядності перед другим з них, коли в наступній частині є співвідносні слова *то, так*: Ви скажіть своєму пану, що заплати не бажаю, бо коли я що дарую, то назад не забираю. (Леся Українка).

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

бюлетень, валовий, вербовий, ветеринарія, вимова, вимога, випадок, витрата, виразний, громадський, гуртожиток, даємо, дворі, двору, дітиця, добуток, долемо, досіта, живопис, знайдуть, зручний, іграшковий, іржавіти, літопис

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Спрощення в групах приголосних»

баластний, блиснути, бризнути, брязнути, вісник, водоочисний, двомісний, життєрадісний, закарпатський, захисник, звістці, злісний, корисний, ненависний, пізній, поїздці, пристрасний, проїзний, серце, скло, совісний, сонце, туристський, усний, учасник, хвастнути, чесний, якісний

297 Спишіть речення. Поставте й поясніть розділові знаки.

1. Нині мабуть мало хто знає що співали наші бабусі й прабабусі дідусі й прадідусі в молоді літа як підтримувалась спадкоємність народних традицій як зберігалися вони упродовж віків. (В. Довженко) 2. Поринаячи в цю музичну стихію слухач немов опиняється в центрі акустичного простору де дихає світ сповнений вібрацій і світла де зав'язуються і тягнуться павутинки прекрасних мелодій уриваються й зав'язуються їх нові нитки. (О. Зінкевич) 3. У кожної людини є такий день коли вперше радієш сонцю коли вперше деревами тишишся. (Д. Павличко) 4. Мені здається що наші душі злилися так що ми самі не знаєм де починається твоя і де кінчається моя. (Олександр Олесь) 5. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну щоб вільно по світі літати щоб вітер розносив луну. (Леся Українка) 6. Проминули сиві далекі віки над степами життя неначе у вирій лелеки яким не знайти вороття. (П. Воронько)

298 Складіть складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю, додавши до головних частин дві-три підрядні.

1. Щось тобі переказували ... 2. Шумить сосновий ліс докола ... 3. Тільки те дерево може жити, дарувати плоди ... 4. Надворі сніжно й урочисто-біло ... 5. Гіркуватий, терпкуватий запах квітів розходився в повітрі ...

- Побудуйте схеми речень, поясніть розділові знаки.

299 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення. Визначте головні й підрядні частини. З'ясуйте, до яких слів у головній відносяться підрядні частини, які смислові зв'язки й мовні засоби зв'язку їх. Чи вступають підрядні частини одна з одною в певні відношення?

1. До тебе летіла б край світу, де сходить зоря золота, якби не морози на квіти, якби не минули літа. (М. Ткач) 2. А журавлі пливли, хоч буря вже ревіла, тяглись, бо їм весна зоріла в рідних краях. (Ю. Михайлів) 3. І ніяк ми не згадаєм, що зробилось з нашим краєм, і не знаєм, божевільні, чи в неволі ми, чи вільні... (Олександр Олесь) 4. Родим не пояснював Сивоокові, що діється в полум'ї, як народжується глина, на яку крізь соломинки, що вставлені в турячі роги, краплювали співучі барви. (П. Загребельний)

- Побудуйте схеми речень.

300 Спишіть речення, уставляючи між підрядними частинам єднальні сполучники й опускаючи, де це потрібно, сполучники підрядності. Розставте й поясніть розділові знаки.

1. Коли ремонт трамвайної лінії був закінчений коли до-рогу залили асфальтом рух транспорту відновився. 2. Я за-думався так що не помітив як сіло сонце як стало смеркати. 3. Альпіністи підійшли до табору де було призначено збір усіх груп звідки повинні були почати сходження на Говерлу. 4. Бу-ває така музика яка хвилює душу яка надихає її яка піднімає її над земним буденним.

● Поясніть усі відомі вам орфограми.

301 Підготуйте лінгвістичне повідомлення з теми «Складнопідрядні речення з кількома підрядними».

302 Складіть речення за схемами, поєднавши їх темою «Цікаві постаті».

1. [...], (як ...), (як ...), (як ...).
2. [...], (коли ...), (що ...).
3. [...], (де ...), (так що ...).

СПІЛКУВАННЯ

303 Прокоментуйте думку Джексона Брауна: «У вас є рівно стільки часу, скільки його було в Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Томаса Джефферсона, Пастера, Хелен Келлер, Альберта Ейнштейна». Використовуйте складнопідрядні речення з кількома підрядними.

Домашнє завдання

304 Прочитайте. Складіть схеми речень із кількома підрядними.

1. Я думаю сумно: як бути тим храмам, що вже і руїн не лишилось од них? (*О. Пахльовська*) 2. Талант — святість. І те, що він належить тобі, — випадковість, яку ти мусиш перетворити на закономірність, аби вже ніхто не сумнівався, що мати його мусив саме ти. (*В. Яворівський*) 3. Розлюбіть себе, щоб зрозуміти, як мало вас можуть любити інші. (*В. Брюгген*) 4. Коли за-сне, немов дитя шалене, глибоке місто неспокійним днем, вона [тополя] приходять здалеку до мене і шелестять до мене під вікном, щоб повертався я на Україну плугами чорнокрилими орять, і тополята в полі поливають, і поливати землю тополи-ну. (*М. Вінграновський*) 5. У глибокій балці урочища Писарського, що на Черкащині, тече джерельце, яке колись, за на-родними переказами, розчистив поет. (*В. Супруненко*) 6. Якщо ти чимось не сподобався другові, якщо через тебе страждають батьки, рідні, якщо тобою невдоволені вчителі, ти теж повинен бути невдоволений собою. (*З журналу*) 7. Наші просолені тру-дами пращури по шаленому дневі елегійно зосереджувались у собі саме ввечері, коли круторогі швидше вертали додому, коли притомлені коні підбігцем розмотували знайому дорогу, коли небо із легкими зорями й місяцем опускалось їм на вологі плечі. (*В. Яворівський*)

Перевірте себе

- Дайте відповідь на запитання.
— Які різновиди складнопідрядних речень із кількома підрядними ви знаєте?
- Продовжте речення.
— Я навчилася (навчився) ...
— Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 35

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ
З ПОСЛІДОВНОЮ ПІДРЯДНІСТЮ

305 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення. Визначте головні й підрядні частини в них. Поставте до підрядних частин питання. З'ясуйте, від яких частин залежать підрядні.

1. Треба глибоко розуміти, що мова тільки та невичерпно багата й гарна, яка живиться із народних джерел, що ніколи не замулюються. (*П. Панч*) 2. Мені здається, що наші душі злилися так, що ми самі не знаєм, де починається твоя і де кінчається моя. (*Олександр Олесь*) 3. Шевченківська традиція нагадує всій сучасній літературі, що там, де митець відтворює дух народу найповніше, найправдивіше, ясномовними реалістичними барвами, там він сягає художніх вершин. (*О. Гончар*) 4. Коли в один прекрасний день помічаєш, що якась частина твоїх надій раптом проростає в душі твого сина, який із власних порухів стає близьким тобі у твоєму ремеслі, — серце виповнюється невимовною радістю. (*В. Сухомлинський*)

- Накресліть схеми речень. Яка особливість будови речень?
- Сформулюйте висновок про тип підрядності у складних реченнях.

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядним реченням з послідовною підрядністю називається речення, перша підрядна частина якого безпосередньо відноситься до головної, друга підрядна — до першої, третя підрядна — до другої і т. д. Їх відповідно нумерують: перша підрядна частина — першого ступеня (I), друга — другого ступеня (II) і т. д.

Думою тугу розвію, що був я завжди такий, яким мене мати вродила й благословила в світи. (*В. Стус*)
[...], (що ... I ст.), (яким ... II ст.).

Практикум

306 Прочитайте. Накресліть схеми речень, виділивши слова, що пояснюються підрядною частиною.

1. А як тобі хороше, коли знаєш, що стоїш точнісінько посеред дня. (*М. Стельмах*) 2. Тільки з переказів глухий гомін доходить, що копали цей колодязь чумаки, чиї дороги пролягали в цих сивих степах. (*О. Гончар*) 3. Я син народу, що вгору йде, хоч був запертий в льох. (*І. Франко*) 4. Пообіцяймо собі,

НАГОЛОШУЄМО ТАК

аркуше́вий, асиметрі́я,
дерев'яни́стий, дифу́зор, за́чин,
за́чіс, за́щіпка, заявник, зба́гнен-
ний, йо́гурт, листопа́д, незбаг-
ненний, псевдо́нім, тексто́вий,
течі́я, фахови́й

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви *и* — *і* в словах іншомовного походження»

адажіо, артерія, башкир, гиря,
диякон, єхидна, імбир, кипарис,
кишляк, магістраль, миля, мирт,
митрополіт, мюзикл, піаніно, по-
зиція, рингтон, ритміка, сигнал,
титан, фальсифікація, химера,
циркуль

що зробимо все, аби наше ставлення до людей було якнайкра-
щим. (*І. Тoman*) 5. Я зразу хотів сказати вам, що я дуже радий,
що можу чесно дивитися вам в очі. (*О. Довженко*) 6. А там про-
холодно синів Дніпро, по якому пропливали річкові трамваї
з людьми, що їхали на далекі пляжі. (*Ю. Мушкетик*)

307 Спишіть, поставте й поясніть розділові знаки.

1. Нема гіршого нещастя за те коли людина починає боя-
тися істини щоб істина не викрила її. (*Б. Паскаль*) 2. Як тіль-
ки слово стає для дитини інструментом за допомогою якого
твориться нова краса дитина підіймається на нову сходинку
бачення світу досягає якісно нового етапу в своєму духовному
розвитку. (*В. Сухомлинський*) 3. Він починав розуміти що роз-
порядок гарний тільки тоді коли його сам до себе з доброї волі
прикладаєш. (*В. Підмогильний*) 4. Доцільність англійської
системи полягає в тому що в ній є парламент який перевіряє
сам себе і правителя. (*Р. Іваничук*) 5. Уміщуючи різноманітну
інформацію що відбиває рівень знань якими володіє суспіль-
ство в певну епоху словники відіграють надзвичайно важливу
роль у духовній культурі народу. (*В. Русанівський*)

308 Складіть речення за схемами, поєднавши їх темою «Історія живе в нашій мові» (*М. Шумило*).

1. [...], (яка ...), (яка ...).	3. [...], (що ...), (який ...).
2. [...], (що ...), (що ...).	4. [...], (що ...), (яка ...).

СПІЛКУВАННЯ

309 Прочитайте афоризм Адама Джексона: «По-справжньому багатий тільки той, хто здатний прожити своє власне життя так, як він хоче».

- Чи може сучасна людина прожити своє життя так, як вона хоче?
Висловіть власні думки, використовуючи складнопідрядні речен-
ня з послідовною підрядністю.

Домашнє завдання

310 Підготуйте повідомлення з лінгвістичної теми «Стилістична роль складнопідрядних речень з послідовною підрядністю», ілюструючи роз- повідь самостійно дібраними прикладами.

Перевірте себе

● Дайте відповідь на запитання.
— Яка особливість побудови складнопід-
рядних речень з послідовною підрядністю? | ● Продовжте речення.
— Я навчилася (навчився) ...
— Ці вміння потрібні мені для того, щоб ... |
|---|---|

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

УСНИЙ ТВІР У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

Буду я навчатись мови золотої

Твір — самостійний виклад думок, поглядів, переконань з певної теми в усній або писемній формах.

Структура твору така:

- **вступ** повинен бути невеликим, але таким, щоб привернути увагу;
- **основна частина** становить розгорнутий і послідовний виклад логічно вибудованих міркувань з теми;
- **висновок** має бути стислим, виразним, підсумовувати висловлені в основній частині думки.

311 Прочитайте визначення слова *герой*. Складіть речення, розкриваючи кожне значення.

Герой — 1. Видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість. 2. Людина, яка втілює основні, типові риси певного оточення, часу, певної епохи тощо. 3. Головна дійова особа літературного твору. 4. Особа, яка чим-небудь відзначилась, привернула до себе увагу.

- Поясніть значення висловів «герої минулого», «героїчне минуле», «слава героїв».
- Пригадайте з уроків української літератури й історії, чи змінювалося уявлення українців про героїзм і героїв.

312 Прочитайте текст. Визначте його тему, мікротему. Яка головна думка тексту? До якого стилю мовлення він належить? Поміркуйте, яку інформацію із цього тексту можна використати під час написання твору-роздуму.

ГЕРОЇ ЇХ ЧАСУ

Багато психологів твердять, що схильність до героїзації — одна з характерних особливостей дитячого віку. І молодші школярі, і підлітки дуже часто створюють собі кумирів, щоб бути схожими на них, наслідувати їхні вчинки, манеру одягатися й говорити. Дитячий кумиризм* природний за своїм єством, чого не скажеш про образи героїв. Дуже часто вони формуються не у свідомості дитини, а ззовні — у колективній свідомості мікросоціуму довкола неї. Сучасна молодь, на думку старших поколінь, не спроможна прагнути до високих ідеалів і пізнавати справжніх героїв. З метою довести чи спростувати таке припущення, виявити, деякою мірою,

реальні тенденції героїзації в дитячому суспільстві кореспондент «Дня» вирушила до столичних шкіл і звернулася до молодших і старших школярів із запитанням: «Кого ви вважаєте своїм героєм, кумиром, на якого ви прагнете бути схожим?»

З відповідей опитаних учнів другого, сьомого та десятого класів 92-ї і 169-ї київських шкіл (разом 90 осіб) стало зрозуміло, що дитячі ідеали зазнають з віком значної трансформації. Герої малят фактично в однакових пропорціях мають обличчя мами, тата, брата й сестри, шкільної вчительки — 11 осіб, телевізійних зірок — 13 осіб. Ще 6 осіб вважають своїми героями казкових персонажів, це в основному дівчатка. У середніх класах (7–8 класи — початок підліткового віку), як правило, має місце тенденція зменшення значущості батьків, зате значно зростає авторитет однолітків і знаменитих особистостей. І дійсно, лише 9 з 34 семикласників назвали своїми героями близьких людей, інші ж вважають гідними для наслідування зірок естради та кіно (Клаудію Шиффер, Наталю Орейро, Арнольда Шварценеггера й навіть мультиплікаційних покемонів). А ось зі старшокласниками ситуація набагато складніша: героїзм, яким вони наділяють людей, визначається переважно рівнем досягнутих у житті успіхів. Бажаючи багато чого домогтися в майбутньому, дорослі школярі зневажають невдах і звеличують людей, і без того окрилених славою (іноді навіть поганою). Багато юнаків, наприклад, назвали своїм героєм Білла Гейтса (президента комп'ютерної компанії «Microsoft»). Деякі, найбільш «просунені», мріють і прагнуть бути схожими на відомих політиків. І навіть ті підлітки, для яких кумири — це їхні батьки, усе одно апелюють до їхньої успішності.

Важко зробити будь-які однозначні висновки щодо ідеалів нового покоління: у кожного з опитаних по-особливому протікає процес дорослішання, кожного оточує власне виховне середовище, кожен володіє індивідуальними психологічними характеристиками. Але, судячи з усього, повна дегероїзація суспільства, про яку так багато зараз кажуть, нам не загрожує. Особливо в це віритися, коли серед молоді зустрічаються рідкісні випадки розуміння справжнього героїзму. Коли, наприклад, учень 10 класу пише: «Справжній герой — це мій батько, який, попри свою сліпоту, “тягне” всю родину».

Дослівно

Олександра Завертайло, учениця 2 класу

— Я б хотіла бути схожою на свою сестру. Її оцінки кращі за мої. А я хотіла б учитися так само добре, як вона. Я завжди беру з неї приклад. Вона мені допомагає. Коли я буду, як вона, навчатися в сьомому класі, — я буду на неї схожа.

Ангеліна Карякіна, учениця 11 класу

— Є два типи людей: перший — люди, які «йдуть напролом», досягають своєї мети будь-якою ціною, так би мовити, «йдуть по трупах». Але коли вони приходять до цієї мети, у них вже немає справжніх друзів, їм нікому довіритися.

Другий тип — люди, які жертвують досягненням мети заради збереження своїх людських якостей: доброти, порядності. Мій герой — людина, яка об'єднує в собі риси обох типів. Людина, що досягає свого, залишаючись при цьому людиною. Це важко, але я хотіла б стати саме такою.

Тетяна Куліш, учениця 4 класу

— Для мене мій герой — це мій старший брат. Він ніколи не ображає інших людей, завжди мирно і спокійно з'ясовує стосунки. І це має свої результати. Я прагну до того, щоб бути схожою на нього: стараюся розуміти людей, допомагати їм, вирішувати свої проблеми без шкоди для навколишніх.

Олексій Попов, учень 11 класу

— Мій герой — це я сам. Я хотів би залишитися самим собою, тому що я подобаюся собі саме таким. Кардинально щонебудь у собі змінювати я не збираюся. Напевно, буде нескромно говорити, якими саме «геройськими» якостями я володію. Нехай про це краще розкажуть мої друзі.

Катерина Ільїна, учениця 9 класу

— Я вважаю, що людина повинна бути відкритою і завжди залишатися сама собою. Зараз такий час, що багато намагаються за когось себе видавати, а людей, які дійсно не бояться себе, дуже мало. Цих людей я дуже поважаю і вважаю їх справжніми героями. У мене є такий один друг. Напевно, саме він мій герой, мій ідеал. Я прагну бути на нього схожою.

(Г. Телюк)

Контекстуальні синоніми — слова, які зближаються за значенням в умовах одного контексту, але не належать у лексичній системі мови до одного синонімічного ряду.

- Статтю було надруковано 2001 року. Поміркуйте, чи змінюються з часом ідеали молоді. Які чинники впливають на зміну поглядів учнів? Наведіть власні приклади.
- Чи можна вважати контекстуальними синонімами слова *герой* та *ідеал*?
- Як ви розумієте вислів *геройські якості* одного з респондентів*?
- Доберіть прикметники-означення до слів *герой, людина, особистість, героїзм, вчинки, дії, мета*.
- Пригадайте правила вживання розділових знаків при вставних словах, словосполученнях і реченнях. Приклади доберіть із тексту.

313 Систематизуйте матеріал з попередньої вправи й підготуйте план і матеріали для усного твору в публіцистичному стилі на одну з тем: «Герої мого часу», «Він мій герой», «Героїчні вчинки минулого для сьогодення».

§ 36 СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНОЮ Й НЕОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ

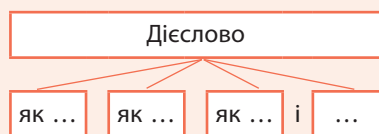
314 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення. Визначте головні й підрядні частини. З'ясуйте особливості їхньої побудови.

1. Чую спів трембіти, бо в ньому безмежна ніжність душі моїх земляків-селян, бо він є жагою спраглою по красі серця, бо в ньому мелодія віків. (Г. Чубач) 2. Коли ми пройшли через випробування й насолоду твору, можна спробувати здати собі звіт з того, що ми прочитали. (Ю. Шерех)

- На які питання відповідають підрядні частини?
- До якого слова в головній частині вони відносяться?
- Що спільне між однорідними членами й підрядними частинами першого речення?
- Яка особливість будови другого речення?
- Сформулюйте висновок.

Буду я навчатись мови золотої

Складнопідрядними реченнями з однорідною супідрядністю називаються такі речення, у яких однакові за значенням підрядні частини відносяться до одного члена речення головної частини або до головної частини загалом: *У пісні розповідалось, як козак пішов у похід, як чекають його кохана і стара мати, як помирає козак і кінь несе додому звістку.* (Ю. Мушкетик).

Підрядні однорідні частини можуть з'єднуватися одна з одною сполучниками сурядності, перед якими **коми ставляться** так само, як і при однорідних членах речення. Якщо дві підрядні частини однорідні і з'єднуються єднальним сполучником *і* (*й*), *та*, розділовими *або*, *чи*, які не повторюються, то **кома** перед ними **не ставиться**.

У реченні, де підрядних більше двох, сполучник підрядності може бути опущений, й остання предикативна частина поєднується з попередньою єднальним сполучником *і* або без сполучника (за допомогою інтонації); іноді й після сурядного сполучника зберігається сполучник підрядності чи сполучне слово: *Рудько розумів, що своїм співом сказав усьому світові про своє право на радощі життя і що він боротиметься за це право.* (Олег Ольжич).

Однорідними підрядні частини є й тоді, коли вони однотипні, але приєднуються різними сполучниками: *Зате, відпливаючи в Дніпрову широчінь, ти побачиш з цієї палуби таке, чого, може, давно вже чи й ніколи не бачив і що навряд чи встиг би розгледіти з вікна реактивного лайнера.* (За О. Гончаром).

Поширені підрядні однорідні частини можуть відокремлюватися одна від одної крапкою з комою: *Люди Землі! Зробіть усе, щоб ніде і ніколи не вибухали бомби, щоб усі діти ходили до школи, не знали голоду і злиднів, щоб у них не віднімали батьківщину, рідних, дитинство; щоб світ став кращим і справедливішим.* (З журналу).

Складнопідрядними з неоднорідною (різночленною або паралельною) супідрядністю називаються речення, у яких кілька різних за значенням підрядних частин відносяться до тої самої головної частини або кілька однакових за значенням підрядних частин відносяться до різних членів головної частини: *І все-таки, хоч як це дивно, є такі рослини, що надзвичайно спритно ловлять комах.* (В. Александров); *Коли я був хлопчиком на Десні, мені хотілось, щоб дикі птиці сідали мені на голову і на плечі не тільки в снах.* (О. Довженко).

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

випадок, вимова, виразний, дефіс, житло, житловий, завдання, каталог, кілометр, літопис, одинадцять, ознака, позаторік, помилка, порядковий, предмет, рукопис, статуя, цемент, черговий, читання

315 Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Визначте тип кожної підрядної частини, вид підрядності. Побудуйте схеми речень.

1. Страшні слова коли вони мовчать коли вони зненацька причаїлись... (Л. Костенко) 2. Коли людину підтримати похвалити вона почуває себе впевненіше намагається відповідати уявленню яке про неї склалося. (А. Коваль) 3. Якщо козаки бачили в морі турецьку галеру їхні чайки миттю шикувалися у формі півмісяця щоб вона не змогла втекти. (М. Слабошпицький)

316 Дослідження-порівняння. З'ясуйте, чим відрізняються речення, як розставлено розділові знаки в них. Сформулюйте правила.

1. Аж ось де відчуваєш, як люблять його тут, як дорожить ним це рибальське узбережжя. (О. Гончар) [...], (як ...), (як ...).	1. Аж ось де відчуваєш, як люблять його тут і як дорожить ним це рибальське узбережжя. [...], (як ...) і (як ...).
2. Людина повинна розуміти, що вона творець і господар на землі, що саме на ній лежить відповідальність за всі її нещастя. [...], (що ...), (що ...).	2. Людина повинна розуміти, що вона творець і господар на землі і саме на ній лежить відповідальність за всі її нещастя. [...], (що ...) і (...).

317 Спишіть. Поясніть уживання розділових знаків. Накресліть схеми речень.

1. Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці, бо щастя не дається дурно. (М. Коцюбинський) 2. Коли школярі птахами розлітались на літні канікули, учительку завжди огортав неясний смуток, наче залишила її радісна гомінка сім'я. (О. Донченко) 3. Ми працюємо любимо, що в творчість перейшла, і музику палку, що ніжно серце тисне. (М. Рильський) 4. І лише той, хто будує, може уявити собі, що тут буде через місяць, через два. (О. Копиленко)

318 За поданим початком напишіть твір (7–9 речень), уживаючи складнопідрядні речення з кількома підрядними. Доберіть заголовок.

«Рідна земля стає безкінечно дорогою, коли радість буття зливається з почуттям обов'язку перед людьми, які цю красу відстояли», — писав Василь Сухомлинський.

ПИШЕМО ТАК

Орфограма
«Правопис суфіксів»

батенько, безбатченко, братик, вариво, велетень, вихователь, вогнище, вузлик, вуличка, в'язень, гусеня, діжечка, звершення, копієчка, краєчок, любитель, мереживо, мішечок, мовознавець, паливо, паличка, піднесення, словечко, становище, хлопчик, чаєня, яєчко

СПІЛКУВАННЯ

319 Е. М. Ремарк писав: «Увечері я часто запитую себе: що прекрасно-го було в тебе сьогодні? І мушу зауважити: яким би обтяжливим не був день, усе ж маленький сонячний зайчик завжди показується». Розкажіть, що гарного за день відбулося у вас, використовуючи складнопідрядні речення з кількома підрядними.

Домашнє завдання

320 Прочитайте речення.

1. Нехай буде вечір тому, що вечірні дороги завжди короткі, бо вони повертають нас додому, бо вечірня дорога — це завжди повернення. (*В. Яворівський*) 2. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світі літати, щоб вітер розносив луну. (*Леся Українка*) 3. У юності так хочеться, щоб виповнилося тобі вісімнадцять і ти став по-справжньому дорослим. (*І. Цюпа*) 4. Уміщуючи різноманітну інформацію, що відбиває рівень знань, якими володіє суспільство в певну епоху*, словники відіграють надзвичайно важливу роль у духовній культурі народу. (*В. Русанівський*) 5. Хоч багато витрачаєш часу для підготовки до уроку, проте користь від цього відчутна. (*З журналу*) 6. Теплий туман слався по полю і наливався балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому. (*М. Коцюбинський*) 7. Коли б знав чоловік, що доля готує йому якийсь проміжок часу, тоді б неодмінно обминав непевні стежки. (*М. Стельмах*)

- Укажіть, у яких реченнях частини з'єднані сполучниками, а в яких — сполучними словами?
- Виконайте синтаксичний розбір одного складнопідрядного речення (за власним вибором).

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Які речення називаються складнопідрядними реченнями з однорідною супідрядністю?
 - Які речення називаються складнопідрядними з неоднорідною (різночленною або паралельною) супідрядністю?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

А ХУРА Й ДОСІ ТАМ, А ВІЗ І НИНІ ТАМ

Часто послуговуються журналісти висловом із байки І. Крилова *а віз і нині там* (коли хочуть емоційно висловитися про те, що якесь діло не йде). Нічого поганого в тому, звичайно, немає, треба збагачувати палітру виразових засобів. Прикро лише те, що майже ніхто не згадує українського вислову з байки Л. Глібо-

ва *а хура й досі там*. Можливо, бояться рідковживаного тепер слова *хура* (великий віз або сани для перевезення вантажів та людей). Але ж незнання якогось слова не є підставою для ігнорування цілого фразеологізму.

(*О. Пономарів*)

ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО

Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть складнопідрядне речення, у якому засобом зв'язку між його частинами є сполучне слово.
А Ми щасливі, що ти у нас є — наша рідна, свята Україно. (*С. Галябарда*)
Б Кожна людина гордиться тим, що вона робить для інших людей. (*В. Сухомлинський*)
В Усі ми діти хліборобів, бо все починається з землі. (*В. Брага*)
Г Усе прекрасне на землі бере початок з колоска, що пломеніє на стеблі. (*М. Нехода*)
2. Яке зі складнопідрядних речень є складнопідрядним з підрядною з'ясувальною?
А Яка пшениця, така й паляниця. (*Нар. творчість*)
Б Я син землі, що родить хліб і мрію. (*Д. Павличко*)
В Вчулося, наче десь коні крізь вітер озвалися з темряви. (*О. Гончар*)
Г Такий він розбурханий, що не може втихомириться. (*У. Самчук*)
3. Серед наведених речень визначте складнопідрядне означальне.
А Які самі, такі й сини. (*Нар. творчість*)
Б Коли дитини не навчив у пелюшках, то не навчиш у подушках. (*Нар. творчість*)
В Кому щастя, той на киї впливе. (*Нар. творчість*)
Г Київ — місто, чия історія налічує більше півтори тисячі років. (*З енциклопедії*)
4. Укажіть складнопідрядне речення з підрядною місця.
А Благословенна будь, родино, де в згоді сестри і брати. (*М. Ткач*)
Б Це той степ, де людина з гірлигою ще недавно була як цар. (*О. Гончар*)
В Було у тих піснях і степове озерце, де плавало відеречко. (*М. Стельмах*)
Г Чом я не можу злинути угору, туди, де те верхів'я золоте?.. (*Леся Українка*)
5. У якому з рядків подано складнопідрядне речення з підрядною допustовою?
А За лісом, що темнів на схилі гори, спалахнула пожежа. (*Д. Ткач*)
Б І чується тільки, що йому і тепло, і гарно, і ясно, безжурно на душі... (*Панас Мирний*)
В І так дивився [Василь], що забув і про недавній сум свій, про все на світі. (*Панас Мирний*)
Г Хоч була рання весна, але надворі було вже гаряче. (*І. Нечуй-Левицький*)
6. У якому з рядків подано складнопідрядне речення з підрядною мети?
А Люди найбільш остерігалися, щоб не потрапити на очі чужинцям. (*Я. Стецюк*)
Б Для того й збудований був цей собор, щоб у хвилину розпачу людина не втрачала віру в життя. (*О. Гончар*)
В Хочеться його під руку взяти і провести так, щоб навіть лист каштана не впав на його тишу золоту. (*І. Драч*)
Г Як нема чого їсти, то й святий забунтує... (*В. Винниченко*)
7. У якому з рядків подано складнопідрядне речення з підрядною наслідковою?
А Погода стояла тепла і сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли. (*Г. Тютюнник*)
Б Ми вже так знали одне одного, що навіть думки одне одного вгадували безпомилково. (*О. Гончар*)
В Сонце пекло так, що й уночі степ пашів. (*Ю. Яновський*)
Г Життя — це оббирання з реп'яхів, що пазурами уп'ялися в душу. (*Л. Костенко*)
8. У якому з рядків подано складнопідрядне речення з підрядною умовною?
А Джузеппе Верді написав свій перший музичний твір, коли йому було десять літ. (*І. Цюпа*)
Б Путь на Голгофу велична тоді, коли знає людина, на що й куди вона йде, не прагнучи інших тріумфів. (*Леся Українка*)
В Коли заходить ніч, тоді дивоцвітом цвіте степ. (*І. Цюпа*)
Г Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина. (*Т. Шевченко*)

9. Позначте складнопідрядне речення з послідовною підрядністю.
- А Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись... (Л. Костенко)
 - Б Ніколи я не знав, як тяжко жити без солов'я, що в пісні аж тремтить тільки своїм маленьким. (М. Рильський)
 - В Доволі малої іскринки бува, щоб просвітліла людська голова, щоб нас охопила турбота не тільки про хліб та роботу. (А. Григорук)
 - Г Коли до тебе прилечу, засяє в сонці все навкруг, як після теплого дощу в росі важкій зелений луг. (Д. Павличко)
10. Знайдіть речення, «зайве» за типом підрядної частини.
- А Земля прекрасна, тому що на ній живуть дзвінкоголосі малюки. (Ю. Бедзик)
 - Б Добре тому, хто у своєму домі. (Нар. творчість)
 - В Тільки тому, що я все любив у Києві, я хотів зробити щось зовсім несхоже на існуюче. (П. Загребельний)
 - Г Не дай мені заплутатись в дрібницях, не розміняй на спотички доріг, бо кості перевернуться в гробницях гірких і гордих пращурів моїх. (Л. Костенко)
11. Позначте речення, у якому допущено пунктуаційні помилки.
- А Коли літнього ранку приходжу до тихого озерця, де на підрум'яненому сонцем плесі срібляться лілії, мене завжди охоплює якесь незвичне почуття. (Є. Шморгун)
 - Б Людина, ладна залюбки вислухати вашу новину, захопитися розмовою з вами, яка невимушено й щедро дарує вам свою увагу,— це саме той співрозмовник, якого вам слід обирати з-поміж усіх інших. (Е. Поуст)
 - В Увечері ми не шулимо очей від сонця, а пильно вдивляємось у простір, нам хочеться розгледіти обличчя коханої дружини чи дітей, бо вечірні обличчя завжди загадковіші, ніж денні, можливо, ми навіть кращі ввечері ніж удень. (В. Яворівський)
 - Г Заметіль, широко розкинувши поли кожуха, то захлиналась жагучим потаємним шепотом, то лютилась, мов звірина, і водночас, як їй манулось, розтрушувала, розмотувала, розкублювала над землею холодну вовну. (М. Стельмах)
12. Укажіть вид підрядної частини в реченні *Їхня пам'ять — музей коштовностей, які ми колись розгубили.* (Л. Костенко)
- А з'ясувальна
 - Б означальна
 - В місця
 - Г допустова

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Ви навчитеся:

- відрізняти безсполучникові складні речення від складних сполучникових; визначати смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень;
- правильно розставляти розділові знаки між їхніми частинами;
- виразно читати безсполучникові складні речення; аналізувати й порівнювати виражальні можливості безсполучникових складних речень із синонімічними синтаксичними конструкціями;
- правильно й доречно використовувати безсполучникові складні речення в мовленні

§ 37

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ, ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ. СМИСЛОВІ ВІДНОШЕННЯ Й ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ЧАСТИНАМИ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

321 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Визначте будову речень, виділіть з-поміж них такі, у яких предикативні частини поєднані тільки інтонацією. Які ще засоби зв'язку частин є в цих реченнях?

1. Якихось звірів знов наврочив
Японський календар мені —
Завжди чимало є охочих
За нас вершити наші дні,
Якісь там «тигри» і «собаки»
Перебігають нам путі,
Найкращі ж знаки зодіаку —
Це ЛЮДИ в нашому житті...

(О. Матушек)

2. Незабутнє — забудеться,
Неможливе — не здійсниться.
Найчистіше — забрудниться,
Тільки пісня залишиться.

(Г. Чубач)

ТЕРМІНИ:

**Безсполучникове складне
речення**

Однотипні частини

Неоднотипні частини

**Інтонація як засіб зв'язку
частин речення**

- Яке складне речення називається безсполучниковим?
- Якими засобами виражаються смислові й синтаксичні відношення між компонентами безсполучникових складних речень? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Прочитайте у підручнику, що називається безсполучниковим складним реченням. Зіставте своє визначення з поданим у тексті. Чи є різниця? У чому вона полягає? Виділіть нову для вас інформацію про безсполучникове складне речення з рубрики «Буду я навчатись мови золоті».

Буду я навчатись мови золотої

Безсполучниковими складними реченнями називають такі складні речення, предикативні частини яких об'єднуються в одне ціле за смыслом та інтонацією без сполучників і сполучних слів.

Види безсполучникових складних речень за характером смислових зв'язків

з однотипними частинами, не підпорядкованими одна одній: *Рожевий день палав, [і] гули на квітах бджоли...* (М. Рильський); *Літо дбає, [а] зима проїдає.* (Нар. творчість)

з неоднотипними частинами, одна з яких пояснює іншу: *Не жди сподіваної волі: [бо] вона заснула.* (Т. Шевченко); *[Коли] ліс рубаять — тріски летять.* (Нар. творчість)

Безсполучникові складні речення **з однотипними (однорідними) частинами** своєю будовою і значенням **близькі до складносурядних речень**. Їм властива інтонація перелічення та протиставлення.

Види безсполучникових складних речень з однотипними частинами

Відношення між частинами	Приклади
одночасність або суміжність перелічуваних явищ	<i>Тівар взяв Дана з колиски, носив по світлиці, гойдав на руках.</i> (М. Яцків)
часова послідовність дій, явищ	<i>В одному кутку, край села, враз щось блиснуло, показався димок.</i> (П. Панч)
зіставлення або протиставлення явищ, подій	<i>Маруся кривилася потім два дні на чоловіка, каву з того часу варила вже сама.</i> (Г. Хоткевич)

Безсполучникові складні речення **з неоднотипними (неоднорідними) частинами** своєю будовою і значенням **близькі до складнопідрядних речень**. Їм властива інтонація підрядності.

Види безсполучникових складних речень з неоднотипними частинами

Тип конструкції	Приклади
з можливим перетворенням у сполучникове складне речення; відношення між частинами: 1) часові; 2) причинові; 3) умовні; 4) наслідкові	<i>Вона прикладала до рани мокру холодну ганчірку — Остатові стало легше. — Вона прикладала до рани мокру холодну ганчірку, тому Остатові стало легше.</i> (За М. Коцюбинським)
з неможливим перетворенням у сполучникове складне речення; відношення між частинами: 1) пояснювальні; 2) приєднувальні	<i>Виглянь за двері: стежка від дому йде крізь ворота в даль невідому.</i> (В. Мисик)

Смислові і синтаксичні зв'язки між частинами безсполучникових складних речень виражаються інтонацією, порядком розташування частин, видо-часовими і способовими формами дієслів-присудків та лексичними засобами.

НАГОЛОШУЄМО ТАК

бо́язнь, верба́, ветерина́рія,
ві́трата, віди́мкнутий, ві́рші,
га́йвороння, га́льма, гальмо́,
груше́вий, два́дцятєро, дво-
складо́вий, де-не́будь, джерéла,
джерелó, діжа́, діжі́, добові́й

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс складних слів»

авантюрно-детективний,
авіаційно-метеорологічний,
авторсько-індивідуальний,
аналітико-дослідницький,
артеріально-судинний,
бібліотечно-інформаційний,
виробничо-технічний,
військово-авіаційний,
вокально-симфонічний,
вугільно-металургійний

322 Спишіть безсполучникові складні речення, згрупувавши конструкції: а) з однотипними частинами, б) з різнотипними частинами.

1. Засвітить місяць, засяють зорі, земля потоне в сріблястім морі. (*Олександр Олесь*) 2. Малинник перестав бути раєм, у річці не тече молоко, джмелі не гудуть божими голосами, дивні пташки обертаються в звичайних горобців. (*Б. Харчук*) 3. Отже, не будемо дивуватися: багато наших співвітчизників, дипломованих і атестованих, не знає історії України і не цікавиться нею. (*Є. Сверстюк*) 4. Нап'юся з живої кринички — візьму доброти від землі. (*П. Сингаївський*) 5. Я входжу в ліс — трава стає навшпиньки, кошлатий морок лапу подає. (*Л. Костенко*) 6. Спить на подвір'ї жито в снопах, сплять чорнобривці, сплять горобці у стрісі, спить і лелека на одній нозі. (*М. Вінграновський*) 7. Мені нагадують людські серця крихке й тоненьке серце олівця — зламати легко, застругати важче, списати неможливо до кінця. (*Д. Павличко*)

323 Трансформуйте (де це можливо) сполучникові конструкції у безсполучникові. Поясніть, чому деякі речення не піддаються відповідній трансформації? Визначте смислові та синтаксичні зв'язки між предикативними частинами перебудованих речень. Зробіть висновки.

1. Народ сам кує собі долю, аби тільки не заважали. (*М. Коцюбинський*) 2. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі. (*Гр. Тютюнник*) 3. Чи то вітер верхів'ями смерек гуляє, чи вовк самотній виє жалібним голосом. (*Є. Гуцало*) 4. Вже день здається сивим і безсилим, і домліває в заростях ріка. (*В. Симоненко*) 5. Допоки сонце світить на землі, нехай роса нам душу напуває. (*Г. Світлична*) 6. Солов'ї засміялися десь, і душа моя арфою стала. (*Олександр Олесь*) 7. Лелека тихенько пристав до зграї, але там його упізнали і осудили на вічну самотність. (*В. Земляк*) 8. Навіть не оглядаючись, я знаю, що це іде хтось з небагатих людей. (*М. Стельмах*)

324 Прочитайте виразно народні прикмети. Визначте вид інтонації в безсполучникових складних реченнях.

1. Прийде грудень з похмурих небом — чекай врожаю, з ясним небом — чекай голодного року. 2. На Новий рік рівно випав сніг — врожай озимини та ярини буде однаковим. 3. У березні сім погод надворі: сіє, віє, туманіє, крутить, мутить, рве, зверху лє, знизу мете. 4. Зима без снігу — літо без хліба. 5. Прийде тиждень вербовий, бери віз у дорогу дубовий.

- Які види інтонації властиві безсполучниковому складному реченню?

325 Прочитайте текст. Визначте його стиль. Використовуйте приклади з тексту для підтвердження.

Верба — одне з найпоширеніших дерев в Україні, одне з найулюбленіших у народі. Завжди супроводжувала вона

людські поселення й оселі, нею обсаджували ставки, береги річок, дороги.

Народна мудрість зауважила: де ростуть верби, там чисті джерела води. З давніх-давен криниці переважно копали під вербою: вона — природний фільтр усіляких домішок. У річці воду для пиття брали також під вербою. У відро з водою клали невеличку вербову дощечку — вона дезінфікує воду, поліпшує її смакові якості.

Деякі вчені висловлюють думку, що батьківщина верби — Китай, звідти вона розповсюдилася в інші краї. У Китаї ще й досі верба вважається символом пам'яті: вербові гілки дарують близьким на згадку перед розлукою.

(За А. Кондратюком)

- Випишіть безсполучникові складні речення. Прочитайте їх, правильно інтонуючи. Чи можна за інтонацією визначити розділові знаки в безсполучниковому складному реченні?
- Підготуйте повідомлення в науковому стилі (9–12 речень) на одну з тем: «Верба — символ України»; «Використання деревини верби в будівництві»; «Народні обряди, пов'язані з вербою».

326 Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення. Яка роль порівнянь у тексті?

Сонце дуже пекло. В повітрі піднялась якась важка пара, душна, гаряча, неначе в лазні. З-за верхів далеких гір вискочили круглі хмари, білі, як срібло, жваві, ворухливі... Вони ворухились, неначе живі, ширшали на всі боки. Слідком за ними висунулись чорні густі хмари. Десять далеко замиготіла бліда, дрібненька блискавка. Здавалося, неначе хтось грався, перекидаючись по небі золотими м'ячиками. Сонце стало темніше, втратило половину ясності свого світла. Гори почорніли. А страшні чорні хмари швидко висувалися з-за гір, клубками летіли в синє небо й заслоняли чорною заслоною сонце. Увесь пейзаж одразу вкрився густими тінями. Гори, вкриті ялиновими лісами, стояли ніби обгорілі після пожежі. Хмари спускалися над горами все нижче та нижче. На дворі неначе смеркло. Ось одна хмара ніби впала з неба й зачепила вершок найвищої гори. Друга хмара сіла на тім'я другої гори. Швидко верхи гір закутались у хмари. Карпати ніби підпирали, мов стовпи, чорну стелю з густих хмар.

(За І. Нечуєм-Левицьким)

- **Стилістичний експеримент.** Із простих речень утворіть усі можливі типи складних. Складіть з утворених речень текст і запишіть його. Зробіть висновок про стилістичну роль безсполучникових складних речень.

327 Доповніть речення, щоб за структурою вони стали складними безсполучниковими. Запишіть їх. З'ясуйте особливості інтонації між предикативними частинами речень.

1. Прокинувся ліс — ...
2. Вітер віє, ...
3. Прийде вечір — ...
4. Розпустився дуб — ...
5. Сонце зовсім сіло, ...
6. Любіть працю на землі: ...
7. Ударив грім — ...
8. Вранці туман — ...
9. Рада б зірка зійти — ...

СПІЛКУВАННЯ

328 Обговоріть тему «Сучасна українська музика». Уживайте безсполучникові складні речення.

Домашнє завдання

329 Доберіть із художньої літератури п'ять складних безсполучникових речень. Визначте в них смислові відношення й вид інтонації.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Як називають складні речення, предикативні частини яких об'єднуються в одне ціле за смислом та інтонацією, без сполучників і сполучних слів?
 - На які два типи за смисловими відношеннями між частинами поділяють складні безсполучникові речення?
- Що є основним засобом зв'язку безсполучникових речень?
- Назвіть види інтонації.
- Продовжте речення.
 - Відтепер я знаю, що ...
 - Уміння правильно ... допоможе ...

§ 38 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Практикум

330 Прочитайте текст. Опрацюйте таблицю. Визначте нову для вас інформацію. На кожне правило самостійно доберіть приклади.

Предикативні частини безсполучникового складного речення загалом мають будову простих речень, об'єднаних у складне речення, — за змістом, структурно та інтонаційно, утворюючи окрему комунікативну одиницю. Водночас очевидним є те, що предикативні частини безсполучникового складного речення не виражають відносно закінченої думки, не мають інтонаційного завершення, оскільки зазначені ознаки притаманні всьому складному реченню, а не його предикативним частинам. Безсполучникові складні речення вступають у синонімічні відношення зі сполучниковими, але різняться синтаксично і стилістично. Відповідно в безсполучникових складних реченнях ставлять різні розділові знаки.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ

Основні правила	Приклади
Кома, крапка з комою	
Між відносно рівноправними частинами ставиться кома	<i>На білу гречку впали роси, веселі бджоли одгули, замовкло поле стоголосе в обіймах золотії мли. (М. Рильський)</i>

Основні правила	Приклади
Якщо рівноправні поширені частини віддалені за змістом, то можна поставити крапку з комою	<i>Наче зачарований велетень стояв ліс... В ньому було тихо; холодне повітря від лютого морозу, здається, загусло, ані ворухнеться.</i> (Панас Мирний)
Типе	
Якщо між предикативними частинами протиставні або зіставні відношення (можна вставити сполучник <i>а</i>)	<i>Ще сонячні промені сплять — досвітні огні вже горять.</i> (Леся Українка)
Якщо у першій частині вказується на час або умову дії, про яку говориться в другій частині (можна вставити сполучники <i>якщо, коли</i>)	<i>Робиш добро — не кайся, робиш зло — зла сподівайся.</i> (Нар. творчість)
Якщо друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що говориться в першій частині (можна вставити <i>через це, тому</i>)	<i>Повіяв вітер по долині — пішла дібровою луна.</i> (Т. Шевченко)
Якщо у другій частині міститься порівняння з тим, про що говориться в першій частині (можна вставити <i>немов</i>)	<i>Говорить — шовком вишиває.</i> (Нар. творчість) <i>Подивилась ясно — заспівали скрипки.</i> (П. Тичина)
Якщо друга частина виражає пояснювальні відношення у формі раптово сприйнятого	<i>Оглянувся — на порозі мати стоїть.</i> (Іван Багряний)
Треба мати на увазі, що розділові знаки між частинами складного безсполучникового речення письменники часом ставлять не за правилами, а відповідно до змісту (тому є авторські знаки)	<i>Не зоря ясна темної ночі в небі грає — дівоча врода пестить та гріє похмуру душу!</i> (Панас Мирний)
Двокрапка	
Якщо друга частина виражає причину того, про що говориться в першій (можна вставити <i>тому</i>)	<i>Погасли вечірні огні: усі спочивають у сні.</i> (Леся Українка)
Якщо друга частина розкриває зміст першої (можна вставити <i>а саме</i>)	<i>В душі у мене інші є бажання: я тільки думкою на світі буду жити.</i> (Леся Українка)

НАГОЛОШУЄМО ТАК

оповістити, оркестровий, осадовий, острівний, палацовий, папоротевий, партёр, пастельний, пекарство, перенести, підвести, поєднаний, показник, поквапний, полив'яний, полóхати

331 Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки в безсполучникових складних реченнях. Дослідіть, чи є взаємозв'язок між розділовими знаками, інтонаційним звучанням речення та смисловими відношеннями між його частинами.

1. І ще я тоді думаю: як гарно й природно ця людина особистим стилем своєї культури вписується в європейський контекст. *(Із творів І. Кошелівця)* 2. Ціле століття над Дніпровими кручами лунає «Заповіт»; в ньому різні покоління висловлюють своє. *(Є. Сверстюк)* 3. І нічого дивного: колись такі прояви ходили вільно по світу навіть удень. *(Р. Іваничук)* 4. Сонце ще не зійшло — надворі було світло, все ожило, загомніло. *(Ю. Збанацький)* 5. Цінує розум вигуки прогресу, душа скарби прадавні стереже. *(Л. Костенко)* 6. Схилилося колосся, поруділа трава, над озером примовк ліс — достигала

природа. (Б. Харчук) 7. Відтак зайнялася страшенна хуртовина, снігом перемітало вулиці — комунальники не встигали розчищати вулиці й тротуари від снігової навали. (А. Рогашко)

- Виконайте синтаксичний розбір першого речення.

332 Спишіть, розставляючи розділові знаки між частинами безсполучникових складних речень. Поясніть пунктуацію. Накресліть інтонаційні схеми речень.

1. Приблизно п'ятсот років тому в шахтах міста Кемберленда в Англії було виявлено графіт мабуть тоді й почали виготовляти олівці із суміші графіту й деяких сортів глини. 2. Папір винайшла в Китаї в 105 році нашої ери людина на ім'я Цай Лунь він виготовляв його з внутрішньої кори шовковиці. Торговці з Китаю привезли папір у Самарканд там араби перейнявши секрет розповсюдили його у Європі. 3. Перші газети дуже давні одна з них виходила ще в Давньому Римі і називалася «Події дня» другу випускав уряд Китаю («Новини столиці») ще в VII столітті нової доби. 4. Мило винайшли галли мабуть понад дві тисячі років тому під час розкопок Помпеї виявили невеликий миловарний завод мило виготовляли двох сортів: рідке і тверде. (Із книжки «Світ навколо нас»)

- Складіть 2–3 безсполучникових складних речення про винаходи українців, які змінили світ.

333 Випишіть із творів П. Куліша чотири речення з відношеннями перелічення, одночасності дій. Прокоментуйте розділові знаки.

334 Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Чи можна за заголовком спрогнозувати зміст тексту? Що виражає цей заголовок — тему чи основну думку?

ЯК З'ЯВИВСЯ ЛЕГЕНДАРНИЙ МУЛЬТ?

«Все про козаків» — унікальний мультиплікаційний продукт, створений Володимиром Дахном та Едуардом Киричем. Цей мультсеріал має своїх прихильників не тільки в Україні, а й за кордоном, не тільки малеча не може відірватися від телеекранів, коли йдуть козаки, але й дорослі з радістю стежать за пригодами героїв.

Навіть Google підтвердив популярність мультсеріалу й успіх його режисера-аніматора, ушанувавши Володимира Дахна, автора легендарних українських козаків, у своєму Doodle.

Першу серію майбутнього мультсеріалу глядачі побачили 1967 року, це був мультфільм під назвою «Як козаки куліш варили». Для створення цього сюжету взяли за основу роман Олександра Дюма «Три мушкетери», намалювавши відважного малого, високого хитруна і найдобродушнішого велетня, та назвали їх Око, Грай і Тур. Навіть назву мультфільму спочатку планували за аналогією — «Три запорожці», але вирішивши, що це банально, обрали для першої серії саме таку остаточну назву, яку ми всі добре знаємо.

Головні герої абсолютно різні як зовні, так і за темпераментом. Безжурний, сміхотливий і сміливий Око, розумний,

хитруватий і швидкий Грай, великий, але сором'язливий і ранимий Тур відвідують різні місця, де мають справу з різними людьми інших епох, країн і національностей, з-поміж них є навіть інопланетяни та грецькі боги.

Популярність мультсеріалу поширилася на Італію, Швейцарію, Швецію, Болгарію, Румунію, в Ірані мультфільм здобув колосальний успіх та популярність.

Козаки неодноразово ставали героями реклами, прообразами ляльок, за мотивами мультфільмів розроблено багато комп'ютерних ігор.

(З інтернетних ресурсів)

- Випишіть безсполучникові складні речення. Поясніть уживання розділових знаків.

335 Доповніть безсполучникові складні речення так, щоб друга частина виражала послідовність або сумісність дій. Поясніть розділові знаки. Прочитайте з правильною інтонацією.

1. Вечорами співали під вербами дівчата ... 2. Ми постійно шукаємо щастя ... 3. Ластівки літали низько ... 4. Птахи з півдня вертають ... 5. Сонце сідало ... 6. Праворуч подивися ... 7. Ростуть ліси од краю і до краю ... 8. Грає море в сонячній теплі ...

- До якого стилю належать речення? Чи часто в розмовному стилі вживають безсполучникові складні речення?

336 Прочитайте, правильно інтонуючи. Що описано в тексті? Які речення використовує письменник? Якими засобами автор досягає образності опису? Замініть (усно) безсполучникові складні речення на складносурядні. Які відношення між частинами обох типів речень? У яких реченнях смислові зв'язки чіткіші, конкретніші?

Фрагмент картини
«Травневий ранок».
Художник К. Юон

Травень. Ранок. *Сходить сонце й цілує своїм несмілим, соромливим промінням запашні квіти, купається в сивих блискучих хвилях високої тирси, виблискуючи в прозорій воді поважної, тихої степової річки.* Пустун-вітрець степовий давно вже прокинувся і легеньким метеликом пурхає, цілуючи квітки, шелестячи травою, шепочучи з прибережним очеретом, високим, та ганяючи по воді дрібнесенькі жмурки*.

Раніш од усіх, ще до схід сонця прокинулись пташки: жвавий жайворонок піднявся вгору й пірнув у блакитну безодню небесну, бринить звідтіль тільки його ніжна пісенька; десь в траві западпадьомкав перепел, зовучи свою перепелиху заспану; хижий кібець шугнув стрілою в повітря і ніби застиг там, зрідка тільки тріпочучи крильцями й виглядаючи з високості дурного коника-стрибуна; прокинувся соловейко в кущах на березі й затьохкав, збудив і берег, і річку, й луг. Здалека одгукнулася до нього луна і розбудила десь по той бік брехуху-зозулю: вона мляво закувала спросоння.

(За С. Черкасенком)

- Поясніть розділові знаки. Побудуйте схеми речень.
- Виконайте синтаксичний розбір виділеного речення.

337 Прочитайте речення. Визначте, які смислові відношення виражають предикативні частини безсполучникових складних речень. Який розділовий знак їм відповідає (на письмі)?

1. Сирота Ярема, сирота убогий: ні сестри, ні брата, нікого нема! (*Т. Шевченко*) 2. Ми кажемо: після війни нам будуть снитись добрі сні. (*Л. Первомайський*) 3. Не повернуть минулого ніколи: воно пройшло і вже здається миттю. (*М. Рильський*) 4. Та знаю: мене колисала колиска в краю калиновім тонкими руками. (*І. Драч*)

- На які смислові зв'язки вказує друга частина першого і третього речень? Який сполучник підрядності можна між ними поставити? Яким складнопідрядним реченням можна замінити безсполучникове складне речення?
- Яка роль другої частини в другому реченні? Який сполучник між частинами можна вставити? Яким складним сполучниковим реченням можна його замінити?
- Яка функція другої частини в четвертому реченні? Чи можна між ними поставити *що саме, а саме*? Яким складнопідрядним реченням можна замінити це безсполучникове речення? Чому?
- Сформулюйте правила постановки двокрапки в безсполучниковому складному реченні.

338 Прочитайте текст. Випишіть безсполучникові складні речення, поясніть уживання двокрапки в них.

РЕЛІКВІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Багато унікальних речей, що нині перебувають на зберіганні в колекціях музеїв Європи, пройшли через віки власною стежкою. До деяких із них доля виявилася більш прихильною, іншим судилося пережити чимало трагічних моментів.

Особливу групу цих реліквій складають особисті речі видатних історичних діячів: наукова та мистецька цінність цих речей зумовлена максимальним ступенем достовірності, процесом відновлення того чи іншого фрагмента історичного полотна.

Воля історії зробила Богдана-Зиновія Хмельницького, який пробудив до повнокровного політичного життя, підвів з колін уярмлену, але не скорену Україну, найбільш знаним у Європі українцем. Вона примхливо розподілила між Києвом, Варшавою, Краковом та Стокгольмом особисті речі гетьмана.

З речей першого власника гетьманської булави в козацькій Україні збереглася тільки шапка Богдана Хмельницького: вона стала справжньою прикрасою експозиції Національного музею історії України.

У музейних колекціях Польщі зберігається булава Богдана Хмельницького. Її власник — музей війська Польського. Вона потрапила до музею під час Другої світової війни: це сталося після бомбардування німцями будинку Бібліотеки Ординації Крasiнських 1944 року.

Підсумовуючи, варто зазначити: особисті речі Богдана Хмельницького, без сумніву, є важливим джерелом реконструкції історії України.

(З енциклопедії «Загадки історії»)

- Про які ще реліквії української історії вам відомо? Складіть невелику розповідь, використавши інтернетні джерела.

339 Відновіть прислів'я та приказки, скориставшись довідкою. Поясніть уживання двокрапки в них.

1. Моя хата з краю: ... 2. На інший раз наука: ... 3. Не лякай бика хлівом: ... 4. Всього буває на віку: ... 5. На віку — як на довгій ниві: ...

Довідка: не ходи в ліс без дрюка; і по спині, й по боку; не пройдеш, ноги не поколовши; нічого не знаю; то його хата.

- Пригадайте відомі вам прислів'я та приказки, які є безсполучниковими складними реченнями з двокрапкою, і запишіть.

340 Прочитайте текст. Визначте тему, стиль мовлення, доберіть заголовок.

Територію України впродовж кількох тисячоліть заселяли послідовно одні за одними різні племена: витіснені з обжитих місць під дією різних обставин, племена залишали після себе деякі наслідки своєї діяльності. За пізнаними пам'ятками матеріальної культури, їх сукупністю і характерними рисами визначають археологічну культуру. Племена давніх археологічних культур опосередковано причетні до походження українського народу: вони постійно підтримували життєдіяльність на наших теренах.

Реконструкція трипільського поселення

Найвідомішою і добре вивченою культурою IV–III тис. до н. е. була трипільська культура, її створили місцеві племена неолітичної доби та прийшли з Балканського півострова. Трипільці, розселившись на більшій частині Правобережжя України, були першими і найдавнішими хліборобами на наших землях: вони вирощували практично всі зернові й садово-городні культури.

Найяскравішими культурами ранньозалізного часу були скіфська та сарматська: на теренах між Дністром, Західним Бугом та Дніпром виникають найдавніші племенні союзи та ранні держави. Наймогутніші з них — Скіфія, Кімерія, античні держави Північного Причорномор'я.

(Із книжки «Українське народознавство»)

- Обґрунтуйте доцільність уживання безсполучникових складних речень у текстах наукового стилю.

341 Виконайте синтаксичний розбір речень.

1. Приїхали до лісу — зійшло сонце. (Григорій Тютюнник)
2. На зеленій траві білі чайки сидять, білі свічі горять на тарелях латать. (Д. Павличко)

342 Випишіть із творів Т. Шевченка чотири безсполучникових складних речення, частини яких виражають відношення причини. Зверніть увагу на частоту їхнього вживання в поезіях класика. Поясніть, чому автор віддає їм перевагу.

343 Прочитайте речення.

1. Було б здоров'я — усе інше наживеш. 2. Була б охота — наладиться робота. 3. Держи ноги в теплі, голову в холоді, живіт у голоді — не будеш хворіти, будеш довго жити. 4. Без вечери лягаєш — струнку фігуру маєш. 5. Люди часто хворіють — берегтися не вміють. (*Нар. творчість*)

- На який смисловий зв'язок указує перша частина першого і другого речень? Якою підрядною частиною їх можна замінити?
- Яку функцію виконує перша частина в третьому і четвертому реченнях? З якою підрядною частиною вони співвідносяться?
- У яких смислових відношеннях перебувають частини п'ятого речення?
- Сформулюйте правила вживання тире в безсполучниковому складному реченні.

344 Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Визначте смислові відношення між частинами.

1. Грім не гріє — ледачий не встане. 2. Багато снігу в оці — багато хліба в тоці. 3. Хочеш дружи — будь сам другом. 4. Не знайшов у собі — не шукай і в інших. 5. Вода пливе — роки йдуть. 6. З'явилися опеньки — скінчилося літо. 7. Ліс рубають — тріски летять. 8. Снігу надме — хліба прибуде, вода розіллється — сіна набереться. (*Нар. творчість*)

- Поясніть орфограми й пунктограми.

345 Спишіть речення, розставте розділові знаки, поясніть пунктуацію.

1. Невидко на шляхах жевріє листопад... (*Микола Хвильовий*) 2. Знає кума знає півсела. 3. Біль у душу мою закрадається вужем відчай груди мені розпанахує рве. (*В. Симоненко*) 4. Ще сонячні промені сплять досвітні вогні вже горять. (*Леся Українка*) 5. Сонце встало і яка ж краса! Навкруги пишається весна добрий ранок рідна сторона. (*П. Дорошко*) 6. Учора се була казка сьогодні дійсність. (*М. Коцюбинський*)

346 Замініть складносурядні та складнопідрядні речення безсполучниковими. Запишіть. Обґрунтуйте розстановку розділових знаків. Прокоментуйте доцільність авторського чи вашого варіанта.

1. Скрізь по обидва боки Раставиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку. (*І. Нечуй-Левицький*) 2. Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини, ловився в галуззі, розходився важким зітханням по лісі і боровся з густим гіллям знов о вихід на простір. (*О. Кобилянська*) 3. Мені здається, що пейзажі у нас в Україні якоїсь приголомшливої краси і величі. (*Ю. Яновський*) 4. Помагай старим, бо доведеться бути й тобі таким. (*Нар. творчість*) 5. Згодом полями пішов до Бугу, бо любив у вечірню пору пройтись над берегами притихлої ріки, пустити за течією легкий човен, а потім вибратися з бистрин і нуртів. (*М. Стельмах*) 6. Мені здається, ніби я пливу в густих хвилях меду. (*І. Роздобудько*)

347 Прочитайте опис природи з поезії М. Ткача «Літо бабине». Знайдіть безсполучникові складні речення, поясніть уживання розділових знаків. Яка роль безсполучникових складних речень у поетичних творах?

Літо бабине, прядене сонцем,
Поснувалося лугом в долину,
Літо кожним своїм волоконцем
Ловить осені теплу годину.
Батько косить вже бабине літо,
Мати дома розчісує коси...
Відболіло, що мало боліти,
Що цвіло — полягло у покоси.
І не думалось їй, і не снилось,
Що така вже засива теперка.
Мабуть, дуже давно не дивилась
У неділю на себе в люстерко.

Батько в лузі приліг на хвилину
Горілиць, небеса переміряв...
На вечірній зорі сірим клином
Журавлі пролітали у вирій.
Віджурилися сумно в зеніті,
Стало тихо, мов так і потрібно,
І здалося: одна в цілیم світі
Павутинка потенькує срібно.
Батько слухав, проймався довір'ям,
Поки місяць не блиснув у вічі.
Може, справді, у те надвечір'я
Він замислився вперше про вічність.

- Зробіть синтаксичний розбір одного безсполучникового складного речення (на власний вибір).

348 За поданими схемами складіть безсполучникові складні речення, предикативні частини яких виражали б різні смислові відношення.

1. [...] — [...]. (зіставно-протиставні відношення)
2. [...] — [...]. (умовні відношення)
3. [...] — [...]. (причинові відношення)
4. [...] — [...]. (наслідкові відношення)

349 Виправте пунктуаційні помилки.

1. Грає море зелене — тихий день догора. (*Д. Луценко*) 2. Одчинились двері, горобина ніч. (*П. Тичина*) 3. Ще пам'ятаю, на воді дрижачі іскри ранок сіє. (*Б.-І. Антонич*) 4. Пахнуть росою гаї попелясті — лячно шипшина достигла тремтить. (*М. Лазарчук*)

СПІЛКУВАННЯ

350 Поміркуйте над настановою Тараса Шевченка й висловіть власну думку з порушеної проблеми.

Не завидуй багатому:
Багатий не знає
Ні приязні, ні любові —
Він те все наймає...

- Поясніть уживання розділових знаків. Яка роль безсполучникових складних речень у поетичних творах?

351 У своєму Twitter Святослав Вакарчук написав: «Не дивіться на Україну як на землю своїх батьків. Дивіться на неї як на землю своїх дітей». Чи погоджуєтеся ви з музикантом? Висловіть свої міркування в дискусії.

352 Працюймо в парах. Використовуючи матеріал вправи 332, складіть діалог з теми «Значення наукових відкриттів для людства». Використовуйте безсполучникові складні речення.

Домашнє завдання

353 Із простих речень побудуйте складні (безсполучникові, складносурядні, складнопідрядні). Запишіть складений вами текст. Порівняйте обидва тексти (поданий і новий), оцініть виражальні можливості складених вами речень.

ЛЮБЛЮ

Люблю, коли після дощу влітку повітря пахне свіжістю трави й гарячим асфальтом. Люблю, коли у поштовій скриньці знаходжу листа. Несподівано. Люблю чорний шоколад. Вишуканий. Гіркувато-солодкий. Люблю книжки: гортати їх, сторінка за сторінкою, вдихати ні з чим незрівнянний аромат паперу, літер, мудрості... Люблю, коли за вікном негода, а вдома затишно й тепло. Люблю м'які кошлаті шкарпетки. Вони трепетно зігрівають кожен палець узимку. Люблю яскраві жовті тюльпани. У них ховається сонце. І весна. Люблю бедриків. І світанок. Коли над луками парує туман, а повітря тремтить від ранкової свіжості. Люблю мармелад, синє небо в білих хмаринках, пухнасті зворушливі кульбабки, барвисту веселку. Люблю життя!

(За Славою Світовою)

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - За яких умов між предикативними частинами безсполучникового складного речення ставиться кома, а за яких — крапка з комою?
 - Коли між частинами безсполучникового складного речення ставиться двокрапка?
- Продовжте речення.
 - Знання правил уживання розділових знаків між предикативними частинами безсполучникового складного речення сприятиме ...
 - Уміння правильно визначати смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення допомагає ...

Культура мовлення

СЕЛФІ — ПРОДОВЖЕННЯ ФОТОАВТОПОРТРЕТУВАННЯ

Сучасне життя наповнене новими словами, але серед них є такі, що за активністю можуть здобувати номінацію «Слово року». Одним із таких є слово *селфі*. Походить воно від англійського *self* — сам, само. Це різновид фотографії, самофотографування, фотоавтопортретування за допомогою мобільного телефону. Існує кілька визначень лексичного значення слова *селфі*: автопортрет, зроблений за допомогою камери смартфона, фотоапарата чи веб-камери; фотографування як власного вигляду, так і його відображення у дзеркалі або на відстані витягнутої руки. Історія цього слова починається з 2002 року, коли з'явилося на австралійських інтернетних форумах, набуло широкої популярності на початку 2010-х років через

поширення мобільних пристроїв з фотокамерами та з розвитком мобільних додатків. Уже в листопаді 2013 року *selfi* було обране «словом року» і включене до Оксфордського словника англійської мови. Слово *селфі* позначає мережевий феномен, пов'язаний із психосоціальною потребою особистості створювати й підтверджувати за допомогою власних портретів свій соціальний імідж. Поширеність лексеми у вживанні, особливо в мові молодшого покоління (від 19 до 35 років), розширює діапазон його сполучуваності — *завантажувати селфі, робити селфі, приваблює селфі, любителі селфі, шанувальники селфі* тощо.

(С. Бирик)

§ 39 СТИЛІСТИКА І КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. СИНОНІМІКА СКЛАДНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

354 Спостереження-аналіз. Прочитайте й порівняйте тексти: які речення (за структурою) вжиті в описі? які з них доцільніші? чому? Яке комунікативне завдання безсполучникових речень у художніх описах природи?

Буйно розрослися кущі і трави. Потемнішало листя на деревах. Могутня гущавина стіною обступила лісові галявини. Позаростали подорожником та лопухом стежки-доріжки. У забутій канаві біля просіки розкинулася жалка кропива. Тільки де-не-де майне білим рукавом береза.

Буйно розрослися кущі і трави, потемнішало листя на деревах, могутня гущавина стіною обступила лісові галявини. Позаростали подорожником та лопухом стежки-доріжки, у забутій канаві біля просіки розкинула зелену плахту жалка кропива; тільки де-не-де соромливо майне білим рукавом береза. (О. Донченко)

- Які складні сполучникові речення є синонімічними до безсполучникових складних речень?
- На які види складних сполучникових речень можна перетворити безсполучникові? Чому?
- Сформулюйте висновок про синонімічність складних сполучникових і безсполучникових речень.

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Безсполучникові складні речення
Складнопідрядні речення
Складносурядні речення
Інтонанція

Безсполучникові складні речення з неоднорідними частинами синонімічні до складних сполучникових. Їх можна перетворити у складнопідрядні речення, рідше — у складносурядні.

Безсполучникові складні речення з пояснювальною інтонацією синонімічні складнопідрядним з'ясувальним або причинним: *Батько наш був дуже добрий: жалував нас обох рівно. — Батько наш був дуже добрий, бо (адже) жалував нас обох рівно.*

Безсполучникові речення зі смисловими умовними й умовно-часовими відношеннями синонімічні складнопідрядним умови і часу: *Побачивши уночі небо в пожежах — все закипає отут. (О. Гончар) — Коли (як, як тільки, якщо) побачиш небо в пожежах, то все закипає отут.*

Безсполучникові речення зі смисловими відношеннями причини синонімічні складнопідрядним причинним: *Не жди сподіваної волі: вона заснула. (Т. Шевченко) — Не жди сподіваної волі, бо вона заснула.*

Безсполучникові речення зі смисловими з'ясувально-об'єктними та з'ясувально-суб'єктними відношеннями синонімічні складнопідрядним з'ясувальним: *Мені снилося: червоні рожі пламеніли в промінні золотистім. (Лєся Українка) — Мені снилося, що червоні рожі пламеніли в промінні золотистім.*

Не можна перетворити на складнопідрядне таке безсполучникове складне речення, у якому друга частина конкретизує слово *так, такий, одно*, а на межі частин можна підставити *а саме*: *Скажу тільки одне: не можна сидіти склавши руки.*

НАГОЛОШУЄМО ТАК

оздоровіти, окислити, окрилити, омолодити, охолодити, переводити, перевозити, підносити, підтвердити, підходити, плисти, плодоносити, посідати, постояти, стерпіти, увійти, умовчати

355 Прочитайте речення. Окремо випишіть прості речення з однорідними присудками й безсполучникові складні речення. З'ясуйте, що споріднює ці речення і чим вони різняться. Зверніть увагу на інтонацію, сполучники, розділові знаки. Сформулюйте висновок.

1. За дверима шуміла чужим шумом річка, *метушилися* люди зі смолоскипами в руках, стукотіли сокири. (О. Гончар) 2. Подихав свіжий вітерець, по ставку плигали маленькі хвильки і сріблом блищали на сонці. (М. Коцюбинський) 3. Осіннє сонце давно вже сховалося за горою, забрало з собою й проміння. (М. Коцюбинський) 4. ...Лиш холодне небо кидало на чорну землю блакитне сяйво, дихало холодом і вогкістю. (М. Коцюбинський) 5. Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе. (Нар. творчість) 6. Темнота кругом розходиться, здіймається з землі вгору, шугає під саме небо. (Панас Мирний)

- Доберіть синоніми до виділеного слова.

356 Замініть сполучникові складні речення безсполучниковими. Які з них більш експресивні?

1. Як у травні дощ на дворі, то восени хліб у коморі. 2. Якщо журавлі пізніше звичайного відлітають в ірій, то зима запізниться. 3. Коли в листопаді небо заплаче, то слідом за дощем зима прийде. 4. Розум без книги, що птах без крил. 5. Вітер дерева нагинає, а правда назад підіймає. 6. Гляне, наче холодною водою обіллє. (Нар. творчість)

- Виконайте синтаксичний розбір другого речення.

357 Розгляньте схеми. Складіть за ними всі можливі складні речення.

1. [...], і [...], а [...]. (перелічувальні відношення)
2. [...]: [(причина) ...].
3. [...]: [(з'ясування) ...].
4. [...] — [(висновок, наслідок) ...].

358 Утворіть усі можливі складні речення за поданими початками. Поясніть смислові відношення між частинами і розділові знаки. Текст із яких складних речень вийшов більш емоційним?

1. Темніло ... 2. Вітер дужчав ... 3. Наближався шторм ... 4. Рішення в такій ситуації могло бути лише одне ... 5. Корабель вийшов у відкрите море ... 6. Капітан не боявся шторму ...

359 Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Визначте тип мовлення. Запишіть план тексту. Яку роль відіграють речення, різні за метою висловлювання?

На календарі весна. Багато хто зайнятий з'ясуванням питання, які кольори стануть *фаворитами* сезону і які кольори міцно входять у моду. Як дібрати на основі кольору модну річ, яка буде вам пасувати? Правильно дібраний *колір* волосся й відповідна колірна гама відіграють важливу роль у створенні іміджу загалом.

Що ж означає «ваша колiрна гама»? Чому людинi пiдходять лише певнi кольори? Як їх знайти? Для вiдповiдi на цi запитання важливо точно визначити ваш природний *колерит* i колоротип. Спробуймо розiбратися.

Згiдно з теорiєю пiр року, усi люди дiляться на чотири колiрнi типи за порами року: весна, лiто, осiнь i зима. Найбiльш поширеним є *метод* визначення колоротипу. Вiн базується на простому твердженнi: iснують три основнi кольори — жовтий, червоний, синiй — i три ахроматичнi — чорний, бiлий, сiрий. Усi iншi кольори є лише вiдтiнками та комбiнацiями чи похiдними цих кольорiв.

Згiдно з тiєю ж теорiєю пiр року, сiввiдношення теплих i холодних барв у природi змiнюється вiд однiєї пори року до iншої: теплi (весна) — холоднi (лiто) — теплi (осiнь) — холоднi (зима). Цей *подiл* пов'язано лише зi змiною колiрної палiтри: навеснi особливо багато фарб на основi жовтого, влiтку, навпаки, багато блакитного i попелястих вiдтiнкiв кольорiв, начебто «вигорiлих» вiд спеки; восени панують яскравi, теплi червонувато-жовтi тони; узимку кольори знову стають холодними.

Усi вiдтiнки одної пори року на основi жовтого, червоного та синього кольорiв добре поєднуються. Це i є основою тiєї дивовижної колiрної гармонiї природи в усi пори року.

Гармонiйне поєднання колоротипу людини (одягу, кольору волосся та косметики) будується за таким же *принципом*. Iснують чотири групи колоротипiв: двi групи базуються на переважальних жовто-червоних тонах (теплi кольори) i двi групи — на основi синього кольору (холоднi кольори). Як розрiзняються два теплi та два холоднi колоротипи?

Для теплих основними вiдтiнками є жовтий — для весняних вiдтiнкiв — i червоний — для осiннiх. Фарби весняного типу бiльш веселi та яскравi, а осiннi бiльш важкi, «землистi» й насиченi. Лiтнi вiдтiнки, заснованi на блакитному, бiльш приглушенi, легкi, розмитi в порiвняннi з зимовими вiдтiнками на тiй же блакитнiй основi.

Весняний колоротип з яскраво вираженими золотими тонами шкiри та волосся цiлком може використати свiтлi вiдтiнки осiнньої палiтри в одязi та косметичi. I навпаки: нiжному, свiтлошкiрому осiнньому типовi можуть пасувати багато якi з м'яких, приглушених тонiв весняної палiтри. Щось схоже вiдбувається i в лiтнього типу з бiльш темним колоритом, якому дуже пасують нiжнi вiдтiнки зимової палiтри.

I — як виняток iз правил — яскраво виражений зимовий *тип* iз сильним контрастом мiж свiтлою шкiрою, темним волоссям i блакитним кольором очей може скористатися поживавленими вiдтiнками весняної палiтри.

Що ж робити, якщо всупереч усiм ознакам вам усе ж таки важко визначити — чи ваша це «пора року» — i вам важко вибрати вiдповiдну косметику, *одяг*? Тодi звернiться до фахiвця: самодiяльнiсть у цьому випадку може обернутися розчаруванням i нави́ть зайвими фiнансовими витратами.

(За Ю. Прошунiною)

- Випишіть спiльнокореневi слова. Розберіть їх за будовою.

- Виділені слова поставте у формі родового відмінка однини. Поясніть правопис відмінкових закінчень.
- Поясніть відмінність у значенні слів *гармонійний* і *гармонічний*.
- Випишіть із тексту безсполучникові складні речення. Поясніть уживання розділових знаків.

СПІЛКУВАННЯ

360 Уявіть, що сьогодні ви зможете взяти інтерв'ю у відомого футболіста або кіноактора. Підготуйте запитання, які хочете поставити, продумайте початок і завершення розмови.

361 Складіть лінгвістичне повідомлення з теми «Безсполучникове складне речення в різних стилях мовлення».

Домашнє завдання

362 Доберіть і запишіть усі можливі синонімічні конструкції до поданого речення.

За землю дбатимеш — достаток матимеш. (*Нар. творчість*)

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - На які види складних сполучникових речень можна перетворити безсполучникові складні речення?
 - Сформулюйте висновок про синонімічність складних сполучникових і безсполучникових речень.
- Продовжте речення.
 - Уміння аналізувати й порівнювати виражальні можливості безсполучникових складних речень із синонімічними синтаксичними конструкціями в текстах різних стилів важливе, оскільки ...
 - Вивчення цієї теми ...

Культура мовлення

ФЛЕШКА — ЦЕ ПРАВИЛЬНО?

Комп'ютерні технології розвиваються дуже активно. Ще недавно ми користувалися гнучкими дискетами, магнітооптичними дисками, а сьогодні вже майже кожен користувач комп'ютера знає, що таке *флешка*. Нагадаймо: *флешка* — комп'ютерний накопичувач даних. Слово походить від англійського *flash* — «швидко промайнути, сяйнути, спати на думку». Семантична ознака швидкості є й в інших словах із таким самим коренем: *флеш-карта* або *флеш-пам'ять* — «напівпровідниковий запам'ятовувальний пристрій, що випускається у вигляді плат персонального комп'ютера».

Те саме стосується і слова *флеш-моб* (від англ. *flash mob* — «миттєвий натовп»), яке не пов'язане з комп'ютерними технологіями. *Флеш-моб* — один із різновидів перформансу (сучасної форми акційного мистецтва, спонтанного вуличного театру), суть якого полягає

в тому, що в певний час у певному місці раптово, ніби випадково, з'являється натовп. Він виконує підготовлений заздалегідь план дій, найчастіше — абсурдний і дивний. Учасники *флеш-мобу* не повинні спілкуватися один з одним, а чіткий план обговорюється через інтернет. Потім натовп так само швидко зникає.

Семантична ознака швидкості є й у слові *флеш-диск* — так ще називають комп'ютерний накопичувач даних, або ж *флешку*. Суфікс *-к* надає слову семантичного відтінку здрібнілості. А от слово без цього суфікса на позначення дискового накопичувача не вживається, хіба лише *флеш-диск*. Це дає підстави говорити, що перед нами розмовний варіант слова. Відповідно в розмовному мовленні можна використовувати слово *флешка*, а от в інших стилях — *флеш-диск*.

(За С. Чемеркіним)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ПИСЬМОВИЙ ТВІР У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

363 Пригадайте: 1) особливості текстів публіцистичного стилю; 2) етапи роботи над твором (див. с. 190).

364 Прочитайте визначення понять «мораль», «етика». Які проблеми можуть бути порушені у творах на морально-етичну тему?

Мораль — 1. Система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства. 2. Повчальний висновок із чогось.

Етика — наука, що вивчає мораль. У ширшому розумінні — норми поведінки й сукупність моральних правил.

365 Прочитайте висловлення. Що їх об'єднує? Спрогнозуйте теми творів, у яких можна використати ці висловлення як аргументи для доведення своєї думки.

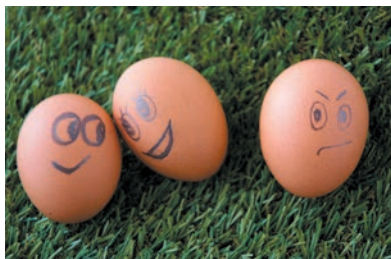
1. О, заздрість, заздрість! В неї чорні крила. Вона у саме серце залітає. Мільйони люду й більше погубила. І меж огидне почуття не має. (*Н. Красоткіна*) 2. Заздрість — ворог щасливих. (*Епіктет*) 3. Не заздри тому, що не можна змінити. (*Сенека*) 4. Якщо комусь щастить, не заздри йому, а порадій з ним разом, і його удача буде твоєю; а хто заздрить, той собі ж робить гірше. (*Езон*) 5. Заздрість — частина життя, і кожен повинен уміти впоратися з нею. (*П. Коельйо*) 6. Найголовнішою від усіх інших згубних пристрастей є заздрість — мати інших пристрастей і беззаконня. (*Г. Сковорода*)

366 Відомий французький філософ Мішель де Монтень стверджував, що «дзвінка цитата спокушає нас більше, ніж правдиве мовлення». Як ви думаєте, чи справді роль цитати у творі настільки вагома?

367 Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення. Якими аргументами автор доводить свою думку? Чому проблема дотримання моральних якостей не втрачає актуальності протягом багатьох століть?

Заздрість — явище, яке, здається, відоме людству споконвіку. Про нього писали Платон і Аристотель, Декарт і Спіноза, Кант і Фройд. Проте розібратися з феноменом заздрості непросто, бо заторкує він не лише психологію, а й мораль, філософію, соціальну сферу.

Заздрість — почуття, яке, мабуть, хоч раз у житті відчувала кожна людина. Але зізнаємося ми в цьому дуже неохоче. Адже споконвіку воно сприймається як порок, гріх, щось негативне. Ще Аристотель досить влучно визначив заздрість як «смуток, що з'являється при вигляді благоденства подібних

нам людей». У побутовому сенсі під заздрістю розуміють не-приятність, вороже ставлення до успіхів і переваг інших. Це поняття включає в себе також почуття прикрасності, роздратування, приниження, злоби.

У психології заздрість розглядається як емоція, але тільки у випадку ситуативного, скороминущого прояву. Якщо ж заздрість до якогось об'єкта стає стійкою, вона перетворюється на емоційну установку, тобто почуття.

В основі заздрості завжди лежить порівняння себе з іншими. Причому порівнюють зазвичай із близькими за статусом, схожими на себе людьми. Адже навряд чи ми будемо заздрити Біллу Гейтсу чи Мадонні, а от здібному колезі або заможнішому сусідові заздрять нерідко. Заздрісник сприймає чужий успіх як власну поразку, як докір собі. Може, саме тому це почуття буває таким болісним.

Прийнято розрізняти заздрість злобну, або «чорну», і незлобну, «білу». Людина, яка відчуває незлобну заздрість, прагне мати те, що має інший, стати такою ж, досягти такого ж успіху. Тому білу заздрість часом розглядають як позитивне явище. Вона спонукає людину йти вперед, самовдосконалюватися. А той, кого мучить чорна заздрість, прагне забрати, зруйнувати, знищити. Це почуття отруює, руйнує особистість. Заздрісника мучать депресії, невдоволення всім на світі. Він стає потайним, тривожним, самотнім, жаліє себе, вважає, що його не цінують. І водночас намагається нашкодити, принизити, усунути «суперника». Погодьтеся, що це — справді нещасні люди.

І хоч такий крайній варіант трапляється не так вже й часто, все ж заздрість — доволі неприємне почуття. Чи можна його подолати? Психологи вважають, що найменше схильні до заздрості самодостатні, незалежні, захоплені своєю справою люди. Тому найкращий спосіб боротьби з нею — виховання в людині впевненості у своїх силах, почуття власної гідності, самоповаги. А ще — не варто постійно порівнювати себе з іншими. Адже всі ми такі різні — з різними здібностями, вподобаннями, можливостями. Проте з самого народження одних дітей порівнюють з іншими, докоряючи, що хтось краще їсть, вчиться, плаває. Набагато продуктивніше порівнювати себе, власні успіхи з попереднім періодом свого ж життя. Потрібно просто йти своїм шляхом і рідше приглядатися до успіхів інших.

(І. Набока)

368 Систематизуйте матеріал попередніх вправ і напишіть твір у публіцистичному стилі на одну з тем: «Жити не заздрячи», «Скільки кольорів у заздрості?», «Кроки до приборкання заздрості».

ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО

Виконайте тестові завдання.

1. Безсполучниковими складними реченнями називають
 - А речення, граматичні частини яких об'єднуються в одне синтаксичне й семантичне ціле за допомогою сполучних слів та інтонації
 - Б речення, граматичні частини яких об'єднуються в одне синтаксичне й семантичне ціле за допомогою сполучників, сполучних слів та інтонації
 - В речення, граматичні частини яких об'єднуються в одне синтаксичне й семантичне ціле ритмомелодійними засобами, інтонацією
 - Г речення, граматичні частини яких об'єднуються в одне семантико-синтаксичне ціле за допомогою сполучних слів, вищо-часових форм присудків, інтонації
2. До безсполучникових складних речень з однотипними частинами належать речення
 - А з перелічувальними відношеннями
 - Б із часовими відношеннями
 - В зі з'ясувально-об'єктними відношеннями
 - Г з наслідковими відношеннями
3. До безсполучникових складних речень із різнотипними частинами не належать речення
 - А зі з'ясувально-об'єктними відношеннями
 - Б із часовими, причиновими відношеннями
 - В з умовними, наслідковими відношеннями
 - Г із зіставно-протиставними відношеннями
4. Основним засобом зв'язку безсполучникових речень є інтонація
 - А переліку, зіставлення-протиставлення, зумовленості, пояснення
 - Б з'ясувальна, часова, причинова, умовна
 - В зіставлення-протиставлення, часова, з'ясувально-об'єктна
 - Г перелічувальна, причинова, умовна, з'ясувально-об'єктна
5. Між предикативними частинами безсполучникового складного речення ставиться кома, коли частини безсполучникового складного речення виражають
 - А наслідок дії чи стану
 - Б одночасність, сумісність, послідовність дій або перелічення якихось фактів
 - В умову, за якої можливе здійснення дії; причину як наслідок
 - Г зіставно-протиставні відношення, причини чи наслідку
6. Між предикативними частинами безсполучникового складного речення ставиться крапка з комою, якщо частини безсполучникового складного речення
 - А ускладнені
 - Б поширені
 - В достатньо самостійні за змістом, поширені і мають свої розділові знаки
 - Г мають свої розділові знаки
7. Між предикативними частинами безсполучникового складного речення ставиться двокрапка, коли наступна частина
 - А з'ясовує причину, розкриває, пояснює, уточнює зміст попередньої частини
 - Б виражає наслідок дії чи стану
 - В виражає причину або наслідок дії
 - Г і попередня виражають одночасність, послідовність дій
8. Тире у безсполучниковому складному реченні ставиться, коли
 - А зміст однієї частини речення протиставляється (або зіставляється) змістові другої
 - Б друга частина виражає наслідок, умову, час дії, висновок з того, про що йшлося в першій частині
 - В наступна частина з'ясовує причину, розкриває, пояснює, уточнює зміст попередньої частини
 - Г наступна частина вказує на різку зміну подій, непередбачений висновок

9. Правильно розставлено розділові знаки в реченні
- А Сойка підступна птиця, вона мастак нищити дрібне птаство і їхнім голосом веселити себе. (*М. Стельмах*)
 - Б Бджоли раді цвіту — люди літу. (*Нар. творчість*)
 - В Дедалі більш видніє; степ ширшає; розпросторюється після нічної мли. (*О. Гончар*)
 - Г І ще пам'ятаю; був гарний літній день... (*О. Довженко*)
10. Пояснювальна інтонація є засобом зв'язку в реченні
- А У товаристві лад — усяк тому радіє. (*Л. Глібов*)
 - Б Будеш сіяти з сумом — вродить печаль. (*М. Стельмах*)
 - В Думає, доля зустріне — спіткалося горе. (*Т. Шевченко*)
 - Г Острів називався лебединим: восени і весною його відвідували тисячі лебедів. (*М. Трублаїні*)
11. Позначте безсполучникове складне речення, між частинами якого ставиться двокрапка (розділові знаки пропущено).
- А Дивовижний настав час ніхто нікого не хоче слухатися. (*Ю. Мушкетик*)
 - Б Сонечко блищить і горить гаї розвиваються садки зацвітають. (*Марко Вовчок*)
 - В Сонце сховалось за хмару чекай за кілька годин грози. (*Нар. творчість*)
 - Г Рече та стогне Дніпр широкий сердитий вітер завива... (*Т. Шевченко*)
12. Позначте безсполучникове складне речення, між частинами якого ставиться тире (розділові знаки пропущено).
- А Місяць у небі побільшав і пояснішав безмежні потоки білого світла затопили місто. (*Є. Гуцало*)
 - Б Налагодь струни золоті весна бенкет справляє. (*Олександр Олесь*)
 - В У пробуджену ниву лягають зернини в своє лоно приймає їх тепла рілля. (*С. Решетова*)
 - Г Людство не усвідомить себе як єдине ціле не буде йому добра. (*О. Гончар*)

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО І БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

Ви навчитеся:

- знаходити в тексті період та складне речення з різними видами зв'язку; визначати їх основні ознаки та структуру;
- аналізувати й зіставляти виражальні можливості складних речень із різними видами зв'язку та синонімічних їм конструкцій;
- правильно розставляти розділові знаки й обґрунтовувати уживання їх;
- будувати складні речення з різними видами зв'язку; складати усні й письмові висловлення публіцистичного та наукового стилів, доцільно використовуючи виражальні можливості складних синтаксичних конструкцій

§ 40

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ СУРЯДНИМ І ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

369 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення. Визначте в них кількість предикативних частин. Яким зв'язком поєднані частини речень? Побудуйте їхні схеми.

1. Хай це, можливо, і ненайсуттєвіше, але ти, дитино, покликана захищати своїми долоньками крихітну свічку букви «ї», а також, витягнувшись на пальчиках, оберігати місячний серпик букви «є», що зрізаний з неба разом із ниточкою. (І. Малкович) 2. Багато хто має досхочу, та мало хто вважає, що йому досить. (Нар. творчість)

- Які види зв'язку можуть поєднуватися в складному реченні? Назвіть ті з них, які є в аналізованих вами реченнях.
- На вашу думку, для якого стилю мовлення характерні речення з різними видами зв'язку?

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Складне речення з різними видами зв'язку
Чотирикомпонентне речення

У сучасній українській мові досить продуктивними є такі складні синтаксичні конструкції, у яких поєднуються різні види зв'язку: сурядний і підрядний, сполучниковий і безсполучниковий. Такі конструкції називають **складними реченнями з різними видами зв'язку**. Це найпоширеніший різновид, що переважно обмежується трьома-чотирма компонентами.

Поширеними є **чотирикомпонентні речення**: *Я тільки раз його на сцені бачив — титана, що зламали вже літа, — та молодим в очах він вироста, бо я таким в душі його відзначив.* (М. Рильський); *Та й нараз відступив той неспокій, який хвилину тому обнік серце, і думки полинули, немов звільнені з клітки птиці.* (Ю. Мушкетик).

Складні речення з різними видами зв'язку

Різновиди складних речень	Приклади	Схеми речень
1. Складні речення із сурядним і безсполучниковим зв'язком	<i>Вже не такими жаданими стають вечори, і не так трепетно сяють зорі, не так бентежно тривожиться в тиші прочахле серце...</i> (М. Стельмах)	[...], і [...], [...].
2. Складні речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком	<i>І видно: аж-аж-аж ген до того ліска, куди око дістає, дорогою вози потяглися.</i> (Остап Вишня)	[...]: [... (куди ...) ...].
3. Складні речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком	<i>Ні, не від часу тьмяніють дати, і ржавіє голос, душа і перо, час — тільки те, що можна віддати людям на щастя і на добро.</i> (Д. Павличко)	[...], і [...], [...], (що ...).
4. Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком	<i>Ти до мене прийшла не із казки чи сну, і здалося мені, що стрічаю весну.</i> (В. Симоненко)	[...], і [...], (що ...).

Різновиди сурядно-підрядних складних речень

Види речень із сурядним і підрядним зв'язком	Приклади
1. Дві чи кілька сурядних частин поширюються однією спільною для всіх них підрядною частиною	<i>Така там була температура, і так мене парюю проймає, і стільки крові з мене вийшло, що я відчув себе здоровішим.</i> (Ю. Яновський) [...], і [...], і [...], і (що ...).
2. Із двох чи кількох сурядних частин лише одна має при собі підрядні частини	<i>І день іде, і ніч іде, і, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки.</i> (Т. Шевченко) І [...], і [...], і [...], (чому ...).
3. Кожна із сурядних частин має при собі підрядні частини; вони утворюють відносно самостійні блоки на нижчому рівні членування: (Коли 3), [1], [2], (що 4), і [5], (неначе 6), (мовби 7), (який 8). 1–2 — I рівень (безсполучниковий зв'язок) 2–5 — II рівень (сурядний зв'язок) 1–3 } — III рівень (підрядний зв'язок) 3–4 } 5–6, 7 — III рівень (підрядний зв'язок) 7–8 — IV рівень (підрядний зв'язок)	<i>Коли мені кажуть «Київ», я бачу Дніпро, стоячи на Володимирській гірці, я схиляюсь над неосяжним простором, що відкривається моїм очам унизу, і в мене таке відчуття, неначе я птах, мовби лечу я, розпластавши руки-крила, заточую великі кола над тим чарівним світом, який лежить унизу.</i> (П. Загребельний) (Коли ...), [...], [...], (що ...), і [...], (неначе ...), (мовби ...), (який ...).

Практикум

370 Прочитайте речення. З'ясуйте, які види зв'язку в них поєднано. Побудуйте схеми речень.

1. І марили айстри в розкішнім півсні про трави шовкові, про сонячні дні, — і в мріях ввижалась їм казка ясна, де квіти не в'януть, де вічна весна. (Олександр Олесь) 2. Відкриття хоч і цікаве, але практичне значення його ще невідоме і не слід

НАГОЛОШУЄМО ТАК

експёрт, експертіза, ёркер, есе́й, жебоніння, жебоні́ти, жерде́ля, забáва, за́бавка, забага́нка, забага́то, істе́блішмент, кора-бе́ль, коса́рик, кура́й, кускові́й, куща́вий, кущи́стий

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Дефіс у неозначених займенниках»

будь-котрий, будь-котрому,
будь-хто, будь-що, будь-якого,
казна-що, ким-небудь,
кому-небудь, котрий-небудь,
котрого-небудь, хтозна-ким,
хтозна-кому, хтозна-котрий,
хтозна-скільки, хтозна-хто,
хтозна-чий, хтозна-що,
хтозна-який, хто-небудь,
чий-небудь, чому-небудь,
що-небудь, який-небудь

роздувати це в подію дуже великого значення. (М. Трублаїні) 3. Крізь струнки сосни уже видно було на білому будинку дощечку з чотирнадцятим номером, і він прискорив крок, хоч зовсім уже задихався, а серце мало не вистрибувало з грудей. (П. Панч) 4. Ще мить, ще однесенька мить, і я долітаю в тому сні, з якого висмикує мене ранок. (Дара Корній)

371 Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки, поясніть уживання їх. Назвіть предикативні частини в реченнях. Яким засобом зв'язку вони поєднані?

1. Що сіялось те нині зеленіє а що цвіло те нині одцвіло. (М. Зеров) 2. Я знов пригадую весну свою хлоп'ячу що квітла у вітрах в донецькій далині і вчителя свого лице я бачу і п'є душа моя слова його ясні. 3. Коло хати що стояла в саду цвіли квіти а за хатою проти сінешніх дверей коло вишень поросла полином стара погребня з одкритою лядою звідки завжди пахло цвіллю. (О. Довженко)

● Побудуйте схеми речень.

372 Визначте, яке з наведених речень — складне з різними видами зв'язку.

1. Роль і діяльність Сковороди порівнюють з роллю та діяльністю Сократа: і Сократ, і Сковорода вчили, що головною умовою для пізнання й удосконалення людини має бути самопізнання. (З журналу)
2. Я справді ладен повірити, що це не квіти, а зорі нападали сюди вночі з небесної височини та так і залишилися на воді. (Є. Шморгун)

373 Складіть багатокомпонентні речення із сурядним і підрядним зв'язком за поданими схемами.

1. [...], і [...], (який ...).
2. [...], (що ...), а [...], (щоб ...).
3. (Коли ...), [...], але [...], (бо ...), (бо ...).

СПІЛКУВАННЯ

374 «Єдина відома мені розкіш — це розкіш людського спілкування», — писав Антуан де Сент-Екзюпері. Епітет сказав: «Людина повинна слухати вдвічі більше, ніж говорити: Бог нам дав один язик і пару вух». Прокоментуйте ці висловлення.

Домашнє завдання

375 Доповніть складносурядні речення підрядними частинами. Побудуйте схеми речень, поясніть розділові знаки.

1. Над головою розсипали дзвін жайворонки, а між пшеницею, мов маки синьоокі, поблискували волошки... (За В. Шевчуком) 2. Сонце впало за гору, але надворі ще довго стояв тихий світ... (За І. Нечуєм-Левицьким) 3. Скільки траплялося труднощів, однак усе те позаду... (За М. Олійником) 4. Ніби пройняті одною думкою, вони обернулись і глянули вниз, на річку, а за нею у мареві розстелявся рідний край... (За О. Гончаром)

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - На які групи поділяються складні речення?
 - Які види зв'язку можуть поєднуватися в складному реченні?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 41**СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ СУРЯДНИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ**

376 Прочитайте речення, знайдіть граматичні основи, визначте засоби зв'язку предикативних частин. Побудуйте схему речення.

Здоровенна, наче винницький казан, голова його була заку-
страна цілим оберемком білого снігу, довга, як помело, борода
виплетена з товстих віскряків криги; товсті настовбурчені бро-
ви густо покриті білим інеем, і сіро-зелені очі, наче Волосожа-
ри, виблискують холодним світом. (*Панас Мирний*)

- Чи можна речення поділити на дві частини? Виділіть їх.
- Яким зв'язком вони поєднуються?
- Скільки предикативних одиниць у першій частині?
- Яким зв'язком вони поєднані?
- Сформулюйте висновок про тип зв'язку предикативних частин у багатокomпонентному реченні.

Буду я навчатись мови золотої

У складному багатокomпонентному реченні з різними видами зв'язку виявляються **два рівні членування** — основний, або **вищий**, і другий, **нижчий**. Тобто один з видів синтаксичного зв'язку є визначальним у структурі речення, інші характеризують внутрішньокомпонентні зв'язки і відношення.

У художній літературі часто використовують **складні конструкції із сурядним і безсполучниковим зв'язком**. Усі **частини** таких речень **синтаксично рівноправні**: *Рожевий пил спадав, синіло все кругом, і коси золоті зоря вплітала в трави.* (В. Сосюра) [...], [...], і [...].

У складних реченнях із сурядним і безсполучниковим зв'язком провідним (зовнішнім) зв'язком може бути як сурядний, так і безсполучниковий зв'язок. Це зумовлюється змістовими й синтаксичними відношеннями між частинами таких конструкцій. У цих реченнях можуть поєднуватися **семантично однорідні частини** і створювати незамкнений ряд: *Пташки замовкли, трави стихли, лиш берези сколихнулись, лише вербиці поклонились, та вітер листям золотим почав шпурляти...* (П. Тичина) [...], [...], [...], [...], та [...].

У складі речення із сурядним і безсполучниковим зв'язком можуть поєднуватися **семантично неоднорідні частини**, які вступають у відношення причинові, наслідкові, умовні, часові: *Та час*

ТЕРМІНИ:

Рівні членування речення
Синтаксично рівноправні частини
Семантично однорідні частини
Семантично неоднорідні частини

минав, а човен не повертався: зіпсувався мотор. (Я. Баш) [...], а [...]: [...]. Провідним тут є безсполучниковий зв'язок, сурядний зв'язок виділяється на другому (внутрішньому) рівні членування.

У складних реченнях із сурядним і безсполучниковим зв'язком можуть поєднуватися **частини з однорідними і неоднорідними відношеннями**: *Половець став на порозі — досвіток був повитий туманом, під стіною темніла калюжа, проте не дощило.* (Є. Гуцало) [...] — [...], [...], проте [...].

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

горіцвіт, густонаселений, декуди, де-юре, долілиць, досуха, до темна, дужки, евфонія, експерт, живопис, забавка, забаганка

377 Випишіть із тексту складні речення із сурядним і безсполучниковим зв'язком. З'ясуйте засоби поєднання та смислові відношення між предикативними частинами. Поясніть розділові знаки.

Було це минулої осені. Якось застукала мене посеред степу ніч. Сонце недавно зайшло, і стежку було видно, а то враз споночило, на небі зорі висіялися, по землі туманець послався, сивий і негустий, як Чумацький Шлях угорі. Зірвавсь я бігти — страшно зробилося: ні людей, ні хаток поблизу, а тут ще й стежка загубилася. Тільки зорі й туман, та полином пахне — одсирів за ніч. Пробіг, мабуть, три гони і чую: холодом звідкись потягло, немов од ставка або річки. Аж воно не ставок і не річка, а провалля. На дні туман лежить, і в тумані люди гомонять, діти плачуть. Нарвав я собі полину і трави снопик під голову зв'язав, приліг у якомусь закапелку. Тепло мені, затишно, як на печі, тільки небо видно, а згодом і неба не стало, задрімав.

(За Гр. Тютюнником)

- Виконайте орфографічний аналіз тексту.

378 Прочитайте уривок з художнього тексту. Розставте в тексті розділові знаки. Допишіть його, використовуючи складні речення з безсполучниковим і сурядним зв'язком, дотримуючись стилю.

Східна сторона острова поросла густими очеретами та невисокими деревами у яких гніздилося безліч чайок мартинів і бакланів цих неймовірно ненажерливих риболовів яким рибалки Соколиного висілка зичили різного лиха. Поблизу цих пташиних осель часто траплялися лисячі нори що йшли глибоко під землю. Лисиць на острові було багато і почували вони себе там досить безпечно бо в рибальські садиби навідувалися тільки зрідка зимою а більшу частину року жили коштом пташиного населення східної частини острова. Були перекази нібито колись на цьому острові жило багато лебедів але тих часів уже ніхто не пам'ятав.

(М. Трублаїні)

379 Сконструйте речення за поданими схемами.

1. [...], а [...], [...].
2. [...], і [...], і [...]: [...].
3. [...], [...], [...], але [...].
4. [...] — [...], і [...].

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом і через дефіс складних слів»
вширшки, геть-чисто, горілиць, дедалі, десь-інде, донедавна, за безцінь, заввишки, завгрубшки, запанібратство

СПІЛКУВАННЯ

380 Андрієві необхідно підготувати доповідь з теми «З минулого — у майбуття». Епіграфом він обрав слова Цицерона: «Історія — свідок минулого, світло істини, жива пам'ять. Історія — життя пам'яті. Історія — це свідок часу, учителька життя. Не знати історії — означає завжди бути дитиною». Чи схвалюєте ви вибір юнака?

Домашнє завдання

381 Розгляньте фотоілюстрацію. Яку пору року зображено на ній? Який природний пояс України відтворено? Напишіть твір-опис місцевості, використовуючи складні речення із сурядним та безсполучниковим зв'язком.

Перевірте себе

- Дайте відповідь на запитання.
 - Схарактеризуйте рівні членування в складному багатокомпонентному реченні із сурядним і безсполучниковим зв'язком.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ВИНЯТОК І ВИКЛЮЧЕННЯ

У практиці усного й писемного мовлення нерідко плутають слова *виняток* і *виключення*, а також похідні від них *винятковий* та *виключний*. В одному зі спортивних звітів, наприклад, читаємо: «Про те, що ця гра не складатиме *виключення*, можна було здогадатися». Слово *виключення* тут недоречне, бо воно означає «усування, унеможливлення, припинення дії». Від нього походить *виключний* (такий, що поширюється тільки на один об'єкт). Правильними словосполученнями треба вважати такі: *виключення зі списку* (з університету, з організації), *виключне право*. Коли йдеться про відхилення від правила, від чогось узвичаєного, використовуємо слово *ви-*

няток, похідне від якого *винятковий* означає «особливий, надзвичайний»: «Тато мій — рішуча й тверда людина, хоч і мрійник. Нібито ці якості в людині не поєднуються, але тато, мабуть, *виняток*». (В. Речмедін); «*Виключення* з інституту засмутило не так недисциплінованого студента, як його батьків». (З газети). Тож у наведеному уривку тексту замість *не складатиме виключення* потрібно було написати *не становитиме винятку*. Треба писати й казати *винятковий випадок, виняткова мужність, виняткові умови*, а не *виключний випадок* і т. ін.

(О. Пономарів)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ПИСЬМОВИЙ ТВІР У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА СУСПІЛЬНУ ТЕМУ

382 Пригадайте: 1) основні загальні й мовні ознаки публіцистичного стилю; 2) послідовність роботи над твором (див. с. 190).

383 Прокоментуйте вислови.

1. Публіцистика є ніби проміжною сферою художнього, ділового і наукового спілкування, вона синтезує в собі частину функцій, мовних ознак та засобів художнього, ділового, наукового стилів. (*Л. Мацько*)
2. Публіцистичний стиль завжди виражає протистояння певних сил. Це його обов'язкове призначення й певна ознака. (*Т. Должикова*)

384 Прочитайте виразно вірш Ліни Костенко «Крила».

А й правда, крилатим ґрунту не треба.
Землі немає, то буде небо.

Немає поля, то буде воля.
Немає пари, то будуть хмари.

В цьому, напевно, правда пташина...
А як же людина? А що ж людина?

Живе на землі. Сама не літає.
А крила має. А крила має!

Вони, ті крила, не з пуху-пір'я,
А з правди, чесноти і довір'я.

У кого — з вірності у коханні.
У кого — з вічного поривання.

У кого — з щирості до роботи.
У кого — з щедрості на турботи.

У кого — з пісні, або з надії,
Або з поезії, або з мрії.

Людина нібито не літає...
А крила має. А крила має!

- Про які крила йдеться в поезії?
- Чим життя крилатої людини відрізняється від життя безкрилої?
- Чому кожен розуміє крилатість по-своєму?
- Прослухайте запис вірша у виконанні народного артиста України, Героя України Богдана Ступки. Які думки і почуття викликав у вас вірш?

- Випишіть ключові слова з вірша. Запишіть слова-асоціації до них, наприклад: *хмари — високість, політ, легкість...*
- Як реалізована основна функція художнього стилю — *впливати засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття й волю читачів* — у вірші?

385 Прочитайте вислови. Якою темою вони об'єднані? Завдяки яким засобам досягнута образність у висловах?

1. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград — красиве і корисне. (*М. Рильський*) 2. Якщо раб має в душі крила — рано чи пізно він стане вільним. Якщо вільна людина носить у душі кайдани, то рано чи пізно стане рабом. (*С. Вакарчук*) 3. Орлині крила чуєм за плечима, самі ж кайданами прикуті до землі. (*Леся Українка*) 4. Якщо ти народжений без крил, не заважай їм рости. (*Коко Шанель*) 5. В юності людина майже нічого про себе не знає. Для неї важливо, щоб хтось її похвалив. Це допомагає зміцнити віру в себе. Гарно з цього приводу прозвучав Богдан Ступка: «Людина не літає, а крила має...» Але оці крила в один день не виростають. (*Л. Засєда*)

386 Систематизуйте матеріал із попередніх вправ і напишіть твір у публіцистичному стилі на одну з тем: «Окрилені особистості»; «Людина нібито не літає... А крила має. А крила має!» (*Ліна Костенко*); «Чи легко окрилений у нашому суспільстві?».

ПАМ'ЯТКА

Послідовність роботи над твором

1. Оберіть тему із запропонованих, орієнтуючись на власні знання та інтерес до теми.
2. Визначте у темі ключове слово: це допоможе сформулювати головну думку твору.
3. Складіть план майбутнього тексту, пам'ятаючи про структуру твору: зачин (теза) → основна частина (аргументи) → висновок.
4. Доберіть матеріал таким чином, щоб сформульовану на початку тезу можна було довести, ілюструючи фактами з різних джерел залежно від жанру твору (випадки з життя, статистичні дані, цитати з художніх творів і т. ін.).
5. Зробіть висновок із власних міркувань за темою.
6. Складайте текст спочатку на чернетці. Перечитайте написане, виправте усе, що вважаєте за потрібне. Не забувайте про орфографічні та пунктуаційні правила.
7. Перепишіть твір у зошит.

§ 42 СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ

387 Прочитайте речення, знайдіть у кожному граматичні основи, визначте засоби зв'язку предикативних частин. Накресліть схему кожного речення, зробіть висновок про тип речень.

1. Ще сміх наш вогкий, сльози не солоні, роки ще нас у спину не женуть, нам ще не чуть зимових наших дзвонів, хоча й весняних дзвонів вже не чуть... (*М. Вінграновський*) 2. Очима прощання дівчина дивиться на вікна, на які метелиця навішує своє ткання; вони, й хата, і присмак вересня починають відходити у хуртовину, у темін, у сон чи забуття. (*М. Стельмах*)

- Скільки предикативних частин ви виділили в кожному реченні на вищому рівні? Назвіть їх. Який між ними зв'язок?
- Як поєднані предикативні частини на нижчому рівні?
- Сформулюйте висновок про тип таких багатокomпонентних речень.

Буду я навчатись мови золотої

Порівняно рідко трапляються складні синтаксичні конструкції, у яких предикативні **частини поєднані** між собою **підрядним та безсполучниковим зв'язком**. Підрядний зв'язок буває різним: супідрядним, послідовним, мішаного типу.

У таких реченнях виділяються два компоненти: на першому, вищому, рівні — безсполучниковий зв'язок, а на другому, нижчому, рівні, — підрядний: *Коли вона прокинулась, на столі вже горіла свічка, в кімнаті нікого не було, у чорні смолисті вікна дріботів дощ, наче билися дзьобиками в скло ластів'ята, шукаючи, де б погрітись.* (О. Гончар).

(Коли ...), [...], [...], [...], (наче ...), (де ...).

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

мармуровий, маршовий, медикамент, міліметр, молочений, мотуз'яний, мускулістий, наздогад, намолот, нелюдський, низовина, нитковий

388 Проаналізуйте складні речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком. Поясніть уживання розділових знаків.

1. А коли Ярина опинилася на вокзалі, її знову охопив переляк: до кого ж їхати — до брата чи до сестри, чи до тих дрімливих беріз, що погойдують оберемки сонця? (*М. Стельмах*) 2. Ми туди часто бігали, щоб з вітряка глянути навколо: нас вабили левади, серед яких проступали білі хатки. (*П. Панч*) 3. Щось йому надто пощастило: мотор доставив його туди, там він швидко купив човен, зустрів людей на машині з Лузан і привіз новину, якої фотограф уже ждав. (*М. Трублаїні*) 4. Коли на небі зарожевіла тоненька смужка, озеро почало прокидатися: на його поверхні з'явилися ледь помітні відблиски світла. (*Д. Ткач*) 5. Поки дідусь чаклує на вулиці, мама з бабусею ставлять на стіл одинадцять традиційних страв, дванадцята — кутя — ставиться останньою. (*Дара Корній*)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс складних слів»

гала-концерт, гамма-спектр, грам-маса, гранд-готель, джаз-фестиваль, дизель-мотор, екс-голова, сон-трава, спектакль-прем'єра, форс-мажор

389 Доповніть безсполучникові складні речення підрядними частинами. Поясніть розділові знаки.

1. У середині 1980-х улюбленою розвагою кількох молодих поетів була, зокрема, й така: комусь із «непосвячених» ми цитували певні знакові рядки й просили відгадати, ... 2. Як же нам хотілося довести всьому світові: Шевченко і модерний, і сучасний, ... 3. Адже сказано: на початку було Слово, ... (За І. Малковичем)

390 Знайдіть і виправте пунктуаційні помилки.

1. Простір моря потемнів, місячна доріжка пригасла за пагорбами, де вдень було б видно розлогі плантації виноградників. (За О. Гончаром) 2. У цегляному, двоповерховому будинку де розміщалися всі служби, було темно, тільки одне віконечко світилося: на нього й пішли Сергій з Дорошем. (Григорій Тютюнник) 3. Скрізь, де не гляну сухі тумани розляглися: поле і гай у серпанки тонкі повилися. (Леся Українка) 4. Хай сотий піт з чола додолу роситься — вони ж працюють, знаючи про те: якщо у полі жито заколоситься: то все, усе у світі процвіте. (І. Савич) 5. Містечко типово південне, зі світлого черепашнику, вдень воно аж очі сліпить і все засипане цвітом акацій, виногради в'ються над самими вікнами, бо тінню тут дорожать... (О. Гончар)

СПІЛКУВАННЯ

391 Прокоментуйте висловлення.

Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників, це — не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. (Б. Антоненко-Давидович)

Домашнє завдання

392 Прочитайте висловлення.

Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами; як риба в воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Нема його ніде від того, що воно скрізь. Воно схоже до сонячного саява — відхили лише вхід у душу свою. (Г. Сковорода)

- Напишіть твір-роздум (10–11 речень) «Як стати щасливим», уживаючи складні речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Які речення називаються складними з підрядним і безсполучниковим зв'язком?
 - Схарактеризуйте рівні членування в реченні з підрядним і безсполучниковим зв'язком.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 43 СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ СУРЯДНИМ, ПІДРЯДНИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ

393 Спостереження-аналіз. Прочитайте речення. Визначте граматичні основи, засоби зв'язку предикативних частин. Накресліть схему речення, зробіть висновок про тип речення за смисловими зв'язками в ньому.

Я не вірю, що дід із могили воскресне, але вірю, що ні — він увесь не умре: його думи нехитрі додумують внуки, і з очей ще віки пломенітимуть в них його пристрасть і гнів, його радощі й муки, що, вмираючи, він передав для живих. (В. Симоненко)

- Скільки предикативних частин поєднано в реченні?
- Які зв'язки між ними?
- Чи можна в реченні виявити вищий і нижчий рівні членування?
- Прокоментуйте розділові знаки в цьому реченні.
- Як би ви назвали цю синтаксичну конструкцію?
- Сформулюйте висновок.

Буду я навчатись мови золотої

Речення, що складається з трьох і більше предикативних частин, з'єднаних різнотипним граматичним зв'язком (сурядним, підрядним, безсполучниковим), називається **складною синтаксичною конструкцією**.

За інформаційним наповненням складні синтаксичні конструкції незрівнянно багатші, ніж, наприклад, прості речення, є незамінними для створення цілісного уявлення про складний предмет розмови.

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Букви і, ї у суфіксах жіночих імен по батькові»

Валеріївна, Василівна, Володимирівна, Геннадіївна, Германівна, Дмитрівна, Ігорівна, Іллівна, Кузьмівна, Луківна, Миколаївна, Олегівна, Олексіївна, Романівна, Ростиславівна, Савівна, Святославівна, Федорівна, Хомівна, Юліанівна, Юріївна, Яківна, Ярославівна

394 Прочитайте речення. Проаналізуйте їхню будову, поясніть розділові знаки. До якого стилю належать речення? Яке комунікативне завдання виконують? Накресліть схеми речень.

1. В кого батько, в кого мати, — є з ким розмовляти;
В кого брати, в кого сестри, — є з ким погуляти;
А у мене молодого — ні батька, ні неньки,
Як згадаю — заридую, заболить серденько.
(Нар. творчість)
2. І я тобі сказати чесно мушу: ти можеш лущить м'яч, немов горох, але коли вже замахнувся на душу, — дивись, щоб не спіткнувся... на чотирьох! (Б. Олійник)
3. Із букви-краплинки та звуку-сльозинки народиться на світ святе слово «мамо», мовлене устами янголятка, і осяє воно хатину, як дар Божий; тільки не дано нам запам'ятати цю мить, як не згадати дня, коли над нашою колискою вперше нахилилася мати. (Я. Гоян)

395 Проаналізуйте речення. Визначте в них граматичні основи, засоби зв'язку предикативних частин. Накресліть схеми речень, поясніть використання розділових знаків.

1. Отаборилися в долині, Павлюк наказує не розводити великого вогню, щоб не наводити на табір німецьких хижаків, та без гарячої страви яка сила? (*К. Гордієнко*) 2. Говорять так: поки конструюють машину, багато є над чим подумати, а коли запустять її в серію, то думати вже нічого. (*В. Собко*) 3. На тебе, на твої пошматовані видіння знову падають мамині слова, немов роса, ти встаєш, сурмонячись, позіхаючи, прикладаючи кулаки до очей, а у вухо, де ще причаївся сон, крізь туман добирається сумовите кування. (*М. Стельмах*) 4. Життя любить терплячих — вона пам'ятала цю батькову науку і внутрішньо приймала її, та все ж факт несподіваного творчого відкриття не минув для Інни безслідно, не раз ловила себе на бажанні, щоб пісню підхопило й понесло, щоб дійшла вона якимось неймовірним чином до слуху й того, кому від неї, може б, теж стало б тепліше. (*О. Гончар*)

396 Прочитайте текст. Випишіть складні речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком. Проаналізуйте їх, накресліть схеми. Поясніть розділові знаки.

КОЛА НА ВОДІ

Літній спекотний день. Тихо мріє маленький ставок, ніде ні шелесне, а на листку латаття сидить лінива жаба й уважно стежить за довгоногою комахою, що безтурботно ковзає по воді. Якби вона захотіла поласувати комашкою, то це навіть не коштувало б їй великих зусиль.

Трохи віддалік якийсь джмелик пристрасним поглядом прикипів до прекрасної мушки, але йому не вистачає мужності висловити своє кохання, тож він задовольняється тим, що тихо милується нею здала.

Онде потопав комарик, що впав у воду через власну необачність. Крильця намокли й обважніли, тому він ніяк не може злетіти в повітря, вода вже починає його поглинати.

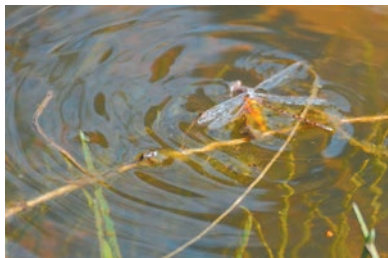
Дика слива схилила над ставком своє віття. На кінчику найдовшої гілки, що сягає майже середини ставка, самотньо висить зморщена й потемніла перестигла сливка, аж раптом вона відривається від гілки й падає у воду. Серед монотонного гудіння мух чується чудернацький легковажний звук: «Плюск!» З того місця, де урочисто й гідно впала маленька сливка, по воді пішли кола — за першим одразу ж друге, третє, четверте,... вони статично ширяться, немов розквітаючий цвіт.

Хвилькою віднесло від жаби довгоногоу комашку, яку та саме збиралася злизати своїм спритним язиком; джміль від поштовху хвилі ненароком упав на прекрасну мушку. Навзаєм вибачаючись, вони навіки закохалися одне в одного.

Перша хвиля, дійшовши до берега, піднесла вгору потопавочого комарика, якому вдалося вчепитися за травинку, що росла на березі, похилившись над водою. Комарик висушив крильця на цій травинці й полетів.

Як багато доль змінили майже непомітні кола на воді!

(*Б. Ферреро*)

НАГОЛОШУЄМО ТАК

дозёмний, до́ларовий, до-
лі́шній, до́мови, до́мова книга,
донéсхочу, ді́ждемо́, дій́деш,
дій́ду́, ді́дівщина, дво́ра, дво́ру,
дво́вёсловий

397 Додайте до головної або підрядної частини інші частини за допомогою різних сурядних чи підрядних сполучників. Побудуйте схеми. Схарактеризуйте речення, які ви утворили.

1. У кожного з нас є два крила ... 2. Любов — це коли хочеш пережити з кимось всі чотири пори року ... 3. Найскладніша річ у житті ... 4. Не бійся, що не вийде ...

398 Розгляньте схеми. Відшукайте з-поміж них схему поданого речення.

Про себе мати не згадала, і відколи я знаю її, вона найменше турбувалася собою і зверталася до таємних сил лише тоді, коли вже дуже в'їдалась у тіло чи кістки якась недуга, яку мати відганяла у нетрі, болота, у безвість, бо треба було ділечко робити. (М. Стельмах)

1. [...], і [...], (коли ...), (яку ...), (бо ...).
2. [...], і [...], [...], (коли ...), (яку ...), (бо ...).
3. [...], і [...], [... (коли), (яку), (бо) ...].
4. [...], і [...], [... (коли ...), ...], (яку ...), (бо ...).

СПІЛКУВАННЯ

399 Складіть діалог з теми «Народ скаже як зав'яже», використовуючи складні речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.

Домашнє завдання

400 Випишіть із художніх текстів три речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком. Підкресліть граматичні основи, побудуйте схеми речень.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке складна синтаксична конструкція?
 - Охарактеризуйте основні різновиди складного багатокomпонентного речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 44

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ ІЗ РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО І БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

401 **Спостереження-аналіз.** З'ясуйте, які розділові знаки ставляться в складних реченнях з різними видами зв'язку.

Надійшов вечір. Гості, що сиділи за чаєм, гаряче сперечались про роман, який щойно з'явився, нового модного письменника. Одні твердили, *що якщо* не брати до уваги карколомні перипетії сюжету, то в романі немає нічого цінного: ні думки, ні образності, ні краси слова. Інші захищали автора, *і, хоч* у самому творі, дійсно, важко було щось знайти таке, що свідчило б на його користь, ними стверджувалась думка, що

більшість читачів сьогодні тяжіють до надзвичайного, неправдоподібного. Один з противників автора, обурюючись, зазначив, *що коли* порівнюєш роман з класичними зразками пригодницької літератури, то навіть сюжет його здається блідим відбитком чудових сюжетів Александра Дюма і Жульє Верна. На це захисники молодого автора заперечували, *що, яким* би талановитим не був сучасний письменник, читачі ніколи не визнають його рівним класикам. Господарі з тривогою спостерігали, як загострюються пристрасті, *і, коли* суперечка стала занадто гарячою, хазяйка сіла за фортепіано. Гості готові були продовжувати дискусію, *але коли* в цьому будинку лунали перші звуки музики, то всі негайно замовкали: гра господині давала більшу насолоду, ніж найгарячіша суперечка.

(З журналу)

- У яких випадках між сполучниками підрядності *що коли*, *що якщо*, *що як*, *що який* і т. п. ставиться кома?
- За яких умов, згідно з вашими спостереженнями, між сурядним і підрядним сполучником *і хоч*, *і коли*, *але коли* кома не ставиться?

Буду я навчатись мови золотої

Розділові знаки в багатокомпонентних реченнях

Правило	Приклад	Схема
У багатокомпонентних реченнях розділові знаки ставляться за тими самими правилами, що й у всіх складних реченнях	<i>Гості вийшли на терасу; звідси був прекрасний краєвид на сад і на лиман, який блищав на сонці, як дзеркало.</i>	[...]; [..., (який ...), ...]
У складних реченнях із сурядним і підрядним зв'язком сполучники сурядності й підрядності можуть стояти поряд. Між цими сполучниками кома ставиться тоді, коли після підрядної частини немає другої частини складеного сполучника (<i>то, так</i>) або сполучника <i>але</i>	1) <i>Я допомагав дідусяві; це мені подобалось, і, коли він ходив кудись, я залюбки залишався замість нього на пасіці.</i> 2) <i>Дівчина дивилася в бінокль на берег, і коли зверталася до капітана, то очі її блищали.</i>	1) [...]; [...], і, (коли ...), [...]. 2) [...], і (коли ...), [то ...].

Практикум

402 Спишіть і поясніть розділові знаки між предикативними частинами складних речень із різними видами зв'язку.

1. Осяяні місяцем гори блищать, осріблені місяцем сосни шумлять, а море і сердиться й лає вітри, що нишком його підслухають згори. (Б. Олійник) 2. Трудовий день композитор починав рано-вранці в гімназії, де викладав музику; ввечері проводив заняття в музичній школі, звідти обов'язково ходив до театру, щоб перевірити роботу по підготовці спектаклю, а повернувшись опівночі додому, він віддавався творчій праці. (В. Чаговець) 3. Невиразною чорною плямою лежало сонне село у ви долинку, і тільки в корчмі ясно світилось одиноке

НАГОЛОШУЄМО ТАК

виразно, ви́сити, ви́словлення (бо ви́словити), ви́соко, височина́, ви́трата, виче́рпний, відзна́чити, відомість (документ), відомість (звістка, дані, популярність), відпові́сти, відто́ді, відча́й, вірші, віршови́й, віч-на-ві́ч, вогня́ний

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Апостроф»

ад'єктивний, ад'юнктура, альянс, бар'єр, дебют, зв'язки, кар'єр, обов'язок, об'єднання, об'єктивний, передгір'я, православ'я, прем'єр-міністр, п'явка, п'ятиборство, рюш, трав'яний

віконце й приковувало до себе Остапів погляд, се одинокє світло було немов останнім «прощай» рідного закутку, ниткою, що в'язала його з батьківщиною, з усім близьким. (М. Коцюбинський) 4. На самому краю села, од вигону, стояла невеличка хатка, вікнами на широкий шлях, з-за хатки виглядали невеличкі хлівці, повіточки, а трохи далі — тік, за яким був город. (Панас Мирний)

- Установіть відповідність багатокomпонентних речень схемам.

1. [...], [...], а [...], (що ...).
2. [...], і [...], [...], (що ...).
3. [...], [...], а [...], (за яким ...).
4. [...], (де ...); [...], (щоб ...), а [...].

403 Прості речення об'єднайте в складні багатокomпонентні з різними видами зв'язку. Поставте потрібні розділові знаки, поясніть їх.

1. Я глянув у вікно. Надворі була справжня хуртовина. Вона замела все навкруги. Ніхто о цій порі вже не сподівався снігу. 2. Уже по-весняному гріло сонце. Повітря було тепле. Але раптом назустріч південному вітрові подув крижаний північний. Він заклубочив снігові хмари. 3. Проте весна була сильніша. Вона полоснула по снігові дощем. Сніг розтанув. 4. Каштани розправили молоді листочки, виставили свічки. Берези поволі випрямилися. Вишні ж цвіли, ніби їх укривав не білий вишневий цвіт, а клапті снігу.

404 Доповніть головну чи підрядну частину речення так, щоб утворилось багатокomпонентне речення. Розставте і поясніть розділові знаки.

1. Хоч було вже пізно ... 2. Коли ми вийшли з дому ... 3. Дув пронизливий вологий вітер ... 4. Як тільки потеплішає ...

405 Напишіть твір-опис на тему «А в природі вже пахне весною», уживаючи складні синтаксичні конструкції.

СПІЛКУВАННЯ

406 Працюймо в групах. Побудуйте діалог на тему «Яка краса у цьому світі». Розіграйте його, об'єднавшись у групи по троє. Завдання третього — тактовно включитися в розмову двох осіб.

Домашнє завдання

407 Ознайомтеся на сайтах Інтернету www.ukrop.com, greatukrainians.com.ua з інформацією про Тараса Шевченка та його творчість. Підготуйте повідомлення з теми «Невідомий Шевченко».

Перевірте себе

- Дайте відповідь на запитання.
 - Які розділові знаки ставляться в складних реченнях із різними видами зв'язку?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 45 ПЕРІОД. ОСНОВНІ ЙОГО ОЗНАКИ. СТРУКТУРНІ ТИПИ ПЕРІОДУ. ОСОБЛИВОСТІ ІНТОНАЦІЇ, РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ ПЕРІОДУ

408 Спостереження-аналіз. Прочитайте виразно вірш Олександра Олеся. Визначте кількість предикативних частин у реченні. З'ясуйте особливості інтонації й побудови. Які мовні особливості цієї структури?

Хто долі кориться, хто далі не йде,
Хто прапор і зброю в безсиллі кладе,
Хто світло міняє на темряву ночі
І крила орлячі спокійно волоче,
Хто, вранці родившись, удень одцвіта,
Хто ворога злого уклоном віта,—
Той краще не бачив би світу ясного,
Не тьмарив би дня і не ганьбив нікого.

- Як характеризується речення за змістом (єдина тема, повнота думки тощо)?
- На скільки частин поділяється речення інтонаційно?
- Як вимовляється перша частина? друга? Чи є між ними пауза?
- Знайдіть у реченні анафору, лексичний повтор, антонімічну або синонімічну лексику.
- Наведіть приклад граматичного паралелізму в реченні.
- Сформулюйте загальний висновок про цю синтаксичну структуру.

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Період
Незамкнений період
Обірваний період
Обрамлений період

Період — це складне речення ускладненої будови: перша частина являє собою кілька однотипних (однорідних) за функцією речень (члени періоду), друга — заключна, що є простим чи складним реченням, головним щодо першої ускладненої частини: *У цьому ж лісі пив я самоту осінню, тут весну цілував під шелест верховіть, тут літом пропливли ледачі дні незмінні,— тепер сюди прийшов мороза я зустрів.* (М. Рильський).

Період характеризується вичерпною повнотою змісту і гармонійністю синтаксичної структури. Періодові притаманний постійний порядок розміщення його частин: перша частина містить у собі ряд звичайно однорідних елементів, які і за своїм змістом, і граматично залежать від другої частини.

Період має інтонацію, властиву лише йому. Перша частина періоду характеризується висхідною інтонацією: при збереженні загальної перелічувальної інтонації кожен з наступних однорідних елементів вимовляється вищим тоном, ніж попередній; кульмінація тону припадає на останній компонент і завершується тривалою паузою. Друга ж частина починається значно нижчим тоном і вимовляється із завершальною інтонацією.

За змістом період являє собою **закінчене структурне ціле**.

За будовою період — це найчастіше **багатокомпонентне складнопідрядне речення**, що складається з головної і кількох однорідних підрядних частин, які звичайно містяться у першій частині періоду.

Періодом може бути і **багатокомпонентне складносурядне речення, і просте, ускладнене однорідними членами**: *І там, де на всьому лежить печать мовчання, де стримані і скарги, і пісні, де здавлені прокльони і ридання,— вість людям подають кайдани голосні.* (Леся Українка).

Періодові властиві експресія, емоційність, яскрава виразність, певною мірою патетичність і водночас чіткість, довершеність форми. Період знаходить застосування в ораторському мовленні, публіцистиці, емоційно-піднесених творах художньої літератури.

У науково-популярних і науково-публіцистичних текстах період використовується тоді, коли треба подати описуване явище зі збереженням складних зв'язків і залежності між частинами цього явища, не втрачаючи відчуття внутрішньої цілісності, показати формування, розвиток, мотивацію думки.

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

абіде, абіколи, абіхто, абічий, абіщо, абіяк, абіякий, адресний (від адрес), адресний (від адреса), алфавіт, аналог, атлас (альбом, зібрання карт), атлас (тканина), бавовняний, багаторазовий, бажаний, байдуже

409 Прочитайте текст. Виділіть нову для себе інформацію. Поясніть уживання розділових знаків у запропонованих прикладах.

Період не завжди витримують у межах класичного. Є його різновиди, у яких спостерігаються певні відхилення в структурі, у розташуванні його основних частин, у повноті їх смислової завершеності. Тому виділяють кілька різновидів його:

1) **незамкнений (обернений) період** — структурно характерний тим, що починається з кінця, із висновку, а засновок іде в цьому випадку після висновку, після паузи: *Тільки тобою білий святиться світ, тільки тобою повняться брости віт, запарувала духом твоїм рілля, тільки тобою тішиться немовля, спів калиновий піниться над водою,— тільки тобою, тільки тобою!* (В. Стус);

2) **обірваний період** — для цієї структури характерна відсутність висновку як такого чи заміна його фразою іншого значення — запереченням сказаного в засновку, вигуком, невеликим коментарем до сказаного або чимось подібним: *Можна знайти в природі півтони, можна життя спинити на півслові, але нема в житті напівціни, але нема в житті напівлюбові.* (А. Демиденко);

3) **обрамлений період** — це період, який починається в засновку й висновку тією самою фразою чи частиною її, що передає головну думку, яку треба виділити, підкреслити:

*Хай буде легко. Дотилом пера.
Хай буде вічно. Спомином пресвітлим.
Цей білий світ — березова кора,
по чорних днях побілена десь звідтам.
Сьогодні сніг іти вже починавсь,
сьогодні осінь похлинула димом.*

*Хай буде гірко. Спогадом про Вас.
Хай буде світло. Спогадом предивним.
Хай не розбудить смутку телефон.*

*Нехай печаль не зрушиться листами.
Хай буде легко. Це був тільки сон,
що ледь торкнувся пам'яті вустами.*

(Л. Костенко)

410 Дослідження-доведення. Прочитайте виразно. Установіть, який з уривків є періодом. Обґрунтуйте свою думку.

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс складних слів»

будь-хто, вертоліт,
віце-президентський,
гіркувато-солоний, гриб-паразит,
дев'ятисотий, зірвіголова,
навчально-виховний, п'ятдесят,
соцстрах, стоп-кран, суспільно
корисний, східнослов'янський,
темно-зелений, тепловоз,
3-тисячний, хто-небудь,
член-кореспондент, чорнозем

1. Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Той ім'ям не вмере ніколи
В спогадах народу.

(Олександр Олесь)

2. Коли б мені корилися слова,
Як вітрові скоряється трава,
Чи нива Сонцю, чи вогню — волога,
Коли б вони лягали на папір,
Слухняно входячи в рядок і в твір, —
Чи знав би я, що значить перемога.

(Л. Первомайський)

3. Хто спиняє розвій вільної думки,
Хто вбиває життя душі,
Той не менший *проступник* від того,
Що відбирає тілесне життя.

(У. Кравченко)

- Поясніть лексичне значення виділеного слова, доберіть до нього синоніми.

411 Прочитайте період із правильною інтонацією. На які дві частини можна його поділити, що вони виражають, яка їхня інтонація? Зі скількох підрядних частин складається період? Який характер зв'язку підрядних частин? За допомогою яких засобів поєднуються підрядні частини? Прокоментуйте розділові знаки в періоді. Побудуйте схему речення.

Місто Ярослава. Реконструкція-діорама
в Національному музеї Історії України

Коли згадуємо, на якому маленькому клаптику землі розташувався Верхній город Ярослава Мудрого дев'ястсот років тому, і коли згадаємо, що сто п'ятдесят років тому на Хрещатику були тільки шинки й винокурні, коли згадаємо, що дев'ятнадцяте сторіччя Київ зустрів, маючи лише кілька десятків кам'яних будинків і являючи собою, як зазначав один мандрівник, «тільки спогади та надії великого міста», — то тільки тоді побачимо, до яких фантастичних розмірів розрослося наше місто нині.

(П. Загребельний)

412 Перепишіть. Поставте розділові знаки, поясніть їх уживання. Накресліть структурну схему конструкцій. Прокоментуйте стилістичну роль періоду в українській мові.

1. Повитягались гострі шпилі одділились окремі каміння перетворились у білий мармур одяглися в різьбу і став перед

нами острів з моря — весь як Міланський собор. (М. Коцюбинський) 2. Азовське море і Чорне море зелені діброви і спів солов'я високі Карпати донецькі простори — це ти Україно моя! (І. Нехода) 3. Крізь весняні шуми рік і лісів крізь гамір торговиці світової крізь невгаваючий рев ненажерливості людської і злоби чую тебе свята велика молитво безталанного нашого народу. (Б. Лепкий) 4. Я не беру життя байдуже. Високих дум святі скрижали всі наші радощі і жалі всі ті боління і надії і чарівливі гарні мрії все що від тебе в серце впало не загубилось не пропало. (М. Вороний)

413 Працюймо в групах. Складіть у художньому або публіцистичному стилі: 1) незамкнений період, повторюючи сполучник *і*; 2) обірваний період, повторюючи сполучник *та* (у значенні *але*); 3) обрамлений період. Оцініть роботу кожної групи.

СПІЛКУВАННЯ

414 Уявіть себе вчителем, якому треба пояснити п'ятикласникам поняття *лексикографія* й *словники*, *типи словників*. Побудуйте невелику розповідь із теми «Словники — музеї слів» (С. Пушик).

Домашнє завдання

415 Пригадайте ознаки періоду. Виразно прочитайте поетичний текст. Поясніть стилістичну роль періоду.

Чи то зоріє колос в раннім полі,
Чи йдуть стежками діти у вінках,
Чи пісня в яр влягається поволі,
Чи небеса сурмлять у літаках,
Чи перший грім братається з грозою —
Я чую рідну землю всю з собою.

(М. Стельмах)

- Опишіть те місце, де ви любите відпочивати. Використайте період.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке період?
 - Які розділові знаки ставляться на місці поділу періоду на дві частини?
 - Схарактеризуйте незамкнений період.
 - Схарактеризуйте обірваний період.
 - Схарактеризуйте обрамлений період.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ДОРІВНЮВАТИ Й РІВНЯТИСЯ

«Два та один *рівняється* трьом», — помилково кажуть інколи, забуваючи, що дієслово *рівняється* має в українській мові інше значення, ніж те, що йому в цій фразі надають. *Рівнятися* — значить «уподібнюватися, триматись одної лінії в ряді»: «Ні, Мессіє, я не рівняюся до тебе, ні!» (Леся Українка); «Рів-

няйся на правофлангового!» (військова команда). Дієслово *дорівнювати* означає «бути рівнозначним, становити щось»: «Дія *дорівнює* протидії» (фізичне явище). Отож, у наведений помилковій фразі треба було написати: «Один та два *дорівнює* трьом».

(З довідника)

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ДІАЛОГ, СКЛАДЕНИЙ ВІДПОВІДНО ДО ПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ (ОФІЦІЙНА Й НЕОФІЦІЙНА РОЗМОВА, ДІАЛОГ-ДОМОВЛЕНІСТЬ)

Буду я навчатись мови золотої

Діалог — форма усного мовлення; двосторонній обмін інформацією між двома або більше особами у вигляді запитань та відповідей. Кожен учасник діалогу може виконувати роль і мовця, і слухача. Важливу роль у діалозі відіграють невербальні засоби спілкування: міміка, жести тощо.

До основних мовних особливостей діалогу належать такі: велика кількість питальних і спонукальних реплік, наявність повторів і перепитувань у реагувальних репліках, уживання неповних речень.

416 Прочитайте тлумачення слів *офіційний, неофіційний, розмова*. Сформулюйте визначення понять *офіційна розмова й неофіційна розмова* і запишіть їх. Назвіть, чим відрізняються ці розмови.

Розмова — словесний обмін думками, відомостями і т. ін. між ким-небудь.

Офіційний — 1. Який запроваджується, регулюється урядом, урядовою установою або службовою особою; урядовий, службовий. 2. Витриманий відповідно до встановлених правил, формальностей. 3. Позбавлений невимушеності, безпосередності; нейтрально ввічливий, стриманий, діловий.

Неофіційний — який не має офіційного значення; позбавлений офіційності.

417 Прочитайте текст. Чи можна вважати розмову з директором офіційною? Обґрунтуйте свою думку.

Директор був у кабінеті сам. Стояв біля вікна спиною до дверей, невисокий, щупленький, з блискучим лакованим ціпком у руці, дивився в училищний двір. Було перше вересня. Коли ми ввійшли і стали при порозі, директор озирнувся.

— Що ви хотіли? — спитав він.

Тітка Ялосовета одразу заплакала, почала розказувати, що хату нашу «викинуло бомбою в річку», що живемо ми в тій хаті, як у норі, одягатися ні в віщо, їсти теж не дуже... А я стояв, дивився у підлогу і тримав у спітнілій руці згорнуті в дудочку документи.

— Він слухняненький, роботящий, не дивіться, що такий ото малий. Він підросте. І вчиться ловко, самі ловкі оцінки. Якби було за чим далі учитися, то хіба я його привела б оце... А то таке, наче збуваю дитину...

— Скільки тобі років? — спитав директор, перевівши свій уважно-здивований погляд з тітки Ялосовети на мене.

Я подав йому документи. Він пробіг їх очима і посміхнувся. Тітка Ялосовета дивилася на нього благально.

— Те що малий, нічого, — директор обміряв мене поглядом, а я боявся і дихнути. Стояв і не дихав. — Ми йому підставку зробимо, щоб до верстата діставав. Але ж йому нема ще й п'ятнадцяти років...

— Та скільки ж там — без одного місяця не п'ятнадцять.

Директор ще раз переглянув табель, заяву (я написав її дуже каліграфічно, майже намалював) і раптом запитав:

— А що в тебе за ім'я — Павлентій?

Тітка Ялосовета теж глянула на мене здивовано.

— Чого він Павлентій? Павлом його звати. Павло Трохимович...

— Ну, що ж, Павле... Трохимовичу, — сказав директор. — Беру тебе під свою відповідальність. Будеш у нас відмінником.

(За Гр. Тютюнником)

- На прикладі тексту доведіть «унікальність» художнього стилю.
- Поясніть уживання розділових знаків при діалозі.

418 Працюймо в парах. Складіть і розіграйте діалог (10–12 реплік) за однією із ситуацій: 1) ви хочете взяти участь у географічному квесті*, який проводитиметься за межами навчального закладу, ще й під час уроків. Необхідно звернутися до директора школи з проханням звільнити вас від уроків; 2) ви зустріли приятеля, з яким разом були в літньому оздоровчому таборі. Розпитайте його, як він провів літо, і розкажіть про свої канікули.

Буду я навчатись мови золотої

Діалог-домовленість — діалог, під час якого співрозмовники домовляються про зустріч або спільні наміри. Під час такого діалогу співрозмовники повідомляють інформацію, запитують, ставлять уточнювальні запитання, спонукають до дій і вчинків.

Під час діалогу варто дотримуватися таких правил:

- урахуйте мету діалогу й особливості співрозмовника (вік, стать, статус, інтереси тощо);
- швидко реагуйте на репліки, але пам'ятайте, що слово не горобець: вилетить — не впіймаєш;
- підтримуйте розмову вербально (ставте уточнювальні запитання) і невербально (дивіться на співрозмовника, не відводьте очей);
- заохочуйте співрозмовника, щоб досягти домовленості;
- дотримуйтеся мовленнєвого етикету.

419 Працюймо в парах. Складіть і розіграйте діалог-домовленість (10–12 реплік) за однією із ситуацій: 1) ви домовляєтеся з товаришем про відвідування прем'єрного показу художнього фільму; 2) ви домовляєтеся з батьком разом сходити на риболовлю.

ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО

Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть речення із сурядним і безсполучниковим зв'язком.
 - А У небі озвалися жайворонки, бризнули живим сріблом із блакиті, вони раділи, що відгрімилла гроза. (І. Цюпа)
 - Б Море невинно голубіє під стінами скель, сонце світить ласкаво, що аж каміння сміється. (М. Коцюбинський)
 - В На морі дужчає вітер, чайки голосніше кричать, і хвилі розбиваються одна за одною в берег. (Г. Хоткевич)
 - Г Іще так мало зроблено, що просто аж не віриться; ще полечко не зоране, ще житечко не сіється. (Г. Гуска)
2. Укажіть речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком.
 - А Я бачу мільйони людей, вони пересуваються по дорогах, тягнуть на собі гармати й міномети. (Ю. Яновський)
 - Б Сині барви, якими пишалися гори ще вчора й позавчора, коли світило сонце, геть зблякли тепер, од них залишилися тільки невиразні спомини де-не-де. (Є. Гуцало)
 - В Ще був день, і хмари так щільно обтягли небо, що надворі посутеніло. (О. Десняк)
 - Г Щебет і роса між вітами, теплий вітер в забутті, і над клумбами розквітлими бджіл орбіти золоті. (Л. Талалай)
3. Укажіть речення з підрядним і сурядним зв'язком.
 - А Часом море міняє свій колір, коли день похмурий, воно стає непривітним, олов'яним. (В. Підпалій)
 - Б Співала колосом нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, підрізуючи стебло. (М. Коцюбинський)
 - В Жайворонок співав, що луна йшла під блакитне небо, а в лісі слухав того співу первоцвіт. (М. Коцюбинський)
 - Г Іду зеленою межею, кругом хвилюються жита, і в'ється щастя над душею... (Олександр Олесь)
4. Укажіть речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.
 - А Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, а убога земля вмивається сльозами й не знає, коли осміхнеться. (М. Коцюбинський)
 - Б Людина повинна вірити, що незрозуміле можна зрозуміти, інакше вона не стала б роздумувати над ним. (Й.-В. Гете)
 - В Наслідки вашої праці оцінять інші, дбайте тільки про те, щоб серце ваше було чисте й справедливе. (Д. Рескін)
 - Г Не скласти ціни скарбам, що щедро розсипані на річкових левадах, які вчені називають колискою цивілізації. (М. Яценко)
5. Правильно розставлені розділові знаки в реченні
 - А Любив Ярослав книги: читав він їх часто і вдень, і вночі, і зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо, написали вони книг велику силу, що ними повчаються віруючі люди і тішаються плодами глибокої мудрості. (В. Близнець)
 - Б У книгах світило мудрості, а про мудрість сказано люблячих мене люблю, а хто дошукується мене — знайде благодать. (В. Близнець)
 - В Стоїш посеред городу, задумався і вже стоїш не просто серед городньої зелені, а у вирі таємниць що оточують тебе своїми стеблами розмаїтими запахами. (Є. Гуцало)
 - Г Той, хто знає, хто любить рідну землю, любить по-справжньому і рідне слово. (Є. Колодійчук)
6. У реченні *Бреду снігами мимо берізок і сосон до хатки, вона стоїть під засніженим дахом, у ній ніхто не живе, адже в лісі зараз холодно.* (За І. Цюпою) предикативні частини пов'язані
 - А безсполучниковим і підрядним зв'язком
 - Б безсполучниковим і сурядним зв'язком
 - В безсполучниковим, сурядним і підрядним зв'язком
 - Г сурядним і підрядним зв'язком

7. Схемі [...], [...], [...], а [...], [...] — [...], (що ...) відповідає речення
- А Настав вечір, сонце сіло за обрій, а село не спить, люди працюють — збирають урожай, пораються біля худоби, що реве та їсти просить. (В. Загороднюк)
- Б Місяць на небі горить, сяють зорі в даліні, вітер співає колискову, а степи мріють, тихо всюди — все спить. (В. Мелешенко)
- В Іду шляхом, сонце сяє, вітер з травами говорить переді мною, а за мною степ колишеться, затихне вітер буйний — степ не двигнеться, що камінь він стає. (Я. Щоголів)
- Г Як не хочеш, моє серце, дружиною бути, то дай мені таке зілля, щоб тебе забути. (Л. Костенко)
8. Правильно розставлено розділові знаки в реченні
- А Квітень виправдовував свою назву — весело гомоніли струмки, що збігали з гір, сніг розтанув — а в полях зазеленіла озимина.
- Б Квітень виправдовував свою назву, весело гомоніли струмки, що збігали з гір, сніг розтанув — а в полях зазеленіла озимина.
- В Квітень виправдовував свою назву; весело гомоніли струмки, що збігали з гір, сніг розтанув, а в полях зазеленіла озимина.
- Г Квітень виправдовував свою назву: весело гомоніли струмки, що збігали з гір; сніг розтанув, а в полях зазеленіла озимина.
9. Укажіть речення з різними видами зв'язку.
- А Тьмяно світили ліхтарі, обабіч дрімали каштани, а за ними, куди не досягало електричне сяйво, купчилились темні мовчазні дерева. (О. Донченко)
- Б Летить земля, кричать лелеки, зорі падають до ніг. (За В. Сосюрою)
- В Довго барилась зима, а оце впала на землю, кинула горстку снігу і загула хуртовиною, замітаючи стежки. (Ю. Яновський)
- Г Щаслив, кого великий світ уже із діл великих знає, кого квітчає лавру квіт, чиє ім'я співець вітає. (У. Кравченко)
10. Зробіть синтаксичний розбір речення.
- Плоди й насіння збирали після повного їх достигання, а корені викопували наприкінці літа або восени: у цей час у них нагромаджується найбільший запас речовин, які потрібні для лікування. (Р. Кобальчинська)
11. Установіть відповідність між реченнями та кількістю предикативних частин у них.
1	2 предикативні частини	А Вечера добігає кінця, мов тиха погідна ріка тече розмова, горять у підсвічниках свічки, і від цього чару та від пережитих вражень мене огортає дрімота. (Дара Корній)
2	3 предикативні частини	Б Калейдоскоп із кольоровими скельцями покрутиш — і вони миттєво міняються: вибудовуються новими узорами, красивими прозорими метеликами тремтять на круглому скельці. (Л. Долик)
3	4 предикативні частини	В А десть далеко плакала весна, а десть тужила запізнїла осінь, і снігу білого насипала зима, а літо тихо заплїтало коси, а літо мріяло про небо і блакить... (Г. Полторак)
4	5 предикативних частин	Г Їй [річці] було холодно, але радісно — вона бігла з гори в долину, аби розказати, скільки сонця є в небі, скільки краси є в горах, скільки любові є в цьому світі. (Л. Долик)
		Д Я знаю, що любов не тільки довготерпить, вона — перемагає. (Дара Корній)

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Ви навчитеся:

- визначати ознаки тексту, характеризувати мовні засоби зв'язку речень у тексті;
- виділяти структурні компоненти тексту;
- з'ясовувати типи складного синтаксичного цілого (ССЦ), характеризувати мовні засоби зв'язку речень у складному синтаксичному цілому;
- виконувати орфографічно-пунктуаційний аналіз тексту;
- здійснювати актуальне членування речень у висловленні;
- складати тексти, використовуючи речення різних типів.

§ 46 ТЕКСТ. СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕКСТУ

420 Дослідження-доведення. Пригадайте, що таке текст. Прочитайте уривки. Доведіть, який із них є текстом.

1. Ось виткнулися перші паростки зелені трав, а невдовзі степовий простір уже вцяцькований ліловими квіточками лякливо вкритої сон-трави чорніючої, що поширює незбагненої насолоди тонкі ніжні пахощі. Дрімає у весняній холодно-фіалковій тиші молодий ліс. Оживають ліси, луки, степи. А поряд: то тут, то там спалахнули і вже яскраво полум'яніють золотисто-жовті голівки горицвіту весняного, що, наче краплини самого сонця, впали й розсипалися по степу.

2. З приходом усевадної весни усе в природі прокидається. Оживають ліси, луки, степи. Після тривалого зимового сну природа сповнює живі істоти життєдайними силами і надихає енергією, що бурхливо вирує й переливається. Ще не збігли весняні струмки, а магічна сила лагідних променів яскравого сонечка вже кладе перші яскраві барви на неозорий килим степу. Ось виткнулися перші паростки зелені трав, а невдовзі степовий простір уже вцяцькований ліловими квіточками лякливо вкритої сон-трави чорніючої, що поширює незбагненої насолоди тонкі ніжні пахощі. А поряд: то тут, то там спалахнули і вже яскраво полум'яніють золотисто-жовті голівки горицвіту весняного, що наче краплини самого сонця, впали й розсипалися по степу.

(Г. Смик)

- Назвіть відомі вам ознаки тексту.
- Як будується текст?
- Які є способи розвитку думки в тексті?
- Які є засоби мовного зв'язку речень у тексті?
- Сформулюйте власне визначення тексту, запишіть.

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Текст

Одиниці тексту

Абзац

Складне синтаксичне ціле

В усному й писемному мовленні прості й складні речення є лише елементами для побудови більш складних мовних утворень, які мають назву **одиниці тексту, текст**. Причому найчастіше текст утворюється не безпосередньо з речень, а з одиниць, які становлять сукупність речень — складне синтаксичне ціле (ССЦ). Це пов'язано, наприклад, із тим, що в мовленні не лише про щось повідомляється, але й зміст цього повідомлення розгортається, усвідомлюється, тобто навколо одного змістового центру об'єднуються додаткові повідомлення. У таких випадках утворюються синтаксичні одиниці, більші за речення. Вони характеризуються синтаксичною єдністю, зв'язністю елементів, певними змістовими якостями.

Текст (латин. *textum* — зв'язок, тканина, побудова) — це письмове чи усне повідомлення, що характеризується змістовою й структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата.

Ознаки тексту

цілісність	єдність змістової (ідеї, теми, змісту), комунікативної (мети, намірів спілкування) та структурно-граматичної (відповідність мовних засобів жанру твору) характеристик
зв'язність (або зчеплення)	наявність логічності (причиново-наслідкові відношення між елементами тексту); образності (наскрізна система образів); композиційності (розташування частин тексту відповідно до задуму автора); асоціативності (наявність головних тем, ключових слів); стилістичності (відповідність мовних засобів стилю і жанру)
членованість	властивість тексту ділитися на окремі комунікативно значущі одиниці
лінійність	розташування мовних одиниць у певній послідовності
інформаційність	передача знань про об'єктивну реальність, мовні одиниці та їх функціонування
завершеність	властивість тексту з визначеними межами
наявність теми, ідеї (основної думки), структури	

Текст характеризується композиційно-тематичним членуванням. Структура тексту: зачин → основна частина → кінцівка.

Зачин — початок думки, теми, який, як правило, зосереджується в першому реченні, може навіть виділятися в окремий абзац.

Основна частина містить розвиток і виклад теми.

Кінцівка — це підсумок усього висловлення (теми) з погляду як змісту, так і синтаксичної структури.

До структурних одиниць тексту належать **речення, складне синтаксичне ціле, абзац**. Складний за змістом текст поділяється на абзаци (мікротеми), між ними існує певний змістовий зв'язок. Структурна організація тексту залежить від типу мовлення.

Розповідь характеризується наявністю експозиції, зав'язки, розвитку дії, кульмінації, розв'язки.

В **описі** спочатку називається сам предмет, потім послідовно зображуються деталі й передаються почуття, викликані предметом.

Роздуми становлять логічний виклад якоїсь думки з доказами й висновками. Роздуми включають три частини: **тезу, докази, висновки**.

421 Дослідження-аналіз. Прочитайте текст. Визначте тему, ідею, стиль тексту, тип мовлення. Яке комунікативне завдання тексту? З'ясуйте, які ознаки тексту йому властиві. Свою думку обґрунтуйте.

ДЖЕРЕЛА УКРАЇНИ

Жоден найточніший і найчесніший підручник історії не замінить спілкування з минулим через дерева, скелі, джерела, які люди пов'язують із конкретними історичними особами. Воді в цій низці природних пам'ятників відведена особлива роль.

Так, чимало джерел в Україні та по інших усядах мають те чи інше відношення до великого Кобзаря. Скажімо, у глибокій балці урочища писарського, що на Черкащині, тече джерельце, яке колись, за народними переказами, розчистив поет. Завжди свіжа й чиста вода в криниці, що на старій миргородській дорозі. Максим Рильський писав про неї: «Криниця в балці, журавель при ній, тут, кажуть, воду пив колись Шевченко». На далекому Мангішлаці, куди в позаминулому столітті був висланий поет, є колодязь, який місцеві жителі називають Тарасовим. Прийнялися й верби, посаджені ним, і перетворились незабаром на затишний гай.

А скільки звичаїв, повір'їв, прикмет пов'язано з річковою й колодязною водою! У підземній воді схована таємниця дощів, снігів, туманів. Стародавні арійці вважали дощові хмари небесними джерелами. «Як у воду дивився», — кажуть про подію, яку вдалося передбачити.

(За В. Супруненьком)

- Виділіть у тексті основні структурні компоненти.
- Визначте мовні засоби зв'язку речень у тексті. Доведіть, що вони забезпечують структурно-композиційну єдність тексту.
- Які речення за будовою переважають у тексті? Чому?

422 Прочитайте текст. Визначте тему, стиль і тип мовлення. Доберіть заголовок.

Протягом усієї історії український народ не мав іншої інституції, яка б справила більший вплив на розвиток його освіти, науки, культури, ніж Києво-Могилянська академія. Впродовж віків вона була виразником і носієм специфічних рис духовності українського народу, могутнім чинником формування його самосвідомості, джерелом ідей боротьби за батьківську віру і національну свободу. Для українців вона завжди буде національною святинею, не меншою, ніж Падуя чи Болонья для італійців, Оксфорд для англійців, Сорбонна для французів, Карловий університет для чехів, Ягеллонський для поляків.

Ще до виникнення Києво-Могилянської колегії, згодом академії, на землях, населених українцями, вже існували школи вищого типу, засновані переважно домініканцями та іезуїтами. З книги Антуана Жобера «Лютер і Могила» (Париж, 1974) дізнаємось, що в кінці XVI — на початку XVII ст. в Україні існувало близько десяти таких колегій. А генуезці

НАГОЛОШУЄМО ТАК

ра́зом, рве́мо, решети́ти, рі́флений, рі́зкий, різно́бій, різно́вид, різноко́лірний, різноскладо́вий, різностильови́й, різностильни́й, розго́лосіти, розпа́д, самоврядува́ння, само́руч

заснували свою колегію в Києві ще століттям раніше. Всі ці заклади не могли не підносити і не поширювати серед місцевого населення ідеї значення освіти і науки в суспільному житті. Але через конфесійно-культурну відмінність і відчуженість від духовних традицій життя українського народу ці ідеї не могли тут глибоко вкоренитися.

Києво-Могилянська академія була першим вищим навчальним закладом, що відповідав запитам і потребам духовного життя українського народу в період радикальних світоглядних і суспільно-політичних змін, народно-визвольної боротьби, формування національної церкви і держави.

Свідомі громадяни, світські й духовні, інтелігенція й козацтво об'єдналися до справи захисту духовних та національних інтересів України. Найголовнішим завданням вони вважали виховання громадян, гідних своєї історії і відповідальних за майбутнє вітчизни. Поступово центром життя став Київ. Ось чому до Києва потягнулись культурно-освітні діячі з різних земель України. З-поміж них були письменники, поети, педагоги, перекладачі, вчені, богослови, книговидавці, гравери, художники. Це Захарія Копистенський, письменник; Памво Беринда, лінгвіст, гравер, енциклопедист; Тарасій Земка, письменник, знавець мов, редактор; Лаврентій Зизаній, автор підручників для шкіл, педагог, «муж словеснійша і витія», та інші.

Просвітники гуртувались навколо друкарні Києво-Печерського монастиря під покровом архімандрита Єлисея Плетенецького.

До них належала й знатна киянка зі шляхетського роду Волині Галшка Гулевичівна. 15 жовтня 1615 р. вона вписала до Київських магістратських книг дарчу, за якою свій дім із землею і «всіма до нього належностями» дарувала під фундування монастиря й школи для дітей «народу православного... А щоб тая фундація skutok свій брала,— писала Гулевичівна,— то зараз в той двір школу впровадила й впроваджую». Таким чином, 15 жовтня 1615 р. розпочала свою діяльність школа, яка увійшла в історію як Київська братська школа, родоначальниця Києво-Могилянської академії.

Для швидкого розвитку Київської братської школи були сприятливі умови. Виникла вона в Києві, де зібрались інтелектуальні сили з усієї України, мала підтримку Війська Запорозького. А ще — досвід своїх попередниць — братських шкіл, особливо Львівської й Луцької, від яких запозичила Шкільний статут, підручники та освічених вчителів, а також — Острозької школи, цього великого і впливового культурного й освітнього осередку.

Києво-Могилянська академія тривалий час була єдиним вищим загальноосвітнім всестановим навчальним закладом України, Східної Європи, усього православного світу. Заснована на принципах гуманізму й просвітництва Академія не лише

Галшка Гулевичівна

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання прислівникових сполучень»
автоматично керований, асиметрично розташований, біополярно заряджений, віртуозно виконаний, всенародно обраний, всесвітньо відомий, кристалічно однорідний, матеріально відповідальний, суспільно корисний, суспільно небезпечний, суспільно необхідний, суспільно розвинений, явно доданий

навчала молодь, але й поширювала освіту, знання, її вихованці відкривали школи, фундували бібліотеки, сприяли розвитку культури, мистецтва, літератури, музики, театру. Академічні наставники й професори свято вірили в те, що освічений розум справляє благотворний вплив на характер і вчинки людини, долю суспільства.

(За З. Хижняк)

- Чи є у тексті вужчі теми? Доберіть до них заголовки і запишіть. Виявіть ознаки зв'язності в тексті. З'ясуйте його комунікативне завдання. Яке враження справляє на читача цей текст? Поясніть чому.
- Визначте в тексті основні структурні компоненти.
- Завдяки яким образним засобам текст має емоційно-експресивний вплив на читача?

СПІЛКУВАННЯ

423 Продовжте висловлену журналістами думку.

Праця над словом адекватна подвигу й полягає в змаганні із собою, подоланні, напрузі безконечній і постійній, себто і є хресним шляхом удосконалення. Цього не замінить комп'ютерно-ксероксною укомплектованістю. Це зовсім не те. (З журналу «Америка»)

Домашнє завдання

424 Прочитайте виразно. Визначте тему й основну думку поезії.

ЧЕРВОНА КАЛИНА

Ми посадили калину у себе в городі,
Ту калину, що люблять і славлять в народі,
Нашу радість сумну, нашу втіху єдину,
Ми посадили у себе червону калину.

Є на світі плоди і дерева незнані:
Помаранчі, цитрини, кокоси, банани,
Виногради солодкі, інжир і маслини,
А для нас наймиліша — червона калина.

І наїдку мало, й краса небагата,
Не вистигне влітку, терпка й гіркувата.
Восени червоніє, а спіє — в морози.
І не ягоди в неї — кривавії сльози.

Ми в калині родились, в калині зростали,
В калинові сопілки журбу виливали,
І калину на серці несли в домовини,
На могилах у нас виростили калини.
Тож давай-но посадим калину червону,
Нашу радість гірку і від зла охорону,
Ми у неї здобудемо мужності й сили,
Щоб калиновий край врятувати від могили.

(І. Коваленко)

- З'ясуйте, з якою метою автор уживає вираз «червона калина» в прямому й переносному значеннях.

- Чому автор уживає епітети *сумна, гірка* до слова *радість*?
- Перекажіть зміст вірша прозою, порівняйте обидва тексти й доведіть, що поезія збуджує не тільки розум читача, а й впливає на його емоційний стан.
- Пригадайте, які ще рослини є символами України.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке текст?
 - Назвіть відомі вам ознаки тексту.
 - Як будується текст?
 - Назвіть способи розвитку думки в тексті.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 47 СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ (ССЦ), ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

425 Дослідження-аналіз. Прочитайте. З'ясуйте, чи пов'язані речення за змістом, лексичними, морфологічними, синтаксичними засобами зв'язку. Чи можна у висловленні виділити речення-зачин, речення-висновок?

Ще рання весна. Ота сама розвесінь, коли над степами покотили весняні хвилі тепла й вигріті сонцем поля буйно парують, прозорою земною силою струменять у небо, і механізатори кажуть: «На врожай!» Мине якийсь час, і засвистить над степами суховійниця, вип'є вологу, розжене марева. А поки що течуть і течуть вони, купають простори, перебігають шляхи степові. І навіть у містах цього краю, через широкі проспекти в нових мікрорайонах — напередими тролейбусам — струменять такі ось ілюзорні пречисті ріки.

(О. Гончар)

- Доведіть, що речення пов'язані за змістом.
- Які синтаксичні засоби зв'язку ви визначили?
- Яким способом виражається розвиток думки?
- Чи має висловлення смислову завершеність?
- На вашу думку, це завершений текст чи його частина?
- Які мовні засоби зв'язку речень у тексті?
- Прочитайте текст уголос. Чи виступає засобом поєднання речень інтонація?

Буду я навчатись мови золотої

Складне синтаксичне ціле (ССЦ) — це група взаємопов'язаних своїм змістом і синтаксичними засобами речень, які виражають розвиток думки і поєднані між собою в одне ціле семантико-граматичними відношеннями. Складне синтаксичне ціле є елементом тексту, яке ще називають **надфразною єдністю**.

ТЕРМІНИ:

Складне синтаксичне ціле
Надфразна єдність

Наведене в попередній вправі складне синтаксичне ціле відрізняється **смісловою завершеністю**. Перше речення є своєрідним зачином, а наступні послідовно розгортають характеристику явища, названого в першому реченні. Останнє речення завершує опис. Крім смислової об'єднаності, речення в складі цілого мають також інші показники сполучуваності: повторення іменника загальної назви *степ*, використання сполучників *і, й, а, поки що*, вживання займенників *ота, такі, вони*, поєднання дієслівних форм теперішнього і майбутнього часу, щоб підкреслити оцінку явища автором.

В організації зв'язного тексту найбільшу роль відіграють займенники, які вказують на предмети, заміщують їх назви або заміняють цілу ситуацію. Специфічним засобом зв'язку є **лексичний повтор**, що підкреслює семантичну значущість повторюваного слова: *Мова — наша зброя, якою ми служимо народові... Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова.* (М. Рильський).

Як засіб організації компонентів ССЦ виступає також **структурна неповнота речень** при повному опорному реченні:

Одні залюблені в старі листи.

Ті — в музику. А ті — в руді томища.

Таке життя...

(Б. Олійник)

Як морфологічний засіб зв'язку між реченнями в ССЦ може виступати єдність **співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків**: *Пізно я повертався додому. Приходив обвіяний духом полів, свіжий, як дика квітка. В складках моєї одежі приносив запах полів, мов старозавітний Ісав. Спокійний, самотній, сідав десь на ґанку порожнього дому й дивився, як будувалася ніч.* (М. Коцюбинський). У цій конструкції присудки всіх речень виражені дієсловами минулого часу недоконаного виду, чим і досягається взаємопов'язаність цих речень у ССЦ.

Для поєднання речень у складне синтаксичне ціле можуть використовуватися синтаксичні засоби: **порядок слів і речень, сполучники з приєднувальним значенням, паралелізм побудови речень**: *Мене втомили люди. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і сміються. Повідчиняти вікна! Провітрити оселю! Викинуть разом із сміттям тих, що сміються. Нехай увійдуть в хату чистота і спокій.* (М. Коцюбинський).

В усному мовленні для поєднання речень у ССЦ використовується **інтонація**.

Увага! Абзац і ССЦ не завжди збігаються.

Практикум

426 Запишіть основні ознаки ССЦ, використовуйте їх для аналізу текстів.

НАЙВАЖЛИВІШІ ОЗНАКИ ССЦ

1. Певна кількість речень.
2. Наявність теми й основної думки висловлення.
3. Тісний змістовий зв'язок речень.

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс складних слів»

Австро-Угорщина, Алмати, Асканія-Нова, Вест-Індія, Володимир-Волинський, Івано-Франківськ, Індокитай, Корсунь-Шевченківський, Ріо-де-Жанейро, Сапун-гора, Сьєрра-Леоне, Франкфурт-на-Майні

4. Граматичний зв'язок речень.
5. Наявність синтаксичних засобів зв'язку.
6. Єдність суб'єктивно-модального забарвлення (ставлення автора до висловленого).
7. Ритмомелодійна єдність речень (короткі паузи між реченнями ССЦ).
8. Композиційно-тематичне членування: зачин (початок думки), основна частина (розвиток, виклад теми), кінцівка (підсумок змісту всього висловлення).
9. ССЦ не рівнозначний абзацу, але може збігатися з ним. У тексті може бути кілька ССЦ.

427 Прочитайте текст. Визначте його тему і стиль. Виділіть у ньому надфразні єдності. Визначте лексичні й морфологічні засоби зв'язку в складному синтаксичному цілому. Доведіть, що речення у виділених вами ССЦ пов'язані за змістом.

БАТЬКО ГЕЛІКОПТЕРІВ

Мрія людини підкорити небо була однією з найдавніших. Але втілено в життя цю мрію було лише у ХХ столітті, й одним із тих, чиє ім'я навіки ввійшло в історію авіації, став киянин Ігор Сікорський.

На вулиці Ярославів Вал і досі стоїть триповерховий будинок, у якому виріс видатний авіаконструктор. Батько, професор Київського університету Іван Олексійович Сікорський, передав синові любов до Вітчизни, мати, Марія Степанівна, — любов до музики, літератури та мистецтва. Саме від неї маленький Ігор дізнався про проекти літальних апаратів Леонардо да Вінчі й відтоді настільки захопився цими ідеями, що вони визначили його подальше життя.

У двадцятирічному віці Ігор Сікорський збирає свої перші вертольоти. Незабаром у Києві з'являється його перший літак. Навесні 1911 року вже на своєму п'ятому літаку, більшому за розмірами, потужнішому та надійнішому, Сікорський складає іспит на звання пілота, встановлює рекорди, здійснює показові польоти.

Конструкторська думка молодого авіатора розвивалася дуже динамічно.

Ігор Сікорський розумів, що майбутнє — за великими літаками, і поставив перед собою мету створити велику машину, яка могла б нести вантаж і долати значні відстані. Під його керівництвом було збудовано перший у світі чотиримоторний повітряний гігант, який започаткував новий напрям у розвитку авіації — важке літакобудування. Він став прообразом усіх наступних пасажирських авіалайнерів, важких бомбардувальників і транспортних літаків.

Долю знаменитого конструктора змінила революція. Його талант став непотрібним на батьківщині: усі роботи з конструювання нових літаків припинилися. У березні 1918 року він вирушає до Франції, а згодом — до США.

Ігоря Сікорського в США називали «Містер Вертолїт», «Вертолїтник № 1». Під його керівництвом було створено вертольоти всіх класів. Хоча ще на початку століття він став

Перший у світі
серійний вертолїт R-4

НАГОЛОШУЄМО ТАК

сантиме́тр, сантиметро́вий,
сирова́р, Сі́дней, ска́терка, сли́на,
сли́зьми, со́лодко, сорокавіде́р-
ний, спого́рда, сте́рпіти, стрім-
голо́в, су́голосний, суголо́сся,
таксо́метр

батьком і російської морської авіації, і розробником стратегічних бомбардувальників, і піонером важкої транспортної авіації, саме вертольоти принесли йому світову славу й визнання. У США його ім'я зафіксовано в Національному залі слави винахідників разом з іменами Едісона, Фермі та Пастера.

(Б. Товстий)

- З'ясуйте, які за будовою речення використовуються в складному синтаксичному цілому.
- Перекажіть текст усно, доповнивши розповіддю про діяльність відомих вам українських авіаконструкторів.

428 Прочитайте. Доведіть, що це складне синтаксичне ціле. Визначте його стиль і засоби організації компонентів.

Любив Саливон Дніпро. Любив його просторінь, його молитовну тишу у травневу ніч, його гуркіт на порогах, сині брижі восени.

Любив Саливон густі очерети плавнів, літ пухкої куні над ними, тягу вальдшнепів, качиний сплеск у заводях.

Любив, коли вода лютувала, легко, мов тріску, підкидала плити, грозила смертю.

(Н. Рибак)

- Визначте тип речень за будовою.
- Виконайте синтаксичний розбір складнопідрядного речення.

СПІЛКУВАННЯ

429 Підготуйтеся до диспуту «Чи потрібен правопис?». Продумайте свою відповідь на це запитання, знайдіть аргументи на захист вашої точки зору. Намагайтеся відшукати докази, які захищають протилежну думку, спростуйте їх, доводячи уявному співрозмовникові помилковість його поглядів.

Домашнє завдання

430 Прочитайте тексти, визначте типи складного синтаксичного цілого. Охарактеризуйте мовні засоби, що об'єднують речення в складне синтаксичне ціле.

Текст 1

Біля кожної хати — свої лелеки. Прилітають вони на старі свої гнізда, а коли які не повертаються, то так і знай — спіткало їх у дорозі лихо. Стоїть їхнє гніздо порожнє, смутком від нього, та, дивись, невдовзі зайняли його інші лелеки, клекочуть уже там, яйця кладуть, пташенят висиджують.

А повиростають, тільки почнуть у колодочки вбиватись — і вчаться літати. Постають на краю гнізда, розправлять свої ще кволі крильця — та й ворухать ними.

(Є. Гуцало)

Текст 2

В очереті справді натрапляють вони на таке багатство, якому й ціни не складеш у степу: криниця чистої джерельної води!

Не дуже й глибока вона, сонце її просвічує аж до дна, а саме дно, мов у каменоломні, золотиться уламками абияк накиданого каменю,— черепашника.

Дітям розкіш: обляжуть криницю з усіх боків, набирають воду в пригорщі й смаковито п'ють, а понапивавшись, пустують, бризкають один одному в обличчя, ляцять, аж поки знову прищухнуть, дивлячись, як вода в криниці встає і сонячне проміння, зламане в ній, перестане гойдатись.

(О. Гончар)

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке складне синтаксичне ціле?
 - Назвіть засоби організації компонентів ССЦ.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 48 СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ Й АБЗАЦ

431 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Як поєднані в тексті речення? Аргументовано визначте кількість ССЦ. З'ясуйте стиль і тип мовлення. Чи для всіх типів і стилів мовлення властивий поділ тексту на ССЦ?

Завдяки абстрактному мисленню і фантазії людини світ побачив безліч великих винаходів. Однак більшості геніальних винахідників і конструкторів доводилося виконувати ескізи і креслення своїх творінь вручну. Сьогодні комп'ютер приходить на допомогу в проектуванні й моделюванні найскладніших конструкцій і механізмів, а також допомагає вирішувати більш нагальні завдання, наприклад проектувати меблі й одяг.

Перші системи автоматизованого проектування були створені автомобілебудівниками. Переваги тривимірного моделювання були очевидними, але його удосконалення стримувалося малою обчислювальною потужністю комп'ютерів. У наш час створені такі комп'ютерні системи, які здатні визначити міцність деталей, їх зношення в різних умовах і багато іншого.

(З журналу)

- За якими ознаками ви розпізнаєте в тексті абзаци?
- Чи потребує абзац спеціального розділового знака?
- Чи завжди збігається в тексті ССЦ й абзац?

Буду я навчатись мови золотої

Складне синтаксичне ціле (ССЦ) — це сполучення речень, поєднаних між собою в одне ціле семантико-граматичними відношеннями. ССЦ на основі змісту речень, семантики розкриває

певну підтему, мікротему. Основним засобом зв'язку речень є інтонація та граматичні засоби: займенники, повтори, синоніми, обставинні слова тощо.

Абзац — відступ праворуч у початковому рядку тексту, частина тексту від одного відступу до другого, тобто від попереднього нового рядка до наступного. Абзац може складатися з одного речення, а частіше — із кількох речень, тісно пов'язаних між собою за змістом. Абзац — явище не граматичного, а смислового порядку.

Практикум

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс складних слів»

блок-сигнал, вальс-бостон, вольт-ампер, джаз-ритм, ромен-салат, салон-вагон, самбіст-важковаговик, свердло-розвертка, слова-омоніми, сон-трава, спаринг-партнери, стаття-звернення, стоп-кадр

НАГОЛОШУЄМО ТАК

телемережа, теплообмін, теплопровід, тисовий, топоніміка, тортовий, трансфер, тремтячі, уїк-енд, феномен, феноменальний, фірмовий, часопис, чорнозем, чорнослив, швидкопис, ясновидіння

432 Прочитайте текст. Поділіть його на абзаци. Визначте в ньому ССЦ.

КОРОНУВАННЯ ЯРОСЛАВА

У митрополита дрижали руки, коли підняв він золотий вінець, щоб покласти на голову Ярославові. Досі не знати було простим смертним, звідки беруться імператорські корони. Вони існували мовби завжди, переходили в спадок разом з цілими імперіями. Візантійські імператори привезли вінці з Риму, німецький імператор здійняв корону з мертвого Карла Великого, відкривши його гробницю в Аахені, польський Болеслав одержав корону від папи римського. Ярослав не став ждати, поки хтось пришле йому вінець: звелів своїм майстрам викувати з руського золота, і ось митрополит чинив мало не святотатство, але не міг опиратися княжій волі, тіпшачи себе надією, що, кому треба, легко може змаловажити кесарство Ярославове і звати його по-старому князем. Він наклав на князя вінець, пробурмотів благословення і необхідні при цьому слова: «Вінчається на кесаря землі Руської раб Божий Георгій, рекомий Ярослав», але мало хто тямив по-ромейському, тому в молитві, яку відразу ж сотворено слов'янською мовою, многажди повторювано слово «кесар», щоб запало воно віднині в голови киян і, можливо, швидше розійшлося по всіх усядах. Після молитви коронований Ярослав урочисто відведений був од вівтаря до наготовленого поблизу трону. Дав єпископам поцілунок миру, сів на троні, простягнув руку для поцілунку княгині Ірині, яка після того сіла поряд на нижчому стільці, вся церква заспівала «Господи, помилуй!», і розпочався великий молебень. Згодом мало бути велике пирування кесаря з дружиною і людьми знатними, мав би вважати Ярослав той день найщасливішим у своєму житті, але добре відав, що, хоч як називайся, не сягає твое могуття повсюдно, є перепони, не уникнути гіркоти поразок. Без нього виросла в Шуйці його донька, про яку й не знав нічого, не захотіла показати йому Шуйця Ярослави, коли ж спробував застосувати владу і силу, втекла дівчина і щезла з Новгорода. Те саме повторилося в Києві. Ось де межа влади: вільна людина.

(П. Загребельний)

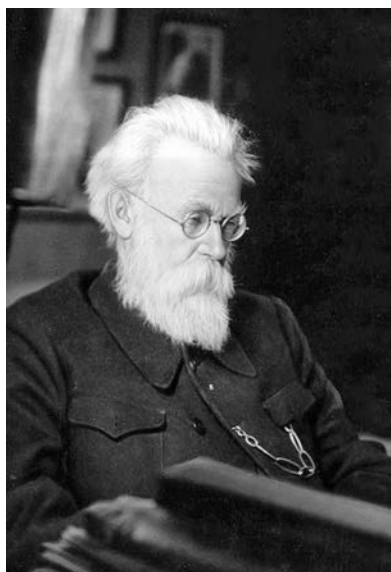
- Поясніть, чим ви керувалися, виділяючи абзаци.

433 Подані речення об'єднайте в ССЦ, помінявши їх у разі потреби місцями або доповнивши власними. Виділіть абзаци. Свій вибір обґрунтуйте.

ОСНОВИ ВЧЕННЯ ВЕРНАДСЬКОГО

Вернадський мав велику інтелектуальну насолоду, читаючи твори Достоевського, Данте, Бальзака, Тургенєва та інших видатних письменників світу, а також вивчаючи праці філософів: Дідро, Мальбранше, Спінози, Канта, Берклі, Шопенгауєра, Регеля, Сведенберга, Флоренського, Гюйо та стародавніх мудреців. Однак коло інтересів В. І. Вернадського аж ніяк не обмежувалося сферою інтелектуальної творчості. «Я ніколи не жив однією наукою», — писав він. Так, Гете він вважав справжнім натуралістом: «Я відчуваю щось у ньому споріднене і однаково розумію його інтерес і до природи, і до мистецтва, і до історії». Перебуваючи в 1936 році в Німеччині, Вернадський зробив усе можливе, щоб побувати в музеї Гете у м. Веймарі. Під враженням побаченого там, осмислюючи спадщину цього геніального поета і природознавця, він написав статтю: «Гете як натураліст (Думки і зауваження)». Вона була опублікована вже після смерті автора. Вернадський добре усвідомлював свою місію на землі: «Мені судилося сказати людству нове в тому вченні про живу речовину, яке я створюю... Це є мій поклик, мій обов'язок, покладений на мене, який я повинен проводити в життя — як пророк, що відчуває в середині себе голос та закликає його до діяльності... Зараз я усвідомлюю, що це вчення може справити такий вплив, як і книга Дарвіна». Заради досягнення цієї мети вчений був готовий піти на компроміс із більшовицькою владою. І він зробив це, бо як справжній патріот прагнув втілити головну ідею свого життя в себе вдома. В історії науки важко знайти вченого, який би зробив так багато для людства, як В. І. Вернадський. Плоди його проникливого розуму і титанічної праці — це започатковані ним нові науки та наукові напрями: геохімія, космохімія, радіохімія, радіогеологія, біогеохімія, біосферологія. Він був «хрещеним батьком» багатьох видатних учених сучасності, створив десятки нових науково-дослідних інститутів, музеїв, наукових шкіл. Завдяки його провидінню та могутньому інтелекту сформульовано нові погляди на природу, розроблено концепцію ноосфери як важливої фази еволюції біосфери. Геніальні ідеї Вернадського — про геологічну вічність життя, про планетарну роль людини та людства, про розширення наукової свідомості у світі — вражають сучасністю, точністю, великим пророчим потенціалом. Праці вченого, 140-річний ювілей якого світова громадськість відзначила у 2003 р., мають неоціненне світоглядне значення, оскільки доповнюють такі корінні поняття науки та філософії, як матерія, енергія, простір, час, всесвіт...

Із поверненням до Петрограда для Вернадського почався тривалий плідний період наукової та науково-організаційної діяльності. Невеликою перервою у цій інтенсивній роботі (1925–1926) стало відрядження до Франції для читання лекцій у знаменитій Сорбонні. Повернувшись із Парижа, Вернадський публікує чи не найголовнішу книгу свого життя —

«Біосфера», в якій уперше теоретично визначив поняття біосфери як шару активного органічного життя на Землі, що використовує енергію Сонця та перебуває у тісних прямих і зворотних зв'язках з геологічними оболонками й атмосферою Землі. Основи вчення Вернадського про біосферу за останні три чверті століття практично не зазнали змін, бо до нього важко додати щось принципово нове. Це вчення має величезне науково-практичне значення. Воно є основою пізнання законів розвитку природи, зокрема «колиски» і дому людської цивілізації Землі, розроблення заходів його охорони від негативних природно-техногенних змін і передбачення цих змін. Це життєво необхідно людині, щоб вижити на планеті, забезпечити майбутнє для своїх нащадків. Адже, як писав великий Гете: «Люди підкоряються законам природи навіть тоді, коли діють проти них».

(К. Ситник)

- Поясніть уживання розділових знаків у складних реченнях. Розгляньте будову складних речень та визначте сполучні засоби.

СПІЛКУВАННЯ

434 Прочитайте рядки відомого письменника-перекладача Бориса Тена.

Із прізвищами в нас — біда, та й годі!
Тож їх перероблять тепер у моді:
Якщо не Бережний, то Бережной,
То, мабуть, і Товстий, а не Толстой.

- Про яке негативне явище пише автор? Розкажіть, які наслідки може мати неправильний запис імен або прізвищ у документах.

Домашнє завдання

435 Прочитайте, визначте стиль і тип мовлення кожного уривка. Оберіть уривок і напишіть невеликий твір-опис за поданим початком. Виділіть абзаци.

1. СЕРПЕНЬ У СТЕПУ

А серпень у степу дивно лагідний, теплий і не жаркий, тихий, роздумливий, немов прозора річка в далечині... І ночі повні розрідженої краси, потаємного зачарування...

2. МІСТО ВНОЧІ

Зорі поступово бліднуть. Із-за хмари повільно випливає чаклунський, невідступний місяць. Він здивовано розглядає залите вогнями місто...

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке абзац?
 - Чи дорівнює ССЦ абзацу?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ДОПОВІДЬ НА ОСНОВІ ДВОХ-ТРЬОХ ДЖЕРЕЛ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ І СУСПІЛЬНУ ТЕМИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

Буду я навчатись мови золотої

Доповідь — усне, заздалегідь підготовлене повідомлення; науковий різновид монологічного мовлення.

Як підготувати доповідь

1. Оберіть тему доповіді, визначте її основну думку.
2. Опрацюйте літературу з теми: випишіть у логічній послідовності тези, цікаві факти, випадки з життя відомих особистостей.
3. Узагальніть зібрану з кількох джерел інформацію, зіставте погляди різних авторів.
4. Складіть план і запишіть попередній варіант доповіді за ним. Стежте за тим, щоб висловлені думки були аргументовані й проілюстровані прикладами. Використовуйте вислови для встановлення контакту зі слухачами.
5. Запишіть текст начисто.
6. Прочитайте текст доповіді вголос кілька разів. Усно перекажіть його. Дотримуйтеся норм української літературної мови, уникайте слів-паразитів, не робіть невиправданих пауз і повторів.

436 Прочитайте текст. Чи доцільно складати попередній, робочий та основний план доповіді? Доведіть свою думку.

План — це необхідний етап роботи з текстом, співвідношення змісту висловлення та його структури.

Під час вибору теми виступу рекомендують скласти *попередній план*. Він відображатиме власне бачення теми виступу, визначатиме підходи до розв'язання проблеми.

Після вивчення довідкової літератури та узагальнення й систематизації фактичного матеріалу складають *робочий план*. Це допоможе виділити найсуттєвіші й найголовніші питання й визначити їх послідовність, краще продумати структуру доповіді. Робочий план може мати кілька варіантів, бо в процесі роботи над текстом доповіді його уточнюють, корегують, скорочують або розширюють.

На основі робочого плану складають *основний план*. Його зазвичай повідомляють слухачам після оголошення теми виступу чи повідомлення мети. Тому формулювання пунктів основного плану повинно бути надзвичайно чітким і зрозумілим.

(З посібника)

- Запишіть попередній план доповіді на одну з тем: «Успішність залежить від наполегливості і працелюбності», «Бути успішним легко», «Успішними стають, а не народжуються», «Як досягти успіху».

437 Пригадайте правила виділення вставних слів, словосполучень і речень. Складіть речення, використовуючи подані нижче слова і словосполучення. Поясніть мету їх використання в мовленні.

Уявіть собі, зрозумійте, зверніть увагу, як ви вже знаєте, не викликає заперечень, як відомо, як зазначено, з іншого боку, отже, до речі, наприклад, таким чином.

438 Прочитайте поради Стівена Кінга «Як стати успішним». Чи вважаєте ви їх слушними для сучасної молоді? Розташуйте їх за ступенем важливості для вас. За необхідності додайте 2–3 поради, важливі для вас, або такі, якими скористалися ваші батьки або знайомі.

У книжці «OnWriting» («Як писати книжки») Стівен Кінг розповідає про свою роботу, про те, як можна стати професіоналом. Але ці поради підходять не тільки до написання книжок — багато з них є універсальними.

1. Робіть те, що ви любите.

Можна перефразувати це як «Люби роботу свою», тому що під час кризи будь-яка робота — це вже непогано. Але в цю фразу письменник вклав щось більше, ніж просто позитивне ставлення до своєї справи: «Для мене робота — це коли я нічого не роблю. Коли я пишу — я відпочиваю, для мене це гра».

Це правило діє скрізь, але й дотримуватися його найскладніше. Тобто поки твоя робота не стане для тебе відпочинком, потрібно рухатися далі. Якщо робота перетворюється на каторгу, то життя у вас буде нелегким.

У чому немає радості, те недобре. Читання та письма це стосується не менше, ніж гри на музичних інструментах, гри в бейсбол або утримання ресторанчика. Тривала й наполеглива робота не буде здаватися обтяжливою, якщо вона вам подобається і якщо у вас є до цього схильність.

2. «Практика, практика, практика».

Для того щоб досягти успіху, потрібно багато практикуватися в тому, що ти робиш. Думаю, що наше стандартне «вчитися, вчитися, вчитися», яке вбивали нам в голову, стає в нагоді не завжди. Теорія — це добре, але практика — основне! А якщо вам подобається сам процес роботи, то багато практики тільки принесе вам більше задоволення і кращі результати.

3. Будьте серйозними.

Тільки в тому випадку, якщо ви серйозно налаштовані на роботу і результати, ви зможете досягти успіху. Деякі люди, яким подобається їхня робота, ставляться до неї як до хобі. І вона так і залишається хобі, не приносячи серйозних результатів. Але успіху досягають лише ті, які підходять до питання роботи серйозно.

4. Не приймайте близько до серця критику інших людей.

Завжди знайдуться люди, готові та охочі неконструктивно критикувати інших. «Якщо пишеш (книжки або картини, або ліпиш, або співаєш — все одно), хто-небудь обов'язково спробує тобі вселити почуття сорому за це». Таким людям доводити щось марно. Робіть те, що ви вважаєте правильним і не звертайте увагу на злостивців. Замість того щоб розпорошувати свою дорогоцінну енергію на них, просто ігноруйте їх.

5. Не витрачайте час марно.

Багато людей займають свій час порожніми заняттями. Раніше це більшою мірою стосувалося перегляду телевізора, зараз на зміну йому йде комп'ютер.

6. Будьте наполегливими.

Зазнавши невдачі, не припиняйте робити спроби. Кінг чіпляв на цвях у стіні отримані від видавництв відмови. «Коли мені вже було чотирнадцять, цвях у стіні перестав витримувати вагу листків відмови. Замінивши цвях теслярською палицею, я продовжував писати». Через роки праці відмови стали м'якшими, деякі надсилали поради щодо поліпшення текстів, а ще через якийсь час видавництва стали приймати його праці до друку. Ну а коли він став відомим, то міг відправляти раніше відкинуті твори — і вже нікому не могло спасти на думку відмовити в публікації.

7. Підтримуйте і розвивайте свою форму.

Потрібно відточувати й удосконалювати необхідні інструменти. «Щоб писати на вищому рівні своїх можливостей, належить зробити собі свій ящик для інструментів і відростити такі м'язи, щоб всюди тягати його з собою». Як письменник, він говорить про словниковий запас і знання граматики. Кожен сам може визначити, які інструменти потрібні йому в роботі.

8. Дотримуйтеся розпорядку і дисципліни.

Мені подобається писати по 10 сторінок на день, кожна приблизно по 2000 слів. Тільки за крайніх обставин я можу дозволити собі вимкнути комп'ютер перш ніж напишу 20 000 слів.

Виконуйте певний обсяг роботи щодня. Якщо дотримуватися правила № 1, то дисципліна — це зовсім не важко.

9. Зберігайте динаміку.

«Одного разу я почав працювати над проектом. Я не зупинявся і не сповільнював темп, скільки це було можливо». Якщо трохи перефразувати, то, якщо ви «зловили хвилю», — не зупиняйтеся, поки не закінчите роботу! Вона буде зроблена на одному диханні. Тут важливо пам'ятати, що, зупинившись, ви ризикуєте втратити темп і знову увійти в той стан вже буде складно.

10. Вивчайте роботу інших людей.

Вивчаючи, як працюють ваші колеги й особливо люди, які домоглися успіху у вашій галузі, ви переймаєте їх позитивний досвід. Сюди ж можна приписати «вчіться на помилках інших».

11. Вивчайте ринок.

У доповнення до вивчення роботи колег по цеху необхідно також бути в курсі подій і новинок, які відбуваються у сфері вашої роботи. Купуйте журнали, підписуйтеся на RSS тематичних видань. Тримайте руку на пульсі.

12. Шукайте нові ідеї.

Ваша робота не полягає в самому пошуку. Тут, скоріше, важливо вчасно розпізнати ідеї, коли вони з'являться прямо у вас перед носом. Тримайте очі широко розплющеними, а свій розум — відкритим усьому новому.

13. Заручіться підтримкою.

Кожній людині потрібен хтось, хто буде вірити в успіх справи і буде підтримувати. Коли поруч є хтось, хто вірить у вас більше, ніж ви самі, у вас точно все вийде.

14. Працуйте не заради грошей.

«Так, я своєю прозою заробив купу грошей, але ніколи не клав на папір жодного слова з думкою, що за нього заплатять». Повертаючись до п. 1, — намагайтеся робити те, що подобається, а решта додасться. Гонитва за грошима може відвести вас від правильного напрямку, не дозволити розкрити ваш потенціал. Гроші можуть змусити вас ігнорувати голос серця, і ви можете прожити чуже життя замість свого.

(З інтернетних ресурсів)

439 Прочитайте виразно вірш. Яку проблему порушує автор? Якими мовними засобами досягнута емоційність?

Захочеш — і будеш. В людині, зятя,
Лежить невідгадана сила.
Зрослась небезпека
з відважним життям,
як з тілом смертельника крила.
І легко тобі, хоч і дивишся ниць,
Аби не спіткнулись ні разу

І нести солодкий тягар таємниць
І гостру петарду наказу.
Навчишся надать блискавичність думкам
І рішенням важкість каміння,
Піти чи послати і стати сам на сам
З своїм невблаганним сумлінням.

(Олег Ольжич)

440 Прочитайте вислови. Якою темою вони об'єднані? Сформулюйте одним реченням основну думку цих висловів.

1. Вранці запитай себе: «Що я повинен зробити?» Увечері, перш ніж заснути: «Що я зробив?» (*Піфагор*) 2. Наш великий недолік у тому, що ми занадто швидко опускаємо руки. Найбільш правильний шлях до успіху — весь час пробувати ще один раз. (*Т. Едісон*) 3. Успіх — це ще не крапка, невдача — це ще не кінець: єдине, що має значення, — це мужність продовжувати боротьбу. (*В. Черчилль*) 4. Випадкових перемог не буває. Успіх приходить до тих, хто рухається вперед, до тих, хто розподіляє свої сили з розумом. Людина лише там чогось домагається, де вона сама вірить у свої сили. (*Л. Фейєрбах*)

441 Оберіть одну з тем: «Успішність залежить від наполегливості і працелюбності», «Бути успішним легко», «Успішними стають, а не народжуються», «Як досягти успіху» (попередній план до однієї з них ви вже складали). Доберіть і систематизуйте матеріал із різних джерел. Підготуйте доповідь у публіцистичному стилі та виголосіть її перед однокласниками.**442** Уявіть, що вам треба виступити перед однокласниками напередодні Всесвітнього дня охорони довкілля. Оберіть одну з тем: «Збережемо природу для нащадків», «Збереження довкілля залежить від кожного з нас», «Прибрався сам — прибери свою планету!» (*А. де Сент-Екзюпері*). Доберіть і систематизуйте матеріал із різних джерел. Підготуйте доповідь у публіцистичному стилі і виголосіть її перед однокласниками.

§ 49 ВИДИ І ЗАСОБИ МІЖФРАЗНОГО ЗВ'ЯЗКУ

443 Спостереження-аналіз. Прочитайте текст. Визначте в ньому речення більш самостійне (опорне) і несамостійні, залежні від нього. Яка роль залежних речень у тексті?

Добро — міфологічний персонаж, який прийшов до нас як персонаж казки ще в ранньому дитинстві.

Між Добром і Злом постійно ведеться боротьба, яка, за народними уявленнями, повинна закінчитися перемогою першого. У християнській літературі Добро часто втілюється в образі Бога.

За часів України-Русі наші далекі предки трактували слово *добрий* як «міцний», «сильний». Далі прикметник *добрий* став означати «багатий», а іменник *добро* — «багатство». І лише згодом слово *добрий* набуло значення «душевний», «лагідний».

- Як пов'язані речення в ССЦ (послідовно чи паралельно)?
- Які мовні засоби використано для зв'язку речень у ССЦ?
- Які види зв'язку речень у ССЦ (послідовний, паралельний) ви виявили?

Буду я навчатись мови золотої

В організації надфразних єдностей (ССЦ) і в об'єднанні їх у текст важливу роль відіграють **зв'язки**. Найбільш поширені з них **ланцюжковий** (або послідовний) і **паралельний**.

Речення в тексті поєднуються за допомогою «даного» («відомого») і «нового». «Дане» в тексті служить для зв'язку наступного речення з попереднім, тобто це повторювана частина попереднього речення: *У стародавніх іменах Доброслава, Добромисл не випадково першою частиною є «добро». Називаючи так дітей, батьки вірили, що в них буде добра, світла доля.*

Такий зв'язок є причинно-наслідковим, а вираженням його є мовні засоби: повтори (*добро*), синоніми (*імена-назви*), вказівно-замінювані слова (*діти* — *у них*). При ланцюжковому (послідовному) зв'язку речення немовби проникають одне в одне, у такий **спосіб** виявляючи **розгортання думки**.

При **ланцюжковому (послідовному) зв'язку** самостійним, повнозначним, опорним є зазвичай перше речення. Після нього розташовуються неповнозначні, несамостійні в смислового значенні речення, які набувають смислової значущості тільки в поєднанні з опорним реченням: *Слова ці мають історичну спорідненість.* (Це речення без опорного слова мало зрозуміле.)

Отже, при ланцюжковому (послідовному) зв'язку «даним» наступного речення стає те, що було «новим» у попередньому реченні. Ланцюжковий зв'язок використовується в усіх стилях мовлення. Він допомагає уникнути невиправданих повторів слів, забезпечує точність, конкретність у науковому й діловому мовленні. Схема послідовної побудови тексту така:

ТЕРМІНИ:

Міжфразний зв'язок

Ланцюжковий (послідовний) зв'язок

Паралельний зв'язок

«дане» — «нове»

«дане» — «нове»

«дане» — «нове»

Паралельний зв'язок виникає між реченнями однорідного складу, тобто «дане» залишається одним і тим самим в усіх реченнях ССЦ. Речення, як правило, самостійні, не зв'язані граматично з іншими. Вони поєднані лише смисловими відношеннями: переліку, зіставлення, протиставлення. Призначення таких складних синтаксичних цілих — описати послідовно змінювані події, стани, картини: *Ні, не змарнів наш рід! Не перевелися й лицарі на нашій землі! Жива душа народна.* (О. Довженко).

Паралельний зв'язок створюється словами й словосполученнями, що вказують на перелік: *по-перше, по-друге.., з одного боку, з другого боку* і т. ін.: *Що це дало? По-перше, ясну картину стану справ. По-друге, стали відомі потреби кожного ветерана.* (З газети).

Паралельна будова тексту надає йому урочистості, піднесеності. Схема паралельного зв'язку речень така:

- 1) «дане» — «нове»;
- 2) «дане» — «нове»;
- 3) «дане» — «нове».

Паралельний і послідовний (ланцюжковий) зв'язки не завжди трапляються в «чистому» вигляді, вони можуть суміщатися в межах одного складного синтаксичного цілого.

Засоби зв'язку між компонентами ССЦ

Засоби зв'язку	Приклади
Близькі за змістом слова: займенники, прислівники, числівники, лексичні й контекстуальні синоніми	1) Хліб дає людям життя. Він святий. 2) <i>Ми зібрали в лісі близько 50 боровиків. Там стільки, що всім вистачить.</i>
Повторення тих самих слів	Пасіка стоїть у лісі. Біля пасіки — сторожка лісника.
Слова, що вказують на послідовність розгортання змісту: 1) із часовим значенням 2) з просторовим значенням 3) вставні слова	1) <i>тоді, одного разу, пізніше, згодом</i> та ін.; 2) <i>вгорі, внизу, з одного боку, посередині, праворуч, ліворуч</i> та ін.; 3) <i>по-перше, по-друге, таким чином, отже, як відомо, навпаки</i>
Сполучники, частки, що виражають логічні відношення між висловлюваними думками: 1) послідовність 2) причиновість 3) наслідковість 4) протиставлення 5) виділення одного з явищ	1) <i>і, та, й</i> ; 2) <i>тому що, бо, через те що</i> ; 3) <i>так що, як</i> ; 4) <i>а, але, а проте</i> ; 5) <i>лише, тільки</i>
Граматичний зв'язок (присудки одного виду, часу, способу)	<i>Ніч будувалась тихо. Вона ставила сітки тіней, сплітала над землею зоряну баню.</i>

Засоби зв'язку	Приклади
Паралелізм у побудові речень. Порядок слів	<i>Повідчиняти вікна! Провітрити оселю!</i>
Інтонація (в усному мовленні): паузи, підвищення та пониження голосу	<i>Мова — наша зброя, мова — втілення думки.</i>
Питання й відповіді	<i>Стривай! А де ж стежинка? Та, що мене сюди привела? Нема. Зникла.</i>

Синтаксичний паралелізм — це така структура тексту, за якої суміжні речення будуються за однією синтаксичною схемою: *обставина місця → присудок → підмет*.

Практикум

444 Прочитайте тексти. Знайдіть у них «дане» і «нове». З'ясуйте, яким способом — ланцюжковим чи паралельним — пов'язані компоненти ССЦ у кожному тексті. Які мовні засоби зв'язку використані в тексті?

Текст 1

Люди завжди високо оцінювали добро. Лагідну людину називали не інакше як добродій. А одним з найстаріших прокльонів був вислів: «Бодай тобі добра не було». Дітей навчали добра змалку: «Добре роби — добре й буде», «Добре діло роби сміло», «Усе добре переймай, а зла уникай»...

Отже, добро і зло — це моральні категорії, у яких дається позитивна і негативна оцінка людям, явищам, подіям. Протягом багатовікового розвитку історії добро і зло пояснювали як незалежні від людини сили, які відображають реальні умови життя в суспільстві.

(В. Ковальчук)

Текст 2

Дружба ушляхетнює життя. Дружба, в оцінці Аристотеля, — найнеобхідніша в суспільстві. Дружба й прекрасна, бо ми ушляхетнюємо того, хто любить друзів. Дружба, супроводжуючи життя, не тільки додає втіхи й чарівності світлим його сторонам, а й зменшує страждання. Бог, давши дружбу, зробив так, щоб усе було радісним, приємним і милим, коли друг поруч. Такі поняття, як дружба і любов, завжди залишати-муться найвищими цінностями.

(Л. Сохань)

- Прочитавши пам'ятку, перевірте, чи всі мовні засоби зв'язку речень ви назвали.

МОВНІ ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

Лексичні:

- слова однієї тематичної групи;
- слова зі значенням «ціле і його частини»;
- повтор слова;
- синоніми;
- антоніми.

Морфологічні:

- сполучники;

НАГОЛОШУЄМО ТАК

áвгієві стайні, áґрус, гастрономія, гелікопéр, гомеопáтія, гéрдан, гіґнути, глясé, перга́мент, чітанка

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс складних слів»

генерал-полковник,
диван-ліжко, дизель-потяг,
експерт-криміналіст, жар-птиця,
іван-чай, інженер-електрик,
історик-археограф, какао-боби

- сполучні слова;
- частки;
- займенники;
- прислівники;
- вищо-часові форми дієслів-присудків;
- ступені порівняння прикметників і прислівників.

Синтаксичні:

- порядок слів;
- синтаксичний паралелізм;
- антонімічна організація тексту;
- розчленовані (або парцельовані) конструкції;
- неповні речення;
- вставні слова, словосполучення й речення.

445 Прочитайте вірш Олександра Олеся. Доведіть, що в тексті поєднуються два види зв'язку. Визначте, якими мовними засобами забезпечується кожний зв'язок.

Жита з волошками, і луки, і гаї,
І всі розкоші весняні,
Всю вроду, всю красу безкраю,
Як втілити її, не знаю,
В слова, в пісні мої.
Де взяти кольорів стобарвних і живих
Для трав і квітів весняних?
Де взять мелодій, слів і згуків
Для всіх пісень, гаїв і луків
І шуму хвиль річних?!

Ах, знаю де! Я в казку дивную свою
Усю фантазію ввіллю,
Зроблю усе живим, чудовим,
Таємності, розкоші повним,—
І в казці дійсність відіб'ю.

446 Прочитайте. З'ясуйте, яким зв'язком поєднані речення. Доведіть, що використані засоби зв'язку помилкові, недоцільні. Виправте помилки і запишіть.

1. Мама принесла із саду малину. Я дивлюсь на неї зачарований. Яка вона гарна! 2. Уперше в картинну галерею повела мене сестра. Вона просто чарівна! У мене немає слів, щоб її описати. 3. Річка, коли впадає в море, вона розливається на безліч рукавів, що заважає рибалкам.

СПІЛКУВАННЯ

447 Візьміть участь в обговоренні проблеми «Із чого починається добро? У якому віці пора починати робити добро?». Формулюйте свій погляд на проблему аргументовано, логічно.

Домашнє завдання

448 Випишіть із підручників української літератури, історії приклади текстів із паралельним і послідовним зв'язком.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Схарактеризуйте особливості ланцюжкового зв'язку в організації надфразних єдностей (ССЦ) і в об'єднанні їх у текст.
 - Схарактеризуйте особливості паралельного зв'язку в організації надфразних єдностей (ССЦ) і в об'єднанні їх у текст.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

§ 50 АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕНЬ У ВИСЛОВЛЕННІ: ДАНЕ Й НОВЕ

449 Спостереження-аналіз. Прочитайте уривок. Як письменник побудував текст для реалізації комунікативного завдання «Капітан повинен довідатися про настрій бійців і висловити деякі поради»?

— Як справи, товариші бійці? — звернувся капітан до бійців після привітання.
 — *Тримаємося*, товаришу капітан.
 — Витримаємо?
 — Повинні, товаришу капітан. Аби патронів вистачило...
 — *Боеприпаси спробуйте перенести з підземелля* через потайні ходи, — порадив капітан лейтенанту.
 — З водою сутужно.
 — *А воду в нічний час здобувайте*. Річка тут недалеко.
 — Так і робимо...
 — Почалася, товариші бійці, війна. Ми на передньому краї. Триматися треба... Можливо, *довго прийдеться триматись, товариші...*

(Ю. Збанацький)

- Що відомо з контексту?
- Що *нове* міститься у відповіді бійців?
- Що *нового* дізнався капітан *про становище* в доті?
- Що *нового* міститься в *порадах* капітана?
- Що *нового* в *останніх словах* капітана?

Буду я навчатись мови золотої

ТЕРМІНИ:

Актуальне членування
Тема (дане)
Рема (нове)

Речення в мовленні називають висловленням. Семантичний аналіз його передбачає звернення до контексту, конкретної мовленнєвої ситуації.

Реченню як висловленню притаманне актуальне членування — смислове членування, пов'язане з відповідним контекстом або ситуацією. **Актуальне членування** відповідає **комунікативному завданню**, тобто орієнтоване на актуальну (важливу на цей момент) інформацію, яка становить сутність відповідного спілкування (комунікації) і задля повідомлення якої це спілкування має відбутися.

Відповідно до комунікативного завдання речення-висловлення розчленовується на дві частини: **тему і рему**.

Тема — вихідна частина висловлення, основа, **дане**, відоме, зумовлене попереднім контекстом.

Рема — головний зміст повідомлення, ядро висловлення, **нове**, тобто те, що повідомляється про тему (вихідну частину) висловлення.

Тема менш значуща, ніж рема:

— *Хто написав цей вірш?*

— *Цей вірш написав молодий поет.*

Повна відповідь містить тему і рему — *Цей вірш написав молодий поет.*

Для теми і реми у висловленні стабільність не характерна, тобто вони можуть займати в реченні різні місця:

*Доглядали мене змалечку / аж чотири няньки. Це були / **мої брати** — Лаврін, Сергій, Василько й Іван.* (О. Довженко);

*Тиша! **Лиш дятли** / із лісу тукали чітко.* (П. Тичина).

Речення не може бути без реми, тоді як тема нерідко буває лексично не вираженою. Наприклад: *З чим порівняти глибину батькового горя? **Хіба з темною ніччю.*** (О. Довженко). — У другому реченні тільки рема.

Деякі речення не членуються на тему і рему. Усі компоненти в ньому стосуються реми: *Іде дощ.*

Залежно від того, яке комунікативне завдання ставиться, у тому самому висловленні при тому самому лексичному наповненні рема може бути іншою. Та частина висловлення, яка орієнтована на комунікативне завдання, тобто рема, називається **актуальною інформацією**. Інформація, що виражається темою, називається **неактуальною**: *Сьогодні учні / приїхали **до Києва**. Сьогодні приїхали до Києва / **учні**. Учні приїхали до Києва / **сьогодні**.*

Практикум

НАГОЛОШУЄМО ТАК

пасти́ла, ча́лма, чесно́та, чисе́льний, чорнобрі́венький, чоти́риза́бовий, чотирискладо́вий, чу́жина, шесті́рня, ши́роко, шлу́нковий

450 Випишіть ключові слова з прочитаного теоретичного матеріалу. Складіть план розповіді «Актуальне членування речень у висловленні».

451 Прочитайте текст. З'ясуйте його комунікативне завдання. Виконайте актуальне членування тексту. Порівняйте актуальне членування із синтаксичним (за членами речення). Що в них спільне і відмінне?

ЗОРІ ЗАГЛЯДАЛИ В ДУШУ

Лежав при відчиненні вікна, і зорі заглядали йому в душу.

Пригадав собі, як колись дитиною малою питався мами: «Що це таке — зорі?»

А мати казала йому: «Зорі — це душі хороших померлих людей. Як така душа стане перед Господом Богом, ціла, біла і ясна, як сніг, то пан Бог питається її: “Яке маєш бажання?”

“Ніякого,— відповідає душа,— лиш тужу за своїми”.

“За своїми?”

“За тими, що залишилися на світі”.

І погладить Бог душу по схилений голові і каже: “Дам тобі свічку таку ясну, що тисячі літ світить. Як настане вечір

погідний, то вийдеш із нею на небо і будеш дивитися в долину, до своїх. Вона тобі всю дорогу від неба аж до землі освітить”.

І виходять душі зі своїми свічками на небо і дивляться на нас. Бачать усе. І як ми за вечерею сидимо, і як говоримо між собою, і як хрестиками уставки до сорочок вишиваємо, і як читаємо гарні книжки. І коли ми в мирі і гаразді говоримо між собою, коли ми добрим словом згадуємо про них, то вони тішаться, і свічки дрижать у їхніх руках. А як ми не по правді живемо на Божому світі і коли ми забули про них, то свічки вилітають їм з рук. О, бачиш, як полетіла одна, і друга, і третя, о!..»

Лежав при відчиненім вікні, і зорі заглядали йому в душу.

(Б. Лепкий)

- Які за будовою речення використовує автор для реалізації комунікативного завдання?

452 Прочитайте текст. Визначте тему, комунікативне завдання тексту. Доберіть заголовок. Порівняйте актуальне членування розповіді й діалогу. Які особливості членування на тему й рему в обох текстах?

Як тільки весна десь у житечку-пшениці розминеться із літом, у нас достигають суніці. Достигають уночі, при зорях, і тому стають схожими на росу, що випала з зірок... Я люблю ту пору, коли сунічники засвічують своє цвітіння. Цвітуть вони так, наче самі дивуються, як спромоглися на такий беззахисно-чистий цвіт. А згодом над ними по-дитячи нахиляють голівки зволожені туманом ягоди. І хоч невелика ця ягода, а весь ліс і всяк, хто ходить у ньому, пахне суніцею. Я тепер лягаю і встаю накупаний цими пахоцями,— літо, літечко!..

(М. Стельмах)

453 Працюймо в групах. Дослідження-аналіз. Групи 1 і 2 з'ясовують у ССЦ «дане» і «нове». Групи 3 і 4 з'ясовують, яким зв'язком — послідовним (ланцюжковим) чи паралельним — поєднані речення в ССЦ. Обмінюються висновками.

Текст 1

Шановні чоловіки! У вас руки дужі — допоможіть мамі, дружині, нехай сини бачать і самі підсобляють. У вас плечі широкі — підпріть кілька кутків, які тримає на своїх плечах жінка, бо у наш бідний, дефіцитний час їх уже не чотири, а безліч. У вас голос гучніший, нехай несе він розумне і тепле слово, щоб сини ваші почули і запам'ятали, бо від кого ж їм, як не від батька, тата, татуся навчитися цього.

(З газети)

Текст 2

Килимів у хаті не видно. Але стіни зверху на всю довжину прикрашені суцільною мережкою з декоративних тарілок. На тарілках узорі — зелені, жовті, сині, білі. На одній стіні, під тарілками, ікона з пронизаним двома стрілками серцем. Поруч із нею портрети Шевченка і Франка.

(Т. Масенко)

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс складних слів»

густотрав'яний, гучноголосий, ґрунтознавчий, давньоримський, деревообробний, добродушний, довгожданий, єдинодержавний, желеподібний

454 Прочитайте. Доведіть, що використаний засіб зв'язку речень (займенник) недоцільний. виправте помилки, використавши більш доцільні засоби зв'язку.

1. Лебеді сіли на берегах озера. Вони були дуже гарні. Вони чарували, милували очі. Вони бачили крізь туман синь озера.
2. У садку дідуся росли вишня і груша. Ними ми любувалися весною. Вони були пишні й красиві.

455 Випишіть із підручника історії чи географії уривок навчальної статті. З'ясувавши комунікативне завдання, виконайте актуальне членування тексту на тему і рему.

СПІЛКУВАННЯ

456 Побудуйте діалог відповідно до вимог актуального членування, використовуючи подані запитання.

1. Що таке мережеве спілкування?
2. Якими соціальними мережами ви користуєтесь?
3. У чому переваги мережевого спілкування?
4. Які особливості спілкування в інтернетних мережах?
5. Сформулюйте основні правила спілкування в Інтернеті.
6. Як не стати залежним від Інтернету, щоб віртуальне спілкування не замінило реальне?

Домашнє завдання

457 Складіть два ССЦ із паралельним і послідовним зв'язком на тему «Традиції і звичаї нашого народу».

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Що таке тема?
 - Що таке рема?
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

ВЕЛОПАРКУВАННЯ ЧИ ВЕЛОПАРКОВКА?

Сьогодні по радіо почула про цікаву й корисну справу — проведення дня під гаслом «велосипедом на навчання». Правда, чудово?

Але ж журналістка кілька разів ужила слово «велопарковка»... Як відомо, упродовж останніх двох десятиліть мовознавці наголошують на тому, що в офіційній сфері розмовним формам на зразок «перевозка», «шліфов-

ка», «парковка» мають відповідати книжні «перевезення», «шліфування», «паркування».

Тому, заохочуючи до велопересування містом, треба зауважувати про наявність «велопаркування» біля шкіл, університетів, магазинів тощо, а у відповідних місцях розміщувати оголошення «Тут паркування для велосипедів», «Надаємо послуги з велопаркування».

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНО ОБРАНОЇ ТЕМИ

Буду я навчатись мови золотої

Обговорення теми — це діалог, під час якого мовці обмінюються думками, намагаються спільно вирішити певну проблему, дійти згоди з дискусійного питання.

Під час обговорення певної теми рекомендують дотримуватися **таких правил**:

- ретельно готуйтеся до обговорення: продумайте зміст вашого виступу, доберіть переконливі аргументи і приклади; вгамуйте хвилювання, страх, інакше ваші намагання будуть марними;

- беріть активну участь в обговоренні запропонованих ідей, обираючи ті, що допомагають дійти істини;

- не обговорюйте й не оцінюйте ідеї на етапі їх висловлення. Уточнюйте думки інших, якщо вони не суперечать вашим поглядам;

- ставтеся до своїх співрозмовників з повагою, будьте уважними, толерантними, спокійними;

- починайте і закінчуйте виступ спокійним, розважливим голосом; не допускайте нервування і не переходьте на високі тони, крик і взаємні звинувачення.

458 Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Поясніть, до якого стилю він належить. Свої міркування підтверджуйте прикладами з тексту.

Група випускників престижного вищого навчального закладу, які зробили чудову кар'єру, прийшла в гості до свого старого професора. Під час візиту розмова зайшла про роботу: випускники скаржилися на численні труднощі й життєві проблеми.

Запропонувавши своїм гостям каву, професор пішов на кухню й повернувся з тацею*, заставленою найрізноманітнішими чашками: порцеляновими, скляними, пластиковими, кришталевими. Одні були прості, інші дорогі.

Коли випускники розібрали чашки, професор сказав:

- Зверніть увагу, що всі красиві чашки розібрали, тоді як прості і дешеві залишилися. І хоча це нормально для вас — хотіти тільки краще для себе, але це і є джерело ваших проблем і стресів. Зрозумійте, що чашка сама по собі не робить каву кращою. Найчастіше вона просто дорожча, а іноді навіть приховує те, що ми п'ємо. Насправді, усе, що ви хотіли, було просто кава, а не чашка. Але ви свідомо вибрали кращі чашки, а потім роздивлялися, кому яка чашка дісталася.

А тепер подумайте: життя — це кава, а робота, гроші, положення, суспільство — це чашки. Це всього лише інструменти для підтримки і змісту життя. Те, яку чашку ми маємо, не визначає і не змінює якості нашого життя. Іноді, концентруючись тільки на чашці, ми забуваємо насолодитися смаком самої кави.

Найбільш щасливі люди — це не ті, які мають все найкраще, а ті, які витягують все краще з того, що мають.

(З інтернетних ресурсів)

- Обговоріть правомірність таких думок:
- 1. Найбільш щасливі люди — це не ті, які мають все найкраще, а ті, які витягують все краще з того, що мають.
- 2. А тепер подумайте: життя — це кава, а робота, гроші, положення, суспільство — це чашки. Це всього лише інструменти для підтримки і змісту життя.

§ 51

ПУНКТУАЦІЯ В ТЕКСТІ, У ПРОСТОМУ Й СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ (ПОВТОРЕННЯ). ДОВІДНИКИ ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ

459 Пригадайте, що таке пунктуація. Прочитайте перелік пунктограм у простому реченні. Сформулюйте відповідні правила. Наведіть приклади до них.

ПУНКТОГРАМИ В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Тире між підметом і присудком.
 Лапки і дефіс при прикладці.
 Кома в реченнях з порівняльним зворотом.
 Кома між однорідними членами речення.
 Тире і двокрапка при узагальнювальних словах.
 Тире в неповному реченні.
 Кома і знак оклику при звертанні.
 Кома, дужки й тире при вставних словах, словосполученнях, реченнях.
 Кома при відокремленому означенні.
 Кома і тире при відокремленій прикладці.
 Кома при відокремленому додатку.
 Кома при відокремленій обставині.
 Кома і тире при відокремлених уточнювальних членах речення.
 Лапки, двокрапка, кома і тире при прямій мові.

460 Прочитайте перелік пунктограм у складному реченні. Сформулюйте правила. Наведіть приклади.

ПУНКТОГРАМИ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Кома, крапка з комою і тире в складносурядному реченні.
 Кома в складнопідрядному реченні.
 Кома, крапка з комою в безсполучниковому складному реченні.
 Двокрапка в безсполучниковому складному реченні.
 Тире в безсполучниковому складному реченні.
 Кома в складному реченні із сурядним і підрядним зв'язком.

461 Прочитайте. Визначте тему, комунікативне завдання тексту, стиль і тип мовлення. Доберіть заголовок. Спишіть текст, розставте й поясніть розділові знаки.

Мало хто про це знає але в мене є море. Безкрайне й дуже глибоке. Моє море прозоре іноді воно буває солоне але зазвичай воно солодке. Саме так. Хоча солодких морів у природі не буває. Існують моря кольорові чорне жовте червоне біле. Чи моря мертві. А моє море живе. І солодке. Коли я лягаю спати воно тихенько шумить на вушко огортає морським шумом заколисує до сну. Іноді моє море штормить вирує й б'є хвилями хлине потоками сліз. Отоді воно дуже солоне і тоді мені солоно але так буває дуже рідко. Загалом воно мирне й спокійне. І дуже тепле. Море. В мені.

(Слава Світова)

- Які естетичні почуття викликає у вас текст? Якими мовними засобами досягається емоційний вплив на читача?

НАГОЛОШУЄМО ТАК

шляхи́, шляхо́м, шовко́виця, шпа-
ри́на, шта́мповий, щети́nistий,
щипці́, щітко́вий, щодо́бовий,
щока́, юрба́, юрби́

462 Прочитайте текст. Визначте смислові відношення між частинами складних синтаксичних конструкцій. Поясніть розділові знаки.

...Звичай говорити людині щось хороше про неї виник і закріпився не випадково, він допомагає людям спілкуватися, жити разом, разом працювати. Коли людину підтримати, похвалити, вона почуває себе впевненіше, намагається відповідати уявленню, яке про неї склалося. Особливо це потрібно молодій людині, яка не завжди буває впевненою в собі, потребує підтвердження своїх позитивних рис і починань. Зверніть увагу на таку особливість: коли ви когось втішаєте, когось співчуваєте, когось хвалите чи підтримуєте, у всіх цих формах має бути «ви» або «ти» і не має бути «я».

Ви прекрасний майстер!

Ви рідкісний фахівець!

З тобою так цікаво розмовляти!

Ти сьогодні чудово виступив!

Приємно бачити, як ви посвіжішали, відпочили...

Можна похвалити людину за все: за вчинок, за характер, зовнішній вигляд, одяг, зачіску, похвалити когось із родини, сказати добре слово про дітей та ін.

Як відповідати на комплімент? Залежно від його змісту:

Спасибі! Дякую за комплімент!

Це вам тільки здається (на перебільшену похвалу).

Спасибі, але ви перебільшуєте!

Я радий це чути.

Мені приємно це чути від вас.

Я це саме можу сказати про вас...

Комплімент повинен бути щирим — інакше він буде сприйнятий як прихована образа. Навіть якщо ви бажане видаєте за дійсне, треба бути щирим у бажанні цій людині добра.

(А. Коваль)

463 Прочитайте текст. Визначте тему, комунікативне завдання, доберіть заголовок. Які засоби зв'язку речень у тексті використав автор? Виконайте актуальне членування тексту.

Вулканічна діяльність у періоди затухання повністю не припиняється, а переходить в іншу форму. З-під землі б'є нагріта вода, інколи утворюються навіть гарячі річки, або ж із сильним шипінням виринають назовні струмені пари. Такі процеси можуть тривати сотні, тисячі і навіть мільйони років. Вони одержали назву поствулканічних явищ, тобто таких, що супроводжують виверження вулканів та тривають ще довго після їх припинення.

Як виникають ці природні «чайники»?

Жителі вулканічних районів можуть упевнено говорити про те, що живуть на кришці парового котла і навіть часом чують, як, піднімаючись до поверхні, клекотять бульбашки, злегка трясучи «кришку». Так, це справжні велетенські «чайники», тільки замість вогню їх гріє магма, що може охолоджуватись під землею мільйони років.

У деяких областях Землі, іноді поблизу діючих вулканів, а іноді й там, де не проявляється активний вулканізм, тепло-

ПИШЕМО ТАК

Орфограма «Написання разом та через дефіс складних слів»

завтра-післязавтра,
з діда-прадіда, зроду-віку,
казна-що, колись-не-колись,
ледве-ледве, на-гора,
не сьогодні-завтра, пліч-о-пліч,
по-друге, рано-пораненьку

вий потік від магми є настільки великим, що надходить із глибин і нагріває підземні води до кипіння.

До таких явищ належать гейзери. Гейзером називають гарячі джерела, що періодично фонтанують. Це слово народилося в Ісландії — класичній країні гейзерів. Воно перекладається як «хлинути» й повністю підходить для цього явища. Назву було вперше використано у 1647 р. ісландським єпископом Свейсоном для конкретного гейзера. Після того як німецький хімік Бунзен дослідив механізм роботи гарячих фонтануючих джерел Ісландії, він запропонував слово «гейзер» як термін для всіх подібних явищ.

Відповідно до більшості гіпотез передумовою існування гейзера є багатокамерний резервуар підземної води. Гаряча магма нагріває воду до кипіння. Пара, що утворюється при цьому, накопичується над водою і виштовхує її назовні у вигляді високого стовпа. Тиск пари зменшується, вода просочується знову крізь землю, і процес повторюється.

Отже, цикл роботи гейзера складається з періоду спокою, коли підземний «чайник» заповнюється водою, і заключного викидання води й пари. Температура води гейзера буває до 80–100 °С.

Залежно від інтенсивності нагрівання, розмірів підземного резервуара води викиди можуть проходити дуже бурхливо чи, навпаки, досить помірно. Деякі гейзери демонструють чітку пунктуальність: вони фонтанують точно через певний проміжок часу. Інші мають різну тривалість періоду спокою.

Гейзери неповторні. Одні викидають воду на висоту 30-поверхового будинку, але вивергаються раз на десятки років. Інші — невеличкі фонтанчики заввишки 2–3 м, і б'ють кожні 3–4 хвилини. Є гейзери-самітники. Трапляються й групи гейзерів, що пов'язані між собою в надрах землі й тому вивергаються одночасно. Трапляються й озера, з глибин яких вириваються десятки водяних стовпів, переливаючись у променях сонця всіма кольорами веселки.

Гейзери розповсюджені в районах сучасного й недавнього вулканізму. Але найбільш грандіозні з них відомі в чотирьох областях Землі: Йеллоустонський національний парк (США), острів Ісландія, Долина Гейзерів на Камчатці (Росія) і так звана зона Таупо на острові Північний (Нова Зеландія). Найбагатшою на гейзери ділянкою нашої планети є Йеллоустонський національний парк. Тут їх відомо близько 200. Деякі гейзери мають власні імена, що вказують на їхню унікальність.

Людина намагається поставити собі на службу енергію гейзерів і використовує гарячі джерела. Все це велетенська геотермальна енергія, тобто енергія внутрішнього тепла Землі.

(С. Кобернік)

- Яке емоційно-експресивне навантаження має текст?
- Якими мовними засобами автор досягає цього?
- Випишіть друге речення, виконайте синтаксичний розбір його.

СПІЛКУВАННЯ

464 Зробіть комплімент трьом-чотирьом своїм однокласникам.

465 Складіть розповідь «Знайомтеся — це я!».

Домашнє завдання

466 Підготуйте список довідкових видань (до 10), що висвітлюють проблеми синтаксису й пунктуації. Можна використовувати як традиційні друковані, так і електронні видання.

Перевірте себе

- Дайте відповіді на запитання.
 - Розкажіть одне з правил пунктуації в простому реченні (на вибір). Наведіть приклади.
 - Розкажіть одне з правил пунктуації в складному реченні (на вибір). Наведіть приклади.
- Якими розділовими знаками відокремлюється пряма мова від слів автора на письмі? Наведіть приклади.
- Продовжте речення.
 - Я навчилася (навчився) ...
 - Ці вміння потрібні мені для того, щоб ...

Культура мовлення

НОУТБУК ЧИ ЛЕПТОП?

Комп'ютерні технології сягнули так далеко, що тепер нікого не здивуєш портативними пристроями, одним з яких є переносний портативний комп'ютер. У цього пристрою в мовній практиці усталилися дві назви — *ноутбук* та *лептоп*. Яка з назв правильна? Слово *ноутбук* походить від англ. *notebook*, що означає власне «записну книжку, зошит», а також портативний комп'ютер. Ймовірно, назва цього комп'ютера виникла за схожістю до записної книжки, тому це слово закріпилося на позначення такого типу комп'ютерів. Друге слово — *лептоп* — теж походженням з англійської мови, де воно означає «портативний комп'ютер». Так портативний переносний комп'ютер стали називати за тією ознакою, що його можна було розмістити на колінах, адже в англійській мові *lap* — означає «коліна», а *top* — «верх, верхня частина чого-небудь». Чому в англійській мові використовують дві назви? Назва *laptop* з'явилася раніше, ще коли портативні персональні комп'ютери не були

схожими на записні книжки, а от коли їх стали випускати схожими на книжку, з'явилася назва *notebook*.

Кажуть, що зміна назви в англійській мові була маркетинговим ходом, проте й до сьогодні слово *laptop* на позначення портативного комп'ютера більш популярне. А от в українській мові — навпаки. У нас слово *лептоп* майже виходить з ужитку: там, де воно траплялось, його повністю замінив абсолютний синонім *ноутбук*. Це слово уже фіксується у словниках, відповідно, воно є нормативним на відміну від слова *лептоп*.

Принагідно варто звернути увагу на ще одне слово на позначення комп'ютера — *desktop*, яким позначають стаціонарний, настільний комп'ютер. Це слово — запозичення з англійської, де воно означає те саме. А в українській мові воно не вийшло за межі професіоналізмів і використовується тільки з-поміж фахівців із комп'ютерної техніки.

(С. Чемеркін)

ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО

1. Виконайте тестові завдання.

1. Виберіть правильний варіант визначення тексту.
 - А Текст — це сукупність речень, пов'язаних змістом.
 - Б Текст — це висловлення, що містить повну інформацію.
 - В Текст — це зв'язне мовлення, писемне чи усне повідомлення, що характеризується змістовою й структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата.
 - Г Текст — це сукупність речень, пов'язаних між собою граматичними засобами.
2. У якому рядку правильно названо всі ознаки тексту?
 - А наявність теми, основної думки, структури, завершеності
 - Б наявність теми, структури, змістової цілісності, членованості
 - В наявність цілісності, зв'язності, членованості
 - Г наявність теми, основної думки, структури, змістової цілісності, зв'язності, членованості, лінійності, інформаційності, завершеності
3. Укажіть правильне визначення складного синтаксичного цілого.
 - А Складне синтаксичне ціле — це група речень, пов'язаних змістом.
 - Б Складне синтаксичне ціле — це надфразова єдність, що характерна для тексту.
 - В Складне синтаксичне ціле — це група пов'язаних своїм змістом і синтаксичними засобами речень, які виражають розвиток думки та поєднані семантико-синтаксичним відношенням.
 - Г Складне синтаксичне ціле — це група речень, що вирізняються смисловою завершеністю.
4. Укажіть рядок, у якому правильно названі всі лексико-граматичні засоби зв'язку речень у тексті.
 - А займенники, іменники, прикметники, вигуки, синоніми, антоніми
 - Б займенники, іменники, прикметники, частки, лексичні повтори, парцеляція
 - В займенники, сполучники, частки, дієслова, видо-часові форми дієслів, синоніми, синтаксичний паралелізм
 - Г займенники, сполучники, прислівники, частки, лексичні повтори, видо-часові форми дієслів, синоніми, антоніми, синтаксичний паралелізм, парцеляція
5. Підкресліть мовні засоби поєднання речень у тексті.
 Перше, найголовніше слово, з якого хочеться почати, коли пишеш про Львів, — це любов.
 Я люблю своє місто. Не любити його не можливо — це мій дім, моє життя, моя праця, моє натхнення. Львів щодня відкривається мені, наче мудра книга. Перегортаю її давні й новітні сторінки і не можу без щирої людської вдячності думати про тих, хто спричинився до його другого народження.
 (Р. Лубківський)
6. Визначте, яким зв'язком поєднані речення в тексті.
 Львів неповторний — ранковий чи вечірній, весняний чи осінній, сполосканий липневою зливою чи притрушений молодим сніжком. Львів нових сонячних проспектів і старовинних майданів, таємничих вуличок. Ти, Львове, зродився від синівської любові до рідної землі, щоб утверджувати на ній мирну працю.
 (Р. Лубківський)

2. АНАЛІЗ ТЕКСТУ. Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання 1–8 до нього. (Цифрами пронумеровано абзаци.)

СПОСОБИ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ*

(1) Чи помічав ти, що деякі люди конфліктують частіше, ніж інші? Дехто з них не лише свариться з усіма (однокласниками, учителями, батьками), а й намагається будь-що перемогти в суперечках, навіть за допомогою кулаків. Той, на

кого спрямована агресія, начебто й уникає конфлікту, увесь час відмовчується, намагається бути непомітним, але це не допомагає: його ображають і з нього насміхаються.

(2) Це свідчить про те, що і агресивна, і пасивна поведінка провокує конфлікт.

(3) Конфлікт, що перейшов у стадію ескалації*, розв'язати важко. Бурхливі емоції заважають учасникам правильно визначити його причину, домовитись і досягти компромісу*. Найкраще уникнути конфлікту ще на стадії його усвідомлення, коли не виникло відкритого протистояння чи ескалації. У стадію відкритого протистояння переважна більшість конфліктів переходить через конфліктогени.

(4) Конфліктогени — це слова чи дії, які породжують, провокують або поглиблюють конфлікт. Вони посилюють емоційну напругу, ображають, викликають бажання захиститися. До конфліктогенів належать: образи, висміювання, самовихваляння, категоричність суджень, нав'язування порад, повчання, нечесність, нещирість, порушення правил етикету.

(5) Найбільша небезпека полягає в тому, що кожен конфліктоген провокує новий, а той у свою чергу — ще один і так далі. При цьому кожен наступний конфліктоген діє сильніше за попередній. Так конфлікт переходить у стадію ескалації. Тому запам'ятай два головних правила запобігання конфліктам: намагайся уникати конфліктогенів, не піддавайся на провокацію конфлікту (не відповідай конфліктогеном на конфліктоген).

(6) До умінь і навичок, які допомагають уникнути конфліктів та протистояння між людьми, конструктивно розв'язувати їх, належать толерантність (терпимість до чужої думки), висока культура спілкування (уміння відкрито висловлювати свої почуття, не ображаючи опонента; адекватно сприймати інформацію від нього і чітко формулювати те, що хочеш йому сказати), уміння передбачати наслідки своїх слів і вчинків, здатність вчасно розпізнавати виникнення конфліктної ситуації, налаштованість на конструктивне розв'язання конфлікту, уміння розібратися в його суті, проаналізувати глибинні причини виникнення, висувати й обґрунтовувати варіанти вирішення проблеми.

(7) Корисно також навчитися володіти своїми жестами й мімікою. Жести мають бути стриманими. Міміка повинна свідчити про увагу й повагу до співрозмовника, намагання зрозуміти його позицію, знайти причину виникнення розбіжностей у поглядах, передавати прагнення взяти участь у спільному пошуку істини.

(8) Конче необхідний і самоконтроль, щоб опанувати бурхливі емоції, не відповідати конфліктогеном на конфліктоген. Саме в процесі постійного, цілеспрямованого самоконтролю людина глибше пізнає себе, краще усвідомлює мотиви своїх дій, прагнень, об'єктивніше починає оцінювати себе.

(9) Як не парадоксально*, але в процесі самопізнання ми набуваємо здатності краще розуміти інших людей, спонукальні мотиви їхніх устремлінь і вчинків. На думку Карнегі, 90 % людей керуються корисливими мотивами й лише незначна їх кількість прагне бути корисною іншим, що і вивичує цих лю-

дей, бо в них мало конкурентів. Здатність підтримати точку зору іншого, дивитися на речі під його кутом зору не лише допоможе краще розв'язувати проблеми, запобігаючи переходу їх у стадію конфлікту, а й може виявитися важливою умовою вашої кар'єри. У зв'язку із цим Оуен Д. Янг відзначає: «Людина, яка здатна відчувати себе на місці іншої, зрозуміти її спосіб мислення, може не турбуватися про своє майбутнє».

(10) Пізнаючи себе й інших людей, ми оволодіваємо дорогоцінною якістю — внутрішньою культурою, що і стає тим запобіжником, який попереджує виникнення конфлікту. І щоб пришвидшити процес оволодіння цією якістю, доцільно поринути у світ прекрасного, що облагороджуватиме наші прагнення, устремління, розширюватиме кругозір, робитиме нас мудрішими.

(11) Світ прекрасного — це і класична музика, і театр, і живопис, і художня література та інші види мистецтва. Але найбільш людинознавчим із них є, безперечно, художня література, яка знайомить нас з галереєю людських типів, повчальним досвідом поведінки літературних героїв у типових і нетипових ситуаціях, з можливими життєвими конфліктами й способами виходу з них. Читаючи художню літературу, ми вчимося на помилках інших людей, обираємо чи конструємо етичний ідеал, який допомагає нам у непростих взаємостосунках поводитися найтолерантніше.

(12) Не менше значення, ніж світ прекрасного, має філософія, знання якої дає величезну користь, у чому переконалися ще стародавні греки. Так, знаменитий оратор Демосфен у своїй похвальній промові знайомому юнакові Епікрату говорив, що освіта на основі філософії озброює на всі випадки життя, і радив йому вивчати праці філософів, розмірковувати про найважливіші речі, починаючи з питання про сенс життя.

(13) Прикладом мудреця, який долає розбіжність у поглядах, не доводячи процес пошуку істини до конфлікту, є знаменитий філософ Сократ. Він не вдавався до конфліктогенів, а, з'ясувавши позицію співрозмовника в чітко сформульованій ним тезі, низкою послідовно поставлених запитань змушував його сформулювати антитезу, що суперечила б попередній тезі, і в такий спосіб самому переконатися, що той помилявся.

(Із підручника)

1. Визначте основну думку тексту. Відповідь запишіть одним реченням.
2. Яких правил пропонує дотримуватися автор, щоб запобігати конфліктам? Запишіть їх своїми словами (1–2 речення).
3. Текст розпочинається з питального речення. Яка його роль?
4. Яка частина відсутня в композиції поданого навчального тексту? Запишіть її назву.
5. Які функціональні стилі мовлення поєднано в тексті?
6. Які слова (вислови) та граматичні форми в тексті безпосередньо вказують на адресата мовлення? Хто цей адресат? Відповідь запишіть 1–2 реченнями.
7. Яка тема об'єднує абзаци 11, 12, 13? Відповідь запишіть одним реченням.
8. Прочитайте 9-й абзац. У чому автор вбачає парадокс? Відповідь запишіть 1–2 реченнями.

УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО В 5–9 КЛАСАХ

§ 52

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

467 Запишіть текст, уставляючи пропущені літери й розкриваючи дужки.

Є така тонка і ніжна, сильна і мужня, (не)доторкана і (не)зламна річ — гідність людської особистості.

...Треба з гідністю жити, працювати, п..р..живати радість і горе, з гідністю зустрічати оста(нн,н)ю годину в найважчих обстав..нах — навіть тоді, коли ж..ття здаєт..ся (не)можливим, (не)можна п..р..ступати ту грань, за якою кінчаєт..ся владарюва(нн,н)я розуму над нашими вчинками.

Благородство твоєї людс..кої особистості виявляєт..ся в тому, наскіл..ки мудро і тонко ти зумів визнач..ти, що гідне і що (не)гідне.

(В. Сухомлинський)

- Поясніть написання слів правилами.
- Випишіть із тексту антоніми.
- Підкресліть у тексті спільнокореневі слова.
- Випишіть із тексту слова, у яких кількість літер і звуків не однакова.
- Запишіть фонетичною транскрипцією слова *людський, останній, виявляється*.
- Дайте відповіді на запитання, використовуючи слова з тексту як приклади:
 - Що вивчає фонетика?
 - Які звуки називають голосними? приголосними?
 - На які групи поділяють голосні і приголосні звуки?

468 Уставте пропущені літери, де це необхідно.

З..лені л..вади, пр..ємна м..лодія, т..ндітні ст..бельця, поз..тивні результати, квітковий п..лок, центральна н..рвова с..стема, мал..овниче міжгір..я, сіл..с..кий бракон..ер, св..яткувати в чотир..ох, д..ржавний б..юджет, херсонс..кі ст..пи, рослини..іс..т.. Поліс..я, ч..рвоне забарвл..н..я, д..мографічна ситуація.

- Поясніть написання слів правилами.
- Із двома-трьома словосполученнями (за власним вибором) складіть речення.

САМОДИКАНТ

пан..європейс..кий, транс..євро-
пейський, над..яр..я, дит..ясла,
Мін..юст, кон..юнктура, ін..екція,
пів..яблука, (пів)Європи,
(пів)Юрмали, (пів)Києва,
(пів)Ялти, (пів)Одеси, (пів)плане-
ти, (пів)аркуша

САМОДИКАНТ

шіс..надцять, кіс..лявий,
пес..ливий, піз..ній, проїз..ний,
тиж..невий, облас..ний,
контрас..ний, студен..ський,
балас..ний, турис..ський, піс..ний,
хвас..ливий, зап'яс..ний,
щас..ливий

469 Утворіть від поданих іменників прикметники, складіть з ними словосполучення за зразком:

Зразок: якість — якісний, якісний товар.

Виїзд, випуск, під'їзд, контраст, радість, щастя, честь, область, піст, турист, кількість, заздрість, проїзд, кістка, форпост, студент, серце.

470 Уставте, де потрібно, апостроф або знак м'якшення.

Цікава п..еса, Лук..яненко В..ячеслав, кур..йозний випадок, духм..яне різнотрав..я, п..ятеро друзів, велика сім..я, м..ятний чай, зів..яле листя, нові дит..ясла, комп..ютерна програма, моркв..яний сік, велике подвір..я, п..янки пахощі, роз..ятрити душу, мальовниче над..яр..я, залишилося пів..яблука, шкіл..на їдал..ня, грати на сопіл..ці, Натал..чина нен..ка, салат по-грец..ки, син..оокій л..он, гілка на яблун..ці, перелаз..мо швиден..ко, святковий Хар..ків, ковал..с..кий міх, сіл..с..ка вчител..ка, блідий місяц.., дев..ят..сот гривен.., бад..орий настрій, волинс..кі ліси.

471 Виправте лексичні й граматичні помилки в рекламі.

1. Авіаквитки до любого міста Америки. 2. Елегантні та розкішні моделі весільного вбрання з Германії. 3. Рослинний сироп швидко полегшує всі види кашелю у дітей та дорослих. 4. Підписуйте і читайте! Підписний індекс. 5. По питанням реалізації звертатися по телефону. 6. Навчання у університетах США. 7. Ваші фотографії приймуть участь у розігравші призів. 8. Найкращі квартири — по собівартості! (Лише на протязі місяця!) 9. Святкування Нового року: Болгарія, Швейцарія, Словакія, Таїланд, Чехія.

472 Дайте відповіді на запитання.

- Що вивчає орфоепія?
- Яких правил необхідно дотримуватися під час вимови голосних і приголосних звуків?

— Чи впливає наголос на правильність мовлення?

— Від чого залежить милозвучність української мови?

473 Прочитайте виразно текст. Визначте засоби виразності в тексті. Які звуки повторюються найчастіше? З якою метою?

Ситом сіє сиві струї
Хтось химерний. Хмар хітон
Розпростер на небі вітер.
Слизько. Слізно. Сумно. Сон.

Вимок ворон на воротях.
Сльози капають зі стріх.
Ластівка пройшла, як стрілка.
Сниться: Сяйво. Сонце. Сміх.

Дощ. Художник Вінсент Ван Гог

(Р. Купчинський)

474 Користуючись орфоепічним словником, визначте особливості наголошування слів. Із 4–5 словами складіть словосполучення.

Відсік, обшир, наголо, олень, тигровий, кропива, новий, кістковий, одинадцять, дрова, твердий, дочка, приклад, атлас, брати, косий, другий, чотирнадцять, шасі, каталог, бажаний, завдання, дихання.

§ 53

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

пан'європейський,
транс'європейський, над'яр'я,
дит'ясла, Мін'юст, кон'юнктура,
ін'єкція, пів'яблука, пів-Європи,
пів-Юрмалі, пів-Києва, пів-
України, півпланети, піваркуша

Пекучий день... лісів солодка млява...
смага стежок... сонливиці левад...

Іде гроза дзвінка і кучерява
садам замлілі руки цілувать.

Краплини перші вдарили об шибку.
Кардіограма блиснула крива.

475 Прочитайте подані словосполучення. Запишіть у два стовпчики словосполучення з омонімами й словосполучення з багатозначними словами.

Привезла гостинець, битий гостинець; гурток людей, драматичний гурток; гирло Дніпра, гирло тунелю; рівнобічна гіпербола, літературна гіпербола.

476 Використайте в прямому й переносному значеннях подані слова, склавши з ними словосполучення.

Зразок: добувати метал — метал у голосі.

Вода, тепло, артист, вітер, зерно, чорний, золотий, солодкий, спалахнути, рубати, дзвеніти, грамотно.

477 Прочитайте виразно вірш. Визначте, які слова вжиті в прямому, які в переносному значенні.

Вітри з розгону поламали скрипку,
гуде у сосен буйна голова.

Тремтіння віт, і жах, і насолода,
Шаленство злив у білому вогні!
Ну, от і все. Одплачеться природа.
Їй стане легше, певно. Як мені.

(Л. Костенко)

- З якою метою автор у тексті художнього стилю використовує медичний термін?

478 Доберіть до поданих слів синонімічні ряди.

Сміливість, джерело, віхола, небокрай, веснянкуватий, зарозумілий, навропростець, недалеко, веслувати, виднітися.

479 Прочитайте синонімічний ряд. Схарактеризуйте смислові й стилістичні відтінки кожного синоніма, складіть з ними речення.

Відомий, популярний, славетний, визначний, великий, знаний.

480 Доберіть різноманітні антоніми до багатозначних слів.

Свіжий (хліб, журнал, вітер), блідий (промінь, обличчя, колір), легкий (характер, завдання, хода), глибокий (знання, річка, сон).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

шістнадцять, кістлявий, пестливий, пізній, проїзний, тижневий, обласний, контрастний, студентський, баластний, туристський, пісний, хвастливий, зап'ястний, щасливий

САМОДИКАНТ

Брюс..ель, Ліс..абон, Марок..о,
Ад..ис..-Абеба, Сьєр..а-Леоне,
Дак..а, Ам..ан, Тал..ін., Гол..андія,
Філ..іп..іні, Міс..урі, Монтсер..ат,
Ап..ен..іні

481 Поясніть значення поданих слів (за потреби скористайтеся словником). Складіть з ними словосполучення.

Дружний, дружній; ефектний, ефективний; діалектний, діалектичний, діалектологічний; лікарський, лікарняний, лікувальний; кристал, кришталь; посвідчення, свідчення.

- Сформулюйте визначення терміна *пароніми*.

482 Доберіть до слів іншомовного походження українські відповідники.

Актуальний, абстрактний, оригінальний, дайджест, імідж.

483 Розставте потрібні розділові знаки. Підкресліть у тексті власне українські слова, поясніть їхні значення.

Заливчастий дзвоник мов жайворонок повис над школою й затих у довгих коридорах. Першокласники відчували себе ніби на святі. На столі за яким сиділа вчителька букети барвистих квітів айстри гвоздики жоржини. І вже не добереш де ті що ти приніс зі свого городу від сонячного причілка власної хати.

(І. Цюпа)

- Доберіть синоніми до слова *барвистий*.

484 До поданих фразеологізмів доберіть синонімічні слова чи фразеологічні звороти.

Рукою подати, нуль без палички, каламутити воду, за двома зайцями, підкрутити гайку, грати з вогнем, крутити носом, викидати на вітер, пекти раків, робити з мухи слона.

485 Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Уставте пропущені літери, розкрийте дужки.

Варю борщ, і тут я помічаю цікаве явище: укинула до квасолі картоплі, вона так туди вл..тіла, як х..зайка; розіпхалася по всій каструлі і жде, щоб я швидше закрила покришкою. Я (у,в)сміхнулась і затулила. Пасерую моркву із с..лерою, — і теж туди, вона не дуже охоче зі сковороди ..лізла, ложкою мусила (з,с)грібати. Надула губи, аж піна пішла біла, бо ж олі..ю її шмарувала. Покришкою боялася накривати, бо бачу: як шугоне, — не (з,с)ловлю, так і жде момент(у,а). Але буряк — так буряк, справжній козак, зайшов туди, наче з коня злетів: наробив гармидер(у,а), бо ніхто вже й світ(у,а) білого після нього не побачив. Закипіло раптом усе! А нема рукавиць, буряк уперся — от-от буде скандал! Зняла — і на холодне! Ху, встигла, аж і буряк, бачу, (у,в)прів, злякався, що не вдержить таку масу баб'ячу! Ложкою їх повинчала, по-сварила — (у,в)тихло!

(Н. Матвієнко)

- Підкресліть слова, ужиті в переносному значенні.
- Випишіть з тексту фразеологізми, поясніть їхні значення.
- **Працюймо в групах.** 1) «Кулінари» пишуть рецепт борщу від Ніни Матвієнко; 2) «Мовознавці» пишуть про походження назви одного з переліку овочів.

САМОДИКАНТ

імб..р, к..моно, к..пар..с, к..нджал,
харак..р., г..гант, х..мера, акс..ома,
паст..ла, п..гмент, н..велювати

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ОПОВІДАННЯ НА САМОСТІЙНО ОБРАНУ ТЕМУ

486 Пригадайте: 1) що таке оповідання; 2) особливості композиції оповідання.

ЯК ПИСАТИ ОПОВІДАННЯ НА САМОСТІЙНО ОБРАНУ ТЕМУ

1. Оберіть тему оповідання і сформулюйте основну думку.
2. Подумайте й оберіть випадок із життя, цікавий епізод, який буде покладено в основу оповідання.
3. Продумайте композицію тексту. Складіть план.
4. Визначте, чи буде містити ваше оповідання опис чи роздум. Це залежить від його основної думки.
5. Напишіть оповідання.

487 Прочитайте тексти. Якою темою вони об'єднані? Визначте стиль і тип мовлення. Який із текстів є оповіданням?

Текст 1

Велику частину водних запасів України становлять 3 тис. озер, які акумулюють майже 25 км³ води. Більшість озер розташована в річкових долинах і на узбережжі Чорного та Азовського морів. На півночі Волині в Поліссі знаходяться Шацькі озера. Найбільше й найкрасивіше з них — Світязь.

(З енциклопедії)

Текст 2

Це було минулого літа. Цікавою була подорож містами України. Класом ми відвідали Київ, Львів, Полтаву, але найбільше мені запам'яталася екскурсія на озеро Світязь.

Екскурсовод розповідав безліч різних цікавих фактів про Світязь, наводив вражаючі статистичні дані, а легенди про чудо-озеро зачаровували.

Було це минулого літа, але здається, що подорож закінчилася лише вчора.

(З учнівського твору)

488 Прочитайте текст. Чи можна його назвати оповіданням? Визначте композицію тексту. Поясніть роль прямої мови в тексті.

Зелені будиночки стоять на самому березі озера й хитруватими очима роздивляються, що діється навколо. Голосним ячанням у сонячному небі перегукуються чайки: злітають угору, зависають на мить і стрімко шугають у дзеркальну блакить. Посеред озера — зелений кучерявий острів. За ним — голуба, з червоними пасмами, причепурена білими хмаринками долина. А над нею — розчервоніле сонце. Наче їздовий, тримає воно золотаво-червоні промені-віжки, що простяглися по берегах.

З лісу, наче дядько Лев з «Лісової пісні», наближається до мене чоловік. По всьому видно — місцевий. Привіталися.

— Милуєтесь Світязем? — питає.— Ач, прокинувся. Ото вже, бігме, цілу ніч бушуватиме!

— Але ж усе так якось раптово, несподівано...

— А він завжди так. То лагідний, спокійний, а то як збунується — аж береги стогнуть.

— А я було замріявся, здавалося, що ось-ось з'являться на березі русалки.

— Е-е-е! Де вже тепер ті русалки... Оце хіба у святенку неділю понаїздять усякі патлаті й розмальовані — трощать, рубають, пиляють, палять. Перепаскудять усе довкола, потім сідають у машини та їдуть собі. Щоб їм стежка сюди заросла!

— Скажіть, будь ласка, а звідки в озера назва — Світязь?

— Люди по-різному кажуть. Чимало легенд чули ми про нього. А розповім я вам ту, яку почув від свого діда.

Мій співрозмовник на мить замислився, а відтак почав:

— Правічним лісом, важко ступаючи, йшов молодий Витязь. Вертався з далекого походу. Його могутні груди були пробиті списом, і широкою долонею він затуляв глибоку рану. Підійшов Витязь до столітнього дуба, сперся на нього, відпочив трохи й рушив далі. Кроки гулко відлунювали у правічному лісі. Дереву схилили свої крони, простягали лапаті віти й підтримували його. Від кожної краплі крові з його грудей земля озивалася стогоном. Потроху сили полишали Витязя. Ступив він ще кілька кроків — і впав. Відтак підвів голову і крізь крилаті віти побачив світло. Воно кликало його. З останніх сил підвівся Витязь і пішов на те світло. Невдовзі вийшов з лісу. І побачив він велике озеро. Ступив до нього і впав біля самої води.

Захвилювалося озеро, зашуміло. Вітер набирав пригорщами цілющу озерну воду і скроплював нею груди молодого Витязя. Коли Витязь розплющив очі, то побачив, що рана загоїлася. Устав він, низько до землі вклонився Світлому озеру. Відтоді і стало називатися воно Світязь, тобто Світло і Витязь.

Я був зворушений оповіддю і щиро подякував йому. Стомлений Світязь уже заспокоювався, лягав спочити.

Я ще раз подякував, попрощався з добрим чоловіком і пішов у свій затишний будиночок. Та почута легенда не давала спокою, просилася у вірші, у музику. Дрімота таки здолала мене, і я незчувся, як заснув.

Прокинувся від дзвінкоголосого ячання, що долиняло з озера. З диво-озера! Я вийшов до нього і побачив, що воно ніжить в ласкавих сонячних променях. У стоголосій круговерті шугають над ним чайки.

І раптом, наче далеке відлуння, у душі забриніли слова: «Ти слава моя голосна і прадавня, Світязь!».

Серце моє співало. Я взяв нотний папір і записав кант мелодії.

(За А. Пашкевичем)

§ 54 БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ. ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА. ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Брюссель, Ліссабон, Марокко,
Аддис-Абеба, Сьєрра-Леоне,
Дакка, Амман, Таллінн, Голландія,
Філіппіни, Міссурі, Монтсеррат,
Апенніни

490 Прочитайте. Визначте стиль і тип мовлення висловів, доведіть свою думку. Якою темою вони об'єднані?

1. Слова в мові не існують ізольовано одне від одного. Вони, як і люди, об'єднуються в родини. (*Н. Клименко*) 2. Морфеми — це атоми семантичної структури, тоді як слова — молекули. (*В. Русанівський*) 3. Закінчення, бачачи безсилля кореня, не хоче без допомоги префіксів і суфіксів приєднуватися з ними. (*І. Вихованець*)

- Про які ознаки значущих частин слова йдеться у висловах? Розкажіть про одну з них на основі одного з поданих речень.

491 Закодуйте будову слова: Р — префікс, R — корінь, S — суфікс, F — закінчення, 0 — нульове закінчення.

Зразок: перехід — Р—R—0

З'єднання, польський, киянин, перерозподіл, переїзд, оптиміст, учителька, сестричка, ніжність, тепло, безстрашний, розформувати.

492 Прочитайте текст. Визначте тип і стиль. Назвіть засоби зв'язку речень у тексті.

Увечері добре видно все місто.

Вогні, вогні... Велична симфонія, написана вогнями на нотних паралелях вечірніх вулиць. І симфонія та звучала так урочисто, що зоряне небо над нею помітно блідло. Тільки найбільші зорі можна помітити в жовтавій заграві, що підводила над містом, мов *гігантська вогненна* парасоль. Було щось *нерукотворне в невимушеному*, гармонійному розсіп вогнів, у їх тремтливому миготінні.

(*За М. Руденком*)

- Випишіть із тексту спільнокореневі слова. Розберіть їх за будовою.
- Поясніть правопис виділених слів.
- Напишіть твір-мініатюру (5–6 речень) на тему «Велична симфонія вечірнього міста».

493 Визначте спосіб творення слів *вершина, переїзд, прибережний, надзвичайний, білосніжний, стрімко, переказ, ойкати, довго-довго, білуватий, розподіл, назавжди, порядність*.

494 Від поданих іменників утворіть прикметники. Складіть речення з 2–3 прикметниками.

Дрогобич, Вінниця, Рига, Запоріжжя, Кременчук, Кавказ, Сиваш, Гаага, Гадяч, Калуш, Париж, турист, Оскол, чумак, гігант, Ятрань, парубок, чех, брат, Галич, Збараж, Смотрич, Меджибіж.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

імбир, кімоно, кипарис, кинджал,
харакірі, гігант, химера, аксіома,
пастила, пігмент, нівелювати

САМОДИКАНТ

пр..подобний, пр..звисько,
пр..звище, пр..ятель, пр..ваб-
ливий, пр..краса, пр..красний,
пр..боркати, пр..будувати,
ро..жарити, ро..шити, ро..казати,
..казати, ..твердити, ..ігнорувати,
..фотографувати

495 Від поданих іменників утворіть прикметники. Усно поясніть написання суфіксів.

Село, студент, гетьман, березень, метал, плюш, груша, агрус, стиль, хімія, модель, слива, сосна, ромашка, кизил, липа, яблуня, береза.

496 Запишіть, уставляючи пропущені літери.

Пр..глушити, пр..звище, пр..кордонний, пр..чудовий, пр..-краси, пр..красити, пр..рва, ..казати, ..робити, ро..ташувати, бе..земельний, ..ховатися, ..шити, бе..межний, бе..хмарний, ро..колений, ро..шукати, ро..кинути.

497 Утворіть від поданих слів іменники за допомогою суфікса *-ин*.

Київ, Чернігів, Суми, Вінниця, Кременець, Ярославль, Орел, Тула, німецький, угорець, Херсон, гуцул, гайдамака, Хмельницький, Тернопіль, Львів, батько, Переяслав.

§ 55

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ.
САМОСТІЙНІ І СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

498 Прочитайте текст. Розкрийте дужки. Уставте пропущені літери. Розставте розділові знаки.

Був *ранок*. Сонце сміливо ро(з,с)ікало золотими мечами з...лену гущавину листя і вигаптувало на стіні якусь фантастичну плахту.

Ранок справляв свій *тріумф*. Його блакитне чоло (не)затмарилося сьогодні *жодною* хмаринкою. Він легко п..р..кинув за *обрій* ніч і зв..тяжцем простував (на)зустріч дневі. Тисяч..пташиних голосів співали йому урочисті кантати *якись* занедбані певно від старих ще хазяїнів, жоржини і червоні (не)вибагливі півники по/біля веранди в саду здавалось по/особливому сьогодні пр..брались і *вмиті* чепурні *трохи* засмуч..ні від своєї мовчанки лагідною посмішкою вітали п..р..мовців.

А ранок ішов і йшов. (Не)зримі легіони його в золотих панцирах мчали (не)стримно (в)перед і перед їхніми (не)зліче(н,нн)ими фалангами тікав зігнувшись небесними манівцями оста(н,нн)ій князь блідий ледве помітний *місяць*.

(Б. Антоненко-Давидович)

- Доберіть до тексту заголовок.
- Випишіть із тексту по 5 прикладів самостійних і службових частин мови.
- Визначте частиномовну належність підкреслених слів.
- Виділені слова поставте в родовому відмінку однини.
- Випишіть із тексту слова іншомовного походження. Поясніть їхні лексичні значення.

499 Складіть простий план тексту. Поясніть уживання великої літери. Наведіть інші приклади переходу власних назв у загальні.

У нашій мові є назви предметів, явищ, які названі іменами людей, але пишуться з малої букви.

Звернімо увагу ось на такі назви: *дизель, ампер, ватман, вольт, герц, рентген*. За цими назвами стоять реальні люди: німецький інженер Дізель, французький хімік Ампер, власник паперової фабрики, англієць Ватман, італійський фізик Вольт, німецькі фізики Герц та Рентген.

Ось назви квітів: бегонія, камелія, магнолія. Мало хто знає, що назви ці утворені від імені *французького* ботаніка Бегона, *італійського* священика Камеллі, що привіз у Європу з Японії цибулини квітів, *французького* природознавця Магнолія.

(З журналу)

500 Визначте число іменника. Чи всі іменники вживаються в однині й множині?

Віск, стіл, Львів, книжка, штани, двері, правда, словник, взуття, дружба, друг, врода, вулиця, Дніпро, Карпати, годинник, сани, Суми, олія, вода, сад, куш, озеро, море, Інтернет, музика, пісня, дріжджі, срібло, зима, любов.

501 Визначте рід іменників. Доберіть до поданих іменників прикметники, уведіть їх у речення.

Каланхое, сорго, кюре, падре, леді, денді, візаві, какао, пюре, сальто, сальдо, комюніке, манго, поні, какаду, фламінго, зебу, кашне, колібрі, харчо, лате, конференсьє, турне, жалюзі, портьє, амплуа, суші, асорті, спагеті, кутюр'є.

502 Визначте відміну й групу поданих іменників.

Казкар, *гонорар*, *дощомір*, яничар*, зброяр, кавалер, *ковзаняр*, каменяр, картопляр, маляр*, килимар, перукар, інженер, менеджер, байкар, столяр, двір, кобзар, ювіляр, тренер, голкіпер, аптекар, післяр, Ігор, Володимир.

- Поясніть значення виділених слів.

503 Прочитайте речення. Подані в дужках слова поставте в родовому відмінку однини.

1. Був кінець (листопад), і ліс стояв голий. (*О. Донченко*)
2. Кругом тихо. Ні (гомін), ні (шелест), одні тільки листи (папір) шумлять. (*Ю. Яновський*)
3. Ой з трьох кінців (світ) вдарили вітри — браму землі розчинили. (*Т. Осьмачка*)
4. Йшли вони крізь грози, йшли вони без краю, од Дніпра і Волги, (Дон) і (Дунай). (*В. Сосюра*)

504 Поставте подані словосполучення в давальному відмінку.

Директор.. школи Будник.. Віктор.. Степанович.., декан.. Олексенк.. Володимир.. Павлович.., декан.. Пінчук.. Тетян.. Степанівн.., співак.. Павл.. Зібров.., лікар Марчук.. Дмитро.. Степанович.., дизайнер.. Петрук.. Світлан.., менеджер.. Шевчук.. Дмитр...

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

преподобний, прізвисько, прізвище, приятель, привабливий, прикраса, прекрасний, приборкати, прибудувати, розжарити, розшити, розказати, сказати, ствердити, зігнорувати, сфотографувати

505 Утворіть імена по батькові від іменників першого ряду, узявши твірною основою імена другого ряду.

Зразок: Марія Іллівна.

1. Марія, Галина, Олеся, Любов, Олена, Юрій, Тарас, Максим, Віталій, Олег.
2. Ілля, Яків, Лука, Сава, Микита.

506 Випишіть прикметники, поділіть їх на три групи: якісні, відносні, присвійні. Поясніть, від чого залежать їхні відмінкові закінчення.

МІЙ СКАРБ

Там є червоне намисто. Дуже гарне, святкове. Коли його взяти до рук і підійти ближче до вікна, воно виблискує на сонці. Вишивані рушники лежать, складені один на одного: чорне й червоне традиційно об'єдналися хрестиками у візерунок. А ще там є дерев'яна бабусина шкатулка — чорного, смоляного кольору з сонячно-солом'яним чудернацьким орнаментом. Усередині неї — пара мідних сережок, укритих зеленавим відтінком минулого, декілька шпильок і гребінець для волосся. Милі серцю дрібнички. На самому дні — старенький фотоальбом. Люблю його гортати. Усміхнено дивляться на мене з пожовклих чорно-білих світлин рідні обличчя. І я мимоволі усміхаюся їм. Ще раз обережно проводжу рукою, торкаючись минулого. Прабабусина скриня. Мій скарб.

(Слава Світова)

- З'ясуйте стилістичну роль прикметників.

507 Від поданих прикметників утворіть усі можливі ступені порівняння. Із 3–4 утвореними прикметниками складіть речення.

Красивий, довгий, великий, низький, солодкий, мелодійний.

508 Погрупуйте прикметники у два стовпчики: 1) пишуться разом; 2) пишуться через дефіс. Поясніть свій вибір.

Темно(синій), (фізико)математичний, (жовто)блакитний, (загально)відомий, (п'яти)поверховий, (радіо)технічний, (військово)морський, (суспільно)політичний, (гірко)солоний, (глухо)німий, жовто(гарячий), сніжно(білий), біло(сніжний), радіо(фізичний).

509 Проаналізуйте текст за планом.

ПЛАН АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

1. Визначте стиль мовлення.
2. Випишіть слова, у яких основа складається тільки з кореня (I варіант), форми слів з нульовим суфіксом (II варіант), слова з формотвірними суфіксами та префіксами (III варіант).
3. Випишіть іменник, утворений від дієслова.
4. Утворіть від прикметників на позначення кольору іменники й дієслова.

Тварини мають більш гострий зір, ніж люди, деякі розрізняють навіть більше кольорів, ніж ми. Так, краби мають шість типів колірних рецепторів — наше кольорове бачення здалося б їм тьмяним (людська сітківка має три типи рецепторів кольору: для червоного, зеленого та блакитного).

САМОДИКАНТ

Закінчення Р. в. однини

вулкан.., вулканізм.., менеджер.., менеджмент.., аудитор.., аудит.., гектар.., відсотк.., факультет.., університет.., Київ.., Львов.., Кривого Рог.., Дніпр.., Буг.., Дністр.., Дуна.., замет.., йод..

Та найкращий зір — у птахів. Маючи рецептори для семи кольорів, птахи здатні бачити надзвичайно дрібні деталі — у вісім разів дрібніші, ніж може побачити людина. Це означає, що з висоти пташиного польоту сокіл, приміром, здатен роздивитися візерунок на крильцях метелика в траві.

(З газети)

510 Запишіть числівники словами. Визначте розряди поданих числівників. Із 3–4 числівниками складіть речення.

9, 15, 67, $\frac{4}{8}$, $\frac{43}{7}$, 592, 1956.

511 Запишіть числівники словами. Провідмінійте один із числівників (за власним вибором).

Посаджено 159 дерев; вирощено понад 587 кілограмів помідорів; зустрілися з 269 учасниками змагання, зараховано 392 студенти; в олімпіаді взяли участь 148 учнів.

512 Прочитайте текст. Ужиті в ньому числівники запишіть словами.

Широке застосування в різних галузях діяльності електронних обчислювальних машин на початку 50 років минулого століття призвело до думки використати їх для механічного перекладу текстів з однієї мови на іншу.

Перший цілком задовільний *машинний* переклад було здійснено в США в Принстонському університеті вченими Л. До-стером, П. Гарвіном і П. Шериданом у 1954 році.

Ці перші переклади, очевидно, ще були далекі від досконалості, бо наслідки роботи машин, що перекладали, вимагали ще додаткового опрацювання.

(За А. Білецьким)

- Доберіть заголовки до тексту.
- Випишіть із тексту прийменники й сполучники. Виконайте морфологічний розбір 3–4 (за власним вибором).
- Випишіть із тексту спільнокореневі слова. Розберіть їх за будовою.
- Визначте час і вид ужитих у тексті дієслів.
- Поясніть правопис виділених слів.

513 Напишіть твір-мініатюру (8–9 речень) на тему «Сучасні можливості комп'ютерних технологій».

514 За поданими запитаннями складіть лінгвістичне повідомлення «Займенник як частина мови».

- Що таке займенник?
- Які розряди займенників ви знаєте? Наведіть приклади.
- Які граматичні ознаки має займенник?
- Наведіть приклади відмінювання займенників.
- Яку синтаксичну роль виконує займенник у реченні?
- Яку стилістичну функцію він виконує?

515 Провідмінійте займенники.

Він, я, себе, моя, скільки, ніхто, будь-що.

- Які із цих займенників мають у непрямих відмінках іншу основу, а в родовому та знахідному відмінках — паралельні форми?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Закінчення Р. в. однини

вулкана, вулканізму, менеджера, менеджменту, аудитора, аудиту, гектара, відсотка, факультету, університету, Києва, Львова, Кри-вого Рогу, Дніпра, Бугу, Дністра, Дунаю, замету, йоду

516 Розподіліть займенники на три групи: 1) співвідносні з іменниками; 2) співвідносні з прикметниками; 3) співвідносні із числівниками.

Хто-небудь, який, вона, мій, скільки, ніщо, хтось, твої, стільки, себе, чий-небудь, ніякий, я, котрий, чий, що, цей, казна-чого, який-небудь.

517 Спишіть, розкриваючи дужки, поясніть орфограми.

(Ні) кого, ні (до) кого, (хтозна) що, (аби) що, (хто) съ, (ні) скільки, (переді) мною, казна (з) чим, (де) який, (будь) що, (чий) небудь, (де) кого, (з) (ні) ким, ні (з) чим, (не) (аби) хто, (не) його, ні (за) що, скільки (сь).

518 За поданими запитаннями розкажіть про дієслово та його форми.

- Що називається дієсловом?
- Які форми дієслова ви знаєте?
- Які граматичні ознаки має дієслово?
- Розкажіть про синтаксичну й стилістичну роль дієслова і його форм.
- Які форми дієслова можуть утворювати звороти? Розкажіть про пунктуацію при них.

519 Розподіліть подані слова на три групи: 1) неозначена форма (інфінітив); 2) особова форма; 3) особливі форми дієслова (дієприкметник, дієприслівник, безособові форми на -но, -то).

Працювати, спрацьований, працюючи, працюю, відпрацювавши; намалюй, перемальований, малюючи, малювати, перемалювавши; їхав, їдучи, наїжджена, їхати, виїхати, виїхавши; закоханий, кохати, покохала, кохаючи, покохавши; ураховано, надіслано, розроблено, вишито, вкрито.

520 Визначте дієвідміну, поставте дієслово в 2 особі однини.

Хотіти, могти, писати, клеїти, бути, летіти, бачити, держати, доїти, боротися, садити.

- Як правильно визначити особове закінчення дієслова?

521 Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис.

(У)п'ятьох пішли; (у)п'ятьох вікнах школи; жити (по)новому; (по)новому шосе; сміється (по)дитячому; (по)дитячому обличчю; ішли (в)ногу; ударило (в)ногу; світило (з)гори; зійшло (з)гори; (на)дворі холодно; (на)дворі школи.

522 Розкрийте дужки, поясніть правопис прийменників.

1. Тече вода із(за) гаю та (по)під горою. (*Т. Шевченко*)
2. Вузкий глибокий Прут блиснув в(в)решті з(за) прибережних верб. (*М. Коцюбинський*)
3. Сонце червоним колесом викотилося з(поміж) хмар і застигло над лісом. (*С. Носань*)
4. Із(попід) гірки, з(під) крутої прокрадається горою та й до моря утіка через лози по ярках. (*Загадка*)
5. Тихо всюди, тільки де-де вітеречок пронесеться. Та на землю (із)під неба пісня жайворонка летиться. (*Я. Щоголів*)

САМОДИКАНТ

Разом, окремо або через дефіс

(над)міру, (до)вподоби, (на)добраніч, (по)батькові, (на)жаль, (на)згадку, (до)речі, (на)диво, (на)зло, (на)весну, (на)весні, (на)льоту, (будь)ласка, (на)початку, (с)початку, (с)(під)лоба, (до)віку, (зроду)віку, (на)віки, (на)віку

§ 56**БУКВИ Н І НН У ЧАСТИНАХ МОВИ.****НЕ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ. НАПИСАННЯ ЧЕРЕЗ ДЕФІС**

523 Доберіть 9–11 слів для словникового диктанту на орфограму «Букви *н* і *nn* у частинах мови» (I варіант) і «Написання складних слів разом і через дефіс» (II варіант). Продиктуйте своєму сусідові або сусідці по парті слова, а потім виконайте взаємоперевірку.

524 Запишіть слова, уставляючи пропущені літери. Із 2–3 словами складіть словосполучення. Виконайте їх синтаксичний розбір.

Осі..ій, натхне..ий, незнище..ий, стара..о, намальова..ий, пече..ий, товче..ий, безжаль..о, нездійсне..ий, солов'ї..ий, організова..ий, відчине..ий, дібра..ий, тума..о, дерев'я..ий.

525 Доповніть кожний рядок 7–9 власними прикладами слів. Якою орфограмою об'єднані подані слова?

Казна-де, по-українськи, мало-мало ...

Ліворуч, вверх, навшпиньки ...

З-попід, з-поміж, з-за ...

Навколо, внаслідок, поміж ...

Пиши-бо, як-от, сказав-таки ...

526 Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Мушу зізнатися, що зі мною щось (не)гаразд. (*М. Коцюбинський*) 2. Душі моєї (не)купить вам ані лавровими вінками, ні золотом, ні хлібом, ні орлом. (*П. Тичина*) 3. (Не)хліба хочу я, (не)слова прагну, — любові чистої без плям бажаю. (*Леся Українка*) 4. (Не)рветься, (не)плаче поточене старе серце, і очі (не)бачать — ні тихої хатиночки в забутому краї, ні тихої долиночки, ні темного гаю. (*Т. Шевченко*) 5. Так (ні)хто (не)кохав, Слово (не)видихав, Придінцеві вітри (не)бандурив, (Не)писав під задумливий легіт отав, так (ні)хто (не)співав, як Сосяра. (*Г. Гайворонська*) 6. Душа — (не)сорочка: (не)виперуться (ні)коли полотна її голубі. (*М. Тимчак*) 7. Життя — то (не)повторна пісня, яку треба вміти проспівати, (не)збиваючись на фальш, уникаючи різноголосся. (*І. Цюпа*) 8. Хтось (не)видимим смичком провів по синьому піднебесі. (*М. Стельмах*) 9. Знов щебече юнь і цвіте трава, пізнаю тебе в постаті (не)схилій, вчителько моя, зоре світова... (*А. Малишко*)

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ**Разом, окремо або через дефіс**

надміру, до вподоби, на добраніч, по батькові, на жаль, на згадку, до речі, на диво, на зло, на весну, навесні, на льоту, будь ласка, на початку, спочатку, спідлоба, довіку, зроду-віку, навіки, на віку

527 Запишіть прислівники, розкриваючи дужки.

(Що)(най)більше, (на)(в)перейми, (у)вісьмох, (по)приятельськи, (не)(з)ламно, (по)(всяк)час, (не)байдуже, (мимо)волі, (на)відріз, (на)вік, (на)(швидко)руч, (на)чистоту, (у)край, (пліч)(о)пліч, (с)(під)(лоба).

● Складіть твір-мініюру, виконуючи послідовно такі дії:

1. Запишіть у зошит слово *друг*.
2. Запишіть слова з префіксом *не* і частками *не* і *ні* (наприклад, небайдужий; не високий, а середній).

3. Складіть з дібраними словами словосполучення (наприклад, небайдужий до однокласників; не високого зросту, а середнього).
4. Складіть речення зі складеними словосполученнями.
5. Напишіть твір-мініатюру (7–8 речень) на тему «Мій найкращий друг».

528 Прочитайте текст. Уставте пропущені літери. Оберіть з поданих у дужках варіантів правильний, що відповідає українському правопису.

Мабуть, найбільшій д..фіцит нашого часу — це д..фіцит тиші. Щоде(н,nn)ий вплив гуркоту пром..слових машин та в..рстатів, літаків, поїздів, авто та інших дарів техноге(н,nn)ої ц..вілізації супроводжує нас з ранку до вечора. За свідче(н,nn)ями учених, у 70 відсотків н..врозів винуватцем є шум, гучні звуки, що руйнують своїми д..цибелами нормальну роботу нашого організму. Та чи завжди так уже й необхідно вдаватися до рятівниць-пігулок? Згадаємо про забутий метод, за допомогою якого лікувати себе може кожний. Наприклад, стародавні єг..птяни безсо(н,nn)я лікували... хорovým співом. Незвичайну властивість музики, правильно дібраних мелодій відзначили ще кор..феї мед..цини І. Сеченов, С. Боткін, І. Павлов. Відомий українс..кий психот..рапевт О. Слободяник зі Львова стверджує, що елегії, ноктюрни, кол..скові пісні спр..ятливо діють на хворих з різними формами д..пресії, у випадку різноманітних психозів.

(З газети)

- Визначте стиль тексту, обґрунтуйте свою думку.
- Які орфограми можна проілюструвати за допомогою тексту?
- Підкресліть у тексті дієслова. Визначте їхні дієвідміни (позначте цифрами I, II).
- Провідмініяйте дієприкметник *забутий* (I варіант) і прикметник *різноманітний* (II варіант).
- Поясніть значення слів *дефіцит*, *децибели*, *корифей*, *елегія*, *ноктюрн*.
- Визначте розряд за значенням ужитих у тексті займенників.
- Розкажіть про вживання розділових знаків при однорідних членах речення.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ЗАЯВА

529 Пригадайте основні ознаки офіційно-ділового стилю. Що таке ділові папери?

Буду я навчатись мови золотої

Офіційно-діловий стиль — це стиль ділових паперів: розпоряджень, постанов, програм, заяв, автобіографій, резолюцій, протоколів, законів, актів, наказів, анкет, розписок тощо.

Найважливіші ознаки офіційно-ділового стилю

1. **Наявність реквізитів.** У різних видах ділових паперів склад реквізитів неоднаковий, він залежить від змісту документа, його призначення і способу опрацювання. Закріплення за реквізитами постійного місця робить документи зручними для зорового сприймання, спрощує їх опрацювання. Обов'язковим реквізитом будь-якого документа є підпис.
2. **Точність, послідовність і лаконічність викладу фактів, чіткість висловлення.** Офіційно-діловий стиль позбавлений образності, емоційності та індивідуальної авторської своєрідності.
3. **Наявність усталених мовних зворотів,** певна стандартизація початків і закінчень документів. Найхарактерніші вияви стандартизації такі: 1) широке вживання готових словесних конструкцій (наприклад, *у зв'язку з, відповідно до, з метою, згідно з*), що спрощує й полегшує процес укладання окремих видів документів; 2) часта повторюваність тих самих слів, форм, зворотів, конструкцій як результат прагнення до однотипності способів вираження думки в подібних ситуаціях.
4. **Лексика** здебільшого **стилістично нейтральна**, слова вживають у прямому значенні. Залежно від того, яку саме галузь суспільного життя обслуговує офіційно-діловий стиль, він може містити суспільно-політичну, професійно-виробничу, науково-термінологічну лексику.
5. **Поділ тексту** на параграфи, пункти, підпункти для більш чіткої організації його.
6. Часте **вживання словосполучень з дієсловами у формі теперішнього часу** зі значенням позачасовості, постійності дії: *рішення надсилається, має місце, виробнича рада розглядає*. Уживаються також звороти *згідно з оригіналом, складено і завірено у двох примірниках, вжити заходів, визнати за можливе, звернутися із заявою, надати слово, оголосити подяку, накласти резолюцію* і под.
7. Найхарактерніші **речення** — **прості поширені** (кілька підметів при одному присудку, кілька присудків при одному підметі,

кілька додатків при одному з головних членів тощо). Уживаються також складні речення із сурядним і підрядним зв'язком. Отже, тексти офіційно-ділового стилю потребують документації тверджень, точності формулювань, не припускають двозначності сприймання змісту.

(За С. Шевчук)

Заява — документ, у якому викладають прохання або пропозицію, адресований установі або посадовій особі.

Заяву пишуть власноруч в одному примірнику.

Види заяв:

- службові — складає посадова особа від власного імені або від імені організації до посадової особи іншої організації,
- особисті — складає фізична особа; містить прохання до керівника установи або підрозділу.

Реквізити заяви

1. **Відомості про адресата** (назва посади, повна назва установи, прізвище та ініціали керівника).
2. **Відомості про адресанта** (назва посади, прізвище, ім'я та ім'я по батькові особи, яка звертається із заявою, іноді адреса, телефон, паспортні відомості).
3. **Назва документа.**
4. **Текст заяви.**
5. **Додатки** (документи, які додають до заяви на підтвердження її правочинності чи вагомості аргументації).
6. **Дата.**
7. **Підпис.**

530 Прочитайте зразок заяви. Зверніть увагу на оформлення.

Директору Житомирського
політехнічного коледжу
Прокопенку А. С.
Сергієнка Артема Валерійовича,
який проживає за адресою:
м. Харків, вул. Вишнева,
б. 15, кв. 451

ЗАЯВА

Прошу зарахувати мене студентом І курсу коледжу.
У 2017 році я закінчив 9 класів ЗОШ № 198 м. Харкова.

Додаток:

1. Документ про освіту.
2. 4 фотокартки 3×4 см.
3. 2 конверти (з поштовими марками по Україні).
4. Посвідчення про реєстрацію.

20 липня 2017 р.

(Підпис)

531 Скориставшись зразком, напишіть заяву на участь у конкурсі знавців української мови.

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. АВТОБІОГРАФІЯ

Буду я навчатись мови золотої

Автобіографія — документ, у якому особа за хронологією стисло описує своє життя та професійну діяльність.

Особливості автобіографії:

- 1) незначний рівень стандартизації;
- 2) відсутність художньо-образних засобів;
- 3) вичерпність необхідних відомостей;
- 4) лаконізм викладу;
- 5) виклад інформації від першої особи.

Реквізити автобіографії

1. **Назва документа.** (Пишуть з великої літери без крапки посередині рядка.)
2. **Текст документа,** у якому зазначають:
 - прізвище, ім'я, ім'я по батькові;
 - дату народження;
 - місце народження (місто, село, район, область, країна);
 - відомості про навчання (у хронологічній послідовності подають повну назву всіх навчальних закладів, у яких довелося навчатися);
 - відомості про трудову діяльність (у хронологічній послідовності назви місць роботи й посад);
 - відомості про громадську діяльність;
 - відомості про склад сім'ї.
3. **Дата написання.**
4. **Підпис.**

532 Прочитайте зразок автобіографії. Зверніть увагу на оформлення.

АВТОБІОГРАФІЯ

Я, Яковенко Богдана Андріївна, народилася 15 листопада 2002 р. в місті Суми. Українка.

У 2008 р. вступила до першого класу загальноосвітньої школи № 21 міста Суми. Зараз навчаюся в 9-му класі цієї школи. Відвідую театральну студію, беру участь у роботі шкільного гуртка «Мандрівник». Захоплююся бальними танцями.

Батько, Яковенко Андрій Ілліч, працює менеджером, мати, Яковенко Марія Сергіївна, — лікарем.

Домашня адреса: м. Суми, вул. Сергія Єфремова, 12.

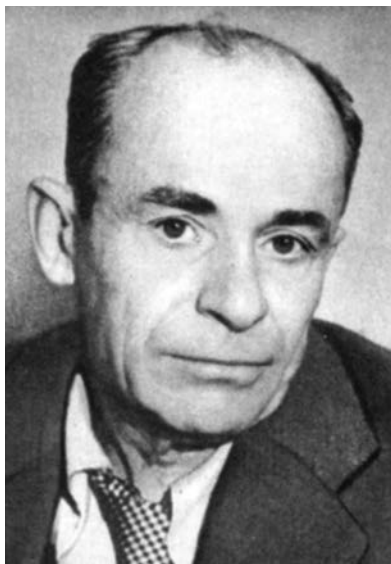
15 квітня 2017 р.

(Підпис)

533 Прочитайте фрагменти автобіографій українських письменників. Порівняйте їх зі зразком автобіографії, поданим вище. Що між ними спільне й відмінне?

Текст 1

Із подій мого раннього дитинства, що вплинули на моє літературне майбутнє, твердо врізалася в пам'ять одна: упав я дуже з коня. Летів верхи на полі, а собака з-за могили як вискочить, а кінь — убік! А я — лясь! Здорово впав. Лежав, мабуть, з годину, доки очунявся... Тижднів зо три після того хворів. І отоді я зрозумів, що я на щось потрібний, коли в такий слухний момент не вбився. Неясна ворухнулася в мене тоді думка: мабуть, я для літератури потрібний. Так і вийшло.

Отак між природою, з одного боку, та людьми — з другого, й промайнули перші кроки мого дитинства золотого.

Потім — оддали мене в школу.

Школа була не проста, а Міністерства народного просвещенія. Вчив мене хороший учитель Іван Максимович, доброї душі дідуган, білий-білий, як білі бувають у нас перед зеленими святами хати. Учив він сумлінно, бо сам він був ходяча совість людська. Умер уже він, хай йому земля пухом. Любив я не тільки його, а й його лінійку, що ходила іноді по руках наших школярських замурзаних. Ходила, бо така тоді «система» була, і ходила вона завжди, коли було треба, і ніколи люту.

Де тепер вона, та лінійка, що виробляла мені стиль літературний? Вона перша пройшлася по руці моїй, оцій самій, що оце пише автобіографію. А чи писав би я взагалі, коли б не було Івана Максимовича, а в Івана Максимовича та не було лінійки, що примушувала в книжку зазирати?

(Остан Вишня)

Текст 2

Після того як батька забрали в тюрму в 1937 р., взяв мене до себе батьків брат Филімон Васильович Тютюнник. Мати осталися заміжні за іншим, а я пішов до дядька. Сьогодні я знаю, для чого взяв мене дядько. Він і його дружина, Наталя Іванівна Рябовецька, з сусіднього з нами хутора Троянівка, вчили й виховували мене, а кажучи просто, були моїми батьками. Вони обоє працювали в школі. Дядя був бухгалтером, тьотя викладала українську мову й літературу. З того часу я запам'ятав «Як упав же він з коня», «На майдані». Я любив і знав казки Пушкіна і безліч українських народних казок, з яких я найбільше люблю й зараз «Котигорошко», — прекрасна казка. Перечитував оце недавно — диво, та й годі...

А до Донбасу, ще коли жив я з матір'ю і татом, добре запам'ятались мені Шевченків «Кобзар», «Під тихими вербами» Грінченка, «Хіба ревуть воли...», «Кайдашева сім'я», «Тихий Дон», тоді ще не закінчений, — третю частину читали, мабуть, тато і мама воювалися за неї: обом хотілося читать. Зійшлися на тому, що вечорами читали вголос.

(Гр. Тютюнник)

534 Напишіть дві автобіографії: одну в художньому стилі, іншу — в офіційно-діловому.

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. РЕЗЮМЕ

535 Прочитайте визначення слова «резюме». Змодельуйте ситуації, розкриваючи значення кожного.

Резюме́ (фр. *resume*) — короткий висновок з основними положеннями доповіді, промови, наукової праці, дискусії. (*Словник іншомовних слів*)

Резюме́ — 1. Стислий виклад суті написаного, сказаного або прочитаного. 2. Висновок, підсумок чого-небудь. 3. Складений за певними правилами набір відомостей про претендента на роботу. (*Економічна енциклопедія*)

536 Прочитайте. Визначте тип і стиль тексту. Складіть його конспект.

ЩО ТАКЕ РЕЗЮМЕ?

Резюме — це твоя своєрідна візитна картка, твій стислий професійний портрет, який при влаштуванні на роботу відіграє одну з найважливіших ролей. Тому необхідно складати його правильно. Адже вдало написане резюме суттєво збільшує твої шанси зацікавити фахівця з добору персоналу власною кандидатурою й отримати запрошення на співбесіду. Важливо написати його так, щоб за 2–3 хвилини керівник міг прочитати якомога більше інформації про твої професійні навички.

Головна мета будь-якого **резюме** — підкреслити всі свої переваги та достоїнства і приховати недоліки. Не варто в ньому вказувати ваші зовнішні дані, причини звільнення з попередніх місць роботи та особисті побажання щодо зарплатні. Існують певні стандарти підготовки резюме, які допоможуть тобі зробити його максимально успішним.

ОФОРМЛЕННЯ РЕЗЮМЕ

Резюме повинно бути належним чином оформлене й обов'язково надруковане на аркуші паперу формату А4. Весь текст повинен поміститися на 1 сторінку. Шрифт має бути таким, щоб резюме добре і легко читалось, найоптимальніше використовувати Times New Roman або Arial розміром кегля 12 або 14 пунктів. Важливо також не допускати граматичних, орфографічних і друкарських помилок.

СТИЛЬ РЕЗЮМЕ

Резюме повинно бути стислим, конкретним, точним (без зайвої інформації) та чесним (не приписуй собі того, чого насправді не вмієш робити, адже рано чи пізно воно все одно вплине, і тоді постраждає вже твоя особиста репутація).

СТРУКТУРА РЕЗЮМЕ

Резюме повинно складатися із 7 основних розділів.

1. Особисті дані. Тут треба вказати свої прізвище, ім'я, ім'я по батькові, дату народження, сімейний стан, адресу проживання, контактний телефон, електронну адресу (e-mail).

2. Мета резюме. Сюди напиши назву вакансії, на яку ти претендуєш.

3. Досвід роботи. Тут треба написати про попередні місця праці, де, коли і на якій посаді ти працював, починаючи з останнього місця до найпершого. Якщо в тебе немає досвіду роботи або ж ти ще студент, тобі треба вказати місця проходження практики і стажувань, а також суспільно-громадські заходи, у яких ти брав участь.

4. Освіта. Тут варто вказати, де, коли і на кого ти вчився, починаючи з останнього місця навчання до найпершого. Спершу вкажи роки навчання (від і до), далі напиши повну назву свого вишу й факультету, спеціальність, яку здобув чи ще здобуваєш, та свій освітній ступінь (спеціаліст, бакалавр чи магістр). Якщо в тебе є диплом з відзнакою, обов'язково вкажи. Середню освіту вказувати не обов'язково, хіба що ти навчався в спеціалізованій школі, гімназії чи ліцеї (про це краще написати).

5. Додаткова освіта. У цьому розділі напиши назви курсів, стажувань, тренінгів, семінарів тощо, які ти пройшов. Зауваж, що вказувати потрібно лише ті курси, які мають відношення до обраної тобою вакансії.

6. Практичні навички. Сюди треба вписати інформацію про свої професійні вміння, наприклад рівень роботи з комп'ютером, знання загальних чи допоміжних комп'ютерних програм, знання іноземних мов та рівень володіння ними (вільне, середнє, базове чи зі словником), наявність водійських прав та особистого автомобіля, закордонного паспорта, готовність до відряджень, ненормованого робочого дня тощо.

7. Особисті якості. Напиши про найбільш важливі притаманні тобі якості, які можуть зацікавити потенційного роботодавця, наприклад комунікабельність, енергійність, працелюбність, пунктуальність тощо.

Заверши резюме датою його складання та підписом.

(З інтернетних джерел)

537 Прочитайте зразок резюме. Зверніть увагу на оформлення. Чи враховано в ньому всі рекомендації з тексту попередньої вправи?

РЕЗЮМЕ

Вакуленко Артем Петрович

<i>Мета:</i>	заміщення вакантної посади бібліотекаря Дніпровської обласної бібліотеки для дітей з метою подальшого вдосконалення й професійного росту
<i>Досвід роботи:</i>	— забезпечення літературою на традиційних та електронних носіях; — обслуговування всіх категорій користувачів інформації; — організація виховних заходів для дітей і молоді; — упровадження комп'ютерних технологій у роботу бібліотеки; — поповнення електронного каталогу, створення нових баз даних.
<i>Напрями роботи:</i>	робота з відвідувачами бібліотеки
<i>Освіта:</i>	2012–2017 рр. навчання в Кременчуцькому національному університеті імені Михайла Остроградського за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
<i>Знання мов:</i>	вільно володію українською, англійською і французькою мовами
<i>Телефон:</i>	095-340-88-48

538 Уявіть ситуацію: ви закінчили навчання у вищому навчальному закладі і влаштовуєтеся на роботу. Складіть резюме, ураховуючи подані вище рекомендації.

§ 57

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ І СЛОВА, ГРАМАТИЧНО НЕ ЗВ'ЯЗАНІ ІЗ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ (ЗВЕРТАННЯ, ВСТАВНІ СЛОВА І РЕЧЕННЯ)

539 Укажіть у поданих словосполученнях головне й залежне слово. Визначте тип словосполучення (іменникове, дієслівне, прислівникове), укажіть, поширене чи непоширене.

Зразок: літній день — іменникове, непоширене.

Читати книжку, писати переказ, написати гарний твір, жити в Тернополі, культурне життя народу, безмежне поле пшениці, вчасно попередити, надзвичайно цікаво, вишивати рушник, зашарітися від радості.

- Уведіть у речення 4–5 словосполучень (за власним вибором).

540 Визначте тип словосполучень за стрижневим словом і вид підрядного зв'язку в словосполученні. Покажіть схематично, як виражено граматичний зв'язок між словами. Складіть речення, використовуючи по одному словосполученню з кожної групи. Яким другорядним членом речення стало залежне слово використаних вами словосполучень?

Новий будинок, будинок для гостей, будинок відпочинку, будинок із цегли.

Слухати уважно, слухати із задоволенням, слухати протягом години, слухати вчителя, слухати в класі.

Вишивати рушник, вишивати на полотні, вишивати шовком, вишивати для сина, вишивати з любов'ю.

541 Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Складіть з трьох словосполученнями речення.

Благодарить родителей, в одиннадцать часов, при любой погоде, под редакцией, заслуживать внимания, ждать ответа, просить сына, учить языку, считать сыном, видеть собственными глазами, говорит на украинском языке, согласно приказу, во время антракта.

542 Користуючись поданою схемою, розкажіть про головні й другорядні члени речення. Розповідь ілюструйте прикладами.

543 Прочитайте текст. Виділіть двоскладні й односкладні, поширені й непоширені речення. З'ясуйте стиль тексту. Чому саме в цьому стилі синтаксична будова тексту характеризується різноманітністю речень?

Далекий і безмежний світ. Скільки не літай між зорями думками, нема йому кінця-краю...

...Зорі мовчать. Задрімало в безмолв'ї золотом усіяне небо. Заснула земля в тиші карпатської ночі, тільки чути, як у лісі падають голочки зі смереки.

Гарна карпатська ніч. Такої ночі мусять ставатись дива.

(За Я. Гояном)

- Доберіть низку означень до слів *сонце* і *дощі*.

544 Прочитайте текст. Визначте стилістичну роль однорідних членів речення (детальний опис, емоційний опис, портретна характеристика тощо).

Земля... Миколаївщина, південь України, де зустрілися дві безмежності — неба й степу. Степова річка Кодима, маленька посестра Бугу й Дніпра... Одноманітний і непоказний для невтаємниченого, а насправді щедрий і ласкавий, зворушливий світ полину і чебрецю, воронців і молочаю, фантастичних гарбузів і сліпучих помідорів на городах, міріад коників-скрипалів у траві й солістів-жайворонків у небі, палючого сонця і нечастих теплих дощів, скупих рос і лютих суховіїв, золотих хлібів і манливих підземних скарбів...

(За І. Дзюбою)

САМОДИКАНТ

На Донец..ині та (Івано)Франківщині у таврійських степах та Подніпров..ї на Віннич..ині та Середньому Надрос..і по верхів..ях (Ай)Петрі і в Прикарпат..і через Кам..яний Брід та (Бєлгород) Дністровський скрізь незчисленим конвеєром л..ються колон..и автомашин мчать (без)упину дзвякаюч.. і скрегочуч.. коліс..ми виїжджаюч.. на світанку в найвіддаленіші куточки України.

(З журналу)

- Визначте тему й основну думку тексту.
- Визначте тип мовлення.
- З'ясуйте стильову належність тексту. Доведіть свою думку, ілюструючи прикладами з тексту.
- Визначте можливого адресата та мету висловлення.
- Випишіть з тексту ключові слова.
- Визначте лексичні засоби зв'язку речень у тексті.
- Напишіть твір-мініатюру на тему «Не відривайтесь, люди, від землі...» (Г. Гайворонська).

545 Запишіть речення в такій послідовності: спочатку речення зі звертаннями, далі речення зі вставними словами і реченнями.

1. О зброе щастя, слово, я жить з тобою звик! (В. Сосюра)
2. Може, хтось (а є й такі, на жаль!) презирливо плекає на свою мистецьку праматір. (А. Мокренко)
3. Мабуть, чи не найпекучіша нині є проблема відвернення екологічної катастрофи. (О. Гончар)
4. Маємо свідоцтва, що, наприклад, Палій і Мазепа грали на кобзі й співали з нею. (Л. Ревуцький)
5. Ах, серце, пий повітря, мов прив'ялий трунок. (П. Тичина)
6. День видався сонячний, лагідний, здавалось, високі небеса дзвеніли блакитним кришталем, скликаючи дітей до школи. (І. Цюпа)
7. Фантазіє, богине легкокрила, ти світ злотистих мрій для нас відкрила і землю з ним веселкою з'єднала. (Леся Українка)

- Поясніть уживання розділових знаків.

546 Прочитайте текст. З'ясуйте вид кожного речення за будовою.

У серці молодого українського композитора (Миколи Лисенка) занадто голосно звучали рідні пісні. На їхньому тлі визначалися й різні вияви життя рідного народу, і картини

рідного краю: Дніпро з його садами, садок вишневий і зозуля в гаю, і берестецьке поле, і стогін полонян. І слова Шевченка повні змісту у звуках Лисенка; мелодії стають такими доступними розумінню широких мас своєю народністю, своїми різними музикальними формами.

(За С. Русовою)

- Яка основна думка тексту? Що допомагає визначити її?
- Доберіть до тексту заголовок, відбивши в назві основну думку висловлення.
- Визначте стиль мовлення тексту. Доведіть свою думку.
- З'ясуйте засоби зв'язку речень у тексті.
- Випишіть ключові слова (словосполучення). На якій підставі ви їх виділяєте?
- Усно з'ясуйте особливості побудови простого, простого ускладненого та складного речень.
- Запишіть фонетичною транскрипцією слова *український, вишневий, зозуля, народність*.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

На Донеччині та Івано-Франківщині, у таврійських степах та Подніпров'ї, на Вінниччині та Середньому Надроссі, по верхів'ях Ай-Петрі і в Прикарпатті, через Кам'яний Брід та Белгород-Дністровський — скрізь незчисленним конвеєром ллються колони автомашин, мчать без упину, дзвзякаючи і скрегочучи колісьми, виїжджаючи на світланку в найвіддаленіші куточки України.

(З журналу)

547 Оволодіння пунктуацією — річ, поза сумнівами, дуже непроста, але необхідна. Чому? Прочитайте невеличку казку гумориста Олександра Кониського «Про користь розділових знаків» — і ви здогадаєтесь.

Чоловік загубив ко́му і почав боятись складних речень, шукав фрази, щоб простіші. За нескладними фразами прийшли нескладні думки.

Потім він загубив знак оклику і почав говорити тихо, з однією інтонацією. Його вже ніщо не бентежило, не радувало, він до всього ставився без емоцій.

Потім він загубив знак запитання і перестав запитувати, жодні події не викликали його цікавості, де б вони не відбувалися: у космосі, на Землі чи навіть у власній квартирі.

Ще через кілька років він загубив двокрапку і перестав пояснювати людям свої вчинки.

Врешті в нього залишилися одні лапки. Він не міг висловити жодної власної ідеї, весь час тільки когось цитував — так він зовсім розучився думати і дійшов до крапки.

Бережіть розділові знаки!

(Перекл. автора)

- Доберіть заголовок висловлення.
- Сформулюйте основну думку тексту.
- Яку основну мету ставив перед собою автор, створюючи текст?
- Визначте, до якого типу мовлення належить текст.
- Якого стилю текст? Як ви можете це довести?
- Випишіть із тексту ключові слова або словосполучення, за якими, на вашу думку, можна поновити текст.
- Яке загальне запитання можна поставити до всього тексту?
- Сформулюйте функцію кожного розділового знака, використовуючи подану в тексті інформацію.
- Продовжте текст, зберігаючи тип і стиль мовлення.

§ 58 ВИДИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

548 Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи, позначте сполучники (або сполучні слова), за допомогою яких поєднані частини речень. Визначте вид кожного речення.

1. На світанку, коли ще ніжаться безкраї степи, усіяні голубими росами, спить зеленокоса діброва й сторожко дрімають очерети над тихими озерами. 2. У цей ранковий час дуби нагадують закутих у золоті панцирі воїнів, що стоять на варті привільного степу. (В. Лисенко) 3. Багряне сонце сутінню лісною у просвіт хмар показує кіно, і дець на пні під сивою сосною ведмеді забивають доміно. (Л. Костенко)

САМОДИКАНТ

Вечеря добігає кінця мов тиха погідна ріка тече розмова горять у підсвічниках свічки і від цього чару та від пережитих вражень мене огортає дрімота. І міцні крила Телесикового (гусі)гусенятка а насправді добрі дідусеві крила дбайливо несуть мене на своїх (крилятах)руках на ліжко чи то в небо. І мариться засніжене село і білі янголи над ним і я поміж них на сірому Івасиковому гусеняті...

(Дара Корній)

549 Накресліть схеми речень. Визначте види підрядних частин. Виконайте повний синтаксичний розбір одного з речень.

1. Злітає ластівка угору, над осоками летить, де чашу вечора прозору по вінця налива блакить. (Л. Дмитерко) 2. Люблю весну, коли плюскочуть ріки, коли рида од щастя соловей і заглядає сонце під повіки у тишині задуманих алей. (В. Сосяра) 3. Щасливий той, хто чує й розуміє мову рідної землі, її щире тепле слово, чує її ласкавий голос. (В. Лисенко) 4. Маю я багатства стільки, що його й на тебе стане! (Леся Українка) 5. А дзвіночок все веселіше й веселіше заливається, співає, немов розгоряється веселе полум'я. (Ю. Збанацький)

550 Прочитайте текст. Визначте вид кожного речення за будовою. Побудуйте схему п'ятого речення.

Справді, у степу було тихо... Заносило свіжим вітром і терпким духом долину та вряди-годи підпадьомканням перепела. Несподівано прогув біля самого вуха великий жук, і чути було, як вдарився об стіну і дець впав.

Далеко дець на ставках кумкали жаби та в плавнях гув дзьобатий «бугай». Скрипіла по дорозі спізнена гарба, і в сусідньому густому садку пролунав дівочий сміх. Зовсім близько хтось через тин кахикнув й несміливо кинув: «Ярино! Я тут...».

І знов тиша... і запашний дух чебрецю...

(М. Лазорський)

551 Складіть речення за схемами.

1. [...], [...], (...), (...).
2. (...), [...] і [...].

3. (...), (...), [...].
4. (...), [...], (...), [...].

СПІЛКУВАННЯ

552 Доведіть правильність висловленої автором думки.

Мова — універсальна, але користування нею вкрай індивідуальне. Це своєрідний енергопровід: від одного до іншого, від одного до багатьох. (П. Мовчан)

§ 59

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Вечеря добігає кінця, мов тиха
погідна ріка, тече розмова,
горять у підсвічниках свічки,
і від цього чару та від пережитих
вражень мене огортає дрімота.
І міцні крила Телесикового
гусі-гусенятка (а насправді добрі
дідусеві крила) дбайливо несуть
мене на своїх крилятах-руках на
ліжко чи то в небо. І мариться
засніжене село, і білі янголи
над ним, і я поміж них на сірому
Івасиковому гусеняті...

(Дара Корній)

553 Запишіть речення, уставляючи пропущені літери й розставляючи розділові знаки. Підкресліть у реченнях граматичні основи.

1. Краю мій з..лений вічна тр..вога ти бе..смертник в полі грози в небесах. (М. Стельмах) 2. Рідна мати моя ти ночей недоспала ти водила мене у поля край с..ла і в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала і рушник в..шиваний на щастя дала. (А. Малишко) 3. Світе мій гучний міл..йо..окий пристрас..ний збуруне..ий німий ніжний і ласкавий і жорстокий дай мені свій простір і неспокій сонцем душу жадібну налий. (В. Симоненко) 4. В..чірне сонце дякую за день! В..чірне сонце дякую за втому. (Л. Костенко) 5. Уклін тобі мій с..рдечний краю моя зірка ясна пр..красна у своїм звабнім тр..мтінні моя мамина в..шиванко м..режана диво-квітками у в..с..лковім вінку моя мудросте бат..ківська напоєна чистою святою любов'ю до тебе... (Л. Андрела)

● Складіть 3–4 речення зі звертаннями.

554 **Попрацюймо в парах.** Підготуйте запитання і відповіді з тем «Розділові знаки при відокремлених означеннях і прикладках» (I варіант) і «Розділові знаки при відокремлених додатках і обставинах» (II варіант).

555 Запишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте тему, що об'єднує речення.

1. Навчати народ означає робити його кращим освічувати народ означає підвищувати його моральність робити його грамотним означає цивілізувати його. (В. Гюґо) 2. Зайва людина та яка загубила в собі велике. (М. Руденко) 3. Скільки б старість не намагалась передати свій емоційний досвід молодості молодість не прийме цю мудрість у готовому вигляді вона мусить здобути її сама. (М. Руденко) 4. Нема скарбів дорожчих за освіту І поки можеш ці скарби збирай. (Рудакі) 5. Тому хто не осягнув науку добра будь-яка інша наука завдає лише шкоди. (М. Монтень) 6. Ох не повчайте молодих нехай побудуть молодими. (Л. Костенко)

556 Запишіть речення, розкриваючи дужки. Уставте пропущені літери. Розставте розділові знаки. Запишіть виділені слова відповідно до правопису. Визначте вид кожного речення.

1. Добрі слова мов дощик в..сняний що впав на землю ви..суш..ну рясно від них в людей пр..бавит..ся снаги які ж бо люди в щедрості пр..красні. (М. Палієнко) 2. (Не)відривайтесь люди від з..млі зл..таючи ліфтами в хмаро(чоси) (не)відциурайтесь мазанок в с..лі які ваш рід у п..ленах виносять. (Г. Гайворонська) 3. Дякую вам мамо і тату за радіст.. і сл..озу за слово і молитву за пісню і ласку за святість думки і тайну любові за ясний і тихий світ добра у нашій хаті... (Я. Гоян) 4. Любіть травинку і тваринку і сонце завтрашн..ого дня в..чірню в по..лі жаринку шляхетну інохі..ь коня. (Л. Костенко)

557 Прочитайте речення, виконайте його пунктуаційний аналіз. Продовжте висловлену автором думку.

Хай комусь аж надто елементарним чи навіть смішним може видатись світ, з якого ми вийшли, а для нас він був і буде джерелом роздумів, бо ми жили там, де все було ближче до самого себе, до природи, до трав, до неба і сонця, може, навіть ближче до речей складних, до тих витоків гармонії, що їх так нервово й болісно шукає людина сучасна... (О. Гончар)

558 Запишіть речення, уставляючи пропущені літери, розкриваючи дужки. Визначте вид кожного речення (складносурядне, складнопірядне, безсполучникове, багатокomпонентне складне речення). Накресліть схеми другого й сьомого речення.

1. Заходило сонце, мінялося барвами небо: то (жовто)гарячими, то просинюватими, доки (не)загускло в німій вечоровій проз..лені. (Гр. Тютюнник) 2. Моє (не)в..личке серце ще (з)мал..чку пестила любов до тебе, мій бездоленний краю, і вона опалила мою душу чарівними снами і підбурювала думки до роботи. (Панас Мирний) 3. І (зоре)пади пишуть повість про літо перами (жар)птиць, і п..р..мож..на з..мовість конає в серці гор..лиць. (І. Муратов) 4. Я покажу вам сад, де на колінах яблуні спить вітер. (М. Вінграновський) 5. Спинюся я і довго буду слухать, як бродить літо по з..млі моїй. (Л. Костенко) 6. Ніч прозора, бе..шумна, тепла, ніби оксамитом огортає людину м'яке степове повітря. (О. Гончар) 7. Вдал..ні край степу, за с..лом, біліє вузенька смуж..чка поміж хатами й садами — то повертається зі своєї мандрівки по всіх усядах на землі новий ранок. (Гр. Тютюнник) 8. Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, — змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнуться до землі. (Л. Костенко)

559 Прочитайте текст. Поясніть підкреслені орфограми й пунктограми (усно). Наведіть приклади про важливу роль правильно розставлених розділових знаків.

Пунктуація — істотний і важливий інструмент мови. Кожний розділовий знак завжди має свій смисл. Так, скромна кома може стати винуватицею серйозних порушень точності, неабияких помилок. Наприклад, найдорожча з усіх друкарських помилок була виявлена в минулому столітті у США, коли в 1864 році фабрикантам вдалося підкупити вашингтонських коректорів: вони переставили кому в графі про листове залізо. Друкарська помилка була виявлена тільки через 15 років. За цей час держава втратила мито на суму близько 50 млн доларів.

(З журналу)

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК

Арго — умовна говірка якого-небудь соціального середовища (групи), у якій є специфічні слова й вирази, незрозумілі стороннім.

Артефакт — річ, предмет, що є продуктом цілеспрямованої людської діяльності (на відміну від природних об'єктів).

Багнет — колюча зброя, яку насаджують на кінець дула рушниці; штик.

Байдак — козацький човен.

Бескиди — скелі.

Благати — просити, умовляти.

Брама — великі ворота, переважно при монументальних спорудах.

Брость — бруньки на деревах.

Бузувір — запеклий фанатик; у *перен. знач.* зла, жорстока людина; мучитель, гнобитель.

Ватаг — той, хто керує ватагою; ватажок.

Вербалізація — словесне вираження чогось; втілення образу в слові.

Викорчовувати — виривати разом із корінням.

Віндсерф — легка дошка невеликого розміру з встановленим на ній вітрилом для заняття віндсерфінгом.

Гамарник — працівник гамарні.

Гамарня — металоплавильна майстерня.

Ганьбити — безчестити, соромити, неславити.

Гармонійний — злагоджений, милозвучний, стрункий.

Гармонічний — музичний, математичний та фізичний термін.

Геймер — завзятий любитель комп'ютерних ігор; гравець у комп'ютерні ігри.

Гексагональний — шестикутний.

Генеза — походження, зародження, виникнення.

Газдівство — господарство.

Гречність — чемність.

Грего — південний вітер.

Деформація — зміна форми, розмірів тощо.

Джура — зброєносець у козацької старшини, слуга.

Дибати — ледве йти.

Діаспора — етнічна, в першу чергу релігійна (конфесійна) та мовно-культурна спільнота або сукупність індивідів, які існують та зберігаються за межами свого материнського регіону й усвідомлюють свою генетичну або духовну з ним єдність.

Дідизна — спадщина від діда, прадіда.

Експресивний — виразний.

Емоційний — насичений емоціями.

Еміграція (від латин. *emigro* — виселяюся) — переселення з однієї країни до іншої з економічних, політичних, особистих обставин.

Епоха — єдність якісного стану суспільної системи та історичного часу.

Ерудиція — освіченість, глибокі знання в певній галузі.

Ескалація (від латин. *scala* — сходи) — планомірне нарощування військової могутності держави, армії. Також існує сталий вираз «ескалація конфлікту». Ескалація проблеми — винесення проблеми до обговорення на вищий рівень за неможливості її вирішення на поточному чи у випадку, коли закінчується термін для прийняття рішення.

Етнос — історично сформована стійка спільність людей.

Етнічний — народний, той, що належить до якогось народу.

Жмикрут — жорстока, скупа людина, визискувач інших.

Жмурки — 1. Гра, під час якої один з учасників із зав'язаними очима ловить або відшукує інших; 2. Невеликі хвилі на поверхні води.

Заводь (річки) — заплава, затока.

Запасака — жіноча спідниця, що обгортала стан поверх сорочки.

Катрага — курінь (переважно на пасіці).

Кафа — середньовічна назва міста Феодосія.

Квест — спортивно-інтелектуальне змагання, послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями.

Кліше — мовна одиниця, що характеризується постійним лексичним складом та відтворюваністю в мовленні.

Когнітивний — пов'язаний з пізнанням.

Коломийки — короткий пісенний твір на Західній Україні.

Компроміс (грец. *compromissum* — угода, згода) — згода з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками; поступка заради досягнення мети.

Конфлікт — зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби.

Корсетка — жіночий одяг, безрукавка, пошита в талію.

Коряк — 1. Кругла посудина з ручкою для зачерпування й виливання води (молока). 2. Дерев'яний черпак для набирання зерна, борошна тощо.

Косарики — назва квітів.

Коучинг — діяльність, спрямована на досягнення та реалізацію певних цілей, наприклад професійних.

Куга — водяна болотяна рослина родини осокових.

Культивувати — 1. Обробляти ґрунт культиватором. 2. Розводити, вирощувати (рослини, тварини). 3. Розвивати що-небудь; сприяти розвиткові чогось.

Кумиризм — створення предмету обожнення, кумира.

Куня — волоть очерету.

Локальний — місцевий.

Лунко — голосно, чітко, дзвінко.

Маляр — 1. Той, хто займається малярством, художник. 2. Робітник, що займається фарбуванням будов, стін приміщень і т. ін.

Маржинка — худоба.

Медитативність — зосередженість на чомусь.

Метаболізм (обмін речовин) — набір хімічних реакцій, що виникають у живому організмі для підтримки його життєдіяльності.

Минарет (тур. Minare — маяк) — в ісламській архітектурі баштоподібна культова споруда при мечеті, з якої глашатай (мuedзин) скликає мусульман на молитву.

Міфопоетика — сукупність засобів художнього змісту- і формотворення, які дають змогу «зчитати» закладений у творі міфологічний зміст.

Моніторинг — постійний контроль за будь-яким процесом з метою виявлення, чи відповідає він бажаному результату.

Навколо — кругом, навкруги.

Навкруги — синонім до навколо.

Нетрі — важкопрохідні місця, зарослі кущами.

Обникати — обійти.

Обопільний — спільний для обох сторін.

Пам'ятка — невелика книжка або аркуш з короткими настановами, правилами на якийсь певний випадок, зі стислими відомостями про кого-небудь, що-небудь.

Паплюжити — незаслужено лаяти, засуджувати.

Парадокс (від грец. *parádoxos* — несподіваний, дивний) — несподівана, незвична (хоч би формою)

думка (вислів, пропозиція), що різко розходиться із загальноприйнятою, традиційною думкою з конкретного питання.

Парох — священик.

Пасльон — польова рослина з їстівними ягодами.

Плахта — жіночий одяг із двох полотнищ типу спідниці.

Плебанія — (пол. *plebania*, біл. *плябанія*) — двір священика католицької, реформаторської чи греко-католицької церкви у Польщі й Білорусі у XVI–XX ст. Зазвичай знаходилася біля храму, складалася з житлового будинку й господарських будівель.

Плінфа — вид цегли.

Покуть — куток у хаті, де розміщували ікони.

Полонина — безлісна ділянка в горах, галявина.

Респондент (від латин. *respondere* — відповідати, реагувати) — учасник інтерв'ю, соціологічного опитування або психологічних тестів. Особа, яка відповідає на запитання.

Рогіз — багаторічна трав'яниста рослина родини роговових; листя використовують для виготовлення мотузків, плетених виробів, паперу і т. ін., а кореневище — як корм для деяких тварин.

Різак — великий ніж.

Рійниця — обтягнутий тканиною кошик, куди збирають бджолиний рій для пересадки в інший вулик.

Сильветка — портрет, силует, подoba, образ.

Скнара — скупий чоловік.

Сленг — слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій.

Слоган — гасло.

Стрімчак — прямовисна стрімка скеля.

Таця — піднос.

Триптих — композиція з трьох картин, барельєфів, малюнків і т. ін., об'єднаних спільною темою, ідеєю.

Царинки — необроблена, заросла травами земля.

Челядь — слуги.

Щільник — лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах.

Яничар — у султанській Туреччині — солдат регулярної піхоти, створеної в XIV ст. з військовополонених, а також християн, обернених у мусульманство.

ВИДИ РОЗБОРУ

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
2. Констатувати, що речення складне, має більше однієї граматичної основи.
3. Визначити кількість частин складного речення, смислові відношення між ними.
4. Обґрунтувати наявність сурядного зв'язку між частинами речення (граматична незалежність однієї частини від іншої, використання сполучників сурядності).
5. Пояснити вживання розділових знаків.
6. Проаналізувати структуру кожної частини окремо.
7. Побудувати схему речення.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
2. Констатувати, що речення складне, має більше однієї граматичної основи.
3. Визначити кількість частин складного речення, смислові відношення між ними.
4. Указати головну і підрядну частини.
5. Визначити вид підрядної частини, указати засоби її зв'язку з головною.
6. Пояснити вживання розділових знаків.
7. Проаналізувати структуру кожної частини окремо.
8. Побудувати схему речення.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

1. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
2. Констатувати, що речення складне, має більше однієї граматичної основи.
3. Визначити кількість частин складного речення, смислові відношення між ними.
4. Указати головну та підрядні частини.
5. Визначити види підрядних частин, указати засоби їх зв'язку з головною.
6. Указати вид підрядності (послідовна, однорідна, неоднорідна, комбінована).
7. Пояснити вживання розділових знаків.
8. Проаналізувати структуру кожної частини окремо.
9. Побудувати схему речення.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
2. Констатувати, що речення складне, має більше однієї граматичної основи.
3. Визначити кількість частин складного речення, смислові відношення між ними.
4. Пояснити вживання розділових знаків.
5. Проаналізувати структуру кожної частини окремо.
6. Побудувати схему речення.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

1. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.
2. Констатувати, що речення складне, має більше однієї граматичної основи.
3. Визначити кількість частин складного речення, смислові відношення між ними.
4. Охарактеризувати засоби синтаксичного зв'язку.
4. Пояснити вживання розділових знаків.
5. Проаналізувати структуру кожної частини окремо.
6. Побудувати схему речення.

ЗМІСТ

ВСТУП

§ 1	Розвиток української мови. Українська мова у світі.....	4
-----	---	---

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

§ 2	Синтаксис простого речення. Просте неускладнене й ускладнене речення.....	12
-----	---	----

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА, ДІАЛОГ

§ 3	Способи передачі чужого мовлення. Пряма і непряма мова	21
§ 4	Розділові знаки при прямій мові	25
§ 5	Заміна прямої мови непрямою й непрямої — авторською	28
§ 6	Діалог	36
§ 7	Цитата	38
	ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО	42

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 8	Складне речення та його ознаки. Складні речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком	46
§ 9	Засоби зв'язку частин складного речення	50
§ 10	Будова складносурядного речення. Сміслові відношення між частинами складносурядного речення	57
§ 11	Розділові знаки між частинами складносурядного речення	60
§ 12	Складносурядні речення з єднальними сполучниками	67
§ 13	Складносурядні речення з протиставними та зіставними сполучниками	69
§ 14	Складносурядні речення з розділовими сполучниками	72
§ 15	Складносурядні речення з градаційними сполучниками	77
§ 16	Складносурядні речення з приєднувальними сполучниками	78
§ 17	Розрізнення складносурядних речень і простих з однорідними членами та сполучниками	80
	ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО	85

СКЛАДНОПІРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 18	Складнопірядне речення з однією підрядною частиною. Будова складнопірядного речення. Засоби зв'язку частин складнопірядного речення	87
§ 19	Розрізнення сполучників підрядності і сполучних слів	90
§ 20	Основні типи складнопірядних речень	92
§ 21	Складнопірядні речення з підрядними означальними. Складнопірядні займенниково-означальні речення	98
§ 22	Складнопірядні речення з підрядними з'ясувальними	101
§ 23	Складнопірядні речення з підрядними обставинними. Складнопірядні речення з підрядними місця	107
§ 24	Складнопірядні речення з підрядними часу	110
§ 25	Складнопірядні речення з підрядними способу дії, міри і ступеня	114
§ 26	Складнопірядні речення з підрядними порівняльними	116
§ 27	Розрізнення порівняльних зворотів і підрядних порівняльних частин	122

§ 28	Складнопідрядні речення з підрядними причини	125
§ 29	Складнопідрядні речення з підрядними мети	130
§ 30	Складнопідрядні речення з підрядними умови	132
§ 31	Складнопідрядні речення з підрядними допустовими	139
§ 32	Складнопідрядні речення з підрядними наслідку	141
§ 33	Експресивні можливості складнопідрядних речень	143
§ 34	Складнопідрядні речення з кількома підрядними	147
§ 35	Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю	152
§ 36	Складнопідрядні речення з однорідною й неоднорідною супідрядністю	157
	ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО	160

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 37	Безсполучникове складне речення, його основні ознаки. Сміслові відношення й засоби зв'язку між частинами безсполучникового складного речення	162
§ 38	Розділові знаки між частинами безсполучникових складних речень	166
§ 39	Стилістика і культура мовлення. Синоніміка складних синтаксичних конструкцій	175
	ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО	181

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО І БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

§ 40	Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком	183
§ 41	Складні речення із сурядним і безсполучниковим зв'язком	186
§ 42	Складні речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком	191
§ 43	Складні речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком	193
§ 44	Розділові знаки в складних реченнях із різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку	195
§ 45	Період. Основні його ознаки. Структурні типи періоду. Особливості інтонації, розділові знаки між частинами періоду	198
	ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО	204

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

§ 46	Текст. структурна організація тексту	206
§ 47	Складне синтаксичне ціле (ССЦ), його основні ознаки	211
§ 48	Складне синтаксичне ціле й абзац	215
§ 49	Види і засоби міжфразного зв'язку	223
§ 50	Актуальне членування речень у висловленні: дане й нове	227
§ 51	Пунктуація в тексті, у простому й складному реченнях (повторення). Довідники із синтаксису й пунктуації	233
	ГОТУЙМОСЯ ДО ЗНО	237

УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО В 5–9 КЛАСАХ

§ 52	Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія	240
§ 53	Основні поняття лексикології та фразеології української мови	242
§ 54	Будова слова. Словотвір. Орфографія. Значущі частини слова. Основні способи словотвору	246
§ 55	Морфологія. Орфографія. Самостійні і службові частини мови	247
§ 56	Букви н і nn у частинах мови. Не з різними частинами мови. Написання через дефіс	252

§ 57	Синтаксис. Пунктуація. Словосполучення і речення як синтаксичні одиниці. Члени речення і слова, граматично не зв'язані із членами речення (звертання, вставні слова і речення).....	260
§ 58	Види складних речень	263
§ 59	Розділові знаки в простому і складному реченні	264
	ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК	266
	ВИДИ РОЗБОРУ	268

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Повторення вивченого про мовлення. Вимоги до мовлення. Мовленнєва ситуація	8
Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю за складним планом	17
Читання ознайомлювальне, вивчальне і переглядове	32
Текст, його основні ознаки, стилі, типи мовлення	43
Види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо)	53
Різновиди аудіювання: ознайомлювальне, вивчальне і критичне	63
Усний стислий переказ тексту наукового стилю за складним планом	74
Усний вибіркового переказ тексту художнього стилю	83
Усний вибіркового переказ тексту художнього стилю (на основі кількох джерел)	95
Усний вибіркового переказ тексту наукового стилю (на основі кількох джерел)	105
Усний докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням	112
Конспектування як різновид стислого переказу почутого	119
Конспект почутого науково-навчального тексту	128
Тези прочитаного (художнього твору, публіцистичної чи науково-пізнавальної статті)	135
Усний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему	154
Письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему	179
Письмовий твір у публіцистичному стилі на суспільну тему	189
Діалог, складений відповідно до пропонованої ситуації (офіційна й неофіційна розмова, діалог-домовленість)	202
Доповідь на основі двох-трьох джерел на морально-етичну і суспільну теми в публіцистичному стилі	219
Обговорення самостійно обраної теми	231
Оповідання на самостійно обрану тему	244
Ділові папери. Заява	254
Ділові папери. Автобіографія	256
Ділові папери. Резюме	258

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

*КАРАМАН Станіслав Олександрович
ГОРОШКІНА Олена Миколаївна
КАРАМАН Ольга Володимирівна
ПОПОВА Людмила Олександрівна*

«УКРАЇНСЬКА МОВА

**для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології»
підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Провідний редактор *І. В. Копитіна*. Редактор *О. В. Зима*.

Технічний редактор *А. В. Плisko*. Художнє оформлення *В. І. Труфен*. Художник *О. С. Юхтман*.

Комп'ютерна верстка *І. А. Кожанова*. Коректор *Н. В. Красна*

На обкладинці використано фото Будинку Державної промисловості (м. Харків),
внесеного до попереднього списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

В оформленні підручника використано зображення,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 30.06.2017. Формат 84×108/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 28,56. Обл.-вид. арк. 37,13. Тираж 12 690 прим. Зам. № 2906.

ТОВ Видавництво «Ранок»,

вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 701-11-22, тел./факс (057) 719-58-67

Надруковано у друкарні ТОВ «Міцар + »,

пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3461 від 14.04.2009.

Тел. +38 (057) 764-83-04. E-mail: kt@mitsar.com.ua

9

Українська мова

ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ФІЛОЛОГІЇ

Підручник відрізняє наявність таких матеріалів:

- Вправи для мотивації навчальної діяльності
- Наочність подання теоретичного матеріалу
- Тренувальні вправи різних рівнів складності
- Завдання на формування основних компетентностей
- Запитання й завдання для узагальнення й систематизації набутих знань
- Тестові завдання для самоконтролю
- Матеріал для вдосконалення орфографічної та орфоепічної грамотності, культури спілкування
- Корисні пам'ятки та зразки, тлумачний словничок

Інтернет-підтримка дозволить:

- здійснити інтерактивне онлайн-тестування з кожної теми
- ознайомитися з додатковими відомостями, пов'язаними зі змістом вправ

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

ISBN 978-617-09-3377-5

9 786170 933775

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

